De wijsgeer J.F.L. Schröder

J. Douwes

DE WIJSGEER

J. F. L. SCHRÖDER.

DOOR

J. DOUWES,

Predikant te Leens.

TE GRONINGEN BIJ J. B. WOLTERS, 1870.

DE WIJSGEER

J. F. L. SCHRÖDER.

DE WIJSGEER

J. F. L. SCHRÖDER.

DOOR

J. DOUWES,
Pred. te Leens.

Natura humana est verus philosophiae codex.

GRONINGEN. — J. B. WOLTERS.
1870.

AAN

UTRECHT'S HOOGESCHOOL,

OOK MIJNE

ALMA MATER,

WORDT DIT WERK,

MET DANKBARE VEREERING DER NAGEDACHTENIS VAN
VOORTREFFELIJKE LEERMEESTERS,

OPGEDRAGEN.

VOORREDE.

Indien ik al niet zonder schroom de hier volgende bladen de wereld inzend — mij zelven wel bewust, dat ik in vele opzigten beneden mijn onderwerp gebleven ben; — van ééne zaak meen ik toch zeker te zijn, namelijk: dat velen, die voor vijfentwintig jaren, of langer geleden, kweekelingen waren der Utrechtsche Academie, met belangstelling mijn werk zullen ter hand nemen. De mathematicus en philosoof Johan Frederik Lodewijk Schröder behoorde toch tot die Hoogleeraren, wier lessen en omgang zij niet alleen als jongelingen op zeer hoogen prijs stelden, maar wier nagedachtenis zij ook levenslang met innige dankbaarheid blijven vereeren. Kan eene poging, om dien hooggeschatten leermeester een hem niet geheel onwaardig gedenkteeken te stichten, hun anders dan aangenaam zijn? Van menigeen hunner, die met mijn voornemen bekend is geworden, heb ik aanmoediging ontvangen. Mogt nu maar mijn werk ook hunne goedkeuring — de hunne in de eerste plaats — kunnen wegdragen! Hoedanig echter het oordeel over mijn arbeid moge uitvallen, ik hoop, dat mij althans deze lof niet zal onthouden worden, dat ik *naar waarheid* over Schröder geschreven heb. Strenge waarheidsliefde toch en onpartijdigheid mogen niet gemist worden in het geschrift over een man, *wien de waarheid boven alles gold.*

Men beschouwe de uitgaaf van dit geschrift voornamelijk als een werk der piëteit. Schröders naam en verdiensten, eens zoo hooggeroemd in Nederland, schijnen in onze dagen al meer en meer vergeten te worden. Of is het niet zoo, dat de man, dien

zoo velen, en daaronder in verschillende vakken van wetenschap uitmuntende mannen, hun onvergetelijken leermeester noemen, die op hun denken en hun karakter een grooten invloed heeft uitgeoefend, aan een opvolgend geslacht bijna niet bekend is, en dat hij heden ten dage zelfs door mannen van de wetenschap en in geschriften, waarin zij over dezelfde wijsgeerige onderwerpen handelen, die door Schröder behandeld zijn, nimmer of bijna nimmer genoemd wordt? 't Schijnt wel eenigermate te liggen in den geest des tijds, dat men te weinig de betrekking met het verledene aanhoudt en liever zich den schijn geeft van in eene geheel nieuwe rigting zich te bewegen en tot geheel nieuwe, door vroeger onderzoek niet ontdekte waarheden gekomen te zijn. Of hebben welligt de vereerders van Schröder, al te zeer ingenomen met de beminnelijke persoonlijkheid van hunnen leermeester, hem te hoog verheven, door hem onder de wijsgeeren der negentiende eeuw eene eereplaats toe te kennen? Valt er welligt, hoe verdienstelijk overigens de werkzaamheid van Schröder als Hoogleeraar moge geweest zijn, uit de geschriften, die hij nagelaten heeft — van belang misschien in den tijd toen ze vervaardigd werden — niets of zeer weinig meer te leeren voor onze reeds veel verder gevorderde tweede helft dezer eeuw? Ik geloof, dat mijn werk in staat zal zijn, hierop een voldoend antwoord te geven.

Gaarne erken ik, den Hoogleeraar Schröder als wijsgeer zeer hoog te schatten. Daarom heb ik ook met ingenomenheid ter hand genomen, zijn beeld te teekenen en zijne verdiensten op het gebied der wijsbegeerte in 't licht te stellen, al gevoel ik ook zeer goed, dat mij die mate van geleerdheid ontbreekt, welke de Hoogleeraar Bouman, in zijne door mij meermalen aangehaalde redevoering, verlangt in hem, die Schröders leven en werken zal beschrijven. Terwijl ik dit schrijf, is het op den dag af 25 jaren geleden, dat Schröder deze aarde verliet: — welnu; heeft tot op heden, zoo wij de verdienstelijke, maar meer vlugtige opstellen, spoedig na Schröders overlijden in 't licht verschenen, hier uitzonderen, niemand het ondernomen, den man en zijne wijsbegeerte te schetsen, men achte het dan niet te vermetel, dat ik mij door de moeijelijkheid van dezen arbeid niet heb laten afschrikken. Moge mijn werk eene tot dusver nog onbeschrevene bladzijde vullen van de geschiedenis der wijsbegeerte in Nederland; eene bladzijde, die verkondigt, in welken

geest in de eerste helft dezer eeuw de wijsbegeerte aan de Utrechtsche hoogeschool gedoceerd werd.

Ik heb iets te zeggen over de wijze van behandeling, die ik gekozen, over den weg, dien ik in het beschouwen van Schröders verdiensten als wijsgeer gevolgd heb. 't Is de weg der genetische ontwikkeling. Den levensloop van Schröder volgende, heb ik getracht aan te wijzen: hoe zijne wijsbegeerte allengs met hem geworden is; welke invloeden tot zijne wijsgeerige ontwikkeling hebben medegewerkt; en hoe zijne denkbeelden al meer en meer die vastheid, afronding en helderheid verkregen hebben, die wij vooral in zijne laatste geschriften opmerken. Ik heb dus niet eerst uit de velerlei geschriften van Schröder, of ook alleen uit die van zijn laatsten levenstijd, die voor 't meest afgewerkt moeten gehouden worden, een wijsgeerig stelsel afgeleid, om dat stelsel vervolgens met die van andere, vroegere, gelijktijdige of latere wijsgeeren te vergelijken; maar, eenvoudig de tijdsorde in acht nemende, hem vertoond in de verschillende levensbetrekkingen en werkkringen, waarin hij zich bewogen heeft; om zoo het beeld van onzen wijsgeer, gelijk hij was in zijn leven en denken, al gaandeweg duidelijker voor onzen geest te doen verrijzen. Dit was, meende ik, de veiligste weg, om den wijsgeer naar waarheid te beoordeelen, om de hem toekomende plaats in de geschiedenis der wijsbegeerte te bepalen en om zijne regtmatige verdiensten op het gebied van het wijsgeerig streven met onpartijdigheid in 't licht te stellen. Misschien had ik wat minder uitvoerig kunnen zijn in het mededeelen van uittreksels uit Schröders geschriften; maar ik heb toch gemeend, op deze wijze mijne lezers het best in staat te stellen, om zelfstandig over Schröders wijsbegeerte te oordeelen, en tevens hun, die wenschen mogten, alles wat er van Schröders geschriften bestaat, in een kort bestek, in een overzigt bij elkander te hebben, daarmede geene ondienst te doen. De lijst van Schröders werken, alsmede van die geschriften, voor zoover ze mij bekend geworden zijn, waarin over Schröder wordt gehandeld, moge mede niet onwelkom zijn.

Inwendige harmonie, overeenstemming van denken en leven, van weten en handelen is een kenmerk van de voortreffelijksten van ons geslacht. 't Is, wat wij bij den echten wijsgeer vooral verwachten. Hij, die waarlijk wijsgeer is in den edelen en

verheven zin des woords, zal niet alleen dáárom dezen naam dragen, omdat hij een stelsel van wijsgeerig denken heeft voor den dag gebragt, 't welk op zich zelve en afgescheiden van zijne persoonlijkheid den lof verdient van scherpzinnig uitgedacht, diepzinnig en geleerd voorgedragen te zijn; maar veel meer, omdat de wijsbegeerte hem zaak des levens geworden is en zijn gevoelen en willen niet minder dan zijn denken door hare beginsels worden beheerscht. Dat de wijsbegeerte eene leermeesteresse des levens is, zal in zijn persoon en zijn leven zelve aan het licht treden. Misschien geldt dit van weinigen in zoo hooge mate, als van onzen Schröder. Bij wien ook wij de wijsbegeerte mogten willen afscheiden van de persoonlijkheid, het karakter, het leven des wijsgeers; bij Schröder is het ons niet geoorloofd. Wij zouden ons bezondigen tegen den geest van den man, wiens geheele leven met zijn denken in zulk een onafscheidelijk verband stond, dat het eene zonder het andere niet goed begrepen kan worden. Wie Schröder als wijsgeer wil kennen, moet in den wijsgeer den mensch aanschouwen; zijne wijsbegeerte is in zijn leven niet minder, dan in zijne schriften uitgedrukt; en wie Schröder als mensch wil beoordeelen, mag niet verzuimen, aan den wijsgeer zijne opmerkzaamheid te schenken; hij toch beijverde zich onafgebroken, om zijn leven steeds meer te doen zijn — de practijk zijner wijsbegeerte.

Met den wensch, dat de verlevendigde herinnering aan Schröder, nu vijfentwintig jaren na zijn dood, ook nog iets moge werken van dat goede, 't welk zijne wijsbegeerte bedoelde en hij zelf in zijn leven zocht te verwezenlijken, geef ik mijn geschrift aan belangstellende lezers over.

LEENS, d. 20 Maart, 1870.

LIJST VAN GESCHRIFTEN

VAN EN OVER

J. F. L. SCHRÖDER.

A. Uitgegevene geschriften van Schröder, naar tijdsorde gerangschikt.

1. *Over de ruimte.*
   In: P. van Hemert, *Magazijn voor de critische wijsbegeerte*, II, bl. 275, v. v. Amst. 1799.
2. *Proeve om de werking der uitbreidende en aantrekkende kracht door de zwaartekracht en door den vorm der ligchamen aan te toonen.* I.
   Magazijn, III, bl. 102, v. v.
3. *Proeve*, enz. als boven. II.
   Magazijn, IV, bl. 108, v. v.
4. *Verhandeling over de uitgestrektheid der wereld en de orde der hemelligchamen.*
   In de *Natuurk. Verhh. van de Bat. Maatschappij der Wetenschappen, te Haarlem*, II, 1. Haarlem, 1803.
5. *Redevoering over het gevoel van het verhevene.*
   Vaderl. Letteroeff. 1810, Mengelw. bl. 129, v.v.
6. *Redevoering over de menigte van vaste sterren aan den hemel geplaatst, en de besluiten, welke wij hieruit kunnen trekken opzigtelijk de uitgestrektheid van het heelal.*
   Vaderl. Letteroeff. 1810, Mengelw. bl. 213, v.v.
7. *Redevoering over de redekunstige voorschriften van Cicero, getoetst aan die der zedewet en bijzonderlijk aan het gebod der waarheidsliefde.*
   In de *Werken der Holl. Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen*, III, bl. 475, v.v. 1816.

8. *Oratio* (inauguralis) *de majoribus corporum coelestium permutationibus, quatenus ex iis progressum naturae in his corporibus formandis suspicari licet.*
   In *Supplem. Annall. Acad. Rheno-Traj.* a. 1815—1816.
9. *Disputatio, qua Socratis sententia de physicae disciplinae studio exponitur.*
   In *Commentt. Lat. tertiae Classis Instituti Regii Belgici.* P. I. Amstelod. ap. Pieper et Ipenbuur, 1818.
10. *Oratio de nostra cognitione animi comparata cum cognitione rerum corporearum* (habita a. 1824, cum Rectoris munus deponeret).
    In *Annall. Acad. Rheno-Traj.* a. 1823—1824.
11. *Over den aard der Zielkunde en de werking der terugroepende verbeeldingskracht.* Zalt-Bommel, 1829.
    Wordt ook gevonden vóór het door den Ew. Riehm vertaalde werk van G. E. Schulze: *Menschkunde met betrekking tot de ziel.* Zalt-Bomm. 1829.
12. *Elementa Matheseos purae.* Pars I, s. *Prolegomena de matheseos ratione, partibus atque methodo, quibus addita sunt praecepta nonnulla logica, in usum eorum, qui matheseos studium cum logices et literarum humaniorum studio conjungunt.* Traj. ad Rh. 1831.
    Hujus Operis Pars II, *Mathesin puram* continens, edita est ibidem, a. 1834.
13. *De menschelijke kennis eene teekenskunde.*
    In *de Fakkel*, uitgeg. door J. P. Sprenger van Eijk, X^de^ jaarg., bl. 134, v.v. 1834.
14. *Verhandeling over de prikkelbaarheid.*
    In: *Verslag van de tiende Openb. Verg. der eerste Klasse van het Kon. Ned. Inst. van Wetensch., Lett. en sch. K.*, geh. d. 1 Sept. 1835.
15. *Verhandeling over de meetkundige bepalingen.*
    Uitgeg. door *de eerste Klasse van het Kon. Ned. Inst.* 1835.
    Tweede, zeer vermeerderde uitgaaf, te Amst. 1841.
16. *Bijdrage tot de beschouwing van de waarheid der menschelijke kennis.* 1832—1833. (Of: *Proeve over de waarheid der m. k.*)
    Verhh. in de hedend. talen, van de derde Kl. van het Kon. Ned. Inst. V, Amst. 1836.
17. *Berigten en Verhandelingen over de Zeevaartkunde.* Bij de Wed. G. Hulst van Keulen. Amst. 1837.

18. *Nieuwe volgorde der Berigten en Verhandelingen over de Zeevaartkunde.* Bij dezelfde, 1840.

NB. De Hoogleeraar H. Bouman heeft achter zijne straks te vermelden rectorale oratie eene lijst van Schröders geschriften geplaatst, waarop echter twee belangrijke stukken ontbreken, n.l. die welke hier onder No. 7 en No. 9 zijn opgenoemd.

B. GESCHRIFTEN OVER SCHRÖDER EN AANHALINGEN UIT ZIJNE WERKEN, BIJ VERSCHILLENDE SCHRIJVERS VOORKOMENDE.

H. J. Roijaards, *De Hoogleeraar Schröder in eenige hoofdtrekken, ook uit den mond zijner vrienden en leerlingen geschetst.* *Utr. Stud. Almanak*, 1846, bl. 1, v.v.

G. J. Mulder, *Onze leermeester J. F. L. Schröder*, Rott. 1845.

H. Bouman, *Oratio, et instituta academica quae septimo decimo seculo fuerunt in patria cum iis, quae nunc ibidem sunt, breviter comparans et memoriam celebrans Fred. Sigism. Alexander, Nic. Corn. de Fremery, Joh. Fred. Lud. Schröder*, dicta publ. d. III Aprilis a. 1845. Traj. ad Rh. 1845, p. 49, sqq.

M. Siegenbeek, in de *Handd. der jaarlijksche Vergadering van de Maatsch. der Ned. Letterkunde, te Leiden*, 1845, bl. 27, v.v.

C. A. den Tex, in het *Verslag van de vijftiende openbare vergadering der derde Klasse van het Kon. Ned. Inst. van Wetensch., Lett. en sch. K.*, gehouden d. 25 Maar 1845, bl. 34, 35.
(Het Tijdschrift: *het Instituut*, 1845.)

Swart, Voorzitter der *eerste Klasse van het Kon. Ned. Inst.*, in zijne *Rede ter opening der vergadering*, d. 27 Maart 1845.
(Het Tijdschrift: *het Instituut*, bl. 184, v.v.)

H. E. Vinke, *Oratio* inauguralis *de germano philosopho, optimo theologo*, dicta publice d. VIII Dec. 1836, p. 13, sqq.

C. Sepp, *Proeve eener pragmatische geschiedenis der theologie in Nederland.* Amst. 1860. 2de dr., bl. 96, 162, 227, 228.

H. Bouman, *De Godgeleerdheid en hare beoefenaars in Nederland.* Utrecht, 1862, bl. 233 v.v.

J. Clarisse, *Encyclopaediae theologicae epitome.* Ed. alt., L. B. 1835, pp. 159, 171—173 et passim.

T. Roorda, *Ueber den gegenwärtigen Zustand der Philosophie in den Niederländen.* In Dr. J. H. Fichte's *Zeitschrift f. Philosophie und speculative Theologie.* X, p. 136, v.v. Tüb. 1843.
(Vert. in de *Godg. Bijdr.*, XVIII, 2, 1844, bl. 719, v.v.)

J. Clarisse, *Over de oorzaken van de terugzetting der wijsbegeerte, bijzonder in ons vaderland.*
In het Tijdschrift: *Het Instituut*, 1845, III, bl. 129, v.v.

P. Hofstede de Groot, *Institutio theologiae naturalis.* Ed. qu. Traj. ad Rh. 1861, p. 13, 21 et passim.

A. L. Gastman, *Spec. de methodo philosophandi Aristotelica.* Gron. 1845, passim.

P. Hofstede de Groot, *Beantwoording van J. H. Scholten.* Gron. 1859, bl. 144.

P. Hofstede de Groot, *De godsdienst volgens de empirische wijsbegeerte. Waarheid in Liefde*, 1869, bl. 841.

Jacob de Gelder, *Bedenkingen tegen de Verhandeling over de meetkundige bepalingen van den Hoogl. J. F. L. Schröder.* Motto: „Amicus Plato, sed magis amica veritas." Amst. en 's Hage, 1835.
(Zie hierover Schröder in zijne *Proeve over de waarh. der m. k.* bl. 520, v.v. en in de *Voorrede* voor de 2de uitgaaf der *Meetk. Bepp.*)

J. J. le Roij, *De wijsbegeerte beschouwd naar haren vorm en inhoud.* Gron. 1841.
(In de *Inleiding* heeft de schrijver het stelsel van Kant tegen de bedenkingen van Schröder getracht te verdedigen.)

INHOUD.

Bladz.

EERSTE HOOFDSTUK. Encyclopaedische vorming.

Herkomst. School. Academie . . . . 1.

TWEEDE HOOFDSTUK. Kantianisme.

De Proponent-Kantiaan. Kantiaansche vrienden. Kantiaansche verhandelingen . . . . 11.

DERDE HOOFDSTUK. Natuur- en sterrenkunde.

De uitgestrektheid der wereld . . . . 25.

VIERDE HOOFDSTUK. Het Marine-instituut.

De Kapitein ter zee. Hoogere paedagogie. Godsdienstige natuurbeschouwing . . . . 37.

VIJFDE HOOFDSTUK. De ambtelooze geleerde.

Napoleon. Studie der oude letteren. Cicero . . . 49.

ZESDE HOOFDSTUK. Natuurkennis en letterkunde.

De Hoogleeraar. Inaugureele oratie. Socrates . . . 57.

ZEVENDE HOOFDSTUK. Wijsbegeerte en wiskunde.

Commune vinculum. Waarde der wiskunde. Wiskundige werken. . . . . 72.

ACHTSTE HOOFDSTUK. Zielkunde en natuurkunde.

De Professor in twee faculteiten. Rectorale oratie. Jacobi. 94.

NEGENDE HOOFDSTUK. Natuurkundige methode.

Waarnemingen. Terugroepende verbeeldingskracht. Zelfkennis . . . . 108.

Bladz.

TIENDE HOOFDSTUK. Teekenskunde.

Kunstteekens en natuurlijke teekens. De grondslag der menschelijke kennis . . . . 121.

ELFDE HOOFDSTUK. Krachten en werkingen.

Organische, psychische en niet-organische krachten. Monisme of dualisme? . . . . 136.

TWAALFDE HOOFDSTUK. Het kenvermogen.

De groote vraag der wijsbegeerte. Overzigt der natuurkrachten . . . . 151.

DERTIENDE HOOFDSTUK. Waarheid der menschelijke kennis.

Waarheid. Scepticisme. Grondwaarheid en afgeleide waarheid . . . . 163.

VEERTIENDE HOOFDSTUK. De grondwaarheden.

Logische grondwaarheden. Wiskundige betoogtrant. Materieele grondwaarheden . . . . 174.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK. De bestrijder van Kant.

Een vast standpunt. Idealisme. Hypothesen-philosophie . 193.

ZESTIENDE HOOFDSTUK. Karaktertrekken.

Nederlandsche geest. De wijsgeer en de mensch. De Professor en zijne studenten. De levensavond van den wijsgeer . . . . 212.

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK. Waardeering.

Schröder en Kant. Schröder en de nieuwere Duitsche wijsgeeren. Schröder en Van Heusde. Schröder en onze tijd . . . . 241.

Aanteekeningen . . . . 258.

EERSTE HOOFDSTUK.

Encyclopaedische vorming.

HERKOMST. SCHOOL. ACADEMIE.

Wie Professor Schröder ook maar eene enkele maal hoorde spreken, herkende in hem al ligt den Duitscher van geboorte. Hoewel de Nederlandsche taal genoeg magtig, om zich doorgaans zuiver in haar uit te drukken, toch sprak hij met die eigenaardige accentuatie, die de Duitscher zoo moeijelijk aflegt, en verried b. v. op het college, wanneer het: „Mijne Heeren", waarmede hij de studenten toesprak, ongeveer als „Meine Herren" klonk, aanstonds zijne afkomst. Dornberg, bij Bielefeld in Westphalen, was de geboorteplaats van Johan Friedrich Ludwig Schröder 1). Den 30 October 1774 aanschouwde hij het levenslicht. Zijne ouders heetten Johan Friedrich Schröder en Margaretha Elisabeth Graf. Zij behoorden tot het Luthersche Kerkgenootschap.

Vragen wij gewoonlijk met belangstelling naar bijzonderheden uit de kindsheid en jeugd van uitstekende personen, daar zij dikwijls „als kindren reeds doen zien, wat ze eens als mannen zullen zijn", en de vroegste indrukken, door opvoeding in het ouderlijke huis en door geheel hunne omgeving aangebragt, niet zelden aan de ontwikkeling van hun geest eene bepaalde rigting hebben gegeven, — omtrent Schröders eerste levensjaren vinden wij weinig medegedeeld. Het kind, eerst jaren lang zwak en sukkelend naar het ligchaam 2), maar begaafd met een heerlijken aanleg van den geest, outving in zijne geboorteplaats het eerste, niet uitstekende, schoolonderwijs. Het godsdienst-onderwijs, dat hij genoot, bestond vooral in het dagelijks van buiten leeren van een hoofdstuk uit de Evangeliën, eene methode, die wij wel niet

ter navolging durven aanbevelen 3), maar die bij den jongen Schröder welligt den grond gelegd heeft tot die bewonderenswaardige vaardigheid, waarmede hij, in latere jaren, groote stukken zoowel uit het Oude en Nieuwe Testament, als uit Grieksche en Latijnsche schrijvers, in de oorspronkelijke talen, uit het geheugen wist aan te halen. Zoo toch hoorde men hem eens te Utrecht, bij gelegenheid eener theologische promotie, opponeeren en misschien wel een twintigtal citaten uit Jezaja en Jeremia, waaronder van verscheidene verzen lang, in het Hebreeuwsch, zonder dat hij een Hebreeuwschen bijbel voor zich had, opzeggen, tot verbazing, niet alleen van den doctorandus, maar van alle aanwezigen, waarvan denkelijk niemand ooit een Professor in de Mathesis — Hebreeuwsch had hooren spreken.

Is ons van Schröders opvoeding in het ouderlijke huis overigens niets bekend, wij weten, dat hij op jeugdigen leeftijd zijne ouders door den dood moest verliezen. Toen deed hem, den onbemiddelden wees, zijn veel oudere broeder J. D. Schröder, die zich te Amsterdam had gevestigd en daar als bekwaam heelmeester geacht werd, schoon zelf ver van met rijkdom gezegend te zijn, tot zich komen. Den 8 Maart 1788 kwam de dertienjarige knaap in de Amstelstad aan, om daar op een handelskantoor te worden opgeleid. De werktuigelijke bezigheden echter, die hem toen werden opgedragen, waren niet in staat, zijn werkzamen en onderzoek-lievenden geest te bevredigen. Dit gaf aanleiding, dat een mede bij dien broeder inwonend student aan het Doopsgezind Seminarium, de later als Leeraar der Doopsgezinden, te Sneek, verdienstelijke Ds. Feenstra, die de leerzucht van den knaap had opgemerkt, zich met hem bemoeide, hem onderrigt gaf in de beginselen der oude talen en van den broeder wist te verkrijgen, dat de jonge Schröder voor de Evangelie-dienst bij het Luthersche Kerkgenootschap zou worden opgeleid.

Van nu af zien wij eene reeks van voortreffelijke leermeesters optreden, die op de wetenschappelijke vorming van Schröder een magtigen invloed hebben uitgeoefend. Aan het hoofd van het Amsterdamsche Gymnasium, dat hij van Januari 1790 tot September 1793 bezocht, stond destijds de even geleerde als smaakvolle Richeüs van Ommeren, een man, beter dan vele anderen in staat, geestdrift voor de classieke letteren in jeugdige gemoederen op te wekken. Van Ommeren, na eerst een korten tijd te Dokkum en een viertal jaren te Amersfoort het rectoraat te hebben waargenomen, was in 1785, op zeven- en- twintigjarigen leef-

tijd, te Amsterdam aangesteld en werkte daar met jeugdige kracht. Men moet zijne *Oratio de prudenti veterum poëtarum lectione, optima virtutis altrice*, waarmede hij zijn post had aanvaard, gelezen hebben, om te gevoelen: zulk een man Horatius en Cicero, Virgilius en Tacitus of Homerus en Sophocles te hooren verklaren, dat moet een genot zijn geweest voor jongelieden, „queis meliore luto finxit praecordia Titan". Aan het slot dier oratie zegt hij tot de Curatoren der school, dat hij bij zijn onderwijs niet in woorden en lettergrepen en in het oplossen van eene menigte onbeduidende quaesties der grammatici wil blijven hangen, „iets wat onze Latijnsche scholen reeds sedert lang in een slechten reuk gebragt heeft", maar liever de jeugd tot het regt verstand van de oude redenaars en dichters zelven wil brengen; dat hij ook de grondslagen wil leggen der geschied- en aardrijkskunde, „welke men gewoonlijk meent dat op deze scholen niet kunnen geleerd worden", en daarenboven bij het verklaren der oude schrijvers niet zal verzuimen, liefde voor vaderland en vrijheid te bevorderen en deugd en goede zeden met gevoel voor het schoone aan te kweeken. Van Ommeren wilde door de opwekking van den schoonheidszin en den smaak voor het edele en groote, dat bij de classieke schrijvers der Grieken en Romeinen te vinden is, de jongelieden tot menschen, tot edele en beschaafde menschen, vormen. Zijne leerlingen spreekt hij aldus toe: „Non amplis verborum ambagibus mihi opus fore arbitror, ut vestrum favorem mihi conciliem, cum poëtarum honorem vindicando et vestram causam me egisse mihi persuadeam. Affirmavi enim, quaslibet honestas oblectationes vestra aetate non tantum non indignas sed et saluti vestrae maxime esse necessarias. Affirmavi ipsam virtutem tum nativa specie esse pulcherrimam, tum innumeris iisque sinceris voluptatibus juventuti avide esse appetendam; ipsam denique religionem nihil esse nisi veram moralem pulchritudinem, ac divinum ejus conditorem omnis integrae voluptatis, omnis verae pulchritudinis unicum esse fontem" 4). 't Is bekend, dat de man, die zulke, in die dagen vooral ongewone, woorden sprak, te Amsterdam, gelijk Nodell te Rotterdam, als hervormer van het gymnasiaal onderwijs is opgetreden. Even als Nodell beminde hij de dichters; zelf was hij een gelukkig beoefenaar der Latijnsche dichtkunst. Horatius was zijn lievelings-auteur. Zoo iemand Horatius verstaan heeft, dan was het Van Ommeren. Wie kent niet zijne twee voorlezingen over Horatius *als mensch* en *als burger van Rome*, waarin hij diens karakter tegen de lasteringen

van Mercier en anderen verdedigt; een boekje, waarin een schat van smaakvolle opmerkingen is nedergelegd, en dat nog heden ten dage door elken jeugdigen beoefenaar der oude letteren moet gelezen worden. Voorwaar: zoo iemand, dan was Van Ommeren het tegenbeeld van dien doctor umbraticus, door Ruhnkenius zoo geestig ten toon gesteld.

Onder de leiding van zulk een leermeester ontwikkelde zich de aanleg van den leergierigen jongeling zoozeer, dat hij in den wedstrijd met zijne medeleerlingen op alle klassen de eerste prijzen behaalde. Met de voortreffelijksten van dezen sloot hij eene duurzame vriendschap, die op de vorming van zijn geest almede voordeelig gewerkt heeft. Ik bedoel hier de beide Fabiussen, waarvan later de een als regtsgeleerde, de ander als predikant te Amsterdam verdienstelijk geweest is; in wier ouderlijke woning de jongeling, „wien zijne omstandigheden en opleiding niet toelieten" — het zijn zijne eigene woorden 5) — „zich aan velen te hechten of veel omgang te hebben en wiens hart dan ook meer geopend was tot dankbaarheid", eene vriendschappelijke ontvangst genoot. Ik bedoel den later als staatsman zoo beroemd geworden Falck, over wien van der Palm 6) deze schoone woorden geschreven heeft: „Een hoofd zoo helder, een overzigt zoo ruim, een blik zoo snel en gewis, dat het ware en goede zich van zelf aan hem schijnen te ontdekken, misleiding of begoocheling het masker voor hem strijken. Gevormd door de schriften der ouden, door strenge en regelmatige studiën, die hem zelfs als geleerde in het Nederlandsch Instituut eene plaats verwierven, door de natuur met smaak en gevoel voor het schoone begiftigd, door oefening rijk in kennis, zoo wel der wereld als der boeken; bij uitstek beschaafd, bevallig in den omgang, voor fijne scherts zoowel als gepasten ernst gestemd, is hij in den kring der geletterden, in de gezelschappen van den goeden toon en in de vergadering der staatslieden gelijkelijk op zijne plaats." Maar genoeg; ik wil niet alles overschrijven, wat daar tot lof van Falck gezegd is. Wij mogen vragen, of wij het voor Schröder grooter eere zullen rekenen, dat hij levenslang een vriend van Falck geweest is, dan voor Falck, dat hij het geweest is van Schröder.

Als student aan het Athenaeum te Amsterdam woonde Schröder de lessen bij der Hoogleeraren Walraven, Wyttenbach, Van Swinden en Cras. Welke beroemde namen! Didericus Adrianus Walraven, gloeijende van geestdrift voor de Oostersche talen en oudheden en door zijne bijzondere gave van onderwijzen in staat

die geestdrift ook bij zijne leerlingen op te wekken. Daniël Wyttenbach, een vorst op het gebied der classieke letterkunde, in de nieuwe wereld minder, in de oude zoo geheel te huis, dat hij met regt een homo plane antiquus genoemd is, en steeds als tusschen zijne Grieken en Romeinen scheen te leven. Van Swinden, als edel mensch niet minder groot dan als wijsgeerig beoefenaar der natuur- en wiskunde, wiens naam door de mannen der wetenschap niet dan met eerbied genoemd wordt. Hendrik Constantijn Cras, wiens verdienste het is, de sedert Grotius' dagen verwaarloosde wijsbegeerte van het regt weder tot eere te hebben gebragt, en die door tal van verhandelingen, waarvan vele bij onderscheidene vaderlandsche genootschappen bekroond zijn, getoond heeft niet alleen een groot geleerde, maar een wijsgeerig Christen tevens te zijn. Mij dunkt, reeds de vereeniging van dit viertal namen vertegenwoordigt ons de veelzijdige ontwikkeling van Schröders geest, die wij in zijn rijperen leeftijd aanschouwen. Ziende wat Schröder geworden is, mogen wij aannemen, dat hij zich het onderwijs dezer vier uitstekende mannen voortreffelijk heeft ten nutte gemaakt. Dat Walraven den jongeling aan de Oostersche studiën wenschte te binden, verwondert ons niet, daar wij weten, dat Schröder later en als grijsaard nog de Hebreeuwsche schriften vlijtig las, daarbij voor eigen gebruik veelvuldige aanteekeningen maakte, en Job en Jezaja in het oorspronkelijke bijna van buiten kende. Was Wyttenbach niet alleen in de kennis der Grieksche en Latijnsche talen, maar ook in den geest der classieke oudheid en vooral der oude wijsgeeren dieper doorgedrongen dan een zijner tijdgenooten, belangrijk zal dan ook zijn invloed geweest zijn op den jeugdigen Schröder, wiens later uitgegeven geschriften het bijkans op elke bladzijde bewijzen, dat hij niet slechts de ouden gelezen had, en uit den rijken schat van zijn geheugen tallooze plaatsen telkens gepast wist aan te halen, maar ook in hunne wijsgeerige denkbeelden en stelsels te huis was, zooals weinige anderen. Hebben de natuurkundige wetenschappen Schröder voortdurend de hoogste belangstelling ingeboezemd, zoodat hij zich steeds op de hoogte hield van hare vorderingen en ontdekkingen; en heeft hij, wat van algemeene bekendheid is, zich groote verdiensten als wiskundige verworven; hij heeft zich in het een en het ander een waardig leerling betoond van zulk een leermeester, als de eenige Van Swinden was. Maar ook den leerling van Cras herkennen wij in Schröder, in den zedenkundigen wijsgeer, die, op het voetspoor van dien grooten

regtsgeleerde, het innig verband doorzag en handhaafde, dat er is tusschen regt en zedelijkheid, en van geen regt wilde weten, dat niet op zedelijkheid gegrond en daarin als 't ware geworteld is. Opmerkelijk! Schröder, voor het predikambt bestemd, vergenoegde zich, gedurende de twee jaren, die hij aan Amstels Doorluchte School doorbragt, niet met die vakken, die door de meesten ter voorbereiding voor de godgeleerdheid voldoende gerekend worden; hij behoorde niet tot die jongelieden, die, als zij zich een beroep, eene toekomstige broodwinning, gekozen hebben, nu ook niets meer meenen noodig te hebben, dan zich te oefenen in die wetenschappen, welker kennis door wet of gewoonte is voorgeschreven. Schröder behoorde tot de juvenes altioris spiritus, die door zin voor wetenschap gedreven, hunne studiën niet binnen vaste grenzen kunnen afbakenen; wien het niet genoeg is, voor een ambt bekwaam te worden, maar die hunnen geest zoeken te ontwikkelen en te veredelen met al de hulpmiddelen, die hun in de wereld der wetenschappen ten dienste staan. Langs dezen koninklijken weg is Schröder meer dan een vakgeleerde, is hij een geleerde in verschillende vakken te huis, neen, een wijsgeer in de echte beteekenis des woords geworden.

Is het wonder, dat de Amsterdamsche Hoogleeraren zulken weetgierigen kweekeling bij zich wenschten te houden? Ieder hunner zag in hem wat groots voor zijne eigene wetenschap te gemoet, ieder hunner droeg er roem op hem onder zijne leerlingen te tellen. Maar Schröders opleiding voor de Evangeliedienst kon in Nederland niet voltooid worden. De Lutherschen hadden toenmaals in ons Vaderland nog geen eigene kweekschool, maar bedienden zich ten behoeve van hunne aanstaande predikers van de Duitsche hoogescholen. Daarom vertrok Schröder in September 1795, op twintigjarigen leeftijd, naar Halle, waar destijds de twee voortreffelijke Godgeleerden Georg Christiaan Knapp en August Hermann Niemeijer doceerden. Schröders leergierige geest kon zich echter ook te Halle niet tot de theologische lessen bepalen; hij werd ook een vlijtig hoorder van den beroemden philoloog Friedrich August Wolf en de beide Kantiaansche wijsgeeren Johan Heinrich Tieftrunk en Ludwig Heinrich Jakob. Wanneer wij het eigenaardige dezer mannen in 't oog vatten en daarmede vergelijken, wat Schröder later bijzonder heeft gekenmerkt, dan zullen wij ook hier den invloed kunnen nagaan, welken deze Duitsche leermeesters op de vorming van zijn geest hebben uitgeoefend.

Aan Knapp en Niemeijer heeft Schröder alzoo zijne theologische opleiding te danken gehad. Beiden behoorden tot de laatste vertegenwoordigers van die in de tweede helft der vorige eeuw te Halle zoo bloeijende theologische school, welke, staande op den bodem van het supranaturalisme, maar zich vrij gevoelende van de banden der traditioneele kerkleer, op het voetspoor van hare stichters, Semler, Nösselt en Griesbach, met echt wetenschappelijken zin en eene eenigszins rationalistisch gekleurde exegese diepe hoogachting paarde voor den Bijbel, als de oorkonde der goddelijke openbaringen, en voor Jezus, als den door God gegeven Wereldheiland. Knapp, bijbelsch theoloog, de bijbelsche leeringen in hare genetische ontwikkeling nasporende; den hoogsten prijs stellende op juist en naauwkeurig omschrevene denkbeelden; een grondig onderzoeker, die nimmer schroomde voor eigene welgevestigde overtuiging uit te komen, maar ook gaarne zijne onkunde beleed in dingen, waarin hij voor zich nog geen volkomene helderheid had verkregen; altijd hoogst bescheiden en verdraagzaam jegens andersdenkenden. Wie kent niet zijne, na zijn dood uitgegevene, *Vorlesungen über die christliche Glaubenslehre*, in ons vaderland jaren lang als een handboek door aankomende theologanten gebruikt? Niemeijer, eveneens bijbelsch, maar vooral practisch theoloog, die als zoodanig in zijne talrijke schriften de moreele en practische zijde des Christendoms altijd op den voorgrond stelde; paedagoog en grondvester eener paedagogische wetenschap; karakterkundige bij uitnemendheid, wiens verdiensten op dit gebied in onze dagen nog niet vergeten zijn. Zijne *Characteristiek der Bibel*, ook in het Nederlandsch overgebragt, eene galerij van karakterschilderingen van bijbelsche personen, is vooral daarom van blijvende waarde, omdat Niemeijer, behoudens allen eerbied voor het goddelijke in de Schrift, de daarin voorkomende personen naar een rein menschelijken maatstaf heeft gemeten, waarbij het opmerking verdient, dat een nederig opzien tegen de buitengewone persoonlijkheid van Jezus hem weerhouden heeft, om ook dit karakterbeeld onder de 'overigen op te nemen. Wat nu Schröder in volgende dagen voor de godgeleerdheid zou geworden zijn, wanneer hij daarin zijn tabernaculum vitae had moeten oprigten, wie zal het zeggen? Maar mij dunkt, indien wij hem in zijn werken en streven ook op elk ander gebied van wetenschap gadeslaan, dan bespeuren wij in hem iets van den geest zijner theologische leermeesters. Of had hij niet met Knapp gemeen naauwkeurigheid in het onder-

zoeken, bedachtzaamheid in het vaststellen, duidelijke uiteenzetting zijner denkbeelden, en eene hooge mate van bescheidenheid, die hem echter nimmer verhinderde, voor 't geen hij als waarheid had leeren kennen, onbewimpeld, soms met nadruk, uit te komen? En met Niemeijer dien practischen zin, die hem wars deed zijn van holle en ijdele theoriën, die hem in alles den mensch deed zien en de ware veredeling des menschen deed bedoelen? Was hij niet mensch- en karakterkundige bij uitnemendheid, wiens wijsbegeerte toch voornamelijk of geheel menschkunde, zielkunde, zedenleer was? Om nu niet te spreken van zijne bekwaamheid als opvoedkundige, in zijn practisch leven, zooals wij zien zullen, treffend gebleken.

Friedrich August Wolf, de groote kenner der classieke oudheid, de scherpzinnigste criticus van zijn tijd, moest wel voor een jongeling als Schröder, die in de scholen van Van Ommeren en Wyttenbach smaak gekregen had in de oude letteren, groote aantrekkelijkheid bezitten. Wolf was toen in zijn volle kracht. In hetzelfde jaar, toen Schröder te Halle kwam, gaf hij zijne wereldberoemde *Prolegomena in Homerum* uit, van welker verschijning af een nieuw tijdvak in de critiek en uitlegging der Maeoonsche zangen dagteekent. Wat Wolf bijzonder kenmerkte, was, behalve zijne groote geleerdheid, eensdeels het grondbeginsel, waarvan hij bij zijn onderwijs uitging, dat de studie der classieke oudheid, als voorbeeld van een op edele en groote ideeën gevestigd volksleven, vooral tot vrijzinnige ontwikkeling en vorming van den mensch moet gebezigd worden; anderdeels de strenge critiek, die hij over de voortbrengselen der oudheid uitoefende. Wat dit laatste betreft, wij bedoelen daarmede niet zoozeer tekst- en woordcritiek en het onderzoek naar de echtheid der schriften, schoon Wolf ook hierin een meester was, maar de critiek der gedachten en gevoelens en de aesthetische critiek, waarin hij zijne leerlingen voorging. Schröder sprak in latere jaren dikwijls met achting over Wolf, en roemde inzonderheid in zijn onderwijs dit met hoogen lof, dat hij zijne leerlingen nevens het vele schoone, edele en verhevene, in de schriften der ouden voorkomende, ook het minder schoone, het onedele en lage, dat er in aangetroffen wordt, deed opmerken. Geheel in den geest van Wolf, had Schröder geen vrede met die literatoren, die met de ouden dwepen en in hen alles bewonderen. „Waarheid boven al: noem goed, wat goed, maar ook verkeerd, wat verkeerd, is", — dit was bij Schröder een grondregel, waarvan hij niet afweek. Wij zul-

len in zijne geschriften vele proeven vinden, die ons doen zien, hoe vrijmoedig en onpartijdig hij de ouden beoordeelde. „Met de ouden slechts te bewonderen", zoo sprak hij, „komen wij niet verder; wij moeten bij hen onderscheiden, wat onze bewondering en wat onze afkeuring verdient: zóó alleen doen wij hun regt en zal de studie der oudheid ons voordeel aanbrengen".

De jaren, die Schröder aan de Universiteit te Halle doorbragt, vielen in den bloeitijd van het Kantianisme. De Hoogleeraren, die daar de wijsbegeerte doceerden, Tieftrunk en Jakob of Von Jakob, zoo als hij later heette, waren beiden gevormd in de school van den Koningsberger Wijsgeer en verkondigers van zijn stelsel. Bijzonder de eerstgenoemde, aan wien wij ook eene uitgave der verspreide geschriften van Kant te danken hebben, is niet ongelukkig geslaagd in het populariseeren der denkbeelden van zijn beroemden meester. Beiden hebben door hun onderwijs en talrijke geschriften voor de Kantiaansche wijsbegeerte onvermoeid geijverd. Ook de jeugdige Schröder werd door hen gewonnen. „Deze leermeesters" — zoo verhaalde hij zelf — „maakten mij te gemakkelijker tot een Kantiaan, daar mij, die een natuurlijken aanleg bezat voor wiskundige studiën, de stellingen van den Koningsberger, vooral over de ruimte, van zelve reeds aanlachten. Deze heb ik dan ook later in eene verhandeling, opgenomen in Van Hemerts *Magazijn voor de critische wijsbegeerte*, gemeend te moeten verdedigen" 7).

Waar wij den ontwikkelingsgang van Schröder in zijn jeugdigen leeftijd nagaan, mogen wij eene gebeurtenis niet voorbijzien, die ons door den Hoogleeraar Roijaards 8) is medegedeeld, en, gelijk deze opmerkt, invloed op zijn volgenden levensloop heeft uitgeoefend. „Door aanleg en vlijt trok Schröder de aandacht zijner leermeesters. Van hier, dat één hunner (de Paedagoog en Theoloog Niemeijer) hem, ook ter verbetering zijner toen niet ruime omstandigheden, uitnoodigde om als lector de lessen der mathesis in het Koninklijk Paedagogium, onder de zorg van Niemeijer geplaatst, op zich te nemen. Schröder besefte wel, dat hij daartoe nog geenszins genoegzame vorderingen in de mathesis gemaakt had, doch begreep echter deze onverwachte ondersteuning niet te mogen afslaan, en wist door zijne vlugheid van geest en een onvermoeiden ijver alle bezwaren te overwinnen. Dan bestudeerde hij des nachts die gedeelten der mathesis, waarover hij den volgenden dag zou onderwijs geven, opdat zijne overige letteroefeningen hierdoor geen nadeel leden, hetgeen hij

niet dulden kon. Niemeijer roemt dan ook in het testimonium, aan Schröder, toen hij uit Halle vertrok, uitgereikt (3 Oct. 1798), in hem: in erudienda juventute dexteritatem, in excolendis ingenii viribus indefessum proficiendi studium". Zoo werd Schröder aan de akademie gevormd niet alleen tot geleerde, maar ook tot bekwaam docent, en aan zijn geest al meer en meer de bepaalde rigting gegeven tot die vakken van wetenschap, waarin wij hem later zien uitblinken. „De geest van Schröder", ik gebruik hier nogmaals de woorden van Prof. Roijaards, „had hem zijne baan geopend, en omvatte reeds met zeldzame kracht de meest verscheidene wetenschappen, en het bleek alras, dat Wijsbegeerte daarvan het middelpunt uitmaakte. Al de wetenschappen, door hem beoefend, zouden hem later in hare heiligdommen roepen, om de vruchten in te oogsten van zijne oefeningen".

TWEEDE HOOFDSTUK.

Kantianisme.

DE PROPONENT-KANTIAAN. KANTIAANSCHE VRIENDEN. KANTIAANSCHE VERHANDELINGEN.

Schröder, in het jaar 1798 naar Amsterdam teruggekomen en het kerkelijk examen, waardoor hij tot proponent bij het Luthersche Genootschap bevorderd werd, op de meest loffelijke wijze afgelegd hebbende, zag zich al spoedig tot het Practische leven geroepen. De Evangelisch-Luthersche gemeente te Amsterdam benoemde den 24 jarigen jongeling, wiens ongemeene kunde en bekwaamheid geroemd werden, tot haren vasten hulpprediker. De werkzaamheid, aan deze betrekking verbonden, nam, althans in den beginne, een zeer groot deel van zijn tijd in beslag. Wegens de hooge jaren of ziekelijkheid der Predikanten moest hij dikwijls week op week tweemaal voor de gemeente optreden. „Dit werk was mij te meer lastig en bezwaarlijk," zoo verhaalt hij zelf 9), „omdat ik de Nederlandsche taal, vroeger door mij geleerd, gedurende mijn verblijf in Duitschland, weder verleerd had, en bovendien door mijn preekwerk mij niet van mijne wis- en natuurkundige studiën wilde laten aftrekken. Zoo gebeurde het wel eens, dat ik plotseling verschrikt en verslagen werd, wanneer de koster bij mij kwam en mij onverwacht de boodschap bragt, dat ik preeken moest". Zulke onverwachte boodschappen, hem soms kort voor het begin der godsdienstoefening gebragt, waren hem, zooals de Hoogleeraar Roijaards opmerkt, eene goede oefening, om spoedig eenig onderwerp van verschillende zijden te doorzien, en het geschikte oogpunt ter behandeling te kiezen. „Zelden had hij leerredenen in voorraad. Wanneer hij niet geheel

onverwachts moest opklimmen, was hij gewoon zijne leerredenen aan een ander te dicteeren, terwijl hij zelf door de kamer wandelde, doch altijd sprak hij ze uit zijn geheugen uit. Hij predikte niet schitterend, maar zeer goed" 10).

Bijna vier jaren werd dit hulppredikerschap door Schröder waargenomen. Een tijdperk, dat voor de verdere ontwikkeling van zijn wijsgeerigen geest allerbelangrijkst geweest is. Schröder was, gelijk wij gezien hebben, in de scholen van Tieftrunk en Jakob tot Kantiaan gevormd. In Nederland teruggekeerd, kwam hij alras in aanraking met mannen, die ook hier als tolken van den grooten Koningsberger wijsgeer waren opgetreden. De Kantiaansche school, door hen gesticht, was in die dagen juist in vollen bloei. Aan het hoofd stond Paulus van Hemert, een man van veel vernuft en groote geleerdheid. Eertijds zeer regtzinnig Predikant bij de Gereformeerden te Wijk bij Duurstede, had hij, gewonnen voor de Kantiaansche gevoelens en in strijd gekomen met de kerkelijke belijdenis, zijn leeraarsambt nedergelegd en was tot de Broederschap der Remonstranten overgegaan. Later een zestal jaren het Hoogleeraarsambt bij het Remonstrantsch Seminarie bekleed hebbende, leefde hij nu sedert 1796 ambteloos te Amsterdam en besteedde al zijne krachten aan de verbreiding van de beginselen en stellingen van het Kantianisme. Na eerst zijne *Beginselen der Kantiaansche Wysbegeerte* en daarna zijne *Proeve over het bestaan van beginselen eener belangelooze goedwilligheid in het menschelijke hart* te hebben uitgegeven, ondernam hij in 1799 de uitgave van een *Magazijn voor de critische wijsgeerte en de geschiedenis van dezelve*, waarvan, tot het jaar 1803 voortgezet, zes deelen zijn in 't licht verschenen. Tot medewerking aan dit Magazijn wist hij eenige bekwame mannen aan zich te verbinden: J. H. Heumann, Phil. Doctor te Amsterdam, die ook een werk getiteld: *Principes moraux de la philosophie critique*, geschreven had en voorlezingen hield over de wijsbegeerte van Kant; W. Servaas, Med. Doctor te Delfshaven, den schrijver van: *Simonides, over God en godsdienst;* den beroemden Mr. Joh. Kinker, destijds nog Advokaat te Amsterdam; Mr. M. Siderius, Lid van het Wetgevend Ligchaam in den Haag; J. R. Deiman, Med. Doctor te Amsterdam; H. J. Matthes, Proponent te Hoorn, bij de Luthersche gemeente; den in het voorgaande Hoofdstuk door ons geroemden Mr. A. R. Falck. te Amsterdam; J. E. Doornik, Med. Doctor te Amsterdam; Mr. Tammo Sijp-

kens, Advokaat voor 't Geregtshof te Groningen, en anderen. Tusschen deze namen in prijkt ook die van den jeugdigen Schröder. Hij leverde voor het Magazijn een drietal bijdragen, oorspronkelijk voorlezingen, door hem gehouden in een vriendenkring, aan de beoefening der nieuwe wijsbegeerte gewijd.

't Was inderdaad een merkwaardige tijd, toen de wijsbegeerte van Kant hier te lande met zooveel ijver, als ware zij een nieuw evangelie voor de menschheid, verkondigd werd. Van Hemert sprak en schreef met eene aan opgewondenheid grenzende geestdrift van „den eenigen, onvergelijkelijken wijze van Koningsbergen", „den grooten hervormer op het gebied der menschelijke kennis en den stichter van een gebouw, dat niet op een zandgrond, maar op een steenrots rustte". Hij verklaart, „dat er zijn, ook onder de geestelijken, die de Godheid in stilte danken, dat zij in de eeuw van Kant geboren zijn, gelijk, volgens Plutarchus, weleer Plato dankte, dat zijn geboortelot in de dagen van Socrates gevallen was". Hij aarzelt niet om, met het oog op de menigte dergenen, die de Kantiaansche wijsbegeerte ongenegen zijn, het woord uit te spreken: het licht schijnt in de duisternis, maar de duisternis heeft het niet begrepen". Hij verwacht „dat de critische wijsbegeerte, behoorlijk voorgesteld en regt begrepen zijnde, den weg zal banen tot een staat van eeuwigen vrede, ten aanzien van alle zulke zaken, die, schoon uit haren aard, met betrekking tot ons menschen, buiten den kring van mogelijke ervaring en kennis gesloten, nogtans, uithoofde van zedelijk belang, immer voorwerpen van navorsching en twist onder ons geslacht zijn geweest" 11). In zulken toon schreven ook sommigen zijner geestverwanten, b.v. de Med. Dr. Deiman. Volgens dezen, „bezat de onsterfelijke Koningsberger alleen moed en kracht genoeg, om een arbeid, voor al zijne voorgangers te zwaar, met een goeden uitslag te ondernemen". „Hij alleen was zoo gelukkig, om in de doolhoven der speculatieve wijsbegeerte, waarin zijne groote voorgangers, zoovele eeuwen lang, hadden rondgedwaald, den draad van Ariadne te vinden, die hem, in deze donkere gangen, ten zekerste konde leiden". „Kant heeft, in zijne *Critiek der zuivere rede*, op achthonderd bladzijden meer grondige wijsbegeerte voorgedragen, dan alle boeken te zamen bevatten, die, sedert den tijd van Aristoteles daarover zijn geschreven" 12). Van den Doctor philosophiae Heumann lezen wij, aan het slot van een opstel *Over de zedekunde van Imm. Kant*, deze woorden: „Dank zij

derhalve den vader der critische wijsbegeerte, die, nu het zedenbederf in de beschaafde wereld, bijna overal tot eene verbazende hoogte geklommen is, ons het eenigste middel ter grondige genezing onzer kwalen aanbiedt. Hij is het, die de zelfkennis der Rede zoo zeer bevorderd heeft, dat dezelve haar onafhankelijk vermogen, tot bestier van den wil, nu duidelijk moet inzien. Zijn zamenstel verheft den mensch boven deszelfs zinnelijke natuur, en alle neiging, drift, hartstogt; toont hem de ware vrijheid, waardoor hij heerschen kan en moet; plaatst hem in eene onzigtbare wereld, en doet hem, als lidmaat van dezelve, zijne waardigheid als m e n s c h gevoelen, met diepe achting voor zich zelven vervuld worden" 13), enz. Zoo scheen het dan wel, alsof, met het verschijnen der Kantiaansche wijsbegeerte, de lang verwachte gouden eeuw voor het menschdom ware aangebroken.

Niet alle bijdragen in Van Hemerts tijdschrift zijn in zulk een hooggestemden toon geschreven. Er zijn ook, die zich door kalmte van redeneering, door eene bedaarde, grondige, bedachtzame uiteenzetting van het een of ander punt der nieuwe wijsbegeerte onderscheiden, en waarin alles, wat opgewonden of overspannen heeten moet, is vermeden. Tot deze behooren de stukken van onzen Schröder. Men kan het die stukken aanzien, dat zij het werk zijn van een jeugdigen schrijver, wiens pen zich nog niet altijd gemakkelijk beweegt, ten deele ook een gevolg van Schröders verblijf buitenslands; maar desniettemin vinden wij hier reeds proeven van dat ernstige streven naar waarheid en klaarheid, van dat nadenken en doordenken, van dat naauwkeurig bepalen en scherp onderscheiden, dat den auteur in zijne latere schriften zoo bijzonder kenmerkt.

Door zijn natuurlijken aanleg voor wiskundige studiën neigde Schröder, gelijk hij zelf verklaarde, te gemakkelijker over tot de stellingen der critische wijsbegeerte ten opzigte van de r u i m t e. Over dit onderwerp handelt het eerste door hem in het *Magazijn* geplaatste stuk. Wij willen hier den gang der gedachten mededeelen.

De verhandeling heeft ten doel, eene ontwikkeling te geven van de Kantiaansche grondstelling, dat de ruimte een vorm is van de zinnelijke aanschouwing, eene z u i v e r e aanschouwing v a n v o r e n, d. i. vóór alle gewaarwording in onze ziel voorhanden, eene van de ervaring niet afhankelijke aanschouwing.

De schrijver gaat uit van de door Kant gemaakte onderschei-

ding van de stof en den vorm der aanschouwingen: stof heet wat van buiten met en door het voorwerp, dat aanschouwd wordt, gegeven is; vorm daarentegen, wat a priori in ons zelven, in het beschouwende voorwerp, ligt, de subjectieve voorwaarde, zonder welke de voorwerpen voor ons niet voorstelbaar zouden zijn.

Als zulk een vorm der aanschouwing wil de schrijver ons nu de ruimte doen kennen, door vooreerst aan te toonen, dat wij zonder de voorstelling van ruimte geheel en al geene voorwerpen van onzen uiterlijken zin kunnen aanschouwen, daar de vorm het wezenlijk vereischte is, om de stof voorstelbaar te maken; door ten tweede te doen blijken, dat de voorstelling van ruimte van voren in ons zelven gelegen en dus van den indruk der voorwerpen onafhankelijk is, schoon zij haar bestaan en werkzaamheid niet kan toonen, voordat ons voorwerpen gegeven zijn, en door ten derde te betoogen, dat de ruimte, als vorm van onmiddelijke aanschouwing, zelve eene zuivere aanschouwing en geen begrip is — echter niet in dien zin, dat zij zelve een voorwerp zou voorstellen, maar omdat door haar de gewaarwordingen van onzen uiterlijken zin geregeld en tot eenheid gebragt worden, en zij dus een wezenlijk bestanddeel van 't aanschouwelijke uitmaakt.

Wat het eerste betreft: wij kunnen, zegt Schröder, geene voorwerpen waarnemen of van elkander onderscheiden, zonder ze allereerst te plaatsen in de ruimte, waardoor hun ergens d. i. hun buiten en naast elkander zijn bepaald wordt. Dat is de algemeene ruimte, wél te onderscheiden van die menigvuldige en in grootte verschillende z. g. reale ruimten, die door de voorwerpen zelve bepaald en als deelen van de ééne oneindige ruimte moeten beschouwd worden, b. v. de ruimte van dit huis of deze kamer. Indien wij ons nu de voorwerpen niet vooraf als in de ruimte geplaatst voorstellen, dan kunnen wij hun geene grootte, geene gedaante, geene verandering, geene kracht, geene beweging toeschrijven; kortom, in 't algemeen, niets van dat alles, wat de wis — en natuurkunde ten opzigte van hare voorwerpen bepaalt. Wij kunnen de voorwerpen niet als buiten ons bestaande beschouwen, zonder ze vooraf in de ruimte te plaatsen. Derhalve moet de voorstelling van ruimte het kennen van een voorwerp voorafgaan, en moet op haar alle ervaring berusten.

Hieruit volgt dan onmiddelijk het tweede: dat ruimte eene voorstelling is, die van voren in ons zelven ligt en van de waarneming onafhankelijk is. Want hoe zou de waarneming iets

kunnen voortbrengen, waarop hare eigene mogelijkheid berust? Deze voorstelling moet dus der ervaring, even als de oorzaak het gewrocht, voorafgaan, hoewel zij natuurlijk haar bestaan en werkzaamheid niet eerder kan toonen, dan nadat de uiterlijke voorwerpen een indruk op de zinnelijkheid hebben gemaakt. Want wij kunnen onmogelijk eerder een zekeren vorm aan een ding geven, voordat wij de stof van hetzelve ontvangen. Dat de voorstelling van ruimte niet aan de ervaring ontleend, maar in ons zelven a priori aanwezig is, tracht de schrijver verder aan te wijzen, door opmerkzaam te maken op twee kenmerken, waardoor wij datgene in onze kennis, wat wij uit ons zelven geput hebben, van hetgeen wij uit de ervaring gekregen hebben, kunnen onderscheiden. Zij zijn: strenge algemeenheid en noodzakelijkheid.

Wanneer een oordeel — en alle kennis moet tot oordeelen kunnen terug gebragt worden — deze kenmerken bezit, dan is het niet uit de ervaring, maar enkel uit ons zelven, uit den aard van ons kenvermogen, voortgekomen. De ervaring kan nooit aan de oordeelen algemeenheid, in den strengsten zin, geven. Zij kan ons alleen, ten opzigte van dezen of genen regel, verzekeren, dat er geene uitzondering daarop geweest is, zoo dikwijls wij dien, tot nu toe, hebben waargenomen. Zij geeft alleen eene algemeenheid door optelling (inductie), dus slechts eene vergelijkende en onderstellende algemeenheid. Een oordeel, hetwelk eene algemeenheid, in den strengsten zin, beweert, is van de ervaring onafhankelijk en dus van voren. Zoodanig zijn de meetkundige stellingen, die eene strenge algemeenheid bevatten, en in plaats van uit de ervaring ontleend te zijn, veeleer door de ervaring noodzakelijk moeten bevestigd worden. De meetkunde beweert hare stellingen apodictisch; onafhankelijk van de ervaring, eischt zij, dat deze haar niet tegenspreke en schrijft haar de wet voor. Ook de zuivere natuurwetenschap heeft zulke volstrekt algemeene oordeelen. Ook het beginsel van tegenstrijdigheid, namelijk, dat aan geen voorwerp is toe te schrijven, wat hetzelve tegenspreekt, of, m. a. w: A is A, en A is niet non A, is eene volstrekt algemeene verstandswet. Ook alle analytische d. i. verklarende oordeelen, in welke het gezegde alleen het begrip van het onderwerp verklaart, hebben eene strenge, van de ervaring onafhankelijke algemeenheid, b. v. wanneer ik zeg: elk ligchaam is uitgebreid, 't geen hetzelfde is als: A is = A, en waaromtrent de ervaring niet behoeft geraadpleegd te worden. Zulke oordeelen, die het kenmerk van algemeenheid hebben, heb-

ben ook dat van noodzakelijkheid. Strenge algemeenheid toch is alleen door noodzakelijkheid mogelijk. De ervaring nu kan ons wel het bestaan van iets en deszelfs eigenschappen, maar nimmer het noodzakelijk bestaan of de noodzakelijkheid der eigenschappen van eenig ding te kennen geven. Oordeelen van achteren zijn, ten opzigte van hunne modaliteit, slechts assertorisch. De volgende stellingen hebben nu, volgens Schröder, de kenmerken van volstrekte noodzakelijkheid en algemeenheid; en daaruit volgt, dat de voorstelling van ruimte niet uit de ervaring verkregen, maar van voren is, in ons zelven gelegen. I. Ruimte is noodwendig, d. i. heeft een noodwendig bestaan. II. Alle voorwerpen van onzen uiterlijken zin zijn in de ruimte en bevatten een gedeelte er van. III. De ruimte is oneindig. IV. De ruimte is een zamenhangend geheel, waarvan de begrensde ruimten als deelen moeten beschouwd worden. V. Elk deel der ruimte is in 't oneindige deelbaar. VI. Elk ligchaam is in 't oneindige deelbaar. Al deze stellingen kunnen uit de ervaring niet bewezen worden. Zoo vindt b. v. met opzigt tot de laatste stelling de werkdadige deeling hare palen. Vooral uit de met uitgebreidheid alleen zich bezig houdende stellingen der meetkunde, die allen strenge algemeenheid en noodzakelijkheid behelzen, blijkt het, dat de voorstelling van ruimte, die daar ten grondslag ligt, van voren gegeven is. Zij, die meenen, dat de kennis der ruimte eene empirische kennis is, ons door de voorwerpen der ervaring zelve gegeven, maken geen behoorlijk onderscheid tusschen de ruimte, welke wij hier bedoelen, en de reale ruimte, welke door de voorwerpen zelve bepaald wordt.

In de derde plaats betoogt de schrijver zeer kort, dat de voorstelling van ruimte geen begrip, maar eene aanschouwing, eene zuivere aanschouwing van voren is. Een begrip namelijk is altijd, als een gemeenschappelijk merkteeken, in meerdere voorstellingen vervat, vermits het datgene in zich vereenigt, wat aan meerdere voorwerpen gemeen is. Nu is de ruimte oneindig; dus kan de voorstelling van dezelve niet in meerdere voorstellingen bevat zijn; zij kan dus volstrekt niet als begrip beschouwd worden. Daar zij één is en alle reale ruimten als hare deelen in zich bevat, kan zij niet anders zijn, dan eene zuivere aanschouwing. Wij moeten haar houden voor den vorm der uitwendige verschijnselen, namelijk voor de vatbaarheid van onze zinnelijkheid, om door de uitwendige voorwerpen aangedaan te worden en de indrukken er van in zekere orde te ontvangen. Zij

moet dus ook, vóór alle gewaarwording, in onze ziel voorhanden zijn, hoewel zij, voorzeker, niet eerder haar bestaan en hare werkzaamheid kan toonen, dan nadat de voorwerpen ons verschijnen.

Aan het slot zijner verhandeling gekomen, trekt de schrijver uit deze leer over de ruimte een drietal gevolgen. I. Wij weten niet, hoedanig de uiterlijke voorwerpen, als dingen op zich zelve beschouwd, zijn mogen. Want indien wij van dezelve, als zoodanig, iets wilden vaststellen, dan moesten wij van dat alles afzien, wat van de gesteldheid en inrigting onzer zinnelijkheid afhangt en van 't geen er door onze zinnelijkheid zelve bijgevoegd wordt. Hangen nu onze voorstellingen af van den indruk der voorwerpen, en wordt deze bepaald door den toestand onzer zinnelijkheid, zoodat, indien onze zintuigen anders waren gevormd, dan zij zijn, ons ook de voorwerpen geheel anders zouden moeten verschijnen; heeft de vorm, gelijk wij gezien hebben, geene betrekking tot het voorwerp, maar alleen tot het zich voorstellende onderwerp, waarin, vóór alle gewaarwording, die vorm, als de geschiktheid der zinnelijkheid om voorstellingen te ontvangen, aanwezig is; dan kunnen wij ook in geenen deele beweren, dat ruimte eene wezenlijke eigenschap is der dingen op zich zelve beschouwd. II. Daar intusschen deze inrigting der zinnelijkheid bij alle menschen, in normalen toestand, dezelfde is, en alle voorwerpen allen menschen in den bepaalden vorm van ruimte moeten verschijnen, kunnen wij verzekerd zijn, dat wij, bij een behoorlijk onderzoek in het beschouwen der Natuur, nimmer in dit opzigt aan dwalingen zullen onderworpen zijn, maar dat er waarheid in onze besluiten zijn zal, zoolang wij die alleen op voorwerpen, die ons verschijnen, toepassen. Wij moeten slechts de kennis, welke wij van de dingen, als verschijnselen, verkrijgen, nimmer als eene kennis van dingen op zich zelve aanmerken, maar altoos in 't oog houden, dat wij de Natuur alleen inzooverre kennen, als zij ons verschijnt. III. Wij mogen dezen vorm dus alleen toepassen op dingen, die ons uiterlijk verschijnen, geenszins op zulke, die geheel en al geene voorwerpen van onzen uiterlijken zin en buiten het perk van alle mogelijke ervaring zijn. Voorbeelden van zoodanige misslagen toont ons de bovennatuurkunde der oude en nieuwe wijsgeeren, helaas! in overvloed.

Wij hebben, hoezeer ons ook op beknoptheid toeleggende, een eenigszins volledig overzigt dezer verhandeling over de Ruimte

willen geven, omdat deze eerste vrucht van Schröders wijsgeerige studiën ons hem zoo bepaald en duidelijk doet kennen als volkomen Kantiaan. Wie in Kants *Kritik der reinen Vernunft* geen vreemdeling is, of ook maar de denkbeelden van dezen wijsgeer uit Kinkers *Proeve eener opheldering van de Kritiek der zuivere rede* 14) heeft leeren kennen, zal, zonder onze nadere aanwijzing, van zelf inzien, dat Schröder hier nog in geen enkel gronddenkbeeld zich van den Koningsberger verwijdert. De onderscheiding van de stof, als het van buiten gegevene, en den vorm, als het door ons aanschouwingsvermogen aangebragte; van de dingen op zich zelve, die wij als zoodanig niet kunnen kennen, en hare door ons waarneembare verschijningen; de voorstelling van de ruimte, als enkel aanschouwingsvorm; de noodzakelijkheid en algemeenheid der aprioristische oordeelen, en de geheele daarop gebouwde theorie van het weten a priori, zijn zoovele Kantiaansche gronddenkbeelden, die Schröder met klaarheid en wetenschappelijke consequentie in deze verhandeling heeft ontwikkeld. Het spreekt van zelf, dat wij hier in geene beoordeeling van dit stelsel van wijsbegeerte kunnen treden; wij zullen later Schröders eigene critiek over Kant vernemen; wij willen hier alleen het feit constateeren: in die dagen was Schröder Kantiaan. Het Kantianisme heeft, zooals de Hoogleeraar Roijaards zegt, ten allen tijde diepe sporen in hem nagelaten. Later, wanneer wij hem zullen leeren kennen als den wijsgeer, die zijn eigen weg gezocht en zich een eigen terrein veroverd heeft, zullen wij te onderzoeken hebben, in hoe verre bij Schröder eene voortdurende verwantschap met Kant kan aangewezen worden.

De twee andere verhandelingen, die wij van Schröders hand in het Magazijn vinden, maken te zamen één geheel uit en hebben tot opschrift: *Proeve, om de werking der uitbreidende en aantrekkende kracht, door de zwaartekracht en door den vorm der ligchamen, aan te toonen.* Ook hier gaat Schröder geheel van Kantiaansche beginselen uit, en tracht de grondslagen aan 't licht te brengen dier wetenschap, welke in de terminologie der critische wijsbegeerte met den naam van zuivere natuurkunde (reine Physik) bestempeld wordt. Tot uitgangspunt wordt genomen het begrip van stof, om daaruit nu, geheel van voren, volgens de denkvormen zelve van ons verstand af te leiden, welke de grondkrachten zijn, die aan de stof moeten toegeschreven worden. Schröder verstaat onder grond-

k r a c h t e n zoodanige krachten, door welker aanwezen h e t b e s t a a n d e r s t o f z e l v e eerst mogelijk gemaakt wordt, zonder welke het onmogelijk is, het bestaan van iets stoffelijks te denken, en die tot elkander zóó in betrekking staan, dat, wanneer er ééne werd weggenomen, de stof zelve haar bestaan zou moeten verliezen; krachten alzoo, die van andere krachten niet afgeleid of daaruit verklaard kunnen worden. Het onderzoek naar deze grondkrachten is, zegt Schröder, geheel b o v e n n a t u u r k u n d i g. Immers, er moet onderzocht worden, „wat er tot de mogelijkheid van het bestaan der stof behoore?" eene vraag, die door geene ervaring, maar alleen door gronden v a n v o r e n, uit de denkvormen van ons verstand, waardoor wij de zinnelijke wereld beoordeelen, kan worden beantwoord. — Laat ons zien, hoe Schröder de grondkrachten der stof bepaalt, en wat hij daar vervolgens uit afleidt.

Al het stoffelijke bestaat i n d e r u i m t e. U i t g e b r e i d h e i d is eene noodzakelijke eigenschap der stof. Een niet uitgebreid ligchaam zou een denkbeeld zijn, dat zich zelf verwoest. Nu kunnen wij ons geene uitgebreidheid der stof denken zonder e e n e u i t b r e i d e n d e k r a c h t; volgens de denkvormen van ons verstand is het ons volstrekt onmogelijk, eenig uitwerksel te denken zonder eene voortbrengende oorzaak. Door deze kracht is een ligchaam in staat, om aan zamendrukkende krachten, hoe groot ook, tegenstand te bieden, en dus l i g c h a a m te blijven; zoodat o n d o o r d r i n g b a a r h e i d eene noodzakelijke eigenschap der ligchamen en tevens een uitwerksel of gewrocht der uitbreidende kracht is. Maar nevens de uitbreidende kracht zijn wij genoodzaakt nog eene andere grondkracht aan te nemen, die der eerste grenspalen stelt; want zonder deze zou ieder ligchaam zich in de oneindige ruimte uitbreiden, en zoo zou er eindelijk geen ligchaam meer zijn. Deze kracht nu kan niet buiten het ligchaam in de andere ligchamen voorhanden zijn; ook deze hebben op hunne beurt eene zamendrukkende kracht noodig, om ligchamen te blijven en zich niet in het oneindige te verspreiden. Willen wij dus aan geene oneindige reeks van zamendrukkende krachten, wat een onding is, plaats geven, dan moeten wij eene kracht aannemen, die, de uitbreidende kracht beperkende, even gelijk deze, binnen ieder ligchaam, d. i. in al zijne deelen, gelegen is. Wij noemen haar d e a a n t r e k k i n g s k r a c h t. Beide die krachten moeten zamen gaan, zal er iets stoffelijks bestaan kunnen. Geene van beide brengt alleen en op zich zelve de stof voort.

Gelijk de uitbreidende kracht zonder de aantrekkingskracht de ligchamen in het oneindige zou doen vervloeijen, zoodat ten laatste geen ligchaam eene bepaalde ruimte meer zou innemen; zoo zou de aantrekkende kracht zonder de uitbreidende het ligchaam meer en meer zamendrukken in eene engere ruimte, totdat het in 't geheel geen plaats meer vervullen en dan eveneens ophouden zou een ligchaam te zijn. Deze twee krachten moeten wij derhalve als oorspronkelijke grondkrachten der stof beschouwen, wijl door dezelve de stof eerst mogelijk gemaakt wordt.

Na dit overeenkomstig de theorie van Kant, met weglating evenwel van diens wiskundigen betoogtrant, te hebben ontwikkeld, gaat Schröder er toe over, om de werkingen dezer twee krachten in de natuur na te sporen, zich bepalende tot twee zaken, t. w. de zwaartekracht en den vorm der ligchamen. De eerste is een gewrocht der aantrekkingskracht, vereenigd met de uitbreidende kracht.

De aantrekkingskracht wordt, ten opzigte van hare werking, onderscheiden in algemeene, voor zoover zij alle deelen van het heelal aan elkander hecht en het geheel der stoffelijke wereld mogelijk maakt, en bijzondere, voor zoover zij de bijzondere ligchamen vormt en de zoowel gelijke als ongelijksoortige grondstoffen der ligchamen met elkander vereenigt.

Bij de algemeene aantrekkingskracht moet men letten op den afstand der ligchamen, die elkander aantrekken, en op de hoeveelheid van hunne stofdeelen. Hieruit laten zich twee wetten afleiden, welke de schrijver, ook voor hen, die in de wiskunde niet geoefend zijn, tracht duidelijk te maken: t. w. *a*) de sterkte, waarmede een ligchaam wordt aangetrokken, staat in de omgekeerde reden van het vierkant zijns afstands van het aantrekkende ligchaam, en *b*) de sterkte der aantrekking van een ligchaam staat, bij gelijken afstand, in evenredigheid met zijne stofdeelen, of: twee ligchamen trekken elkander wederkeerig aan met krachten, die evenredig zijn aan de hoeveelheid van hunne stofdeelen.

Het gezegde op die algemeene eigenschap der aardsche ligchamen, welke zwaartekracht genoemd wordt, toepassende, toont de schrijver op eene ook voor den ongeoefende bevattelijke wijze aan: waarom de ligchamen, die wij zwaar noemen, aan welke wij een zeker gewigt toekennen, wanneer zij aan zich zelve overgelaten en door geen hinderpaal belet worden, door alle deelen der aarde aangetrokken, noodzakelijk moeten vallen in die lijn, welke, loodregt op den gezigteinder staande, door het

middelpunt der aarde gaat; waarom in luchtledige ruimte alle ligchamen, groot of klein, ligt of zwaar, even snel nedervallen; waarom bij de evennachtslijn een ligchaam niet zoo snel valt als in onze streken, enz. De reden is toch deze, dat de zwaartekracht niets anders is dan eene werking der algemeene aantrekkingskracht. Dat de aarde zelve eene bolronde en toch geen volkomen bolronde gedaante heeft, is almede een noodzakelijk gevolg van de algemeene aantrekkingskracht, in vereeniging met de beweging der aarde rondom hare as.

Tot zoover de eerste verhandeling over dit onderwerp. In de tweede komt Schröder tot het beschouwen van de, door de ervaring ons bekende, beweging der hemelsche ligchamen en toont ook daarin de werking der aantrekkingskracht aan. Allereerst met betrekking tot den loopkring der maan rondom de aarde, een noodzakelijk gevolg der zwaartekracht, welke haar naar de aarde trekt, in verband met eene kracht die haar regtlijnig daarvan wil verwijderen. Vervolgens worden de banen, welke de aarde en de overige planeten en de kometen rondom de zon doorloopen, de nagenoeg bolronde gedaante der hemelligchamen, de invloed, welken de planeten onderling op elkanders loopbaan uitoefenen, en de eigene beweging der zon en der overige z. g. vaste sterren in aanmerking genomen, als zoo vele verschijnselen, die allen de algemeene aantrekkingskracht en hare wetten bevestigen. „Hieruit blijkt,” zoo vervolgt de schrijver (want wij behoefden de bijzonderheden, door hem ontwikkeld, slechts even aan te stippen, daar men ze thans in ieder handboek over de sterrenkunde aantreft) „hieruit blijkt, dat dezelfde beginselen, die ons de mogelijkheid der stof hebben doen zien, te gelijker tijd de mogelijkheid van het geheelal der wereld aantoonen. Immers zoude eene uitbreidende kracht, die door geene tegengestelde bepaald was, het denkbeeld van heelal vernietigen, daar het eerst door de aantrekkingskracht werkelijkheid verkrijgt. Deze vereenigt deelen tot een geheel, ligchamen met ligchamen, een geheel met een ander geheel, stelsels met stelsels, en is door deze zamenvoeging in staat het heelal der wereld voort te brengen. Zoo verbindt zij de aardsche ligchamen door de zwaarte, en vormt het geheel, de aarde; verbindt met haar de maan en vormt het aardstelsel, gelijkvormig aan het stelsel van Jupiter, Saturnus en Uranus. Zij doet het aardstelsel met de kometen, planeten en hare wachters rondom een grooter ligchaam, de zon, loopen, en een verbazend groot geheel is

het voortbrengsel dezer zamenstelling. Door hare werking loopt ons zonnestelsel, met oneindig vele andere, rondom een grooter ligchaam, en er ontstaat een nog meer verbazend geheel. Laat ons hier een stap doen buiten het perk der ervaring, en wij zullen de stelling, als op de wet der aantrekking rustende, niet ongegrond vinden, dat een ligchaam, 't welk alle anderen in hoeveelheid der stofdeelen overtreft, de verscheidene grootere sterrenstelsels rondom zich doet loopen, en in zoover als het middelpunt der stoffelijke wereld kan beschouwd worden. Op deze wijze ten minste kunnen wij ons een zamenhang in alle deelen der schepping denken, en onze verbeeldingskracht vindt een draad, terwijl zij integendeel bij 't onbegrijpelijk oneindige geheel in 't donkere en onzekere zou rondzwerven."

In het laatste gedeelte der verhandeling vestigt Schröder de aandacht op eenige bekende verschijnselen in de natuur, om de uitwerkselen der bijzondere aantrekkingskracht, vereenigd met de uitbreidende, in den vorm der aardsche ligchamen te doen kennen. Daartoe beschouwt hij: de vermindering van den graad der beide grondkrachten bij uitzetting, en vermeerdering bij zamendrukking der ligchamen, beide volgens vaste wetten; de z. g. aantrekkende en uitbreidende veerkracht der ligchamen; de verschillende eigenschappen der vaste en der vloeibare ligchamen, en hunne veranderingen en overgangen van den eenen toestand in den anderen, afhankelijk van de meerdere sterkte of der aantrekkende of der uitbreidende kracht; de werking der warmte op de ligchamen door de vermeerdering der uitbreidende kracht; de stoomkracht; de kristallisatie; de vorming der wolken; de verbranding; het schielijker koken van het water in hoogere streken des dampkrings en onder de klok van de luchtpomp.

In dit alles wordt, wat de bijzonderheden betreft, welligt niets gevonden, wat den hedendaagschen beoefenaar der natuurkunde onbekend, ook het een en ander, dat door de natuurkundigen heden ten dage dieper nagespoord, juister voorgesteld is. Men moet niet vergeten, dat er sedert het schrijven dezer verhandeling bijna zeventig jaren zijn voorbijgegaan. — Maar wij zien uit deze verhandeling, hoe gelukkig Schröder van den beginne af de speculatieve wijsbegeerte met grondige natuurstudie verbond. Ook in dezen volgde hij Kant 15), den grooten leermeester van zijn tijd. Met dezen ging hij uit van een scherp

afbakenen der grenzen van het menschelijk kenvermogen, en een naauwkeurig onderscheiden van ons weten a priori, door de zuivere denkvormen van onze rede, en ons weten a posteriori, door de naauwlettende waarneming der verschijnselen. In de natuurkunde hield hij het weten a priori beperkt tot de grondkrachten der stof, zonder welke de stof zelve en hare werkingen in 't algemeen niet bestaan kunnen. Omtrent de wijze, waarop deze krachten nu verder werken, mag, volgens hem, niets a priori beslist worden, maar moet men zich aan het geleide der ervaring overgeven 16). Door deze verhouding van het apriorische element der kennis tot de ervarings-resultaten streng te bewaren; door naauwkeurige onderscheiding, maar ook wettige verbinding van beide, bevond hij zich op den koninklijken weg, die tot ware wetenschap leidt, — zij het ook, dat er tegen zijne Kantiaansche gronddenkbeelden veel kon worden ingebragt.

DERDE HOOFDSTUK.

Natuur- en Sterrenkunde.

DE UITGESTREKTHEID DER WERELD.

De vier jaren, welke Schröder, in zijne betrekking als hulpprediker, te Amsterdam doorbragt, waren jaren van ijverig voortgezette studie, waardoor zijn geest steeds meer tot zelfstandigheid kwam en zijne denkbeelden wonnen in juistheid en omvang. Het was vooral de studie der natuur, die hem allengs het meest bezig hield. In het genootschap Felix Meritis hield hij van tijd tot tijd voorlezingen, waarbij het opmerkelijk is, dat de eerst door hem behandelde onderwerpen meestal tot het gebied der bespiegelende wijsbegeerte behoorden, zooals over tijd en ruimte, en over de waarheid, ter verklaring en verdediging der Kantiaansche stellingen; de latere meer tot dat der empirische natuurkennis, zooals over de lucht en over de winden 17). Schröder kon zich niet vergenoegen met, zooals velen deden, over de stof en de wereld der verschijnselen te philosopheeren, zonder aangaande die wereld zelve meer dan oppervlakkige denkbeelden te bezitten; het was hem behoefte, zich eene grondige, zooveel mogelijk naauwkeurige kennis van het werkelijk bestaande te verschaffen. En wat hij alzoo van het wetenswaardige op het veld der natuurstudie opzamelde, dat bleef niet in zijn hoofd als in eene voorraadschuur van geleerdheid opgetast, maar werd door zijn wijsgeerigen geest dermate verwerkt en gerangschikt, dat het eene al meer en meer met het andere in harmonie kwam en ware wetenschap daaruit geboren werd. Ten bewijze hiervan strekt zijne voortreffelijke prijs-verhandeling *Over de uitgestrektheid van het heelal.*

De Bataafsche Maatschappij der Wetenschappen,

te Haarlem, had de vraag uitgeschreven: „Wat mag men van de uitgestrektheid der Wereld, en de orde, in welke de Hemelligchamen, ook met opzigt tot ons Zonnestelsel geplaatst zijn, sedert de waarnemingen der latere Sterrekundigen, bijzonderlijk die van Herschel en Schröter, als wélbewezene of hoogstwaarschijnlijke waarheden vaststellen?" Twee ingezondene verhandelingen werden der bekrooning waardig gekeurd, de ééne met goud, de andere met zilver. Bij de opening der naambriefjes, den 2 Mei 1802, bleek auteur der eerste, geteekend met het motto: *ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πατρός μου μοναὶ πολλαί εἰσιν*, de Proponent Schröder, die der andere de Berlijnsche Hoogleeraar in de wis-, natuur- en scheikunde Ernest Friedrich Wrede te zijn. Voorwaar, niet geringe eer voor den 28 jarigen geleerde, zulk een mededinger te hebben overwonnen. Geen onpartijdige zal zwarigheid maken, met de uitspraak der Maatschappij, hoeveel voortreffelijks ook de verhandeling van Prof. Wrede moge hebben, in te stemmen.

De ontdekkingen van den beroemden Herschel in Engeland, en van Schröter, op zijn sterrentoren te Liliënthal gedaan, hadden in het laatst der vorige eeuw de wereld in verbazing gebragt. Wat men vernam van de tallooze menigte van sterrenstelsels, door deze mannen waargenomen, van de peilingen van de diepten des hemels, door hen in 't werk gesteld, overtrof de stoutste voorstellingen van ruimte en uitgestrektheid, welke men zich ooit gemaakt had, zoozeer, dat niet weinigen twijfelend het hoofd schudden, en anderen verlangend uitzagen naar een helder beredeneerd overzigt van de vaste resultaten der jongste onderzoekingen. Te meer werd dit noodig geacht, daar genoemde geleerden hunne onderzoekingen voor een groot gedeelte slechts fragmentarisch in verspreide geschriften hadden medegedeeld, Herschel b.v. in de *Philosophical transactions* en andere Engelsche tijdschriften. Schröders prijsverhandeling was in staat, de bestaande behoefte te bevredigen. Zij behoort tot de beste geschriften, welke destijds over de sterrenkundige wetenschap geschreven zijn, en levert een schoon, verheven tafereel van den bouw en de zamenstelling van het ons bekende heelal. Moge de kennis der hemelligchamen, van hunne beweging en wederkeerige verhouding, groote vorderingen in onze eeuw gemaakt hebben, zoodat men hier heden ten dage veel zou hebben aan te vullen en te wijzigen, nogtans blijft Schröders werk ook nu nog lezens-

waardig voor ieder, die zich omtrent de grootsche inrigting van het heelal eene heldere voorstelling wenscht te vormen. Opdat men over den rijkdom der behandelde zaken moge kunnen oordeelen, zij het mij geoorloofd, hier een overzigt van het geheele stuk te laten volgen.

Inleiding. De planeten. Elliptische loopkringen. Afstanden van de zon. Omloopstijden. Gedaante en grootte. Grootte der zon. Wenteling der zon en der planeten om hare assen. Manen. Haar omloop en as-wenteling. Staartsterren. Welke ligchamen er al tot ons zonnestelsel behooren. Newton. De wet der aantrekkingskracht. bl. 1—8.

Eerste Gedeelte. Van de grootte en menigte der ligchamen, welke niet tot ons zonnestelsel behooren; van de uitgestrektheid der ruimte, waarin zij zich bewegen, en van de orde, waarin zij, ook met opzigt tot ons zonnestelsel, geplaatst zijn.

§ I. Menigte van de sterren, welke zich niet in den melkweg en in de nevelvlekken bevinden. Waarnemingen hieromtrent, inzonderheid van Herschel en Schröter. bl. 9—15.

Sterrenbeelden. Ptolemeüs telde er 48 met 1022 sterren. Met het bloote oog kan men tot 2000 sterren tellen. Eerste, tweede grootte, enz. Lalande en Lacaille bepaalden het getal, door verrekijkers zigtbaar, op 60,000. Waarnemingen van Schröter en Herschel. 12 millioen, buiten den melkweg en de nevelvlekken. Met nog volmaaktere kijkers zou men nog meer ontdekken.

§ II. Parallaxis der sterren. bl. 16—20.

Zoo klein, dat men ze tot nu toe, zelfs bij de helderste sterren, niet heeft kunnen vinden. Bradley beweerde, dat hij ze zou gevonden hebben, indien ze slechts ééne seconde ware. Niet denkelijk. Breking der lichtstralen, vibratie van de aard-as, aberratie van het licht. Methode van Herschel en Prof. Späth. Men heeft hier nog geene zekerheid verkregen.

§ III. Schijnbare middellijn der vaste sterren. bl. 20—23.

Wegens hare kleinheid even onzeker als de parallaxis. Waarnemingen van Herschel en Schröter. Wega, Aldebaran, Capella. De irradiatie van het licht.

§ IV. Beweging der vaste sterren. bl. 23—28.

Verschil tusschen de waarnemingen der oude sterrenkundigen aangaande de plaats der vaste sterren, en die der nieuwere, aan onnaauwkeurigheid der eersten toe te schrijven. Halley meende, dat Aldebaran, Arcturus en Sirius sedert den tijd van Ptolomeüs ongeveer een halven graad naar het zuiden waren voortgegaan. Lateren hebben ook aan andere sterren eene eigene beweging toegeschreven. Vooral aan Arcturus. De sterrentafelen zijn te onnaauwkeurig, om er gevolgen uit af te leiden. De berekeningen der nieuwste sterrenkundigen loopen ver uiteen.

§ V. Waarnemingen aangaande den melkweg. bl. 28—33.

Gedaante, ligging, meerdere of mindere helderheid. Reeds de ouden, zooals Democritus en Ptolemeüs, gisten dat hij uit sterren bestaat. Dit is in onzen tijd bevestigd. Herschel. Meer dan twaalf honderdduizend door Herschels teleskoop zigtbaar. Hij gist, dat er ten minste nog twee maal zoo vele zijn, waarvan slechts de schemering gezien wordt. Schröters waarnemingen bevestigen, dat het getal meer dan twee millioen moet zijn. Deze gerekend bij de sterren buiten den melkweg, krijgen wij een getal van 14 tot 15 millioen.

§ VI. Waarnemingen aangaande de nevelvlekken. bl. 33—35.

Vóór Herschel telde men niet veel meer dan 100, doch hij alleen heeft meer dan 2300 gevonden en hare plaatsen aan den hemel bepaald. Vele kon hij in sterren oplossen. Hij vond ze in lagen geregeld, welke in een groote streek schijnen voort te loopen. Sommigen zijn zoo afgerond, dat het bijna onwaarschijnlijk is, dat zij uit sterrenhoopen bestaan.

Tweede Gedeelte. Besluiten uit de voorgaande waarnemingen, welke men als wélbewezen kan aanmerken.

§ I. Afstand der vaste sterren van de Aarde of van de Zon. bl. 36—39.

De grootte en helderheid der sterren blijft voor ons dezelfde, schoon de aarde in een jaar 42 millioen mijlen — de middellijn der aardbaan — van plaats verandert. De vaste sterren moeten dus duizende malen verder van ons verwijderd zijn, dan de zon. De schijnbare middellijn der zon, in den winter grooter dan in den zomer, hoewel de vermindering van afstand nog geen millioen

mijlen is. De sterren blijven stippen. De parallaxis is te klein om waar te nemen. Is zij van eene ster ééne seconde, dan zal haar afstand van de aarde meer dan 200,000 maal grooter zijn, dan die der aarde van de zon, d. i. meer dan 4 billioenen mijlen. Indien de parallaxis eener ster 2 seconden bedraagt, dan is haar afstand tweemaal geringer, daarentegen 2, 3 en 4 malen grooter indien de parallaxis is $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ of $\frac{1}{4}$ sec.

§ II. Grootte der vaste sterren. bl. 39—42.

De vaste sterren in het algemeen behoeven voor onze zon in grootte niet te wijken. Dit blijkt daaruit, dat zij bij een zoo grooten afstand nog zoo duidelijk zigtbaar zijn. De zon, 1,488,000 maal grooter dan de aarde, zou zich aan ons als eene kleine ster vertoonen, indien zij 200,000 maal verder van ons af was. Stelt men de parallaxis van Wega, Aldebaran en Capella = 1″, dan is Wega 54,872, Aldebaran 4,173,281, Capella 19,248,832 maal grooter dan de zon. Maar hier zijn geen zekere gronden, omdat de berekening van de parallaxis zoo onzeker is. Bij de matigste berekeningen overtreft Capella de zon 148,877 malen.

§ III. Eigen licht der sterren. bl. 43—44.

De vaste sterren hebben niet haar licht van de zon, maar van zich zelve. Hadden zij een teruggekaatst licht, dan zouden zij op zoo grooten afstand voor ons niet zigtbaar zijn. Het licht der maan is zwakker dan dat der zon, omdat bij elke terugkaatsing veel licht verloren gaat. Bovendien vermindert het licht in evenredigheid van de vierkanten der afstanden. Uranus is voor 't bloote oog niet zigtbaar; de kometen alleen, wanneer zij in de nabijheid der zon komen, en de manen van Uranus alleen met de grootste verrekijkers. De vaste sterren zijn zonnen.

§ IV. Verschil van den afstand der sterren van ons zonnestelsel. bl. 44—48.

Naar den schijn staat de aarde in het midden, en zijn alle sterren op bijna gelijken afstand van haar geplaatst. Dat dit slechts schijn is, leeren alle waarnemingen. De in ons oog wanordelijke plaatsing der sterren aan het uitspansel laat zich alleen verklaren door zeer verschillenden afstand. De verschillende glans der sterren is aan den verschillenden afstand toe te schrijven.

§ V. Aantrekkingskracht der sterren en nevelvlekken. bl. 48—53.

De aantrekkingskracht, die aan de zon en sterren hare ge-

daante gegeven heeft, beheerscht ook hare onderlinge verhouding. Dit leeren ons de waarnemingen van tallooze sterrenhoopen en nevelvlekken, die meestal bolvormig zijn en naar het midden in digtheid en lichtglans toenemen. De bolvormige gedaante is een natuurlijk gevolg der aantrekkingskracht; echter strijdt daarmede niet, dat sommige nevelvlekken niet (of nog niet) bolvormig zijn. De waarnemingen van Herschel omtrent nevelvlekken en sterrenhoopen, welker getal niet minder dan 2300 is, hebben genoegzaam gestaafd, wat men met grond van de algemeenheid der aantrekkingskracht onderstellen konde; namelijk dat deze kracht tot in de verstafgelegen hemelstreken werkt, verbindingen en scheidingen veroorzaakt, ligchamen vormt, planeten met planeten, ja zonnen met zonnen vereenigt. Men kan dus ook reeds hieruit besluiten, dat de nevelvlekken ook zelve elkander moeten aantrekken. Insgelijks is het door de ervaringen van Herschel allerwaarschijnlijkst, dat de nevellagen eene nadere vereeniging van nevelvlekken aantoonen.

§ VI. De vaste sterren hebben eene eigene beweging. bl. 53—56.

Aantrekkingskracht in vereeniging met eene kracht, die de sterren regtlijnig doet voortloopen. Lalande heeft getracht aan te toonen, dat beweging om de as met beweging in eene loopbaan noodzakelijk moet vereenigd zijn; dewijl de aswenteling van een ligchaam veroorzaakt wordt door eene kracht, welker rigting niet door het zwaartepunt gaat. De beweging der zon moet die der vaste sterren en deze weder die der verder verwijderde veroorzaken. De waarnemingen toonen, dat althans sommige sterren in beweging zijn. Volgens Lambert zal de naaste vaste ster in 2000 jaar zich een halven graad hebben bewogen. Wanneer nu de afstand van deze is = 500,000 halve aardbaanmiddellijnen, dan doorloopt zij jaarlijks ééne aardbaan-middellijn d. i. zij heeft pl. m. $1/3$ der snelheid van de aarde. Deze berekening kan echter niet zeker zijn.

Derde Gedeelte. Stellingen, welke groote zekerheid hebben.

§ I. Over den onderlingen afstand der vaste sterren. bl. 57.

Wij mogen in 't algemeen tusschen twee vaste sterren een afstand stellen, welke gelijk is aan die van onze zon tot de naaste vaste ster.

§ II. Over de ligchamen tot de vaste sterren behoorende. bl. 58—60.

Waarschijnlijk moeten aan de vaste sterren, in het algemeen, kometen en planeten toegeschreven worden, evenals als aan de Zon.

§ III. De Zon behoort tot een stelsel, waartoe de sterren in den melkweg ook behooren, of ten minste tot een ondergeschikt stelsel van hetzelve. bl. 60—78.

Planeet-stelsels, zonne-stelsels, sterren-stelsels, stelsels van sterrenhoopen. De grootheid en vorm van den melkweg doet ons denken, dat onze zon met de sterren, die wij verstrooid aan den hemel zien, tot het melkweg-stelsel behoort.

1. Het melkweg-stelsel moet tennaastenbij de gedaante van een cilinder hebben, welks dikte of hoogte veel kleiner is dan de middellijn van zijne basis.

2. De gedaante zal echter ook niet volmaakt cilindrisch wezen, maar vele oneffenheden hebben.

3. De zon is niet geheel in het midden van het melkweg-stelsel geplaatst, ook niet geheel aan de eene zijde van het vlak, of aan de basis of de oppervlakte. In ieder dezer gevallen zou de melkweg voor de waarneming geheel anders zijn. Methode van Herschel, om, door optelling der sterren in elk gezigtsveld van zijn telescoop, de uitgestrektheid en den vorm van het melkwegstelsel en de plaats der zon in hetzelve te bepalen; het z. g. peilen van de diepte des hemels. Hij onderstelt hierbij, dat de sterren gelijkmatig verdeeld zijn. In het digtste gedeelte van den melkweg vond Herschel in het gezigtsveld 588 sterren, en berekende, dat in dat gezigtsveld de achterste sterren op een afstand stonden 497 maal grooter dan die der naaste vaste sterren, of 99,400,000 maal grooter dan de afstand der zon, indien de parallaxis dezer naaste sterren eene seconde is.

Intusschen zijn hier onzekerheden, en wel: 1. Naar de meerdere of mindere volmaaktheid der werktuigen moet het getal sterren in een gezigtsveld, en dus ook de besluiten daaruit, verschillend wezen. 2. De geheele berekening is op eene gelijkmatige verdeeling der sterren gegrond, en deze is niet bewezen, zelfs niet waarschijnlijk. 3. Men kan niet met zekerheid een midden-afstand tusschen de vaste sterren bepalen. Herschel heeft slechts bij gissing den Sirius-afstand genomen.

§ IV. Het melkweg-stelsel is van andere stelsels afgescheiden. bl. 78—81.

Deze stelling wordt door de waarnemingen van Herschel tot

hooge waarschijnlijkheid gebragt. Volgens zijne berekening kan de telescoop in het digtste gedeelte van den melkweg tot op 497 sterre-afstanden doordringen; en aan de polen was de gezigts-radius niet boven de 100 zulke afstanden; dus kon de telescoop hier ver buiten de grenzen gaan. Ook de vergelijking van het melkweg-stelsel met nevelvlekken enz. bevestigt de genoemde stelling.

§ V. Over de bepaling der loopbaan van de zon of het zonnestelsel. bl. 81—83.

Dat de zon eene loopbaan heeft, mag men aannemen. De vraag is, in welke rigting zij zich beweegt. Herschel meent, naar λ in Hercules of iets meer noordelijk. Men kan echter nog niet tot gewenschte zekerheid komen, omdat *a*) de vaste sterren zelve in beweging zijn, *b*) indien de rigting naar λ in Hercules ook geheel naauwkeurig was, zij toch niets meer zou aantoonen, dan de tangenten der kromme lijn, welke de zon beschrijft en die gedurig verandert. Dus blijft de ware loopbaan der zon nog onbekend.

§ VI. Over de bepaling van het middenligchaam, rondom hetwelk de zon met andere vaste sterren loopt. bl. 83—87.

Deze bepaling is nog onzekerder. 1. Een middenligchaam moet verbazend groot zijn, voor ons eene ster der eerste grootte. 2. Het behoeft geen eigen licht te hebben. 3. Het behoeft ook niet tegelijk het middenligchaam van 't geheele melkwegstelsel te zijn. 4. Lambert onderstelt ten onregte, dat het ook op de planeten der zon zal werken.

Vierde Gedeelte. Eenige aanmerkingen over ons melkweg-stelsel, over de nevelvlekken en hare lagen, voornamelijk met betrekking tot de uitgestrektheid van het Heelal. bl. 88—100.

Ons melkweg-stelsel, met meer dan 14 millioenen sterren, is verbazend groot. De nevelvlekken toonen genoegzaam, dat het melkwegstelsel nog maar een zeer klein gedeelte van het geheel bevat. Eenige der in dit onderzoek gewigtigste zekere of waarschijnlijke stellingen zijn:

1. De nevelvlekken zijn geheele of ondergeschikte sterrenstelsels.

2. Verscheidene van deze nevelvlekken, n. l. die welke zeer gemakkelijk in sterren worden opgelost, behooren misschien tot

ons melkweg-stelsel, en zijn dan als daaraan ondergeschikte stelsels te beschouwen.

3. Verbazend is de afstand van vele nevelvlekken. Volgens Herschel pl. m. 600 Sirius-afstanden en van vele 2 en 4 maal zoo groot, van andere nog veel grooter. Hierdoor wordt het waarschijnlijk, dat vele nevelvlekken melkweg-stelsels zijn, die het onze in grootte, zoo niet overtreffen, ten minste evenaren.

4. Ons melkweg-stelsel is dus slechts een klein gedeelte van het heelal. Onder de 2300 nevelvlekken, welke Herschel ontdekt heeft, zullen zeer vele zijn, welke eene even groote uitgestrektheid hebben. Naar gezigtkundige wetten zou het geheele melkweg-stelsel in de verte zich aan ons als eene nevelvlek vertoonen, en naar gelang van den afstand tot de kleine of de groote gerekend worden. En hoeveel nieuwe melkweg-stelsels zouden er ontdekt worden, waren onze werktuigen volmaakter, of wij geplaatst op eene van ons stelsel zeer ver afgelegene plaats in het heelal?

Het slot der verhandeling sta hier in zijn geheel medegedeeld, als eene proeve niet alleen van een waardigen, mannelijken stijl, maar vooral van des schrijvers verhevene en edele gevoelens.

„Waar zijn dan toch de grenzen van het wereldgestel, en waar heeft het zigtbare heelal een einde? Ondoorgrondelijk geheim! God is groot in het kleinste zoowel als in het grootste zijner werken. Ons ontbreekt het aan een maatstaf, om dit kleinste en dit grootste te bepalen. Ik beproef het, maar telkens ben ik genoodzaakt van maatstaf te veranderen .... Ik begin op mijne woonplaats eene behoorlijke maat voor het kleinste te zoeken. De eerste natuurlijke maat, die ik neem, is mijne eigene grootte. Maar deze vind ik weldra ongeschikt tot het afmeten der meeste mij omringende voorwerpen. Ik daal neder; ik kies tot maatstaf een voet, een duim, ja eene lijn. Ook deze vind ik ontoereikende bij dieren en bij bestanddeelen van planten, naauwelijks met mijne oogen waar te nemen. Maar thans vertoonen mij de kunstglazen kleinere dieren en bestanddeelen van planten; ik ontwaar in de kleinste deelen nog bijzondere werktuigen; overal eene bewondenswaardige orde en schoonheid. Ik ontdek gedurig nieuwe wonderen en des te kleinere voorwerpen, hoe volmaakter de glazen zijn en hoe sterker de vergrooting wordt; te voren niet gekende rijken, welke voor de bekende niet in orde en schoonheid behoeven te zwichten ..... Oneindige God

ook zelfs in het kleinste! roep ik uit en staak mijn ondernemen. Ik treed nu uit dit in een uitgestrekter rijk, en hoop ten minste eene maat voor het andere uiterste, voor het grootste, of voor het geheel der schepping te vinden. Dan mijne verbazing moet des te grooter worden, hoe grooter de maatstaf is, welken ik hier moet kiezen.... Ik zie op mijne woonplaats bergen, wier kruin de wolken doorboort, van 4 tot 15 duizend voet hoogte. Ik neem dus tot eenheid eene mijl, 24000 v. Maar weldra ben ik genoodzaakt duizenden, ja millioenen zulke eenheden zamen te stellen. Meetkundige gronden toonen mij aan, dat de aarde tot middellijn eene lengte heeft van 1720 geogr. mijlen, dat hare oppervlakte 2,281,906 □ m. en haar inhoud boven 2659 millioen kubieke m. bedraagt. Deze inhoud der aarde schijnt mij toe eene verbazend groote eenheid te wezen, en ik waan door eenige daarvan zamen te stellen, het geheel der schepping af te meten. Ik, dwaas! vond een zandkorreltje. Ik verhef mijne oogen tot de blinkende schouwplaats des hemels, en mijne aandacht vestigt zich op het zonnestelsel, waartoe mijne woonplaats behoort: ontwijfelbare sterrenkundige gronden toonen mij hier planeten, veel grooter dan de aarde; een ligchaam, de Zon, welke haar millioenen malen in grootte overtreft; 200,000 middellijnen der aarde voor den afstand van Uranus en de Zon. De weg, welken een kanonskogel binnen eene minuut doorloopt, schijnt mij zeer groot te wezen, en hierdoor tracht ik mij deze ruimte te verduidelijken. Maar hier komt geene minuut, geen uur, geen dag in aanmerking. Eerst na 500 jaren zou zij van de Zon in Uranus komen. Nog grootere tooneelen openen zich. Kunstglazen toonen mij millioenen zoodanige zonnen aan den hemel, welke allerwaarschijnlijkst in grootte en uitgestrektheid van gebied in het algemeen haar gelijk komen, en ook, gelijk zij, hare planeten en kometen hebben. Om millioenen te vermijden, neem ik eene grootere eenheid, den afstand der Aarde van de Zon, eene lengte van 12000 Aard-middellijnen, en vind, dat ik misschien 200,000 van zoodanige eenheden moet zamennemen, om den afstand tusschen onze Zon en de naaste vaste ster te bepalen. Mijn maatstaf wordt nu wederom te klein. Ik kies dus deze lengte van 200,000 afstanden der Zon van onze Aarde tot eene nieuwe eenheid, waarvan ik misschien meer dan 500 moet bijeenvoegen, om de middellijn van het melkweg-stelsel te bepalen. De vlugt van een kanonskogel is hier veel te traag. Hij zou nog in geen millioen jaren van de zon in de naaste

vaste ster komen. Eene veel geschiktere maat vind ik echter bij de onbegrijpelijke snelheid van het licht. Het doorloopt binnen den tijd van eene seconde eene lengte van meer dan 40,000 geogr. m. en den grooten weg van den zon tot aan onze aarde in 8′ 7½″. Nogtans zoude het bij deze onbegrijpelijke snelheid 60 jaren van nooden hebben, om van de naaste vaste ster tot ons te komen, en vele duizenden van jaren, om het melkweg-stelsel door te loopen. In deze ruimte rollen dus meer dan 14 millioenen zonnen, en worden misschien van millioenenmaal millioenen trawanten in haren loop vergezeld. Wiens verbeeldingskracht is in staat om dit genoegzaam te bevatten? Overal verheerlijken hier in de grootste deelen harmonie en orde den grooten Schepper en Onderhouder der wereld, gelijk ze dit ook doen in de kleinste deelen van onze woonplaats. Hier, op deze hoogte, stamel ik: God, hoe oneindig zijn uwe werken! doch zwijg vol aanbidding, wanneer ik gindsche flaauwe lichten ontwaar, en vele melkweg-stelsels zich aan mij in het verschiet vertoonen. Doch bij dit gevoel van mijne zwakheid en bij dit levendig besef van de oneindigheid mijns Scheppers gevoelt mijn geest ook de zaligste genoegens. Hier leer ik mij zelven kennen, gevoel mijne nietigheid als stoffelijk, maar ook mijne waarde als redelijk wezen, en tracht dus deze laatste te handhaven. Hier zie ik als 't ware in het verschiet inrigtingen, die aan mijne verwachtingen van een toekomstig leven en aan de stem mijner rede: gij zult in volmaaktheid toenemen — klem en steun bijzetten. Hier, bij het gezigt van millioenen werelden, gevoelt zich mijn geest gedwongen om te besluiten: in deze uitgestrektheid des hemels kan niet overal eene doodende stilte heerschen. De afgelegene zonnen zullen niet op hare trawanten licht en warmte verspreiden, om slechts treurige woestijnen te verlichten en te verwarmen; neen, ook levende wezens zullen daardoor verkwikt worden. Misschien is de volmaaktheid der redelijke wezens naar de volmaaktheid hunner woonplaatsen afgemeten; en de sterrenhemel stelt mij zinnelijk voor oogen, dat ik tot eene hoogere volmaaktheid bestemd ben. Wie weet, of niet eene van die bollen des hemels mijne toekomende woonplaats zal wezen? Doch ik gevoel, dat ik thans mijne verbeelding den lossen teugel laat: want ik weet, dat het hulsel, dat mij omringt, voor mijne oogen ondoordringbaar is; doch ik erken ook de groote waarheid, welke in de verzekering van den Goddelijken Leeraar is gelegen:„ in mijns Vaders huis zijn vele wo-

n i n g e n". Dit sterkt mijne pogingen, om het ideaal der volmaaktheid te naderen, en de hoop te hebben om door den regtvaardigen Regter een volmaakteren staat waardig geoordeeld te worden. Zoo zal, bij eene gedurige opklimming in dit en in een toekomend leven, de duisternis meer en meer verdwijnen, die mij thans omringt. Ik zal, m a n zijnde, mijne als k i n d gekoesterde denkbeelden belagchen; de zinnelijke neigingen, thans r e u z e n, zullen zich alsdan gelijk d w e r g e n vertoonen; ik zal bekwaam worden, om den Allerhoogste met waardige gezangen te prijzen. O zalig en vertroostend voorgevoel! hoe bekoorlijk het onderwerp, hetwelk ons dit verschaft; hoe nuttig de bespiegeling, die ons onze bestemming doet beseffen, en ter bevordering van onze zedelijkheid verstrekt!" 18)

VIERDE HOOFDSTUK.

Het Marine-Instituut.

DE KAPITEIN TER ZEE. HOOGERE PAEDAGOGIE. GODSDIENSTIGE NATUURBESCHOUWING.

Het jaar 1803 bragt eene groote verandering in Schröders levenslot. Hij werd tot eene betrekking geroepen, hoedanige hij zeker niet gedacht had ooit te zullen bekleeden. Vreemd moet op zekeren maandag de koster der Luthersche Kerk, in welke Schröder den vorigen dag gepredikt had, hebben opgezien, toen hij, van niets wetende, den Proponent op straat ontmoette, gesierd met epauletten en in de tenue van een Hoofdofficier der Marine. Schröder verhaalde jaren later met opgeruimdheid dit voorval in een vriendenkring. Hoe was deze herschepping tot stand gekomen?

De destijds bestaande Raad van Marine, zamengesteld uit drie Leden, t. w. de Heeren H. Aeneae, G. J. Jacobson en H. van Roijen, oordeelende, dat tot het bekomen van kadetten voor de zeedienst, die men tot dusver gewoon was van de te Amsterdam gevestigde Kweekschool voor de Zeevaart te nemen, eene afzonderlijke inrichting behoorde tot stand te komen, en dat aan de toekomstige zeeofficieren eene meer bepaald wetenschappelijke militaire opleiding diende te worden gegeven, had, naar het plan, door den Kapitein ter Zee Konstantijn Johannes Wolterbeek ontworpen, goedgevonden, dat militaire zee-instituut te plaatsen op een van 's Lands oorlogschepen, alwaar de jongelieden theoretisch en practisch onderwijs zouden ontvangen, en 't welk tot hunne oefening in de dienst en de zeevaart, jaarlijks een zeetogt doen zou. Het fregat de Euridice werd tot dat doel aangewezen en geplaatst onder het kommando

van den kundigen Wolterbeek. Verschillende onderwijzers werden aangesteld, om aan het zestigtal adelborsten, dat op de Euridice zou geplaatst worden, lessen te geven in de artillerie, zeevaartkunde, de talen en andere vakken van wetenschap. Maar aan wien zou de Raad van Marine de geheele leiding van het onderwijs opdragen? De Heeren Glavimans en Asmus, dienaangaande elk afzonderlijk geraadpleegd, oordeelden, geheel onafhankelijk van elkander, niemand beter daartoe te kunnen aanbevelen, dan den jongen man, dien zij, eenigen tijd geleden, in Felix Meritis drie voorlezingen over de winden hadden hooren doen, en van wiens geleerdheid ook zijne onlangs door de Haarlemsche Maatschappij bekroonde verhandeling getuigde. Zoo werd Schröder den 23 Maart 1803 benoemd tot Directeur van de studiën der Kadetten op het Fregat de Euridice, liggende voor Helvoetsluis, met den titel en de waardigheid van Kapitein ter Zee. Eene met dien rang en de uitgebreidheid zijner werkzaamheden overeenkomende bezoldiging, benevens wachtgeld, in gevalle het Instituut ter eeniger tijd mogt worden opgeheven, werden hem, die nu zijne vooruitzigten in de dienst der Kerk moest laten varen, van wege het toenmalig Staatsbewind toegezegd. En aan Schröder zelven werd opgedragen, om, wanneer hij zich met den aard en omvang van zijn werk goed bekend zou gemaakt hebben, voor zijne betrekking eene instructie te ontwerpen — wél een bewijs van het vertrouwen, dat men in hem stelde, en van den liberalen geest, waarin de geheele zaak was opgevat.

Wat nu de lotgevallen van dit Zee-instituut betreft, zij waren in het kort deze. De Euridice, die een togt naar de Middellandsche zee had zullen doen, om geschenken van Nederland aan den Dey van Tripoli over te brengen, mogt, wegens het uitbreken van den oorlog tusschen Engeland en Frankrijk, niet vertrekken, maar bleef tot in Juli 1805 voor Helvoet liggen, en werd toen voor de werkelijke zeedienst bestemd. Het Instituut werd op Fijenoord, tegenover Rotterdam, ontscheept, om in 't vervolg aan den vasten wal gevestigd te blijven. Koning Lodewijk, het volgend jaar aan de regeering gekomen, bezield met de zucht om den bloei van Hollands nationale instellingen en zeewezen, zooveel hij kon, te bevorderen, heeft de kadetten-school te Fijenoord, die aanvankelijk aan de verwachting beantwoordde, aanmerkelijk uitgebreid. Zij verkreeg toen den naam van Koninklijk Instituut der élèves voor de Marine, en

Schröder den titel van Kolonel ter Zee, Directeur-Kommandant van het Instituut. In October 1809 verplaatste Lodewijk het Instituut naar Enkhuizen, waar het gebleven is tot 1811, toen Napoleon het heeft opgeheven 19).

Schröder gaf aan de kweekelingen van het Instituut onderwijs in de godsdienst, in de geschiedkunde, de mathesis, de natuurkundige en hieraan verwante wetenschappen. En hoe voortreffelijk dat onderwijs, en hoe groot Schröders invloed op de jongelieden geweest is, daarvan getuigt o. a. de ook door hem gevormde Kapitein ter Zee J. Boelen. Deze verdienstelijke zeeofficier, die als knaap van naauwelijks 13 jaren op de Euridice gekomen en mede te Fijenoord tot het jaar 1807, in 't geheel een viertal jaren, kweekeling van Schröder geweest was, schreef veertig jaren later over hem woorden van hoogachting en liefde, die den leerling zoowel als den leermeester tot eer verstrekken. „Schröder", zegt hij o. a. „had zulk eene hartelijkheid en tevens zulk een minzamen ernst in het toespreken van de jongelieden, dat de meesten in dezelfde liefde en eerbied voor hem met mij deelden. Het staat mij niet voor den geest, ooit een van mijne makkers over onzen Directeur te hebben hooren spreken in dier voege, dat hij zelf het ongaarne had willen hooren ..... Zijne gestrengheid bij eenigen en toegevendheid bij anderen bewezen, dat hij meer en meer kennis van het menschelijke hart had verkregen. Waarom anders zouden wij allen zulk een gerust vertrouwen gehad hebben op zijne billijke beoordeeling van onze jeugdige misstappen? Wij allen erkenden in hem een regtvaardig man; en wie onzer schroomde hem na een begaan feit te naderen, van dien zeker was dan ook niet veel goeds te verwachten" 20). Kapitein Boelen maakt uitdrukkelijk melding van Schröders opgeruimden geest, die hem, vooral in de eerste jaren, op de Euridice aan de uitspanningen der kweekelingen, hun zangkoor en hunne tooneelvertooningen, deed deelnemen. Maar noch de ernst van zijn onderwijs, noch de eerbied, dien zijne leerlingen voor hem gevoelden, leden daardoor eenige schade. De Hoogleeraar G. J. Mulder, die zelf leerling van Schröder te Utrecht geweest is, verhaalt aan de jongere mede-leerlingen het volgende: „Het was bij den aanvang van eene les, dat hij zijne leerlingen, die hem met gespannen verwachting verbeidden, eenige oogenblikken aanzag zonder spreken, en — na door dien aanblik vol ernst en waardigheid het gemoed opgewekt en de aandacht gescherpt te hebben — dus aanving:

Jongelingen! zalig zijn de reinen van hart, want zij zullen God zien. Wanneer en waar werd die les, met deze vol kracht en leven uitgesprokene woorden aanvangende, gegeven? In het jaar 1804 op de Euridice ter reede van Helvoet. De jeugdige Schröder sprak toen en aldaar, zooals wij hem later, én in de kracht van zijn leven én eindelijk met eene doodelijke ziekte in zijn binnenste, dagelijks hebben gehoord" 21).

De door Prof. Mulder medegedeelde bijzonderheid kenmerkt den geest van het onderwijs, door Schröder gegeven. Met zulk een leidsman hunner studiën aan het hoofd, kon het niet anders, of vele jongelingen van goeden aanleg moesten op de Kadetten-school tot degelijke mannen opgroeijen, van wie het vaderland iets goeds en groots mogt verwachten. Wat later Schröders hoofddoel was bij zijn academisch onderwijs, dat was het reeds bij zijne werkzaamheid ten behoeve der aanstaande zee-officieren. Zoo iemand afkeerig kon zijn van eene bloote afrigtings-methode, dan was het Schröder. Teregt merkt de Hoogleeraar Mulder op, dat hij „in zijn onderwijs, op de Euridice, te Fijenoord en te Enkhuizen zoowel als later aan de Hoogeschool, het ware doel des levens steeds voor oogen had" en „in den aanstaanden zee-officier zoowel als in den Academie-burger boven alles de vorming en ontwikkeling van den mensch beoogde en veel verder zag, dan dat hij gemeend zou hebben, dat de een geschapen was om ter zee te varen, de ander om pleitbezorger te worden, of prediker of ziekenverzorger, of taalmeester". „Zeevarenden en pleitbezorgers, predikers, geneesheeren en taalkundigen had hij niet voor oogen, maar jongelingen die menschen moesten worden", bij wie „alle onvergankelijke vermogens moesten opgescherpt en wier levensdoel veel verder moest uitgestrekt worden, dan over een zestig of zeventigtal jaren of over een stand in de maatschappij". Eerbied voor God en de deugd, liefde voor vaderland en vrijheid, een krachtigen en zelfstandigen geest, met den zin voor het schoone en welvoegelijke, bij de jongelieden aan te kweeken, dat achtte hij boven alles noodzakelijk. Zonder deze waarachtige vorming van den mensch, van zijn karakter en zijn gemoed, had, naar zijne schatting, ook eene groote menigte van aangeleerde kundigheden in geen stand of betrekking eenige waarde 22).

In den jaargang 1810 van het Mengelwerk der Vader-

landsche Letteroefeningen vindt men een tweetal redevoeringen van Schröder, beide gehouden in de Maatschappij Felix Meritis, naar alle waarschijnlijkheid in den tijd van zijn verblijf op Fijenoord. Zij handelen, de eene: *Over het gevoel van het verhevene*, de andere: *Over de menigte van vaste sterren, aan den hemel geplaatst, en de besluiten, welke wij hieruit kunnen trekken, opzigtelijk de uitgestrektheid van het heelal.* In beide stukken zouden wij gemakkelijk, ook al stond Schröders naam er niet boven, den auteur van de in het voorgaande hoofdstuk vermelde prijsverhandeling herkennen. Laatstgenoemde redevoering is nagenoeg geheel uit die verhandeling getrokken. Het is derhalve niet noodig, van haar een overzigt te geven. Toch willen wij onzen lezers een enkel fragment daarvan niet onthouden.

Nadat de redenaar de verbeelding zijner hoorders van trap tot trap al hooger heeft opgevoerd, door hun onze aarde als een verbazend groot ligchaam voor te stellen, in vergelijking met de voortbrengselen van menschelijke kunst en de planten en dieren; maar tevens als verbazend klein, in vergelijking met de zon, die meer dan een millioenmaal grooter is, en het onbegrijpelijk groote zonnestelsel; maar dit zonnestelsel op zijne beurt weder als klein in vergelijking met het melkweg-stelsel, waarvan het slechts een deeltje is, en welks middellijn door den verbazend snellen lichtstraal nog in geen 3000 jaren doorloopen wordt; terwijl het geheele melkwegstelsel met zijne millioenen en millioenen zonnen en zonne-stelsels al wederom slechts een deel is van het uit ontelbare nevelvlekken en sterrenhoopen — elk misschien een melkweg-stelsel — bestaande zamenstel des heelals; — na op deze hoogte gekomen te zijn, daalt de redenaar eensklaps af tot de kleinheid van den mensch als stoffelijk wezen.

„Ik verlies mij reeds in de menigte van aardbewoners, die vóór mij geweest zijn, en met wier stof zich eens mijn stof zal vereenigen, om tot voedsel aan planten en dieren, ja, tot bestanddeelen van ligchamen der nakomelingen te verstrekken. En deze aarde zelve — verliest zij zich niet in de uitgestrektheid van het heelal, en in de menigte der hemelbollen, gelijk een druppel water in den oceaan? Mensch! aanschouw den sterrenhemel en leer ootmoedigheid. „Zoek", zeide Socrates tot zijnen leerling Alcibiades, die zich verhoovaardigde op de menigte zijner landen en bezittingen in Attica, — „zoek uwe

landen op deze algemeene kaart der aarde! Vindt gij ze niet? En echter zijt gij trotsch op hetgeen op eene algemeene kaart der aarde niet eens in aanmerking komt!" Uw gezegde, wijze Socrates, vindt ook hier toepassing. Ook u, Alexander, Caesar, Gengiskan, Tamerlan — die, om aan eene teugellooze, dwaze, verderfelijke begeerte, die gij grootheid van ziel, zucht naar eer en roem noemt, te voldoen, landen verwoest, het geluk der maatschappijen vernietigt, vele duizenden uwer evenmenschen ter slagtbank voert, tallooze huisgezinnen in de diepste ellende dompelt, ouders berooft van hunne dierbare panden, van de hulp, steun en troost huns ouderdoms, tranen doet storten zonder ze te drogen; ja u, onmenschen, die, dronken door uwen rampzaligen voorspoed, u boven alle wetten verheven acht, met trots en hoogmoed nederziet op uw evenmenschen, die met u gelijke regten hebben, die kinderen zijn van denzelfden algoeden Vader — maar ook van denzelfden regtvaardigen Regter — op menschen, die in zedelijke hoedanigheden misschien verre boven u den voorrang verdienen — ook u roept de sterrenhemel toe: Zoekt uwe landen en bezittingen op de kaart der Wereld! Laat van het Noorden tot het Zuiden, van het Westen tot het Oosten uwe zegepralende wapenen druipen van het bloed der ongelukkigen; zwaait uwen schepter over de aarde; — zegt, wat hebt gij gewonnen? Zoekt uwe bezittingen, zoekt de aarde, welke gij voor een oogenblik de uwe noemt, doch aan welke gij weldra uw stof zult teruggeven, om dáár verteerd te worden — zoekt uwe aarde op de kaart van het zonnestelsel! Naauwelijks zult gij ze aldaar vinden; slechts een stipje zal haar aanwezen toonen. Zoekt uwe aarde op de kaart van het melkweg-stelsel — weet dat men op eene kaart der aarde niet de plaats van een zandkorreltje aanwijst! Zoekt uwe aarde op de kaart der melkweg-stelsels, der nevelvlekken — welke vergelijking zal ik hier maken! Aardbewoner, wie gij ook zijn moogt! zoo ooit belagchelijke, dwaze hoogmoed uw hart vermeestert, aanschouw den sterrenhemel met opmerkzaamheid; en zoo gij dan nog trotsch kunt zijn op uwe bezittingen, magt, en grootheid; zoo gij dan nog met verachting kunt nederzien op uwe evenmenschen — o, dan hebt gij het edelste, wat gij bezit, uw verstand, verloren!"

Deze woorden werden gesproken in de dagen, toen Napoleon op het toppunt van grootheid en roem gekomen was.

Wie kan er aan twijfelen, of het beeld van dezen veroveraar heeft den auteur, niet minder dan dat van een Alexander of Caesar, voor den geest gezweefd?

„Maar gij, edele sterveling!" zoo vervolgt de redenaar, „gij, wiens hart klopt voor deugd en zedelijkheid; die waardiglijk de plaats en den stand bekleedt, hoe gering die ook zijn mogen, welke u van uwen Schepper zijn aangewezen; die onverzettelijk getrouw blijft aan uwen pligt, als een held u zelven overwint, en u boven het lage eigenbelang verheft; wees mij welkom, al zijt gij arm, gering en dienstbaar — mijn hart eerbiedigt u, buigt zich voor u neder; want gij zijt met de Godheid vermaagschapt; in u vertoont zich het beeld des Allerheiligsten. Zie de zigtbare wereld, den sterrenhemel boven u; zie de zedelijke wereld, de zedewet in u, en leer uwe waarde gevoelen. Als burger der zigtbare wereld, als een stoffelijk gedeelte van het onmeetlijk heelal, zijt gij voorzeker een nietsbeteekenend wezen; doch als burger der onzigtbare wereld verheft gij u boven alles, wat aardsch en stoffelijk is, en nadert tot den Schepper. De stem der rede en des gewetens, de kracht in u om deze stem te volgen en het zinnelijke te beteugelen, die zucht naar waarheid en volmaaktheid, die vatbaarheid, om u van het geschapene tot het ongeschapene te verheffen, — deze toonen uw verheven oorsprong boven al het stoffelijke; toonen, dat gij met den Allerhoogste in nadere gemeenschap staat; deze verzekeren u, dat uw geest onsterfelijk is, en steeds in zedelijke volmaaktheid kan opklimmen. Zie, hierboven zijn woonplaatsen eens volmaakteren staats — woonplaatsen des lichts, waar de duisternis, die u hier omringt, meer en meer zal verdwijnen. De Schepper en Onderhouder der stoffelijke wereld is tevens het ideaal der heiligheid, hetwelk gij aanbidt. Steeds zal en moet daarom het zedelijke boven het zinnelijke heerschen. Eens zullen wij de schijnbare wanorde in de schoonste orde zien opgelost."

Voorzeker zal ieder in dit stuk, even als in het boven medegedeelde slot van Schröders bekroonde verhandeling, de ongekunstelde schoonheid van den stijl zoowel als de reinheid en verhevenheid der gedachten moeten bewonderen. En wat bovenal onze hoogachting wekt is het diep godsdienstig gevoel, dat uit deze woorden spreekt, en de toeleg des redenaars, om eene edele geestdrift voor het heilige en goddelijke, voor deugd en pligt bij zijne hoorders te wekken. Denzelfden geest ademt ook de redevoering: *Over het gevoel van het verhevene*, die der

andere in druk voorafgaat, maar blijkens des schrijvers eigene aanduiding, eenigen tijd later is uitgesproken. Ook uit deze redevoering eene proeve.

De schrijver noemt verheven wat groot is óf in uitgebreidheid óf in kracht; echter niet, voor zoover dit groote door ons verstand, door berekening, gevonden is, maar voor zoover het door onze verbeelding aanschouwd wordt. Welke grootheden wij ook door meten, door vergelijken, door berekeningen mogen vinden; de berekening, de juiste bepaling der hoegrootheid wekt het gevoel van het verhevene niet. De sterrenkundige, die met wiskundige juistheid de afstanden der hemelligchamen van elkander in cijfers weet uit te drukken, blijft onder deze verstandswerkzaamheid koel en onbewogen; alleen wanneer hij, gelijk de dichter van den Orion, met zijne verbeelding tracht zamen te vatten, wat hij in cijfers heeft uitgedrukt; wanneer hij met zijne verbeelding zich eene aanschouwelijke voorstelling poogt te vormen van de verbazende grootheden en afstanden, die hij met zijn verstand heeft bepaald, en dan zijn onvermogen ontdekt; wanneer hij ontdekt, dat zijne verbeelding verre te kort schiet, om zich het heelal voor te stellen, dan ontstaat bij hem het gevoel van het verhevene. Zoo wordt dit gevoel gewekt niet alleen door de beschouwing van den sterrenhemel, maar ook door een berg, wiens top in de wolken gehuld, aan ons oog onttrokken is; door een verwoestenden brand of de uitbarsting van den Vesuvius; door de onafzienbare schuimende zee; door het gekraak der zwarte donderwolken; door de voorover hangende rots, die vallende alles zou verpletteren; door de fiere houding van den leeuw; door de aanschouwing van het beeld van Hercules van Farnese: voorwerpen, die alle eene kracht voor onze verbeelding roepen, welke wij niet in maat of cijfers kunnen uitdrukken. Onze verbeelding moet vrije speelruimte hebben, om naar welgevallen de uitgebreidheid en kracht te vergrooten; terwijl wij bij de door uitgebreidheid verhevene voorwerpen de onmagt onzer verbeelding, om de deelen tot een geheel zamen te vatten en bij de in kracht verhevene de geringheid onzer krachten, om daaraan tegenstand te bieden, gevoelen.

Dit een en ander bondig en duidelijk uiteengezet hebbende, keert de redenaar aan het slot zich in eens van de zinnelijke tot de geestelijke wereld.

„Mensch, welk een zonderling wezen zijt gij! Dat, wat u uwe nietigheid en zwakheid zoo aanschouwelijk

voorstelt, is voor u bekoorlijk; hetgeen u geheel ter neder slaat, beurt u op, bereidt u de zaligste genoegens.

„Hier naderen wij tot den sluijer, die het zinnelijke van het bovenzinnelijke afscheidt. Er is nog een ander gebied dan dat der zinnenwereld.

„Ja ik gevoel mijn onvermogen, om de verbazende uitgestrektheden, welke mijn oog in de natuur ontwaart, te bevatten; maar ik gevoel tevens de grootheid van dat vermogen in mij, hetwelk mij tot de gewesten der bovenzinnelijke wereld geleidt en mij het oneindige voorhoudt, in vergelijking waarvan al die grootheden klein zijn. Ik gevoel mijne zwakheid en geringheid, als zinnelijk wezen, om aan die groote natuurkrachten tegenstand te bieden, — maar tevens de grootheid van dat bovenzinnelijk vermogen in mij, hetwelk mij de almagt voorhoudt, in vergelijking van welke alle vereenigde krachten der natuur niets beteekenen.

„De mensch kan iets goddelijks denken, wat meer is dan alle natuur..... De verhevene voorwerpen der natuur zijn hem beelden van het oneindige; beelden van de almagt...... Het verhevene doet ons onzen edelen aanleg gevoelen..... het roept ons toe: sterveling! er is nog iets achter den sluijer der natuur verborgen; wanhoop niet — sta pal en onverschrokken als een held — handhaaf uwe waarde! Al wordt uw ligchaam verpletterd — gij zijt vrij, onsterfelijk: er is een God!

„Groot is de aarde, groot is de zon, — maar de mensch is nog grooter, dan de aarde — nog grooter dan de zon; want de mensch alleen kan deze groote gedachte denken: de gedachte aan God, aan de eeuwigheid, aan de volmaaktheid.

„Sterveling der aarde! gij gevoelt de kracht, welke uw ligchaam aan uwen aardbol kluistert; maar niet de kracht, welke uwen aardbol met vaste kluisters aan de zon bindt, aardbollen rondom zonnen, werelden rondom werelden doet rollen. Verhef u van de aarde tot den ledigen aether: ziedaar haar rijk! — Waar stof, waar werelden zijn, zwaait zij haren schepter. Waar zij haren schepter zwaait, is de trage rust en werkeloosheid gebannen. — Zie hier zonnestofjes, gelijk uwe aarde, spelen om de zon; kometen klimmen op en neder in de zonnevlam. Vlieg sneller dan het licht, om andere stofjes te ontmoeten — spoedig verdwijnt de aarde, de zon, — ja het geheele melkweg-stelsel van millioenen zonnen wordt een bleek en stil wolkje, — gij ontmoet nieuwe op- en nederwaarts stroomende golven van zonnen, —

nieuwe vuurraderen van melkwegen, in den stroom des tijds wentelende. Zie rondom u de groote werkplaats dezer kracht. Zie hier de vorming, dáár de ontbinding van aard- en zonnebollen, van melkweg-stelsels, hier de jeugdige kracht, dáár de nedertuimeling in het afgelegen graf! Zeg mij, wanneer elk oogenblik eene wereld ontbindt en verbrijzelt; wanneer de tijd boven de kometen gaat, en ze uittrapt gelijk vonken, en de zonnen gelijk verbrande kolen in stukken wrijft; wanneer de eene rij van werelden na de andere in den afgrond wordt nedergetrokken; wanneer het eeuwige graf nooit vol, en de sterrenhemel nooit ledig wordt — zeg, welk is dan het lot des menschen?... Zie! dáár, waar de eeuwigheid is, waar de nacht begint, daar strekt een oneindige Geest zijne armen uit, legt ze om het groote vallende heelal, draagt het, verwarmt het! Ja, alle menschen, alle engelen, alle wormen rusten aan zijne borst, en de brandende zonnen- en wereldzee is een enkel kind in zijne armen! Hij ziet door de groote zonnenzee, waarin de zonnen als koraalboomen zwemmen; ziet aan de kleinste koraal, den aarbodem, het wormpje kleven, 't welk gij zijt; — Hij geeft aan dit wormpje den naasten druppel hoop op de toekomst — een oog, tot Hem opwaarts gerigt!

„Doch werwaarts voert mij mijne verbeelding? Vergeef, oneindige Geest! onze zwakheid, onze afgodendienst; vergeef, dat wij u als mensch, als zinnelijk wezen, denken! Vergeef den kinderen, die naauwelijks beginnen uwen naam te stamelen! Heilig, heilig is uw naam. Mijn geheele hart vat U, maar niet mijn verstand. Al het oneindige, onbegrijpelijke in mij is slechts uw wederschijn. Geheel de schepping hangt als sluijer over U: de eeuwigheid wandelt voorbij dien sluijer — zij tilt dien niet op".

Wij hebben deze gedeelten uit de sterrenkundige verhandelingen van Schröder medegedeeld, niet zoozeer om te doen zien, dat hij geheel op de hoogte was van de vorderingen, welke deze wetenschap in zijn tijd gemaakt had, maar vooral om te doen opmerken, hoe Schröders geest zich al meer en meer ontwikkelde tot hetgeen hij later geworden is. Herkennen wij niet reeds in deze stukken den wijsgeer, wien het bij al zijne wetenschappelijke onderzoekingen, het meest daarom te doen is, om van het zinnelijke tot het bovenzinnelijke op te klimmen, en die op het groote veld zijner bespiegelingen geen waardiger voorwerp vindt ter beschouwing, dan den mensch? Menschkunde was, gelijk

wij later telkens zien zullen, de ziel en het middelpunt zijner wijsbegeerte; des menschen aanleg en behoeften, zijne verwachtingen en zijne uitzigten, zijn pligt en zijne bestemming te bestudeeren en in 't licht te plaatsen, dat was hem de groote taak van elken wijsgeerigen arbeid. Uit het nu medegedeelde zien wij, hoe de kennis van den bouw en de zamenstelling des heelals hem van zelf leidde tot den mensch, tot de waardeering van de hooge voortreffelijkheid van den menschelijken geest, die meer is dan de stof, en zich aan de Godheid verwant gevoelt. Het gevoel van het verhevene, kenmerk van den adel onzer menschelijke natuur, is voor den wijsgeer een onderpand en waarborg van 's menschen oneindige bestemming; want het predikt hem den eeuwigen, oneindigen en almagtigen Geest en zijne eigene onsterfelijkheid.

Schröders natuurbeschouwing was door en door godsdienstig. 't Is meermalen beweerd, dat de natuurkundige wetenschap als zoodanig, en met name de sterrenkunde, met de godsdienst niets te maken heeft. En er is waarheid in dit beweeren, wanneer men er slechts dit door verstaat, dat men een uitstekend natuurkundige kan zijn, ook zonder zelf godsdienst te bezitten. Leeft het geloof in God in het hart van den natuurkenner, hij zal overal in de natuur God zien, goddelijke magt en goddelijke wijsheid; maar is de natuurkenner een ongeloovige, dan bestaat er voor hem niets hoogers, dan natuurwetten en krachten; de natuur zelve is echter voor den een niet anders, dan voor den ander; en om en van wege zijn godsdienstig geloof is de eerste geen grooter natuurkundige, dan de laatste. Newton verzonk, bij de bepeinzing van de wonderen des hemels, in aanbidding en riep uit: „Hoe groot zijt Gij, o God!" Lalande daarentegen verklaarde: „ik heb den geheelen hemel doorzocht en nergens God gevonden." De eerste was door zijne vroomheid geen grooter sterrenkundige, en de verdiensten van den laatste waren op dit gebied door zijn gemis van vroomheid niet geringer. Zoo heeft dan inderdaad deze wetenschap, bloot als zoodanig, met de godsdienst niets te maken; de natuurkundige heeft voor hare gelukkige beoefening het geloof in God niet noodig. Maar iets anders is het, wanneer wij vragen, wat hij noodig heeft, die meer dan bloot natuurkenner, meer dan alleen geleerde, die wijsgeer wil zijn in den waren zin des woords. Hij beoefent geene enkele wetenschap op haar zelve of om haar zelve, maar tracht alle wetenschappelijke kennis in verband te brengen met en dienstbaar te maken aan de hoogere ontwikkeling van den mensch. In dezen zin althans werd de

taak der wijsbegeerte opgevat door Schröder. Verre was hij verwijderd van de bekrompenheid derzulken, die in onze dagen den natuurvorscher wel, op straffe van onwetenschappelijkheid, willen verbieden, de scherp afgebakende grenzen van het gebied der natuur te overschrijden en zich enkele schreden op dat der godsdienstige beschouwing te veroorloven. Voor hem, als wijsgeer, had elke wetenschap in zoover waarde, als zij aan de verwezenlijking van 's menschen ware bestemming, als geestelijk wezen, medewerkt. Eener godsdienstlooze wetenschap moge, als uitbreiding van kennis, hare betrekkelijke verdienste niet kunnen ontzegd worden; Schröder, wien mensch te zijn meer was, dan wetenschap te bezitten, kon in eene wetenschap, die God voorbijziet en 's menschen hoogere bestemming verloochent, geen ware wijsheid vinden.

VIJFDE HOOFDSTUK.

De ambtelooze Geleerde.

NAPOLEON. STUDIE DER OUDE LETTEREN. CICERO.

Wij komen tot een ander tijdvak in de ontwikkelings-geschiedenis van Schröder. De kweekschool voor de Marine, in 1809 door Koning Lodewijk naar Enkhuizen verplaatst, mogt, niettegenstaande de goede gezindheid, die deze vorst ten haren opzigte koesterde, zich in geen langen levensduur meer verheugen. Het uur was nabij, waarin het magtwoord van den geweldigen heerscher in Europa ons vaderland het laatste overblijfsel van zelfstandigheid benemen en den Nederlanders toeroepen zou: „van nu af zijt gij geen Nederlanders meer, gij zijt Franschen, onderdanen van het groote Keizerrijk!" Lodewijk, die het ongeluk had zijnen broeder te mishagen, omdat hij te veel hart had voor Nederland, deed afstand van het Koningschap; en Napoleon, voor wien Nederland slechts een aanslibsel was van de Fransche rivieren, vaardigde (9 Juli 1810) het besluit van inlijving uit. 's Keizers regeerings-stelsel bragt mede, Nederland zooveel mogelijk te „denationaliseeren." Een tal van besluiten, die de strekking hadden, elke zelfstandige ontwikkeling der natie te keer te gaan, was van dat streven het gevolg. Daartoe behoorde ook, in 1811, de opheffing van de Kweekschool voor Nederlandsche zeeofficieren. Kan men zich daarover verwonderen, daar in hetzelfde jaar bij keizerlijk besluit, de Hoogescholen van Franeker en Harderwijk vernietigd, de Academie van Utrecht tot eene school van den tweeden rang (école secondaire) vernederd en die van Leiden en Groningen tot deelen der Universiteit van Parijs gemaakt werden? Welke onregtvaardigheden de Napoleontische regeering zich

4

al veroorloofde, bleek ook bij deze gelegenheid. Schröder werd eenvoudig weg ontslagen, zonder dat gelet werd op de stellige, door het voormalige staatsbewind hem gedane toezegging van pensioen, in gevalle de kweekschool mogt worden opgeheven. Geene vertoogen, geene tusschenkomst van hooggeplaatste personen, die hun invloed bij den Keizer zelven tot Schröders voordeel zochten aan te wenden, waren in staat, voor hem te verwerven, wat hem naar regt en billijkheid toekwam. Had hij zich in die mate Napoleons misnoegen op den hals gehaald door het aankweeken van vaderlandsche gevoelens bij de aanstaande zeeofficieren? Wij vermoeden het. Schröder wist het uit geen andere oorzaak te verklaren 23).

Schröder was in het jaar 1809, nog Directeur te Fijenoord zijnde, in den echt getreden met eene hem waardige levensgezellin, Mejufvrouw Margaretha Antonia Heemskerk. Na de opheffing van het Instituut was hij genoodzaakt, als ambteloos burger te leven en met zijn gezin eene onzekere toekomst te genmoet te gaan. Hij vestigde zich weder te Amsterdam en leefde dáár met de zijnen ruim een drietal jaren (1812—1815), naar wij meenen, privaat-onderwijs gevende.

Voor de veelzijdige ontwikkeling van zijn geest waren ook deze jaren weder hoogstbelangrijk. Hij mogt nu zijne geliefkoosde studie der oude letteren, waarvoor zijne veelvuldige werkzaamheden aan het zee-instituut hem geen tijd hadden overgelaten, weder opvatten en haar met de voortgezette beoefening der wis- en natuurkundige wetenschappen en der bespiegelende wijsbegeerte paren 24). 't Is wel de moeite waard, op te merken, hoe die herhaalde wisseling in Schröders levenslot medewerkte, om hem tot dien uitstekenden geleerde en wijsgeer te vormen, die hij geworden is. Op de breede grondslagen, die eerst het Gymnasium, vervolgens het Athenaeum van Amsterdam, daarna de Hoogeschool te Halle gelegd had, werd onafgebroken in onderscheidene rigtingen voortgebouwd. Gaf zijne werkzaamheid als hulpprediker te Amsterdam hem van zelve aanleiding tot voortzetting zijner theologische studiën; is zij inzonderheid voor grondige bijbelkennis vruchtbaar geweest; wij hebben tevens gezien, dat het hem niet aan tijd en gelegenheid ontbrak, om zich aan de beoefening der wijsbegeerte te wijden en in de kennis der natuur al dieper door te dringen. Als Directeur van het Instituut voor de Marine was hij geroepen, niet alleen physica, mechanica, wis- en sterrenkunde te onderwijzen, maar ook de jongelieden in de godsdienst-

kennis op te leiden en hunne karakters te vormen. Zoo verkreeg hij als docent eene hooge mate van geschiktheid. Maar hoe vruchtbaar die negen jaren in dit opzigt ook welligt voor de beoefening der nieuwere talen en letterkunde mogen geweest zijn, zij lieten hem weinig tijd over voor de oude letteren. Het ambtelooze leven, dat nu volgde, moest het in dit opzigt verzuimde weder goedmaken.

Als eene onmiddellijke vrucht van zijne letterkundige studiën gedurende dit tijdvak meenen wij te mogen beschouwen zijne redevoering: *Over de redekunstige voorschriften van Cicero, getoetst aan die der zedenwet en bijzonderlijk aan het gebod der waarheidsliefde.* Meermalen trad Schröder in dien tijd, volgens het berigt van den Hoogleeraar Siegenbeek 25), zoo in de Maatschappij Felix Meritis, als in de Amsterdamsche Afdeeling der Hollandsche Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen, als spreker op, en opende in het jaar 1815, toen hij tot Algemeenen Voorzitter der laatstgenoemde Maatschappij was verkozen, hare jaarlijksche vergadering met genoemde redevoering, van welke Prof. Siegenbeek verklaart, dat zij, „om van haar hoogstbelangrijken inhoud te zwijgen, als een proefstuk van echte welsprekendheid, in de school der classieke oudheid gevormd, beschouwd mag worden".

Siegenbeeks oordeel over deze redevoering maken wij gaarne tot het onze. Wat echter bij de lezing den diepsten indruk op ons maakt, is het beginsel van strenge zedelijkheid, dat hier ten grondslag ligt. 't Is reeds vroeger door ons opgemerkt, dat Schröder bij al zijne ingenomenheid met de ouden gewoon was hunne denkbeelden en stellingen aan eene ernstige, strenge critiek te onderwerpen en aan de onvoorwaardelijke eischen van waarheid en zedelijkheid te toetsen. Geen schoone vorm, geen bekoorlijke inkleeding kon hem de oogen doen sluiten voor 't geen in de meeningen zelve hem voorkwam onwaar of onzedelijk te zijn. Reeds in de school van Wolf, den criticus van Halle, had hij geleerd, de schriften der ouden met zulke onpartijdige oogen te lezen; en de critische wijsbegeerte van Kant, juist door de erkenning der absolute zedenwet zoo sterk, wat hare practische zijde betreft, had ongetwijfeld het hare er aan toegebragt, om bij Schröder het zedelijk oordeel op te scherpen en hem bij alles te doen vragen: wat is waar? wat is regt? wat is pligt? 't Is een karaktertrek van Schröder, dien wij in zijn leven zoowel als in zijne

schriften allerwege aantreffen: diep in zijn gemoed zetelende liefde voor de waarheid. „De waarheid na te vorschen, door haar, door haar alleen, waar hij ze meende gevonden te hebben, zich te laten leiden; aan de wet der waarheid en der waarheidsliefde alles te toetsen, personen zoowel als zaken, en haar als hoogsten maatstaf te bezigen — dit was", zegt Prof. Roijaards, „het heerschende beginsel van zijn gemoed, van zijn verstand, van zijn streven, denken, spreken en oordeelen". Met één woord, alleen wat waar, wat regt, wat goed was in zijne schatting, werd door hem geacht en gezocht; wat aan dezen eisch niet beantwoordde, vond bij hem minachting en veroordeeling. Die liefde voor waarheid en deugd bij zijne leerlingen op te wekken en aan te kweeken, was, zoowel vroeger op het Marine-Instituut als later aan de Hoogeschool, zijne heiligste en ijverigste bemoeijing. Na deze opmerking volge hier een overzigt van de bedoelde rede.

Zij begint met eene aanhaling uit Cicero (de Orat. I, c. 52, § 225), waar Antonius tegen Crassus beweert, dat de wijsbegeerte den redenaar nadeelig is, en dat de redekunst, wanneer men op haar de zedelijke wetten toepassen wilde, al hare uitmuntendheid en haren invloed op de menschen missen zoude. Cicero heeft noch hier noch ergens elders de vraag beantwoord: wat behoort tot de braafheid en eerlijkheid van den redenaar? 't Welk ons wel mag verwonderen, daar Cicero toch met ijver de wijsbegeerte beoefende en een werk over de pligten geschreven heeft. Cicero maakte zich met spotternij van deze vraag af: hij gevoelde misschien te zeer, dat eene strenge zedenkunde op zijne eigene redevoeringen nog al aanmerkingen maken kon. Hij spreekt meestal in den geest van Antonius.

Bij de voorschriften van elke kunst, en dus ook in de redekunst, behoort gevraagd te worden: wat verbiedt, wat veroorlooft, wat gebiedt de zedenkunde? Bedoelt de redenaar slechts zich te doen gelooven, zijne hoorders te vermaken en hun wil en hunne neigingen naar zijnen wil te leiden, dan heeft hij met de zedenkunde niets te maken; maar zal de redenaar niet mogen ophouden een braaf en eerlijk man te zijn, dan moeten de voorschriften der welsprekendheid ook aan die der zedenwet onderworpen worden.

Voortreffelijk zijn in vele opzigten de verhandelingen van Cicero over de welsprekendheid, en in 't bijzonder die over den Redenaar. Dan, hoe uitmuntender zij zijn, des te gewigtiger is het, ze aan de voorschriften der zedenwet te toetsen. Schröder

wil eenige voorschriften, welke Cicero den redenaar geeft, vergelijken met hetgeen de liefde tot de waarheid gebiedt.

Het gebod: bemin en eerbiedig de waarheid! is de eerste en voornaamste zedenwet. Opzettelijk onwaarheid spreken is in strijd met de bestemming van ons spraakvermogen, een vermogen, dat onze waarde als mensch moet aan den dag brengen; door opzettelijk en voorbedachtelijk onwaarheid te spreken verwerpt men dus en vernietigt men zijne waarde als mensch.

„De Rede verbiedt alle logentaal. Zij wil, dat onze woorden zuivere afbeeldingen zijn van hetgeen in ons binnenste omgaat. Zij gebiedt den redenaar, om, hoe verder hij in zijne kunst gevorderd is, des te duidelijker en krachtiger datgene te verdedigen, wat hij zelf, na een rijp overleg, als waarheid beschouwt. Hoe grooter het voorregt is, dat de mensch door het spraakvermogen boven andere schepselen der aarde ontvangen heeft, hoe meer een redenaar dit voorregt boven andere menschen bezit en geniet, des te grooter is zijne verpligting, om der waarheid standvastig en onveranderlijk getrouw te blijven. De redenaar, die dezen heiligen pligt uit het oog verliest; die voorbedachtelijk het goede kwaad, het kwade goed, het regt onregt, het groote klein, en het kleine groot, die zwakheid boosheid en boosheid zwakheid noemt; die vleit, waar hij berispen moest; die geneigdheid en oogmerken, gewaarwordingen en aandoeningen voorwendt, waarvan hij ontbloot is; die getuigenis van zijne zaak geeft tegen zijne eigene overtuiging; die, in plaats van aan de waarheid licht en kracht bij te zetten, alleen spreekt, om bewonderd en geprezen te worden — zoodanig een redenaar verlaagt zich zelven en zijne kunst, en verdient alleszins onze verachting. Hij is niet alleen aansprakelijk voor deze moedwillige afwijking van de waarheid, maar ook voor al het goede, wat hij stichten kon en niet gesticht heeft."

Cicero (de Or. III, c. 14, § 55 en I, c. 46, § 202) verlangt ook bij een redenaar braafheid, voor zoover zijne oogmerken onberispelijk behooren te wezen, maar niet, voor zoover ook zoodanig moeten zijn de middelen, waarvan hij zich ter bereiking van deze oogmerken bedient.

Uit het gebod: bemin en verdedig de waarheid, worden nu door Schröder eenige gevolgtrekkingen afgeleid en met de voorschriften vergeleken, welke Cicero den redenaar geeft.

Waarheidsliefde verbiedt vooreerst den redenaar, een persoon of eene zaak te verdedigen, welke, volgens

zijn eigen oordeel, niet met regt mag of kan verdedigd worden, of zich tegen eene zaak te verzetten, welke hij zelf voor waar en goed houdt; en in het bijzonder, dezelfde zaak nu eens aan te vallen, dan eens te verdedigen, naarmate het eigenbelang en bijzondere oogmerken zulks vorderen. Wat Antonius, d. i. Cicero (de Orat. II, § 30, c. 7), zegt van de taak der welsprekendheid, schijnt hier niet mede overeen te stemmen (cf. pro Cluent. c. 50, §§ 140 en 141; de Orat. II, c. 55, § 223).

De waarheidsliefde verbiedt geenszins, dat men opzoeke en in 't licht stelle, wat vóór en wat tegen eene zaak gezegd kan worden; want juist daardoor werkt men mede tot een onpartijdig oordeel. Maar zij verbiedt, gronden, die wij zelven als nietig beschouwen, als waar en gewigtig te doen voorkomen. Cicero heeft dit in zijne redekunstige geschriften niet genoeg in het oog gehouden. Hetgeen hij van het opzoeken, van de keus, van de kracht der bewijzen zegt, bepaalt zich meer daartoe, dat men deze bewijzen zóó voordrage, dat zij door de beoordeelaars als gewigtige en voldoende gronden beschouwd worden, dan dat men zorgen moet, dat zij zulks inderdaad zijn. Een voorbeeld geeft hij ons hiervan in den Brutus (§ 227). Na gezegd te hebben, dat er drie zaken zijn, waarnaar een redenaar moet trachten, het leeren, het vermaken, het roeren, verhaalt hij, dat Marcus Calidius de beide eerste vereischten in zeer hoogen graad, maar het laatste niet bezat, waardoor Cicero eens gelegenheid vond, om een pleidooi van hem te winnen, schoon de waarheid aan de zijde van Calidius was; — 't was niet door de waarheid, maar door een kunstgreep, dat Cicero zegevierde.

Cicero houdt het voor 't gewigtigste vereischte eens redenaars, te kunnen roeren, d. i. op de neigingen, driften en hartstogten der toehoorders te werken. Daarin bestond bij de ouden de groote kracht der welsprekendheid. „Op de neigingen en hartstogten", zegt nu Schröder, „kan gewerkt worden, ten einde de belangstelling en opmerkzaamheid te wekken en gaande te houden voor en op de zaak, over welke men spreekt, of ook ten einde aan datgene, waarvan men het verstand overtuigd heeft, kracht en invloed op het hart te verschaffen, opdat volgens die overtuiging gehandeld worde. Hierin is niets, wat de zedenkunde zou afkeuren. Maar, indien men de werking op de neigingen en hartstogten als hoofdzaak beschouwt, en de overtuiging van het verstand door gegronde en volwigtige redenen geheel of gedeeltelijk

uit het oog verliest; indien men, door dit roeren, het gemoed tracht te verwarren en het verstand te beletten, om een duidelijk inzien in de zaak te hebben, ten einde voor het oog der bedwelmden, der zwakken, onkundigen en ligtgeloovigen de nietigheid der gronden, waarop de verdediging der zaak berust, te verbergen; indien men op die wijze, wat door een welwikkend, onpartijdig verstand behoorde beslist te worden, voor de regtbank der blinde driften en hartstogten brengt, — dan verkracht men de waarheid, en de kunst, hiertoe besteed, verdient onze achting niet."

Cicero veroorlooft niet alleen den redenaar, om op zulk eene wijze en met zulk een oogmerk op de driften en hartstogten te werken, maar schrijft dat ook voor, en stelt in het geschikte gebruik dezer handelwijze en der meest passende middelen ter bereiking van deze oogmerken de grootste uitnemendheid van den redenaar. Zulke voorschriften laat Cicero Antonius geven (de Orat. II, c. 42, § 178, c. 44, § 186). Antonius verhaalt ook (de Orat. II, c. 47, § 197, sqq.), welke toepassing hij daarvan gemaakt had in zijne verdediging van Cajus Norbanus, die door Sulpicius was aangeklaagd van hoogverraad en volgens de wet van Apulejus den dood verdiend had, maar vrijkwam, omdat Antonius het volk en de regters wist te vleijen en op hun gemoed te werken. Cicero geeft daarenboven nog vele voorschriften en wenken, hoe men het aanleggen moet, om den haat, den nijd, den toorn of de gunst en genegenheid bij zijne hoorders, naar gelang van het voordeel der zaak, op te wekken of tegen te gaan, en zoo zijn doel te bereiken: — voorschriften, die telkens het gebod der waarheidsliefde schenden.

Men zou wel is waar eenige verontschuldiging voor Cicero kunnen ontleenen uit de gewoonten, gebruiken en inrigting van het gemeenebest, uit de staatkunde, den bestendigen twist der partijen en de bedorvenheid der zeden ten zijnen tijde; maar toch zouden zoodanige verontschuldigingen, aan Cicero den wijsgeer ter beslissing onderworpen zijnde, als onwaar en nietig veroordeeld worden. (Cf. de Off. I, § 23, 41; III, § 76, 81; de Amic. § 37).

Om nu deze beschouwing te eindigen, waarmede zij begonnen is: Crassus prijst, tegenover het gevoelen van Antonius, de beoefening der wijsbegeerte den redenaar aan, omdat, „hoe beter hij de natuur des menschen kent, het des te gemakkelijker voor hem zal wezen, om met vrucht op zijn wil, zijne neigingen en

driften te werken. Hierdoor kan hij ook aan zijne rede kracht, schoonheid, waarheid en rijkdom van gedachten geven...... Wat intusschen aanbelangt de zedenkundige voorschriften, welke de verschillende wijsgeerige scholen leeren, deze zijn veelal voor hem ondienstig. Want ik onderzoek thans niet, welke wijsbegeerte der waarheid het meest nabij kome, maar welke voor den persoon des redenaars het best voege". Met de Stoicijnsche wijsbegeerte zou de redenaar niet ver komen. Beter zal hij teregt kunnen met die der Peripatetici en voornamelijk met die der Academici; want deze zal hem oefenen, om over alle zaken vóór en tegen te spreken. Die hierin de meeste vaardigheid en bekwaamheid heeft, is, volgens Cicero, de volmaakte redenaar. (de Or. III, c. 21, § 80).

Het blijkt, dat de redekunstige voorschriften van Cicero, getoetst aan de zedenwet, herziening noodig hebben; want voor iederen redenaar, op den kansel, in de raadsvergadering, voor de balie, in maatschappijen van letterkunde of waar ook, geldt geen heiliger gebod, dan dit: bemin de waarheid!

„Edele kunst der welsprekendheid! Hoe luisterrijk blinkt gij als het schoonste pronkstuk des menschen in de dienst der waarheid! Hoe verachtelijk, hoe gevaarlijk voor den mensch kunt gij worden, wanneer gij hare dienst verlaat!" 26)

ZESDE HOOFDSTUK.

Natuurkennis en Letterkunde.

DE HOOGLEERAAR. INAUGUREELE ORATIE. SOCRATES.

De jaren, welke Schröder als ambteloos geleerde te Amsterdam doorbragt, waren dan, gelijk hij zelf later zeide, voor hem van veel nut, als eene uitstekende voorbereiding voor het gewigtig ambt, waartoe hij eerlang zou geroepen worden. Wij gaan voort in de geschiedenis van zijn wetenschappelijk leven.

Het jaar 1813 liep ten einde, en Nederland was vrij. Met Oranje aan het hoofd ging het herboren vaderland eene hoopvolle toekomst tegen. De sporen der fransche tirannie werden zooveel mogelijk allengs uitgewischt. Zoo werd ook aanstonds in het omwentelingsjaar de tot eene école secondaire vernederde Utrechtsche Hoogeschool in hare oude regten hersteld. En twee jaren later, in 1815, toen, na den slag van Waterloo, de zelfstandigheid van den nieuwen staat op vaste grondslagen was gevestigd, werd aan het Academisch onderwijs zulk eene uitbreiding gegeven, als geacht werd met de behoeften des tijds overeen te komen. Bij koninklijk besluit van den 2 Augustus werden de Academiën van Utrecht en Groningen, van welke de eerste eertijds eene stedelijke, de tweede eene provinciale inrigting geweest was, nevens die van Leiden, verheven tot den rang van Rijks Hoogescholen, en bij besluit van den 16 October werden de verschillende Academiën nader georganiseerd. De kring der wetenschappen, die aan de Hoogescholen zouden worden onderwezen, werd uitgebreid; nieuwe leerstoelen werden opgerigt; te Utrecht trad in de rij der werkende Hoogleeraren, die de vuurproef der Fransche dwingelandij hadden doorgestaan, een zestal

mannen in volle levenskracht op, om naast genen de wetenschappen te vertegenwoordigen, t. w. Schröder, Suerman, de Brueys, van Goudoever, Kops en Simons. In November van dat jaar had de plegtige inwijding der verjongde Stichtsche Academie plaats, en in den loop van hetzelfde Academiejaar hielden de nieuwbenoemde Hoogleeraren hunne inaugureele oraties 27).

Schröder was benoemd tot Hoogleeraar in de Faculteit der wis- en natuurkundige wetenschappen, en aanvaardde zijne betrekking den 25 Januari 1816, met het houden eener Academische rede: *de majoribus corporum coelestium permutationibus, quatenus ex iis progressum naturae in his corporibus formandis suspicari licet.* Vijftien dagen te voren was hem door den Academischen Senaat van Utrecht de waardigheid van Matheseos Magister et Philosophiae Doctor opgedragen.

Bestond er aangaande Schröders geleerdheid en uitstekende bekwaamheid voor het Hoogleeraarsambt een goede dunk, deze werd door zijne inwijdingsrede in geenen deele verzwakt. Dat zij een diepen indruk gemaakt heeft, daarvoor getuigt de Heer C. A. den Tex, die als student haar had hooren uitspreken en 29 jaren later, toen hij in de openlijke vergadering der derde klasse van het Kon. Ned. Instituut hulde bragt aan de nagedachtenis van Schröder, zich aldus uitliet: „Mij dunkt, ik hoor die woorden nog, waarmede hij zijne inwijdingsrede te Utrecht aanving: „Oriri, adscendere, descendere, occidere — zietdaar wat het lot is der voorwerpen, die wij op de oppervlakte der aarde gadeslaan. Nascuntur, crescunt, decrescunt, moriuntur." "

Het behoeft ons niet te verwonderen, dat zulke eenvoudige woorden een belangstellenden hoorder, later dankbaar leerling en hartelijk vereerder van Schröder, onvergetelijk zijn gebleven. Er was in Schröder een ernst en eene gemoedelijkheid, met natuurlijke eenvoudigheid en naïeveteit verbonden, die zich in den toon van zijn spreken, in oogblik en gebaren deden kennen en hem, om 't even of hij in de collegekamer, of van het redenaarsgestoelte, of in een kleinen kring van vrienden het woord voerde, altijd een opmerkzaam en ingespannen gehoor verschaften.

Schröder vestigt in deze oratie de aandacht zijner hoorders op een zeer belangrijk verschijnsel; n. l. dat, evenals op deze aarde alle voorwerpen in de natuur aan eene bestendige verandering onderworpen zijn en de wet der ontwikkeling volgen, zulks ook niet alleen met de aarde zelve, maar zonder twijfel eveneens

met de overige hemelligchamen, met de planeten en kometen, met onze zon en de zonnen, die het onmetelijk sterrenrijk uitmaken, het geval is. Wij kennen de natuur en beweging dezer hemelligchamen echter alleen door het licht, dat zij op ons afzenden; zoodat wij eigenlijk slechts van de veranderingen van licht, die wij bij hen waarnemen, kunnen spreken. Schröder handelt nu over het licht der maan, der planeten en kometen; over dat der zon en der z. g. vaste sterren, die van wege haren glans en haar eigen licht voor zonnen moeten gehouden worden, en waarvan sommige, door telescopen gezien, met een nevelachtig licht omringd schijnen; eindelijk over dat der nevelvlekken, van welke sommige zich als opeenhoopingen van sterren, andere als verbazend groote lichtgevende massa's vertoonen. Hij maakt melding van Herschels theorie, volgens welke, wat lichtsterkte betreft, aan de nevelvlekken de hoogste rang moet toegekend worden; waarop dan volgen de met een nevelachtig licht omringde sterren; daarop de zonnen; dan de kometen; ten laatste de planeten, die het minst van alle met eigen licht bedeeld zijn. Volgens deze theorie kunnen alle graden van licht toenemen en afnemen, zoodat zonnen uitgeblusckt en verduisterd, donkere bollen lichtgevend en tot zonnen worden. Verder wijst de redenaar op de veranderingen van het licht der hemelligchamen, door de sterrenkundigen met behulp van voortreffelijke kijkers waargenomen. Er zijn niet weinige zonnen, wier licht of uitgedoofd is, zoodat zij tot donkere ligchamen geworden zijn, of zoo zeer verminderd, dat zij niet meer gezien kunnen worden. Het licht van onze zon ondergaat groote veranderingen door de zonnevlekken, die in sommige jaren zeer veelvuldig zijn, in andere niet voorkomen. Ongelooflijk is de verandering der kometen, wanneer zij in de nabijheid der zon komen, daar zij zich soms in weinige dagen als lichtende uitgebreidheden eenige honderd duizende mijlen uitzetten en, naarmate zij zich van de zon verwijderen, welligt tot een naakten kern weder inkrimpen. De meest verbazende veranderingen echter hebben plaats met de nevelvlekken, zooals b. v. door Schröter waargenomen is bij die, welke zich in het zwaard van den Orion bevindt. Eene uitgestrektheid in die nevelvlek, gelijkstaande met die van het geheele planetenstelsel tot aan den loopkring van Saturnus toe, schitterde een korten tijd met een licht, driemaal sterker dan te voren, maar verloor ook dezen glans weder in den tijd van slechts zes dagen! En eene andere zevenmaal grootere donkere uitgestrektheid was eveneens een zeer

korten tijd helder verlicht. Uit dergelijke waarnemingen schijnt te volgen, dat niet alle nevelvlekken sterrenstelsels zijn, maar voor een groot deel voor lichtende massa's van eene onmetelijke uitbreiding en met tallooze afwisselingen van licht moeten gehouden worden, die, oorspronkelijk uit de in het gansch heelal verspreide wereldstof zamengesteld, in eene steeds voortgaande werking, door onderlinge aantrekking en afstooting, allengs verschillende kernen vormen, omgeven van een lichtnevel; welken lichtnevel zij door de aanhoudende zamentrekking van den kern al meer en meer verliezen; zoodat, op die wijze, eerst kernen, daarna sterren, vervolgens kometen en eindelijk planeten gevormd worden, elke orde telkens met minder licht omgeven. Deze hypothese van Herschel moet dan de wording van ons planetenstelsel verklaren 28). 't Is wel is waar eene hypothese, maar dáárom nog niet verwerpelijk, aangezien hypothesen in de natuurwetenschap onmisbaar zijn, en, zoo ze slechts met omzigtigheid gebruikt worden, tot de waarheid leiden kunnen. Toch is, gelijk Schröder nu verder aanwijst, elke theorie, die den oorsprong en de wording der sterren verklaren moet, tot dusver nog hoogst onzeker. De gegevens, door waarnemingen verkregen, zijn te weinig in aantal, dan dat wij daaruit vaste besluiten kunnen afleiden. De wetten, volgens welke de aantrekkende en de afstootende kracht en in de organische ligchamen de levenskrachten werken, alsmede de verhoudingen der verschillende krachten tot elkander, zijn nog te weinig bekend. En, wat het voornaamste is, elke verandering, die wij bij sterren en nevelvlekken waarnemen, is, gelijk reeds is opgemerkt, niets dan de voor ons waarneembare vermeerdering van licht, die ons, daar wij alleen de verlichte gedeelten waarnemen, omtrent de ware grootte en gedaante der nevelvlekken in het onzekere laten. De oorzaken dier veranderingen en de natuur van het licht zelve zijn ons onbekend. Hier is, in één woord, zooveel onzekerheid, dat wij welligt in dit leven nimmer tot eene juiste kennis van de veranderingen en de natuur der hemelligchamen zullen geraken. Desniettemin moeten de nasporingen, op het voetspoor van Herschel, Schröter, Laplace en anderen, ijverig voortgezet worden. Zij zullen ons de waarheid steeds nader brengen, en ons, bij de vergelijking van de verandering der hemelsche ligchamen met die welke op aarde plaats hebben, vervullen met eerbied voor de majesteit en wijsheid Gods. „Hic planta, supra nos sol formatur; hic animal, supra nos stella extinguitur; in terra gutta aquae vi caloris in vaporem, in

coelo cometa in spatium multis millenis partibus terram ipsam superans extenditur. In atmosphaera terrestri nubes, in atmosphaera coelesti lucidae massae dilatantur, contrahuntur, brevi prodeunt, evanescunt; massas lucidas dico, majores non terrâ, non sole, sed majores quam immensum illud mare, in quo terra, in quo sol, in quo planetae atque cometae natant, ratosque conficiunt cursus. Atque hae omnes mundi partes constitutae sunt omnique tempore administrantur numine praestantissimae Mentis magna curantis, parva, nos ipsos, non negligentis".

Schröder was nu in een werkkring geplaatst, aan de heerlijke gaven van zijnen geest en de veelvuldige bekwaamheden, die hij zich verworven had, alleszins geëvenredigd. Het Hoogleeraarsambt vergoedde het onregt, hem aangedaan bij de ontzetting uit zijne vroegere eervolle betrekking. Met dankbaarheid werd dit door hem erkend in zijne toespraak tot de curatoren. „A detestabili tyranno, aut, ut verius dicam, ab abjectis servis, magis etiam detestabilibus, neglectus, contemtus, de dignitatis statu depulsus, a Principe, quem toto animo veneror, erectus, honoratus, in dignitatem pristina non minorem restitutus, cujus etiam judicium gravissimum et maximum me novem annorum curis et laboribus non male de republica meritum fuisse tum alias tum hac re aperte declaravit — hodierno die pulcherrimum omnis anteactae vitae fructum cepisse ita mihi videor, ut utraque et adversa et prospera fortuna glorier."

Met Schröders benoeming tot Hoogleeraar zijn wij tot dat tijdpunt in zijne levensgeschiedenis gekomen, waar al het voorgaande zich aan ons voordoet als de geschiedenis der vorming en voorbereiding, terwijl het nu volgende ons den wijsgeer in de volle kracht zijner ontwikkeling voor oogen stelt. Het onderzoek, hoe Schröder tot wijsgeer gevormd is, mag ten einde gebragt heeten; van nu af dient in 't licht geplaatst te worden, wat Schröder als wijsgeer geweest is. De geschriften, die door hem als Hoogleeraar uitgegeven zijn, geven ons, veel meer nog dan de vroegere, de bewijzen van een rijken en veelzijdig ontwikkelden geest. Uit deze geschriften, in vereeniging met hetgeen ons overigens van Schröders leven en werkzaamheden bekend is, zullen wij het kenmerkende en eigenaardige van zijne wijsbegeerte trachten op te maken. Zoo zal het beeld van den wijsgeer allengs in meer bepaalde trekken voor onzen geest treden, en wij in staat gesteld worden zijne verdiensten op het gebied van wijsgeerig onderzoek en bespiegeling naar eisch te waardeeren.

Den overgang tot dergelijke beschouwingen maken wij gevoegelijk naar aanleiding van een geschrift, welks vervaardiging valt in den eersten tijd van zijn professoraat, of misschien zelfs iets vroeger. Ik bedoel zijne *Disputatio, qua Socratis sententia de physicae disciplinae studio exponitur*, geplaatst in het eerste Deel der Commentationes Latinae tertiae classis Instituti Regii Belgici 29).

Deze verhandeling mag eene schoone proeve heeten van Schröders grondige beoefening der oude schrijvers. Zij is de vrucht van diepe en naauwkeurige doorvorsching van een groot aantal Grieksche en Latijnsche auteurs, en behoort niet tot die soort van stukken, welke men in eenige weinige dagen of in snipperuren op het papier werpt. Wel is het te verwonderen, dat niemand van hen, die in eene gedachtenisrede of ander opstel over Schröders wetenschappelijken arbeid hebben gesproken, van dit geschrift, voor zooverre mij althans gebleken is, melding gemaakt heeft. In de keus van dit onderwerp, op zich zelve hoogst belangrijk, als bijdrage tot regte kennis der denkwijze van een der grootste mannen uit de oudheid, bespeuren wij den invloed van Schröders liefde voor de natuurkundige wetenschappen. Het moest wel zijne belangstelling wekken, dat een wijsgeer als Socrates, door de volgende eeuwen als de vader der wijsbegeerte geëerd, zich over de beoefening der natuur-wetenschappen in afkeurenden zin had uitgelaten. Schröder oordeelde, dat er een naauw verband bestond tusschen de kennis der natuur en die van den mensch. De boven aangehaalde proeven uit zijne natuur- en sterrenkundige geschriften toonen het aan, hoe hij telkens van zijne natuurbeschouwing tot menschkundige bespiegelingen, van het zinnelijke en stoffelijke tot het bovenzinnelijke en geestelijke overging. De ware wijsbegeerte omvat, volgens hem, zoowel de natuur, als den mensch; zoowel de wetten, volgens welke de krachten in de stoffelijke schepping werken, als die, waardoor de inwendige, de zedelijke wereld geregeerd wordt. Hoe dacht Socrates hierover? In welken zin hebben wij zijne uitspraken over natuurkennis en natuurstudie te verstaan? Schröder begeeft zich tot een naauwkeurig en onpartijdig onderzoek dezer vraag. Om alle misverstand te voorkomen, zet hij voorop, wat hij door natuurwetenschap verstaat.

„Physicam disciplinam equidem eam intelligo, quae seriem continuationemque causarum naturalium, legesque naturae inquirit, quibus ea, quae in rerum natura sunt atque sub sensus cadunt (φαινόμενα appellata) variant, gubernantur atque in se agunt invi-

cem; qua definitione a teleologia, quae, finem aut σκόπον rerum naturalium, a metaphysica, quae νοούμενα, quibus tanquam fundamentis φαινόμενα niti dicuntur, a cosmogonia, quae originem mundi, a theologia, quae naturam supremam, Creatorem mundi, providentiam divinam investigare conatur, satis distincta esse, atque astronomiam, imprimis eam partem, quae attractionis vim atque effectum considerat, jure sibi videtur vindicare". Op deze wijze heeft Schröder zich aanstonds het terrein van zijn onderzoek afgebakend, zoo dat hij, b. v. zich niet behoeft op te houden bij zulke plaatsen uit de Memorabilia van Xenophon, waar Socrates over de orde en doelmatigheid der natuurvoorwerpen handelt, daar deze niet tot de natuurwetenschap, maar tot de theologia naturalis of de teleologia behooren.

De bronnen, waaruit de beantwoording der vraag moet geput worden, zijn natuurlijk boven anderen Xenophon en Plato; waarbij niet mag worden voorbijgezien, in hoever zij van elkander verschillen, en welk gezag hun moet worden toegeschreven.

Wat getuigt Xenophon? Nergens in de Memorabilia Socratis stelt hij zijn leermeester voor, als onderwijs gevende in de natuurkennis of de jongelieden aansporende, om zich daarin te oefenen; integendeel, hij verhaalt, dat Socrates over de beoefening der wis- en sterrenkunde, wetenschappen ten naauwste met de eigenlijk gezegde natuurkunde verbonden, zich in dier voege heeft uitgelaten, dat hij de kennis der eerstgenoemde alleen in zoover nuttig keurde, als voldoende was om akkers te meten, die men moest ontvangen of afstaan of verdeelen of tot eenig ander doel gebruiken; eene kunst zeer gemakkelijk te leeren; en die der andere, voor zoo ver men op reis, vooral ter zee en bij sommige andere gelegenheden, uit den stand der hemelligchamen, den tijd moet kunnen bepalen en weten, wat op dezen dag, in die maand, in dat jaar behoort gedaan te worden; eene wetenschap, welke zij, die des nachts op de jagt gaan, of de zee bevaren of haar in andere omstandigheden noodig hebben, zich gemakkelijk kunnen verwerven. Van een dieper indringen in deze wetenschappen, ten einde moeijelijke vraagstukken te kunnen oplossen en ingewikkelde berekeningen te maken, van onderzoekingen over die sterren, welke eene eigene beweging hebben, van de algemeene des hemels verschillende, n. l. de planeten, ten einde haar loopbaan en afstand van de aarde te bepalen, hiervan betuigde hij, schoon hij zelf, volgens Xenophon, in deze dingen volstrekt niet onervaren was, de nuttigheid niet in te zien, maar

oordeelde, dat men zijn leven met andere bezigheden nuttiger besteden kon. Xenophon verhaalt verder, dat Socrates zijne leerlingen bespiegelingen over de hemelsche dingen en het onderzoek naar de wijze, waarop God alle dingen werkt, ontraadde (ὅλως δέ τῶν οὐρανίων, ᾗ ἕκαστα ὁ θεός μηχανᾶται, φροντιστὴν γίγνεσθαι, ἀπέτρεπεν). „Hij oordeelde, dat deze dingen de menschelijke kennis te boven gingen, en dat de Goden niet wilden, dat men onderzoek deed naar hetgeen zij zelven den menschen niet hadden willen openbaren; terwijl zij, die zich daarmede inlieten, in gevaar verkeerden van even onzinnig te worden, als Anaxagoras, die zich beroemde de werkingen (μηχανάς, krachten) der Goden te kunnen verklaren". Socrates verwerpt alzoo alle sterrenkundige en natuurkundige vragen, en alle onderzoek naar de krachten en wetten, waardoor en volgens welke de verschijnselen der natuur ontstaan, verdwijnen, zich veranderen en bewegen. „Hij achtte het onzinnig, in de natuur en de wijze van bestaan van den κόσμος, zooals de sophisten zeggen, te willen indringen. Hij vroeg, of zij, die zich daarmede bezig hielden, meenden, dat zij de menschelijke zaken (τἀνθρώπινα) reeds genoegzaam kenden, dan of zij, met verwaarloozing van deze, de goddelijke (τά δαιμόνια) onderzoekende, meenden wél te handelen. Vreemd achtte hij het, dat zij zelven het ijdele van hunne pogingen niet inzagen, omdat juist zij, die het meest over deze dingen redeneerden, het volstrekt niet met elkander eens waren, maar als razenden elkander bestreden, daar dezen beweerden, dat alles één, genen, dat er eene tallooze menigte is; eenigen, dat alles zich onophoudelijk beweegt, anderen, dat alles eeuwig stilstaat; eenigen, dat alles ontstaat en vergaat, anderen, dat niets ooit ontstaat of vergaat. Ook dit nam hij in aanmerking, of die onderzoekers der goddelijke dingen (τά θεῖα ζητοῦντες) ook, even als degenen, die menschelijke dingen geleerd hebben, meenen, de dingen, die ze geleerd en welker wetten zij begrepen hebben, nu ook, wanneer zij die noodig hebben, te zullen kunnen maken, b. v. wind en regen, onweder en dergelijke, dan of zij, hieraan wanhopende, met de bloote kennis dier dingen tevreden zijn. Zóó sprak Socrates over hen, die zich met dergelijke dingen bezig hielden; hij zelf handelde echter altijd over menschelijke zaken". Socrates heeft in deze woorden de cosmogonie, die over den oorsprong der wereld speculeert, en de physica, die de wetten naspoort, volgens welke de natuur geregeerd wordt, jammerlijk met elkander verward. Alle ontologische, metaphysische en physische vraag-

stukken vat hij zamen onder éene benaming: δαιμόνια, welker onderzoek den mensch niet betaamt. Volgens hem heeft de wijsgeer alleen met de ἀνθρώπεια, met der menschen deugden en ondeugden en met die bekwaamheden te doen, waardoor een staat wél bestuurd en andere menschelijke aangelegenheden naar eisch behandeld kunnen worden.

Zoo heeft dan, volgens Xenophon, Socrates alle beoefening der physica als onnut en ijdel verworpen, en van de geometrie en astronomie alleen die gedeelten toegelaten, welke op het gemeene leven en de dagelijksche bezigheden der Atheners van zijn tijd betrekking hadden.

Mag men deze getuigenis van Xenophon aannemen, en het er voor houden, dat inderdaad zoodanig het gevoelen van Socrates over de beoefening der natuurkundige wetenschappen geweest zij? Aan deze vraag wordt door Schröder een opzettelijk onderzoek gewijd. Terwijl Zeune en Schneider meenen, dat Xenophon een afkeurend oordeel van Socrates over die studiën bedoeld heeft, alleen voor zoover zij boven de zedenkunde gesteld werden; terwijl Hindenburg beweert, dat Xenophon de bedoeling van zijn leermeester niet regt begrepen heeft; terwijl anderen van oordeel zijn, dat om verschillende redenen Socrates met opzet anders zal zijn voorgesteld, dan hij inderdaad geweest is, komt Schröder tot het resultaat, dat Xenophon geheel naar waarheid het gevoelen van zijn leermeester heeft uitgedrukt.

Hoedanig was echter volgens Plato dat gevoelen van Socrates? Plato, die na den dood van Socrates, en ook reeds vroeger, verschillende wijsgeerige scholen, als die der Heracliteërs, der Eleaten en der Pythagoreërs bezocht en zich met ijver op de mathematische, astronomische en physische studiën toegelegd had, maakt in zijne dialogen Socrates tot den hoofdpersoon, en laat hem niet alleen περί τῶν ἀνθρωπείων, maar ook περί τῶν δαιμονίων redeneeren en oplettend luisteren naar de diepzinnigste metaphysische en cosmogonische bespiegelingen van Parmenides, Timaeus en anderen. Dienaangaande oordeelen de meestbevoegde schrijvers der oudheid, dat Plato al die geleerdheid niet uit het onderwijs van Socrates, maar uit dat van vele andere wijsgeerige scholen zich toegeeigend had. Over de stellingen, die in de dialogen ontwikkeld worden, spreken zij dan ook in dier voege, dat zij die klaarblijkelijk niet zoozeer aan Socrates, als wel aan Plato zelven toeschrijven. Zoo geeft Cicero op verschillende plaatsen niet onduidelijk te kennen, dat hij de

gesprekken van Socrates bij Plato voor verdicht houdt. Desgelijks Aristoteles en anderen, die ten tijde van Plato of niet lang daarna leefden, hoewel niemand hunner deze zaak naauwkeurig onderzocht en met bewijzen gestaafd heeft. Diogenes Laërtius en Athenaeus disschen eenige verhaaltjes op, volgens welke Socrates zelf en andere in de dialogen voorkomende personen uitdrukkelijk zullen verklaard hebben, dat Plato hun woorden in den mond gelegd heeft, die zij nooit hebben gesproken. Daar echter deze schrijvers tot een lateren tijd behooren en de een zeer ligtgeloovig, de ander zeer partijdig is, hebben hunne anecdoten weinig waarde. Wij moeten de zaak in quaestie, onafhankelijk van de beweringen en verhalen van verschillende schrijvers, uit den inhoud der dialogen zelve trachten te beoordeelen. En dan komt hier het volgende in aanmerking.

Vooreerst, terwijl Xenophon in de Memorabilia bij de gesprekken, door Socrates gevoerd, verklaart óf zelf tegenwoordig te zijn geweest óf ze van anderen vernomen te hebben, vinden wij niets dergelijks bij Plato. Plato maakt in 't geheel geen melding van gesprekken, door Socrates met hem zelven gehouden en aan twee slechts — in den Phaedo en het Symposion — nemen bekende leerlingen van Socrates deel. De beschuldiging, door Diogenes Laërtius, Athenaeus en anderen ingebragt, dat er geen goede verstandhouding bestond tusschen Plato en de overige leerlingen van Socrates, vooral Xenophon, schijnt niet geheel ongegrond te zijn, aangezien Plato van Xenophon nergens, Xenophon van Plato slechts éénmaal melding maakt. 't Schijnt ook, dat Plato niet vrij te pleiten is van anachronismen, die Athenaeus en anderen hem ten laste leggen; dat hij n. l. soms personen sprekende invoert, met wie Socrates, tijden en plaatsen in aanmerking genomen, niet heeft kunnen spreken. Wat in dezen veel afdoet, is de opmerking, dat de Socrates, door Plato geteekend, op verre na zich zelven niet gelijk is. Nu eens verklaart hij niets te weten, dan weder brengt hij een grooten schat van allerlei wetenschap voor den dag. Nu eens stelt hij gevoelens van Heraclitische en Pythagorische wijsgeeren over metaphysische zaken als ijdel en belagchelijk ten toon, dan weder ontwikkelt hij die haarfijn en verdedigt ze, of hoort hare uiteenzetting door anderen met instemming. Wij vinden m. e. w. bij den Platonischen Socrates veel van die wijze van philosopheeren, die, volgens Xenophon, en ook volgens Plato op andere plaatsen, door Socrates zelven ten scherpste werd veroordeeld. Fijn ge-

sponnen, afgetrokken, soms mystieke redeneeringen vinden wij b. v. in den Phaedo, Phaedrus, Philebus, Parmenides, Timaeus. De Sophisten worden door Plato als zoo onwetend, verwaand, dwaas en belagchelijk voorgesteld, dat het wel niet met de waarheid overeenkomstig kan zijn. Het blijkt ook, dat Plato, wat wel eens ten onregte tot een verwijt tegen hem gemaakt is, in zijne dialogen veel van andere schrijvers heeft overgenomen of nagevolgd. Uit het een en ander mag men opmaken, niet alleen dat de dialogen van Plato verdicht zijn, maar ook dat hun, in het onderzoek naar de gevoelens van Socrates, weinig of geen gezag mag toegekend worden. Intusschen behoeft het ons niet te verwonderen, dat Plato de vrijheid genomen heeft, zijne eigene wijsgeerige denkbeelden zijnen leermeester Socrates in den mond te leggen. Dergelijke manier van schrijven was bij de ouden niet ongewoon. In gesprekken bediende men zich gaarne, hetzij eershalve, hetzij om aan het betoog meer gezag bij te zetten, van den persoon van een beroemden wijsgeer of geleerde, om door dezen te laten uitspreken, wat men zelf voor waar hield. Zelfs aan geschiedschrijvers gaf men groote vrijheid om redevoeringen te verdichten; wat niet met de historische trouw strijdig werd geoordeeld, zoo maar τὸ πρεπὸν τοῖς προσώποις in acht genomen werd.

Geven ons alzoo de dialogen van Plato geen ware voorstelling van het gevoelen van Socrates over de natuurkundige studiën, anders is het met zijne Apologia Socratis, die, ofschoon ook verdicht, echter, als weerlegging van de tegen Socrates ingebragte beschuldigingen, in de zaak, die wij hier behandelen, meer geloof verdient. Plato kon en mogt hier, wilde hij zijn doel bereiken, de gevoelens van zijn meester niet anders, dan naar waarheid voorstellen. Ook de eenvoudige, onopgesmukte stijl, de zekerheid, openhartigheid en ernst, waarmede Socrates in dit stuk spreekt, de overeenkomst van den inhoud met de getuigenis van Xenophon geven aan de voorstelling van Socrates' denkwijze en gevoelens, in de Apologie, eene groote mate van geloofwaardigheid.

In de Apologie verdedigt Socrates zich tegen de beschuldigingen, die gedeeltelijk door zijne vijanden reeds vele jaren lang, gedeeltelijk nu voor 't eerst door Anytus en zijne medestanders ingebragt waren. Tot de eerste soort behoorde dit: „Socrates misdoet, door zich bezig te houden met het onderzoeken van de dingen, die onder de aarde en die in den hemel zijn

(περιεργάζεται ζητῶν τά τε ὑπὸ γῆς καὶ τὰ ἐπουράνια), en door dit aan anderen te leeren." Of, met andere woorden: „Socrates is een onderzoeker van de dingen in de lucht en van al wat onder de aarde plaats heeft (τὰ μετέωρα φροντίστης καὶ τὰ ὑπὸ γῆς πάντα ἀνεζητήκως)". Dergelijke onderzoekingen werden als goddeloos aangemerkt, omdat een wijsgeer, die de verschijnselen van donder en bliksem, regen en storm, welke volgens het algemeen gevoelen onmiddellijke werkingen der Goden waren, uit natuurlijke oorzaken zocht te verklaren, geacht werd het bestaan der Goden te ontkennen.

Deze beschuldiging wordt het best begrepen uit Aristophanes, wien Socrates zelf onder zijne aanklagers telt, omdat hij in zijne Nubes dezelfde lasteringen heeft voor den dag gebragt. Men weet, hoe belagchelijk Socrates daar voorgesteld wordt, als zich met allerlei dwaze en onbeduidende z. g. mathematische en physische quaesties bezig houdende en die in zijne school leerende. Dat Aristophanes in zijne comedie Socrates zelven en niet, zooals sommigen willen, onder den persoon van Socrates de Sophisten bedoeld heeft, is buiten twijfel en blijkt ten overvloede uit den ernst, waarmede Socrates in de Apologie deze lasteringen weerlegt. Hoe doet hij dit? Geheel in overeenstemming met hetgeen wij hem hooren zeggen in de Memorabilia. „Van die dingen heb ik ook de minste kennis niet. Ik zeg dit niet, om de wetenschap dier dingen, indien iemand daarin wijs is, te verachten, — maar inderdaad, Atheners, ik weet daar niets van. Al wie mij ooit heeft hooren spreken — en er zijn velen onder u, die mij gehoord hebben — verzoek ik, te verklaren, of hij mij ooit over die dingen heeft hooren handelen . . . . enz." Socrates laat zich hierover zóó sterk uit, dat daardoor zelfs wordt tegengesproken, wat Plato hem in den Phaedo laat verhalen, n. l. dat hij in zijne jeugd zich met dergelijke onderzoekingen had bezig gehouden 30).

Verder betoogt Socrates, dat dergelijke lasteringen zijn voortgekomen uit de geraaktheid van velen, die, zich zelven voor zeer geleerd houdende, door hem van hunne onwetendheid overtuigd waren geworden, en verklaart, welke wijsheid het is, die men hem teregt mag toeschrijven. 't Is eene menschelijke wijsheid. „Want het schijnt inderdaad, dat ik hierin wel wijs ben. Zij echter, over wie ik zoo even sprak (Gorgias Leontinus, Prodicus Chius en Hippias Eleüs) zijn welligt wijzen wegens eene hoogere wijsheid dan deze — of ik begrijp er niets van.

Deze wijsheid heb ik niet. Wie zegt, dat ik ze bezit, liegt en belastert mij." Men ziet, dit komt geheel overeen met hetgeen wij bij Xenophon lezen van de wijsheid, die zich met τὰ ἀνθρώπεια bezig houdt, in tegenstelling met die, welke τὰ δαιμόνια tracht te verklaren.

Uit de Apologie, als eene geloofwaardige getuigenis omtrent Socrates, mag dan ook, even als uit Xenophon, dit besluit worden getrokken: *dat Socrates alle onderzoek naar wetten en oorzaken in de natuur veracht, en over de pogingen der physici eveneens geoordeeld heeft, als over die der cosmologici en metaphysici, namelijk dat ze ijdel waren, de menschelijke krachten te boven gingen en geen nut aanbragten.*

Aan het slot der verhandeling merkt Schröder nog op, dat Socrates, hoewel om deze verachting der natuurkundige studiën te berispen, toch nog meer moet geprezen worden wegens zijne voortreffelijke behandeling van de zedenleer. Aan *deze* wetenschap moet toch in ieder geval de *hoogste* waarde toegekend worden. Socrates behoorde tot die mannen, zooals er van tijd tot tijd door de Goddelijke Voorzienigheid gezonden worden, die, voortreffelijk van geest en gemoed, door het opwekken en sterken van het zedelijk gevoel een allerheilzaamsten invloed hebben uitgeoefend op tijdgenooten en nakomelingen. Dat beschouwde hij als het werk, hem door de Godheid opgedragen; en voor zijne regters verklaarde hij, dat, indien zij hem wilden loslaten, op voorwaarde, dat hij zich met dat werk niet langer zou bezig houden, en hij, in geval van ongehoorzaamheid aan dit verbod, zou moeten sterven, zijn antwoord zou zijn: „ik gehoorzaam liever aan de Godheid, dan aan u!" Den man, die zoo handelde en sprak, mag men over zijne minachting van de natuurkundige wetenschappen niet hard vallen. En dit te minder, daar hij, door den geest zijner leerlingen te oefenen, op te scherpen, vrij te maken en met heldere begrippen en waarheidsliefde te vervullen, juist zeer veel tot bevordering der natuurstudie heeft bijgedragen. Hierdoor toch zijn uit zijne school zeer vele wijsgeeren voortgekomen, die de wis- en natuurkunde met grooten ijver hebben beoefend.

Tot zoover Schröder. Wij achten zijne slot-opmerking van zeer hoog aanbelang ter juiste waardeering der verdienste van Socrates. Deze is geenszins daarin gelegen, dat hij eenige weten-

schap heeft medegedeeld, maar veel meer, dat hij den zin voor ware wetenschap opgewekt en de echte beginselen van alle wetenschappelijk onderzoek aangewezen heeft. Wanneer Schröder spreekt van de voortreffelijke behandeling der zedenleer door Socrates, dan moet men daarbij wél in het oog houden, dat Socrates evenmin een stelsel van zedenkunde, als eene natuurleer heeft geleverd. Maar hij bragt de jongelingen, die met hem omgingen, er toe, dat zij tot zich zelven inkeerden en door ernstig zelfonderzoek tot helder inzigt kwamen van wat hun nog ontbrak, om inwendig schoon en goed te zijn, om goed te denken, goed te leven en te handelen. Wetenschap mededeelen was zijne zaak niet. Hij gaf geen onderwijs in eenige kunst of wetenschap. Zelf betuigde hij niets te weten, dan dit ééne, dat hij niets wist; en wanneer hij nu gelegenheid vond, met anderen, die meenden iets te weten en zich daar nog al wat op lieten voorstaan, te spreken, dan ondervroeg hij hen; en gewoonlijk met korte en gemakkelijke vragen beginnende, en zoo allengs opklimmende, drong hij hen, zich zelven te beproeven, of datgene, wat zij meenden te weten, wel inderdaad weten was, dan of het als ijdele waan moest beschouwd worden. Langs dezen weg kwam het dan aan 't licht, hoe het met hunne vermeende wetenschap gesteld was. Daardoor verbitterde hij wel vele opgeblazenen en ijdelen, maar ontvonkte ook in de harten van jongelieden van een beteren aanleg een brandenden ijver voor ware wijsheid. Wat men eene wijsgeerige school noemt, is door hem niet gesticht. Sommige zijner leerlingen hebben na zijn dood eigene scholen gesticht. Maar ook buiten en behalve dezen hebben velen, door hem opgewekt en met eene vurige liefde bezield voor al wat schoon en waar en goed is, in velerlei wetenschap en kunst uitgemunt, zelfs in die wetenschappen, welker beoefening de meester zelf den zijnen had ontraden.

Heeft Socrates met afkeuring van de beoefening der natuurwetenschappen gesproken, tot zijne regtvaardiging is, dunkt mij, vooral dit in te brengen, dat in zijn tijd de zoogenaamde natuurwetenschap weinig meer was, dan ijdele bespiegeling. Heeft hij de eigenlijke physica, het onderzoek naar de wetten en krachten in de natuur, verward met de cosmologische en metaphysische droomerijen van zijne dagen, men mag dan niet vergeten, dat er toen naauwelijks eene andere natuurkunde bestond, dan die zich met vragen bezig hield, als deze: van waar is alles, wat bestaat? is het één of velerlei? in beweging of

zonder beweging? enz.; vragen, waardoor niemand wijzer of beter werd. Eene eigenlijke wetenschap der natuur moest nog ontstaan; zij het ook, dat enkelen, als Anaxagoras, soms een beteren weg gezocht hebben. Indien wij iets op de verhandeling van Schröder hebben aan te merken, dan is het, dat, bij alle naauwkeurigheid in het verklaren van de plaatsen uit Xenophon en Plato, die hier in aanmerking kwamen, en bij alle geleerdheid en belezenheid, waarvan dit stuk in eene menigte aanhalingen uit Grieksche en Romeinsche schrijvers blijken geeft, juist dit in Socrates' dagen bestaand gemis van eigenlijke wetenschap der natuur niet genoeg in aanmerking genomen is; wat noodzakelijk eene eenigszins eenzijdige voorstelling van Socrates' denkwijze heeft ten gevolge gehad. Had Schröder aangewezen, dat Socrates, juist door de minachting, die hij voor de natuurkundige theoriën van zijn tijd aan den dag legde, den geest zijner leerlingen rigtte op de beginselen en grondslagen van het ware weten, dan zou het resultaat des onderzoeks niet alleen negatief, maar ook positief geworden zijn; dan zou duidelijk zijn gebleken, hoe het mogelijk was, dat vele zijner leerlingen, zonder ontrouw te plegen aan zijnen geest, uitstekende mathematici en physici konden worden; en hoe een Plato, zij het ook dat hij in zijne dialogen Socrates veel in den mond legt, wat door dezen grooten man nimmer kan zijn gesproken, toch dieper en vollediger dan iemand anders den eigenlijken geest van zijnen hoogvereerden leermeester heeft opgevat en doen kennen, en, beter dan anderen voortgaande in de rigting, door Socrates aangegeven, juist door alles terug te leiden tot en te toetsen aan de ideën van het schoone en ware en goede, den weg heeft gebaand voor de regte beoefening van elke kunst en elke wetenschap 31).

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Wijsbegeerte en Wiskunde.

COMMUNE VINCULUM. WAARDE DER WISKUNDE.
WISKUNDIGE WERKEN.

Ruhnkenius verhaalt in zijn Elogium Hemsterhusii, dat deze groote literator en criticus het niet verdragen kon, dat de geleerden van zijn tijd de studie der mathematische wetenschappen en der wijsbegeerte van die der talen en fraaije letteren hadden afgescheiden en alzoo van de wijsheid der ouden waren afgeweken 32). Dat Schröder aan deze verkeerdheid van velen, 't zij literatoren, die de wis- en natuurkunde, 't zij wis- en natuurkundigen, die de letterkunde minachtten, niet schuldig was, is uit hetgeen wij tot dusver van zijne studiën medegedeeld hebben, vooral uit zijne redevoering: *Over de redekunstige voorschriften van Cicero*, en zijne verhandeling: *Over de denkwijze van Socrates aangaande de beoefening der natuurkunde*, genoegzaam gebleken. Wis- en natuurkunde, bespiegelende wijsbegeerte, oude en nieuwe letterkunde vonden te zamen in hem een ijverig beoefenaar; en verre was hij er van af, om uit liefde voor één vak van studie een ander te verachten. Of, om juister te spreken, hij zocht steeds de wetenschappen met elkander in verband te brengen, gedachtig aan het beroemde woord van Cicero: „omnes artes, quae ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum et quasi cognatione quadam inter se continentur". Hoe vertrouwd hij was met de geschriften der ouden, dichters, wijsgeeren en geschiedschrijvers, en hoe gepast hij daaruit plaatsen wist aan te halen, die zijne redeneering konden toelichten, blijkt niet alleen uit zijne gedrukte werken, maar kwam ook vooral aan den dag, wanneer

hij op het college, uit den schat van zijn geheugen, nu eens van Plato of Homerus, dan van Cicero of Horatius juist datgene voor den dag wist te brengen, wat ter zake diende, of ook soms den een of anderen wijsgeer of dichter zoo natuurlijk, alsof hij tegenwoordig was, sprekende invoerde. Zijn onderwijs verkreeg daardoor eene bijzondere levendigheid en aantrekkelijkheid.

Schröder was een uitstekend literator. Dit getuigen allen, die hem gekend hebben. De Hoogleeraar Roijaards verhaalt ons, dat hij bij het dagelijks lezen van de poëtische en profetische boeken des O. V. zijne aanteekeningen maakte, en die tot aan zijne laatste levensjaren naauwkeurig verzamelde; dat hij aankomende studenten, in welke hij belang stelde, bij zich noodigde, om met hen de schriften van Cicero te lezen; ja „dat hij deze ook las met zijne vrienden, die als literatoren daaarin woonden en onderwijs gaven" 33). Anderen onder zijne jeugdige vrienden hebben een tijd lang het voorregt genoten, met hem de schriften van Plato te lezen. „Eveneens", zegt Roijaards „was hij bekend met vele nieuwere talen, en las de meesterstukken, daarin geschreven. Hij drong soms door tot de diepste gronden der taal, zoodat zijne fijne opmerkingen over de gronden van het Nederduitsch en Hoogduitsch menigen kenner in verwondering bragten. Onder de Engelsche schrijvers was Shakespeare hem geliefkoosd. Na een zeer kort onderrigt, door hem genoten, had hij verder zich zelven ook het Italiaansch eigen gemaakt. Zoo droeg hij, nog te Fijenoord zijnde, eens zijnen leerlingen, om hun smaak voor het schoone op te wekken, in het Nederduitsch, gedeelten voor uit Tasso's Jeruzalem, terwijl niemand bemerkt had, dat hij de oorspronkelijke uitgave van Tasso voor zich had. Men vroeg hem toch, welke vertaling hij bezigde? Even vlug vertaalde hij uit Dante. Ook had hij zich het Spaansch en Deensch eigen gemaakt, zooverre hij hieraan behoefte had, om de werken voor zeevarenden te lezen. De talen werden door hem én grammatisch én wijsgeerig beoefend. Hij had een bijzonder talent minder voor de zuivere uitspraak van talen, dan wel voor hare grondige kennis" 34).

Schröders veelomvattende geest breidde zich behalve over taal- en letterkunde over vele andere vakken van wetenschap uit. „Niet alleen", zegt Prof. Van Rees, vroeger zijn leerling, later zijn ambtgenoot en vriend, „was hij ervaren in de natuur- en sterrenkunde, maar ook in de botanie had hij zich geoefend, en zelfs in de nieuwere chemie was hij geen vreemdeling" 35).

Prof. Mulder spreekt in zijne gedachtenisrede aldus: „Wilt gij een voorbeeld van de veelzijdige ontwikkeling van den belezen taalkundige, van den wiskundigen wijsgeer en Hoogleeraar, van den van opleiding godgeleerde, van den Kolonel ter zee Schröder, hoort dan het volgende. Mijnen vriend had ik natuurlijk mede in der tijd de vertaling van het leesboek van Berzelius over de scheikunde aangeboden. Nadat de twee eerste deelen daarvan verschenen waren, bezocht ik hem eens in deze stad, en terwijl hij mij over dat uitmuntende werk onderhield, overhandigde hij mij met zekeren schroom, zooals hij doen kon, eene menigte opmerkingen over de vertaling en den inhoud van het werk. Gij kunt ze niet zien zonder bewondering, en zult meenen, dat Schröder scheikundige was" 36).

Maar, vragen wij, wat was in Schröder de band, die al deze schatten van kennis, gedurende zijn ganschen levensloop met onvermoeide vlijt bijeenverzameld, tot een geheel vereenigde? Mij dunkt, ik kan het niet beter zeggen, dan met de woorden van den reeds genoemden Hoogleeraar Van Rees: „Om Schröder juist te beoordeelen, moet men de oorspronkelijke rigting van zijn geest in het oog houden. Deze was geheel philosophisch. De philosophie was zijne geliefkoosde wetenschap, waartoe hij al zijne overige kennis terugbragt. Hij bezat echter een te helder verstand, om niet duidelijk in te zien, dat de philosophie zich niet tot den engen kring van het weten a priori bepalen moet; dat veeleer de kennis van de inrigting der uitwendige stoffelijke natuur, zooals zij zich door waarneming en proefneming aan ons openbaart, voor den wijsgeer van het grootste nut is. Schröder kon dus niet nalaten, de verschillende vakken der natuurwetenschappen met belangstelling te beoefenen. . . . . . Hij bezat een helder overzigt over den omvang en den inhoud dier wetenschappen, en was in den geest der methoden doorgedrongen, die bij haar moeten gevolgd worden, om er met vasten tred in voort te gaan. Hij overzag het geheel met wijsgeerigen blik; hij vond er voedsel in voor zijne diepzinnige bespiegelingen, en wist, waar dit noodig was, er ook bij zijn onderwijs gebruik van te maken tot opheldering van zijne wijsgeerige begrippen of stellingen. Ook de wiskunde, hare veelvuldige toepassingen daargelaten, was voor Schröder vooral aanlokkelijk wegens de echt logische methode, welke er bij gevolgd werd" 37).

Wij willen, om allengs tot eene juiste voorstelling van Schrö-

ders verdiensten als wijsgeer te komen, den wenk volgen, ons door Van Rees gegeven. Schröders verdienste omtrent de wiskunde mag door ons, die hem als wijsgeer willen schetsen, niet voorbijgezien worden, juist omdat, gelijk Van Rees zoo te regt opmerkt, bij hem alle kennis tot de wijsbegeerte teruggebragt en met name de wiskunde door hem wijsgeerig behandeld werd.

Schröder, als lid van de Faculteit der wis- en natuurkunde in de rij der Utrechtsche Hoogleeraren opgenomen en als zoodanig geplaatst aan de zijde van den voortreffelijken Moll, nam aanstonds van dezen het onderwijs in de wiskunde over, terwijl dat in de proefondervindelijke natuurkunde en de sterrenkunde aan Moll verbleef. Niet alleen de zuivere wiskunde, de lagere en hoogere mathesis en de algebra, maar ook verschillende takken der toegepaste wiskunde, als mathematische natuurkunde, mechanica en dergelijke, werden in de eerste jaren door hem onderwezen 38). Later werden de lessen over de hoogere en toegepaste wiskunde opgedragen aan zijnen hem toegevoegden ambtgenoot R. van Rees. Hoe doceerde nu Schröder de wiskunde? Met Prof. Roijaards zeggen wij: „hij beoefende en onderwees ook de zuivere wiskunde als middel ter ontwikkeling van den mensch". Het was er hem bovenal om te doen, door zijn onderwijs zijne leerlingen niet zoo zeer tot vergevorderde wiskunstenaars te maken, als wel door middel van de wiskunde hunne zielsvermogens te ontwikkelen, hunnen waarheidszin te scherpen, hen juist te leeren oordeelen en besluiten. Immers de wiskunde was hem eene bij uitnemendheid wijsgeerige wetenschap. Eene practische logica noemde hij haar.

Prof. Van Rees merkt in zijn berigt, ons door Roijaards medegedeeld, uitdrukkelijk op, dat Schröder vooral later, toen de colleges over de logica en metaphysica hem waren opgedragen en een groot gedeelte van zijn tijd vorderden, zich door het philosophisch gedeelte der lagere wiskunde het meest aangetrokken gevoelde, en dat van toen af verstandsontwikkeling en oefening in het logisch redeneeren zijn voornaamste doel schijnt geweest te zijn. Twee door Schröder over de wiskunde uitgegevene werken, zijne Elementa Matheseos purae en Meetkundige Bepalingen, doen ons hem als den bij uitstek wijsgeerigen beoefenaar der wiskunde kennen. Wij kunnen nu moeijelijk beoordeelen, in hoeverre de opmerking van Van Rees aangaande verschil van methode in Schröders behandeling der wiskunde in de eerste en in latere jaren juist is, — maar meenen toch, dat

bij een zoo wijsgeerig gevormden geest, als die van Schröder, dezelfde strekking, die zijn onderwijs in lateren tijd kenmerkte, ook van den beginne af niet zal ontbroken hebben. Dat zijne denkbeelden omtrent den aard, de methode en het nut der mathesis allengs meerdere diepte, helderheid en wetenschappelijke afronding zullen verkregen hebben, is iets dat van zelf spreekt. Ik heb een excerpt van Schröders lessen over de zuivere wiskunde, gehouden in het jaar 1816, onder de oogen gehad en daaruit gezien, dat de Hoogleeraar reeds toen zijn onderwijs met soortgelijke wijsgeerige beschouwingen aanving, als wij in zijne aanstonds te vermelden Prolegomena ontwikkeld vinden. Echter is alles veel beknopter voorgesteld.

In het jaar 1831 gaf Schröder het eerste deel van zijn doorwrocht werk: *Elementa Matheseos purae*, in het licht. Dat eerste deel, 556 bladzijden, bevat de Prolegomena, terwijl het tweede, drie jaren later verschenen — een ongeveer even lijvig boekdeel — de eigenlijke zuivere wiskunde levert. Alleen het eerste deel komt hier voor ons doel in aanmerking. De titel: *Prolegomena de Matheseos ratione, partibus atque methodo; quibus addita sunt praecepta nonnulla logica in usum eorum, qui Matheseos studium cum Logices et Litterarum humaniorum studio conjungunt* 39), geeft reeds niet onduidelijk het oogmerk van den schrijver te kennen. Het was: eensdeels, het naauw verband aan te wijzen, dat er bestaat tusschen de logica en de mathesis; anderdeels, de beoefening van beide uitlokkend te maken voor hen, die zich op de studie der fraaije letteren wilden toeleggen.

Is elke ware wetenschap eene toepassing van de logica (die de wetten, welke in het onderzoek der waarheid moeten gevolgd worden, doet kennen en dus als 't ware de wetenschap der wetenschappen is), de wiskunde, zegt Schröder in de Praefatio, is nog naauwer aan de logica verbonden en met haar verwant. Want beide wetenschappen zijn formeel, bestaan uit apodictische beginsels en stellingen, en mogen als dochters van de zielkunde worden aangemerkt. De algemeene denkwetten, die de logica aanwijst, worden in de wiskunde regtstreeks toegepast op de voorstellingen van grootheid en uitgebreidheid. Geene andere wetenschap houdt zich zoo strikt aan de voorschriften der logica, als de mathesis; geene is daarom ook geschikter, om die voorschriften op te helderen. Schröder wil in dit werk de verwantschap van beide wetenschappen door voorbeelden aanwijzen en

door wederkeerige vergelijking de eene uit de andere toelichten.

Men kan Schröders Prolegomena beschouwen als eene volledige logica, opgehelderd door voorbeelden, uit de wiskunde ontleend. Met hetzelfde regt kan men ze ook noemen eene aanwijzing, dat de zuivere wiskunde in haar geheel op de logica gebouwd en de toepassing van hare wetten is.

Het werk is rijk in plaatsen uit oude en nieuwe schrijvers. Aanhalingen uit Cicero vinden wij in groote menigte, maar ook uit Quinctilianus, uit Seneca, zelfs uit Grieksche en Latijnsche dichters. Zij staan daar niet alleen tot opheldering en verduidelijking, „maar ook opdat het boek aan de beoefening der letterkunde en der zedenkundige wijsbegeerte tevens bevorderlijk zij, en ter vermijding van op zich zelf niets beteekenende gezegden en de namen van Titus en Gajus, die tot walgens toe in vele leerboeken over de logica voorkomen." Die plaatsen uit de classieken zijn als bevallige illustraties tusschen den ernstigen, ligt afschrikkenden tekst 40).

Het spreekt van zelf, dat wij, zonder tot in het ongeoorloofde uitvoerig te worden, geen verslag van dit werk kunnen geven, dat op eenige volledigheid zou aanspraak maken. Er moet hier uit den rijken schat eene keuze gedaan worden, opdat onze lezers, voor zoover zij met Schröders werk niet bekend zijn, eenigermate mogen in staat zijn te oordeelen over den wijsgeerigen geest, die het geheel kenmerkt.

Het werk is afgedeeld in 93 §§, van welke de 27 eerste als de Inleiding kunnen beschouwd worden, handelende over den aard, de stof en de deelen der wiskunde. Voornamelijk worden de grondbegrippen der wiskundige wetenschap in dit gedeelte behandeld. Er wordt in 't licht gesteld, wat begrippen zijn en hoe ze ontstaan; wat men grootheden noemt in het algemeen; wat getallen, heele en gebrokene, onbenoemde en benoemde, en wat algemeene getallen zijn; verder: de taak der zuivere rekenkunde, de begrippen van ruimte en uitgebreidheid, de aard der meetkunde, haar verband met de rekenkunde, de taak en de deelen der lagere en der hoogere meetkunde, het onderscheid tusschen zuivere en gemengde meetkunde; 41) dit alles, en veel meer nog, wordt met naauwkeurigheid bepaald en op het duidelijkste aangewezen.

Opmerking verdient, wat Schröder zegt over de bron der zuivere wiskunde, of de beginselen, waarop deze wetenschap steunt. Wat hij dienaangaande leert, staat toch, gelijk wij later

zien zullen, met sommige eigenaardigheden zijnër wijsbegeerte in naauw verband. In § 23 zegt Schröder, dat de zuivere wiskunde (men kan ze ook algemeene, formeele of abstracte noemen), welker deelen zijn meetkunde en rekenkunde, zich niet bekommert om de hoedanigheid van de eenheid der getallen (d. i. wanneer ik b. v. het getal 10 noem, dan is 't mij om 't even, of het 10 appels of 10 paarden zijn); noch te maken heeft met voorwerpen uit de natuur, physische ligchamen, hunne stof, figuur, zamenstelling, enz. (d. i. wanneer ik een driehoek denk, dan heb ik geen stoffelijk voorwerp van eene driehoekige gedaante op het oog; of een kegel, dan denk ik aan geen houten of ijzeren kegel). De zuivere wiskunde vormt, alleen met behulp der verbeeldingskracht, naar willekeur de getallen, hunne zamenstellingen en ontbindingen, de lijnen, vlakken en ligchamen, en onderzoekt hunne eigenschappen, om 't even, of iets dergelijks in de natuur gevonden worde of niet. „Derhalve", besluit Schröder, „de zuivere wiskunde steunt niet op de getuigenis der ervaring, d. i. de wiskundige kennis ontvangen wij niet door middel van onze zintuigen, door het waarnemen en met elkander vergelijken van natuur-voorwerpen. De wiskunde put de zaken, die zij onderzoeken wil, uit het kenvermogen zelve, en onderzoekt die volgens wetten, die in ons verstand zelve liggen. Wanneer nu 't geen op dezen weg gevonden is, toegepast wordt op zaken en vormen, die door natuur of kunst zijn voortgebragt, dan ontstaan die wetenschappen, welke behooren tot de gemengde of toegepaste, ook wel bijzondere of materieele wiskunde genoemd" 42). Eveneens lezen wij in § 26: „De zuivere wiskunde steunt op beginselen, die niet uit de getuigenis der ervaring, maar uit de natuur van ons kenvermogen zelve geput zijn, zoodat geen mensch van gezond verstand ze kan tegenspreken. Deze tot grondslagen leggende, stelt de wiskundige, door eene vrije werking der verbeeldingskracht, zijne figuren, ligchamen en andere grootheden zamen en beschouwt ze met zijn verstand, en van het meer eenvoudige tot het meer zamengestelde voortgaande, vindt en bewijst hij voorstellen en lost vraagstukken op met zoo groote kracht van waarheid, dat het ongerijmd is te zeggen: het is waar, omdat de ondervinding en het gebruik dat leeren — maar men zeggen moet: het is waar, omdat het mathematisch bewezen is; het is zoo zeker, dat er volstrekt geen bewijzen, van elders ontleend, noodig zijn; het is zoo ontwijfelbaar, dat, indien het door aangewende

proefnemingen niet bevestigd wordt, men moet besluiten, dat deze proefnemingen zelve niet naauwkeurig zijn in 't werk gesteld. Daarom is de wiskunde in allen opzigte voor eene practische logica te houden" 43).

Wij moeten hier een oogenblik stilstaan. Schröder maakt, gelijk ieder lezer zal opgemerkt hebben, eene scherpe onderscheiding tusschen de ervarings-wetenschappen, waartoe vooral de wetenschap der natuur in hare gansche uitgestrektheid behoort, en die wetenschappen, die uit de denkvormen of denkwetten van onzen geest, of onmiddelijk uit ons kenvermogen zelve, zijn afgeleid, n. l. de logica en de wiskunde. Men neme het den wijsgeer uit de eerste helft der negentiende eeuw niet kwalijk, dat hij niet de taal spreekt eener aan de tweede helft dier eeuw toebehoorende wijsbegeerte, voor welke geen ander weten op eenig gebied der menschelijke kennis geldt, dan wat uit de ervaring voortvloeit en op haar steunt, en die ook de mathematische wetenschappen uit geen anderen oorsprong afleidt, dan uit de ervaring 44). Men verwondere zich ook niet, dat Schröder, die in zijn wijsgeerig denken primitief van de Kantiaansche grondstellingen was uitgegaan, en bij wien ook op verder gevorderden leeftijd, hoewel hij in vele opzigten zich van Kant had verwijderd, toch niet alle sporen van het vroegere Kantianisme verdwenen waren, de grondgedachte van een weten a priori, in onderscheiding van het weten a posteriori, niet geheel heeft laten varen. Op de vraag echter, of Schröders leer omtrent de beginselen en bronnen der wiskunde door de hedendaagsche z. g. empirische wijsbegeerte is bewezen nietig en van onwaarde te zijn, meen ik met bescheidenheid ontkennend te moeten antwoorden. Het schijnt mij toe, dat voor de door Schröder gemaakte onderscheiding nog altijd veel te zeggen valt.

Men houde in het oog, dat Schröder geenszins beweert, dat de werkzaamheid van het verstand in het vormen, construeeren en combineeren van getallen en meetkundige uitgebreidheden, in het oplossen van vraagstukken en bewijzen van stellingen, buiten alle betrekking tot de ervaring omgaat. In zijne zuiver Kantiaansche periode hoorden wij hem zeggen, dat de voorstellingen van ruimte, hoewel een zuiver apriorische vorm der zinnelijke aanschouwing, dus vóór en onafhankelijk van de ervaring in onze ziel aanwezig zijnde, toch haar bestaan en werkzaamheid niet kan toonen, voordat ons voorwerpen in de

ruimte gegeven zijn en indruk op onze zinnelijkheid gemaakt hebben. M. a. w., eerst door middel van de aanschouwing van voorwerpen, die in de ruimte zijn, komt de voorstelling van ruimte op zich zelve tot onze bewustheid. Zoo ook hier. Schröder beweert geenszins, dat wij eene voorstelling van getal zouden hebben, indien er geen dingen buiten ons waren, die wij konden tellen, of dat wij eene voorstelling van eene lijn of een driehoek of een kegel zouden kunnen hebben, indien geen voorwerpen, in de natuur aanwezig, in ons het bewustzijn van ruimte en uitgebreidheid opwekten; — zulk eene bewering zou inderdaad tegen alle gezond verstand aandruisen. Maar slechts dit leert hij, dat onze verbeeldingskracht, opgewekt door de aanschouwing der zinnenwereld, zich willekeurig getallen schept, zuivere getallen — zonder te denken aan eenige bestaaande voorwerpen, die door de getallen zouden worden voorgesteld, en uitgebreidheden, zuivere afgetrokkene uitgebreidheden, zonder zich voorwerpen van natuur of kunst te denken, die eene bepaalde uitgebreidheid in de ruimte bezittten. Men moet hier vooral letten op het aandeel, 't welk Schröder in de wiskunde toekent aan de verbeeldingskracht. Deze toch is het, die, volgens hem, schept, construeert, combineert, ontleedt en vergelijkt volgens wetten en regels, die in ons zelven, in ons kenvermogen, gegeven zijn. Door de aanschouwing van de dingen, die buiten ons zijn, wordt de verbeeldingskracht wel opgewekt en tot werkzaamheid geprikkeld, maar wat zij werkt en geeft, dat put zij niet uit de wereld der bestaande dingen, maar zuiver uit zich zelve. Hieruit volgt reeds, dat de wiskunde van geheel andere beginselen uitgaat, dan de natuurkennis. Terwijl de natuurkundige zich tegenover de in de natuur gegevene dingen en verschijnselen plaatst en die onderzoekt, plaatst zich de wiskundige tegenover de gewrochten van zijn eigen geest. Terwijl de natuurkundige waarneemt, observeert, proeven doet, en zóó uit vele waarnemingen en proeven tot resultaten komt omtrent oorzaken, krachten en wetten; resultaten, die allengs zekerder worden, naarmate de waarnemingen en proeven menigvuldiger zijn — is het de wiskundige, die met ontwijfelbare zekerheid uit de gestelde of onderstelde gegevens besluiten trekt; besluiten, welke geen waarnemingen of proeven noodig hebben, om zekerheid te erlangen, maar hunne waarheid en onwederspreekbaarheid met zich brengen, omdat zij in de wetten van ons denk- en redeneer-vermogen gegrond zijn. Of zijn er misschien in 't geheel zulke wetten niet,

die in ons denk- en kenvermogen liggen, waaraan onze ziel van zelve, krachtens hare eigene natuur, in het redeneeren en oordeelen gebonden is? Is onze ziel in elk opzigt eene tabula rasa, die slechts de afdrukken doet zien van de indrukken, die de buitenwereld op haar maakt, zonder ook maar een eenig denkbeeld, eene enkele waarheid uit zich zelve te produceeren? Vaarwel dan logica, vaarwel mathesis, maar vaarwel dan ook schoone kunst, poëzie en elke scheppende, vormende werkzaamheid. Vaarwel dan gij wijsbegeerte, die meer wilt zijn, dan bloote reproductie van 't geen door onze vijf zinnen tot ons komt; vaarwel dan inzonderheid gij zielkunde, die de vermogens van den mensch als bezield, als geestelijk wezen onderzoeken wilt; want wat gij u voorstelt te onderzoeken is eigenlijk die moeite niet waardig. Vraagt men, of ik dan een voorstander ben van de leer der aangeboren begrippen? In geenen deele. Begrippen kunnen niet aangeboren zijn, maar ontstaan altijd en alleen ten gevolge van eene min of meer zamengestelde verstandswerkzaamheid. Dit verhindert ons echter niet, om te spreken van zulke ingeschapen kiemen van kennis, die hoewel zij door de wereld der ervaring tot werkzaamheid en ontwikkeling gebragt worden, echter vóór alle ervaring in onze ziel aanwezig zijn, en zonder welke geen ware kennis en wetenschap mogelijk zou zijn. Deze aan te nemen, wordt ons, meenen wij, door die wijsbegeerte zelve geboden, die met volle regt eene empirische mag heeten, omdat zij de verschijnselen van het zieleleven met geen mindere belangstelling en naauwgezetheid, dan die des natuurlevens, waarneemt en tot hunne grondkrachten zoekt terug te leiden. 45) Tot die kiemen der waarheidskennis, door den Schepper in onze ziel gelegd, behooren de denkwetten, welke onze ziel, althans wanneer zij gezond is, met noodzakelijkheid volgt, welke de logica, onderdeel der zielkunde, ons in hare natuur en werkingen doet kennen, en welke de mathesis volgens haren aard duidelijker en onmiddellijker dan eenige andere wetenschap toepast en als 't ware aanschouwelijk maakt.

Niet minder belangrijk, dan 't geen Schröder over de bron en de beginselen der wiskunde heeft geschreven, achten wij het door hem aangevoerde ter juiste waardeering der wiskunde 46).

Is de wiskunde, steunende op beginselen, die in 's menschen geest zelven gelegen zijn, en zich strikt houdende aan de voor-

schriften der logica, inderdaad eene **practische logica**, zoodat men aan hare hand tot vaste wetenschap geraakt, hare beoefening is dan, volgens Schröder, voor ieder, die op geestesontwikkeling prijs stelt, van het hoogste belang. „Door haar worden de krachten van het verstand geoefend, verhoogd en gescherpt; door haar gewennen wij ons aan eene goede orde in het onderzoek der waarheid; zij voedt het gevoel van waarheid en regt; zij maakt den geest vaardiger en scherper, om ook in andere wetenschappen te beoordeelen, wat waar en onwaar, wat naauwkeurig, wat onnaauwkeurig uiteengezet en bewezen zij; m. e. w. zij komt voortreffelijk te gemoet aan het edel verlangen van den brave, om de waarheid te vinden en duidelijk te doorzien".

Schröder laat echter niet na, tegen eenzijdige beoefening en overschatting der wiskunde te waarschuwen. „Zal de beoefening der wiskunde dit nut zonder eenig nadeel voor onzen geest aanbrengen, dan moet zij met die der fraaije letteren, natuurkunde en wijsbegeerte verbonden worden. Zonder veelzijdige oefening van den geest des menschen blijft zijne beschaving gebrekkig. Er waren, die bijna alleen voor wiskunde geboren schenen en, met voorbijgaan van alle andere studiën, alleen op haar zich toelegden, alleen voor haar leefden. Dat is eene gebrekkige beschaving van den geest, die nimmer de regte vruchten kan dragen en dezulken ook gemeenlijk verhindert, om der wiskunde zelve voordeel aan te brengen. Die schitterende lichten der wiskunde, die door hunne ontdekkingen deze wetenschap bevestigd en voortreffelijk verrijkt hebben, door wier arbeid hare grenzen zeer ver zijn uitgezet — waartoe, om van de ouden niet te spreken, Cartesius, Leibnitz, Newton, Huigens, Dalembert, Euler, Laplace en anderen behooren — deze groote mannen bezaten velerlei en uitgebreide wetenschap, en betuigden niet alleen, wat velen met hen doen, dat er een naauw verband is tusschen alle wetenschappen, maar toonden ook, wat weinigen doen, door hun voorbeeld en studiën de waarheid van deze getuigenis". Wij aarzelen niet, bij de namen, hier door Schröder opgenoemd, dien van hem zelven te voegen. Al hadden wij daarvoor ook geen anderen grond, deze Prolegomena zelve, eene zoo gelukkige proeve van verbinding der wiskunde met wijsbegeerte en fraaije letteren, zou ons in 't oog van ieder deskundige het regt daartoe geven.

Merkwaardig is ook de volgende aanteekening 47): „Verre weg het grootste gedeelte van wat wij voor waar houden, kan noch mag op wiskundige wijze behandeld worden, omdat de waar-

heid er van op ondervinding, op getuigenis van anderen of op het gevoel steunt. Indien wij derhalve in die dingen dezelfde zekerheid en overtuigings-kracht als in wiskundige zaken eischen, en voor minder zeker, of onzeker, of zelfs voor valsch houden, wat die mathematische overtuiging, die wij zoo kinderachtig eischen, niet geeft of geven kan, dan wijken wij inderdaad van den weg tot de waarheid verre af, en worden ongeschikt en te traag, om haar uit te vinden en te doorzien". Schöder is het eens met Wyttenbach (Praec. phil. log. p. IV, c. I, § 4): „Cavendum est, ne nos nimium ad mathematicas disciplinas adstringamus. Hoc enim qui faciunt paulatim ita severi fiunt, ut vix aliis rebus aut delectentur aut aliquid magnopere veri inesse credant, quam iis, quae mathematica necessitate demonstrari possunt. Itaque mens ex hoc quasi rigore ad alias etiam disciplinas, quae via et ratione tractantur, remittenda est, et in iis exercenda rebus, quae experientia et probabilitate continentur".

„Door de beoefening der wetenschappen moet", zegt Schröder verder, „niet alleen het waarheidsgevoel, maar ook het gevoel voor het schoone en goede aangekweekt worden; en geene geestbeschaving kan vruchtbaar en heilzaam zijn, die dit niet beoogt". — Wat wij onzen wijsgeer hier hooren zeggen van dingen, die niet op mathematische wijze kunnen bewezen en toch als waar moeten erkend worden, staat al weer met veel dat nog ter sprake zal komen in een naauw verband.

Willen wij nog eene proeve van Schröders wijsgeerige beschouwing der wiskunde, ik kies daartoe, wat wij bij hem lezen over de wederkeerige werking van verbeeldingskracht en verstand met betrekking tot de mathesis 48); en dat te liever, omdat het strekken kan ter opheldering van 't geen boven gezegd is over het aandeel, dat in de wiskunde aan de verbeeldingskracht moet toegekend worden.

„De verbeelding vormt zich figuren en grootheden; het verstand beschouwt die en neemt, wat daarin het gemeenschappelijke is; het laat, wat niet gemeenschappelijk is, liggen; en uit deze werking komen zuivere begrippen en algemeene, noodzakelijke, apodictische oordeelen voort. B. v. in de veelhoeken van verschillende soort, door de verbeelding gevormd, vindt het verstand deze gemeenschappelijke kenteekens (notas communes), dat zij door diagonalen, die uit denzelfden hoek getrokken zijn, verdeeld worden in $n-2$

driehoeken (n duidt het getal zijden van den veelhoek aan), en dat de som der inwendige hoeken $2\,n - 4$ regte hoeken is. Maar het verstand volgt hierbij niet de wijze van besluiten, die bij de beschouwing der natuurvoorwerpen te pas komt: namelijk dat uit het bijzondere tot het algemeene door inductie of analogie wordt besloten. Want hoewel inductie en analogie dikwijls eene zeer groote waarschijnlijkheid en eene niet onzekere kennis aanbrengen, toch zijn zij op zich zelve onvolkomene wijzen van besluiten; wat men eene wiskundige noodzakelijkheid noemt, brengen zij niet voort; zij kunnen, indien wij niet op onze hoede zijn, ons tot de grootste dwalingen leiden. In de zuivere wiskunde worden zij niet gebruikt; echter doen zij dikwijls de waarheid van eene zaak vermoeden. Niet dáárom verzekeren wij, dat de genoemde kenmerken der veelhoeken aan alle veelhoeken eigen zijn, omdat zij in vier- en vijfhoeken opgemerkt worden, maar dewijl ons verstand op onbedriegelijke wijze doorziet, dat zij aan zeshoeken, zevenhoeken en alle andere regtlijnige figuren eigen moeten zijn. Maar dat zij aan vierhoeken en vijfhoeken eigen zijn, kan het vermoeden bij ons wekken, dat zij gemeenschappelijke kenmerken zijn van alle veelhoeken; zoolang daarvoor echter geen vaste reden gevonden was, bestond er voor die uitspraak geen wiskundige noodzakelijkheid, al ware zij door het afteekenen van duizend veelhoeken bevestigd geworden. Voorbeelden onderwijzen niet in de wiskunde, maar helderen op.

„Eene andere taak der verbeelding is, dat zij de begrippen door eene passende afbeelding opheldere, eene werkzaamheid, van welke de wiskunde ons allerwege voorbeelden geeft. Zoo hebben twee punten of plaatsen in de ruimte twee verhoudingen tot elkander, of twee uiterlijke kenmerken: rigting en afstand. De verbeelding plaatst die verhoudingen als 't ware voor de oogen, door het teekenen van eene afbeelding, waardoor de punten verbonden worden: die afbeelding is de regte lijn, van het eene punt tot het andere getrokken. Echter is deze afbeelding een gedeelte van de ruimte — want eene andere kan zij niet teekenen — en voorzien van drie afmetingen. Daar echter het verstand uit deze afbeelding alleen dát aangrijpt, wat in aanmerking komt, en het overige — breedte en dikte — daarlaat, kan men deze lijn — hoewel zij, met de pen of eenig ander instrument geteekend, altijd eene ligchamelijke uitgebreidheid heeft — zeer goed gebruiken als eene juiste en duidelijke afbeelding van afstand en rigting.

Zoo ook, indien er gehandeld wordt over een gemeen kenmerk van alle gelijkbeenige driehoeken, b. v. dat de hoeken aan de basis gelijk zijn, teekenen wij met behulp der verbeeldingskracht een gelijkbeenigen driehoek; welke echter alle gelijkbeenige driehoeken moet vertegenwoordigen, niet alleen die, welker tophoek scherp, maar ook bij welke hij regt of stomp is. Het verstand gaat derhalve in het beschouwen van dezen driehoek alle kenmerken, waardoor hij van andere gelijkbeenige driehoeken onderscheiden is, voorbij; houdt alleen de gelijkheid van twee zijden, welke aan allen gemeen is, vast; en hieruit gevolgen afleidende, vindt en bewijst het andere gemeenschappelijke kenmerken. Deze werkzaamheid van het verstand noemde Plato ἐν εἴκοσι τὰ ὄντα σκοπεῖν. Zij komt ook te pas, wanneer wij *door voorbeelden* eene algemeene zaak of een begrip willen duidelijk maken. Een voorbeeld geeft ons altijd eene minder algemeene of zelfs eene individueele zaak te aanschouwen.

„Het verstand bestuurt ook hier de verbeelding. Laat b. v. eene algemeene wet moeten gezocht worden voor de grootte der hoeken, welker beenen op een cirkelboog staan. De verbeelding kan eene ontelbare menigte plaatsen voor de hoekpunten aanwijzen; maar het verstand besluit, dat er vier soorten van plaatsen zijn, die ieder op zich zelve moeten beschouwd worden. Weshalve het aan de verbeelding voorschrijft, om slechts vier hoeken te teekenen, van welke de een in het middelpunt, de andere in den omtrek, de derde binnen den cirkel, maar buiten het middelpunt, de vierde buiten den cirkel zijn toppunt heeft. Voorts is de verbeeldingskracht in dit alles *scheppende*, niet *teruggroepende*. Uit de beschouwing van ruimte en tijd, niet uit iets, dat met de zinnen waargenomen is, put zij hare beelden. De beelden toch, die de waarneming der natuurvoorwerpen geeft, zijn uit hun aard onbepaald en onzeker, en geven niet, wat de wiskunde eischt, n. l. het volstrekte, noodzakelijke en onveranderlijke".

Dezelfde wijsgeerige behandeling der wiskunde, die Schröder in zijne Prolegomena Matheseos purae gevolgd heeft, vinden wij ook in zijne *Verhandeling over de meetkundige bepalingen*. In 1835 onder de werken der eerste klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut opgenomen, is er door Schröder in 1841 eene tweede zeer vermeerderde uitgaaf van bezorgd, merkwaardig ook door het voorberigt, waarin hij ant-

woordt op de bestrijding, die zijn werk gevonden had van de zijde van den Leidschen Professor in de mathesis, Jacob de Gelder.

In de Inleiding en de daarop volgende Algemeene beschouwing wordt de wijsgeerige grondslag van het werk gelegd. Wij vinden daarin vele hoofddenkbeelden uit de Prolegomena terug, die wij derhalve ook slechts met enkele woorden behoeven aan te duiden. Uit de Inleiding sta hier dan het volgende.

Getal en ruimte zijn de grondslagen der arithmetica en der geometrie. Zij zijn met ons kenvermogen gegeven. De zuivere wiskunde rust niet op de ervaring, maar is een product van verbeeldingskracht en verstand. Hare waarheden zijn eeuwig en onveranderlijk. Plato en alle groote wijsgeeren der oude en nieuwe tijden hebben het verband tusschen wiskunde en wijsbegeerte ingezien, en waren zelve in de wiskunde ervaren of wekten anderen tot hare beoefening op. Het meetkundig leerboek van Euclides gaat uit van bepalingen, postulaten en axiomen. Hij volgt de synthetische methode, welke van het eenvoudige tot het zamengestelde overgaat, hoewel men bij hem ook wel analytische bepalingen vindt. Juistheid der bepalingen is in de meetkunde van het hoogste belang. Over den aard der meetkundige bepalingen worden nu de volgende denkbeelden ontwikkeld.

I. Elk bewijs eener stelling rust op andere stellingen, welke waar zijn en als waar erkend worden (praemissen en conclusie). Ten laatste rusten alle stellingen op grondwaarheden, die op zich zelve en dus onvoorwaardelijk waar zijn. Zijn er geen onmiddelijke waarheden of grondwaarheden, dan is er hoegenaamd geen waarheid voor den mensch. De volkomen scepticus zou hij zijn, die niets wil gelooven, dan wat bewezen kan worden. Zulke grondwaarheden zijn in de wiskunde de axiomata en postulaten; zij zijn waar en kunnen niet bewezen worden; hoewel men daardoor ook wel verstaat zoodanige ware stellingen, waarvan het bewijs in eene hoogere wetenschap t. w. de wijsbegeerte, de logica, gegeven wordt. Grondwaarheden in de naauwere beteekenis des woords of eigenlijke axiomata behooren tot het wezen en de natuur van ons kenvermogen; vandaar de overtuiging aangaande hare waarheid; het zijn de wetten, volgens welke wij ons de dingen voorstellen en volgens welke onze verbeelding en ons verstand gezamenlijk werken. De wiskundige bepalingen nu

zijn stellingen, waardoor de kenteekenen eener zaak of de deelen eener voorstelling aangewezen worden. De som dezer kenteekenen maakt het begrip der zaak uit. Deze kenteekenen zijn zelve weer begrippen, dikwijls wederom uit één of meerdere kenteekenen bestaande. Bij voortgezette ontleding komt men tot eenvoudige kenteekenen of begrippen, welke niet verder ontleed kunnen worden. Gelijk er dus grondwaarheden zijn, welke wij uit geene andere kunnen afleiden, en waarvan de zelfbewustheid alleen getuigenis kan geven, zoo zijn er ook grondvoorstellingen (aanschouwingen of begrippen), welke voor geen bepaling of verklaring vatbaar zijn en alleen door de zelfbewustheid klaarheid hebben. II. Elk echt wetenschappelijk leerstelsel, in 't bijzonder de wiskunde, gaat in het algemeen van de beginselen of gronden tot derzelver gevolg, van het eenvoudige tot het meer zamengestelde over, d.i. zij volgt de synthetische methode; van pro-syllogismen tot epi-syllogismen. Dat wil zeggen, zoowel van het algemeene tot het bijzondere, wanneer het algemeene de grond van het bijzondere is, als omgekeerd, wanneer uit het bijzondere het algemeene kan worden afgeleid. Niet alleen, gelijk men meent, de Euclidische meetkunde, maar ook de arithmetica (de gewone rekenkunde, de algebra, de analyse, de differentiaal- en integraalrekening enz.), wetenschappelijk voorgedragen, volgt de synthetische methode. In beide is de syllogistische gang: α is, dus is β, dus is γ, enz. 't Is onnaauwkeurig, te zeggen, dat de analytische methode geschikt is voor het vinden, de synthetische voor het bewijzen. Beide methoden zijn voor het vinden en bewijzen geschikt; doch in sommige gevallen is tot het vinden de eene meer geschikt, dan de andere. In het natuur-onderzoek volgt men beide, en wel om te vinden. De wiskunde gaat uit van bepalingen, axiomata en postulaten, dus van grondwaarheden, en door gevolgtrekkingen hieruit wordt het wetenschappelijk gebouw voltooid. III. Men heeft twee soorten van bepalingen. De eene soort (definitio accidentalis) wijst kenteekenen aan, zonder er op te letten, of die noodzakelijk of toevallig zijn. Deze bepalingen worden gebruikt in de natuurlijke geschiedenis. Men bepaalt daardoor klassen, geslachten, soorten en ondersoorten. De orde is ook hier de synthetische. IV. De tweede soort (definitio essentialis) wijst volledig de oorspronkelijke en noodzakelijke kenteekens eener zaak aan. Niet de bepalingen van voorwerpen uit de natuur,

maar alleen die, welke in de zuivere wiskunde voorkomen, kunnen dien hoogen graad van volmaaktheid bezitten. De ervaring leert ons niet al de oorspronkelijke en noodzakelijke kenteekens van een voorwerp kennen. In de wiskunde daarentegen rust de kennis der voorwerpen niet op waarneming en ervaring, maar op de natuur van ons kenvermogen zelve. V. De wiskundige bepalingen zijn of theoretische of genetische. De theoretische moeten bepalen het naaste geslacht en het verschil van soort. VI. De genetische toonen aan, hoe het voorwerp ontstaat of ontstaan kan. VII. Het is een wezenlijk vereischte eener bepaling, dat men ware stellingen uit haar kan afleiden. VIII. Elke bepaling moet het begrip ophelderen en zijn inhoud duidelijk aanwijzen. IX. Elke bepaling moet niet de afgeleide maar de oorspronkelijke kenteekenen van het begrip aanwijzen. X. Eene meetkundige grootheid, welke eene grootheid op zich zelve is, en als zoodanig beschouwd wordt, moet door eigene en niet door betrekkelijke kenteekens, welke het wezen der zaak niet toonen, bepaald worden. XI. Gelijk de stellingen der wiskunde, moeten ook de bepalingen der wiskundige voorwerpen met elkander in verband van grond en gevolg gebragt worden.

Tot slot zijner Inleiding geeft de schrijver het doel van zijn werk aan met deze woorden: „De hier volgende schets van meetkundige bepalingen kan aanwijzen, hoedanig en in welke orde zij, naar mijn oordeel, zouden kunnen zijn, om aan de gemelde vereischten in het algemeen meer te voldoen, dan die, welke wij in de leerboeken der meetkunde aantreffen. Ik heb zoodanige óf theoretische óf genetische bepalingen gebruikt, welke mij toeschenen, het meest vruchtbaar te zijn in gevolgtrekkingen; weshalve ik, om dit aan te wijzen, eenige stellingen, welke onmiddellijk uit de bepalingen volgden, of daaruit gemakkelijk konden afgeleid worden, er bijgevoegd heb. Het zal dus eene schets zijn van de werking der verbeeldingskracht, op den weg, haar door het verstand voorgeschreven, om van het meest eenvoudige tot het zamengestelde voort te gaan. Het verstand onderzoekt deze door de verbeelding voortgebragte vormen, en door deze vereenigde werking van beide vermogens ontstaat het zamenstel der meetkunde. Rigting en afstand van twee punten is de grondslag van het geheele gebouw. De orde is dus deze: men begint met de beschouwing van de betrekking van twee punten, gaat over tot die van drie punten, welke niet in dezelfde regte lijn zijn gelegen, en eindigt met die

van vier en meer punten, welke niet in hetzelfdevlak zijn. Op dezen weg bieden zich ons, als 't ware, van zelve alle meetkundige voorwerpen aan, welke onze beschouwing verdienen".

Het eigenaardige en kenmerkende van Schröders beschouwing over de wiskunde komt nog te meer uit, wanneer wij onze aandacht vestigen op den strijd tusschen hem en Prof. de Gelder, door deze Meetkundige bepalingen uitgelokt. De Gelder gaf in hetzelfde jaar, toen Schröders werk voor 't eerst verschenen was, zijne *Bedenkingen tegen de Verhandeling over de meetkundige bepalingen van den Hoogl. J. F. L. Schröder* in het licht. De aanval was verre van vriendelijk en welwillend, zoodat Schröder grond had, zich ernstig over den aangeslagen toon te beklagen, en niet onduidelijk zijn vermoeden te kennen gaf, dat een persoonlijke wrok, door een bijzonder voorval opgewekt, zijn Leidschen ambtgenoot naar de pen had doen grijpen 49).

Het ligt buiten ons bestek, van alles kennis te nemen, wat de Gelder tegen bijzonderheden uit Schröders verhandeling in het midden brengt. Alleen willen wij wijzen op de hoofdbedenking, n. l. dat Schröder, door de mathesis te bouwen op wijsgeerige grondslagen, of, gelijk de Gelder zich uitdrukt, door haar aan het gebied en den invloed der wijsbegeerte te onderwerpen, niet alleen met zijne eigene verklaringen in strijd geraakt was, maar ook aan de waardigheid der wiskunde, als zelfstandige wetenschap, te kort gedaan had.

Het komt mij voor, dat deze tweeledige beschuldiging in den grond der zaak neerkomt op volslagen misverstand van Schröders eigenlijke meening. De Gelder verwijt Schröder, dat hij, na door Plato's gezag gestaafd te hebben, dat de tel- en meetkunst de grondslagen zijn der wijsgeerige wetenschappen, nu, in strijd met zich zelven, de eerste door de laatste wil toelichten: „want", zegt hij, „zoo de reken- en meetkunst den weg tot de wijsbegeerte gebaand hebben, dan is het moeijelijk te begrijpen, hoe hoogere kundigheden zouden kunnen of moeten strekken, om waarheden, die tot dezelve hebben helpen opleiden, op te helderen of grondiger te leeren verstaan." Nu wil de Gelder wel erkennen, „dat er tusschen de wiskundige en de wijsgeerige wetenschappen een zigtbaar verband bestaat, ja, dat de leer der getallen en uitgebreidheden als bijzondere takken der wijsbegeerte moeten aangemerkt worden," maar kan het niet

dulden, „dat de wiskunde, in zeker opzigt, aan het gebied van eenig hooger wijsgeerig vak worde onderworpen". Dit noemt hij „eene inmenging van vreemde denkbeelden en woorden", waarbij men „gevaar loopt, de duidelijkste begrippen te verdonkeren en den eerstbeginnende in de war te brengen." De Gelder wil al wederom wel erkennen, „dat men, om zich van de waarheid en de noodzakelijkheid der meetkundige leerstellingen innig te overtuigen, de min of meer aaneengeschakelde sluitredenen der betoogen moet kunnen verstaan; dat men magtig moet zijn, om er de kracht en klem van te gevoelen," maar daartoe, zegt hij, „wordt geene voorafgaande beoefening van eenig vak der wijsbegeerte, als onvermijdelijk hulpmiddel, vereischt; want de dagelijksche ondervinding leert ons, dat er duizende voorbeelden van jongelieden zijn, die, zonder redekunde, bovennatuurkunde of andere vakken van wijsbegeerte ooit anders dan in naam gekend te hebben, voortreffelijke meetkunstenaars zijn geworden," en wel omdat „in den gezonden toestand van ziel en ligchaam, de wetten, aan welke de rede onze zielsvermogens heeft onderworpen, werken en steeds hebben gewerkt, eer men beproefd had, eene redekunde te ontwerpen." De Gelder verklaart, geen verachter der wijsbegeerte te zijn, maar zelf, „na reeds onderscheidene vakken der wiskunde beoefend te hebben, zich met ijver op de studie der wijsbegeerte te hebben toegelegd;" dat echter, „hoezeer die studiën hem in velerlei opzigten nuttige kundigheden hadden aangebragt en hij in dezelve den tijd op een aangename wijze had gesleten, zij echter niets hadden toegebragt, om zijne reeds verkregene wiskundige kennis op te helderen of verder te volmaken." Eindelijk zegt hij: „de beoefening van elk vak van menschelijke kennis moet vrijelijk in zijn eigen gebied kunnen werkzaam zijn, zonder door vreemden invloed belemmerd te worden 50)."

Men ziet het, de aanval was tegen het wetenschappelijk standpunt, tegen de grondslagen en de methode van Schröders wetenschap zelve gerigt. Maar ik maak geene zwarigheid, er bij te voegen, dat hij een gevolg was van geheele miskenning van dat standpunt. Nergens heeft Schröder beweerd, dat de studie der wijsbegeerte, 't zij metaphysica, 't zij logica, als noodzakelijk hulpmiddel aan die der wiskunde moet voorafgaan, maar wel het tegendeel. In zijne Prolegomena heeft hij drie bladzijden gewijd aan de aanwijzing van den gang, dien het onderwijs in de wiskunde bij knapen en eerstbeginnende jongelieden

behoort te nemen 51). De weg, dien de natuur zelve aanwijst, zegt hij, is in elk onderwijs deze, dat men beginne met te doen opmerken wat is, en daarna allengs overga tot de kennis der oorzaken en van het verband der dingen. Zoo onderwijze men de geschiedenis; eerst, wat er gebeurd is: de wijsbegeerte der geschiedenis is niet voor den knaap. Zoo de spraakkunst; eerst de taaldeelen, declinaties en conjugaties, de etymologische en syntactische regels: voor meer gevorderden leeftijd blijve het bewaard, om uit de natuur van het menschelijk verstand en uit logische beginselen af te leiden, waarom die dingen zóó zijn. Zoo moet ook het onderwijs in de wiskunde aanvangen met de eigenschappen der getallen en der figuren, opdat de leerling die eerst historisch leere kennen; daarna kan men eerst tot bewijzen overgaan. Hoe is het nu mogelijk, dat aan Schröder het gevoelen kon toegedicht worden, dat de studie der logica aan die der wiskunde moest voorafgaan? Met Plato beschouwde Schröder „de wiskunde als eene wetenschap, voorbereidend voor de wijsbegeerte, voorzeker niet alleen uit hoofde van de kundigheden, welke zij ons doet verkrijgen, maar voornamelijk, omdat zij ons aan orde en juistheid in de beschouwing en redeneering gewent". Met Plato was hij het eens, „dat de beoefening der arithmetica en geometrie vooral dienstig is, om den geest tot de waarheid en tot de kennis der dingen op te leiden, en hem geschikter te maken tot het leeren van alle andere wetenschappen". En met een anderen ouden wijsgeer zou hij een jongeling, die onderwezen wenschte te worden in de wijsbegeerte, maar in de wiskunde ongeoefend was, willen toeroepen: „Ansas philosophiae non habes!" 52)

Welk standpunt was het dan, waarop Schröder zich geplaatst had, toen hij zijne wiskundige werken schreef? Men gelieve wel in het oog houden, dat het geene wiskundige leerboeken voor eerstbeginnenden zijn, maar leesboeken over de wiskunde voor zulken, die in haar reeds eenige vorderingen gemaakt hebben. Schröder was wijsgeer en beschouwde nu van het wijsgeerig standpunt de wiskunde, gelijk een ander van dat zelfde standpunt de grammatica, of de poësie, of eene andere wetenschap of kunst beschouwt. De wijsbegeerte toch omvat alle wetenschappen en kunsten, in zooverre als zij hare bronnen en beginselen en de haar besturende wetten uit den menschelijken geest zelven aanwijst en verklaart. Zoo ontstaat er eene wijsbegeerte der talen, der geschiedenis, der kunst. Waarom ook niet der wiskunde? Ja, waarom niet vooral der wiskunde, die zoo na grenst aan,

zoo naauw verwant is met dat deel der wijsbegeerte, dat logica (leer van het denken of redeneeren) heet? Laat ons nog eenmaal Schröder hierover hooren: „De zuivere wiskunde is eene wetenschap, geheel en al voortgebragt door de gemeenschappelijke vrije werking van de verbeeldingskracht en het verstand, volgens derzelver wetten: en hare waarheden zijn, gelijk deze wetten en de natuur dezer vermogens, eeuwig en onveranderlijk. Juist daarom kan zij aan de gestrenge eischen der logica, welke de verstandswetten en hetgeen volgens dezelve waarheid is, beschouwt, op eene meer volkomene wijze voldoen, dan andere wetenschappen, welke geheel of ten deele op de ervaring berusten; ja, zij is teregt eene practische logica te noemen, wanneer zij wetenschappelijk zoodanig volmaakt is, als zij volgens haren aard zijn kan" 53). Mag nu eene behandeling der wiskunde, die aanwijst, hoe de wetten, welke in de wiskunde gevolgd worden, geene andere zijn, dan die van ons denkvermogen zelve, genoemd worden, gelijk door den Hoogleeraar de Gelder geschiedt, eene inmenging van vreemde denkbeelden en woorden, waardoor men de duidelijkste begrippen verdonkert, en een onderwerpen van de wiskunst aan het gebied en den invloed der wijsbegeerte? De Gelder, hoe dóórervaren ook in de wiskundige wetenschap op zich zelve, toonde door zulke beweeringen, de eigenlijke taak en den omvang der wijsbegeerte niet te begrijpen 54). Wanneer hij het ongerijmd vindt, dat hoogere kundigheden zouden kunnen of moeten strekken, om waarheden, die tot haar hebben helpen opleiden, op te helderen, dan ziet hij voorbij, dat dit toch in overeenstemming is met den gewonen gang van zaken in het rijk der wetenschap. De practijk gaat in den regel vóór de theorie; maar daarna is het de theorie, die de practijk voorlicht. De poësie was er, en allerlei kunst was er, voordat de aesthetica ontstond, die op haar gebouwd is, — maar deze, de philosophia pulcri, doet nu de natuur en het wezen der schoone kunst eerst regt kennen. Uit de geschiedenis, d. i. de kennis der opeenvolging van gebeurtenissen, vormt zich de menschelijke geest eene beschouwing van oorzaken en gevolgen en klimt alzoo op tot eene wijsbegeerte der geschiedenis; maar deze wijsbegeerte der geschiedenis dient op hare beurt, om de geschiedkunde zelve voor te lichten. Zoo is 't ook gelegen met de verhouding der wiskunde tot de wijsbegeerte. De wiskunde leidt op tot de wijsbegeerte; maar op hare beurt is het deze, die de gronden, beginselen en

wetten der wiskunde in het ware en heldere licht plaatst. De practijk gaat vóór de theorie, de mathesis vóór de logica: maar nu is de theorie, de logica, daar, om de mathesis toe te lichten; en dat te meer nog, omdat juist de mathesis de meest onmiddellijke toepassing der logica is.

Met nog ééne opmerking willen wij dit Hoofdstuk eindigen. De Hoogleeraar H. Bouman heeft in eene aanteekening op zijne Academische rede, waarin hij de nagedachtenis der gedurende zijn rectoraat overledene collega's, bijzonder van Schröder, had gehuldigd, ook den tusschen Schröder en de Gelder gevoerden strijd vermeld. Daarna vervolgt hij: „Ceterum, si tales inter mathematicos, quorum neutri summum ingenii acumen et maturitatem quisquam abjudicaverit, de primis matheseos initiis et definitionibus tam acris et tam diuturna exstitit dissensio, non est quod animum despondeant jureconsulti aut medici aut theologi, ubi in suis singuli disciplinis plura repererint incertiora" 55). Deze gevolgtrekking komt mij niet geheel juist voor. Immers de strijd tusschen de beide Hoogleeraren in de mathesis liep niet over 't geen in hunne wetenschap certum of incertum was, maar alleen over de regte beschrijving en formuleering van 't geen naar hun beider overtuiging volkomen certum was. Over waar of onwaar en over de kracht der bewijzen kan in de wiskunde eigenlijk geen strijd zijn. Maar anders is het dikwijls in de wetenschappen der ervaring, in die van historisch, psychologisch of exegetisch onderzoek en in de godsdienst-philosophie, welker stellingen en bewijzen, al brengen ze niet zelden eene voldoende zekerheid aan, toch zeer dikwijls gelegenheid overlaten voor twijfel en tegenbedenkingen.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Zielkunde en Natuurkunde.

DE PROFESSOR IN TWEE FACULTEITEN. RECTORALE ORATIE. JACOBI.

Gedurende het eerste tweetal jaren van Schröders professoraat te Utrecht was het onderwijs in de eigenlijk dus genaamde wijsbegeerte nog toevertrouwd aan den geleerden en smaakvollen Johannes Theodorus Rossijn, die in 1775 van de Geldersche Hoogeschool, waar hij wijsbegeerte, wis- en sterrenkunde gedoceerd had, naar de Utrechtsche overgekomen en hier met den titel van Professor philosophiae physicae et metaphysicae tot in zijn drie en zeventigste levensjaar werkzaam was. Den 27 Dec. 1817 overleed hij en in zijne plaats werd geen opvolger benoemd. Maar in het volgende jaar werd door de curatoren aan Schröder het onderwijs in de logica en metaphysica opgedragen. Zoo ook, toen in 1821 Ditmar Huisman, Hoogleeraar in de Faculteit der bespiegelende wijsbegeerte en letterkunde, overleden was, in wiens plaats de Hoogleeraar Heringa het onderwijs in de kerkelijke geschiedenis op zich nam, werden door Schröder de lessen over de zedelijke wijsbegeerte, gelijk men gewoon was te te noemen, wat juister de wijsgeerige zedenleer heet, overgenomen. Zoo behoorde dan Schröder nu tot twee faculteiten, die der wiskunde en natuurkundige wijsbegeerte en die der bespiegelende wijsbegeerte en fraaije letteren, hoewel hij alleen in de eerste zitting en stemregt had. Een professor in de philosophie blijft echter, zoo goed als een ander, een individu, een ondeelige, al is het dat men de philosophie zelve, gelijk door het Organieke Besluit van 1816 geschied was, in twee deelen gescheiden en elk van deze in eene afzonderlijke faculteit geplaatst heeft. — In den Studenten-Al-

manak van 1825 (bl. 69) lezen wij: „de vijfde leerstoel in de faculteit der bespiegelende wijsbegeerte en letteren is nog sedert den dood van den Hoogleeraar Huisman ledig gebleven; maar de vakken zelve worden, met steeds vermeerderende ingenomenheid der hoorders, vervuld door de wijsgeerige lessen van den Hoogleeraar Schröder, wiens verdiensten dit jaar tot aller genoegen door onzen geliefden Koning openlijk met eene ridderorde zijn erkend geworden".

Na de beschouwing van Schröder als mathematicus, waaruit wij geleerd hebben, dat wij zijne verdienste op dit gebied vooral in zijne wijsgeerige behandeling der wiskunde hebben te zoeken, zullen wij hem verder volgen in 't geen hij op het gebied der bespiegelende wijsbegeerte gewerkt heeft. Hier moeten wij de opmerking herhalen, reeds vroeger gemaakt, dat zijne geheele wijsbegeerte, in al hare vertakkingen, wortelde in de zielkunde. De bodem, waarop al zijne wijsgeerige beschouwingen ontsproten en gevestigd waren, of wil men liever, het middelpunt, waarom geheel zijn wijsgeerig denken en onderzoeken zich bewoog, was de psychische anthropologie. In de mathesis, zagen wij, ging hij uit van de denkwetten van onzen geest, van de wetten van ons kenvermogen, van de natuurlijke werking van verbeeldingskracht en verstand in wederkeerige verhouding. Hij toonde aan, dat juist daarom de wiskunde wetenschap bij uitnemendheid is, omdat zij uit die wetten van ons kenvermogen regtstreeks voortvloeit en mitsdien hare stellingen verkondigt met apodictische zekerheid.

Verder valt in Schröders wijsbegeerte een naauw verband op te merken tusschen natuurkennis en zielkunde. Dat dit verband diep in zijn geest lag, is ook reeds blijkbaar uit zijne vroegere natuurkundige studiën, die, gelijk wij eveneens ter plaatse opgemerkt hebben, hem telkens van de zigtbare wereld tot de onzigtbare, geestelijke wereld, d. i. tot het geestelijk bestaan van den mensch, zijne bestemming, tot God en de onsterfelijkheid, opvoerden. 't Was dan ook geheel niet in overeenstemming met zijne denkwijze, en 't kon zijne goedkeuring niet wegdragen, dat men de natuurkundige en de bespiegelende wijsbegeerte zoo scherp van elkander had afgescheiden, als dit, naar de wet, in het Academische onderwijs plaats vond, waar deze twee, als waren zij geen tweeling-zusters, maar geheel vreemd aan elkander, elk naar eene afzonderlijke faculteit verwezen zijn. Nu meenen zij dikwijls elkander niet noodig te hebben, leven in tweedragt, verheffen zich de eene

boven de andere, smaden en beschimpen elkander. Vooral de natuurwetenschap zoekt zich boven hare zuster, de zielkunde, te verheffen, en wil haar gaarne den naam en de waardigheid van wetenschap betwisten. De opmerking van die ongunstige verhouding, gevoegd bij de bijzonderheid, dat hij zelf door zijn werk was verbonden zoowel aan de faculteit, die zich de bespiegelende, als aan die, welke zich de natuurkundige wijsbegeerte had toegeeigend, leidde Schröder in de keuze van het onderwerp zijner Oratie, waarmede hij den 24 Maart 1824 de waardigheid van Rector Magnificus der Hoogeschool nederlegde. Zij is ter kenschetsing van onzen wijsgeer te merkwaardig, om niet in een eenigszins volledig overzigt onder de aandacht onzer lezers gebragt te worden.

„Quantum est, quod nescimus!" Hoe geleerder iemand is, des te gereeder zal hij deze spreuk tot de zijne maken. Hoe grooter de vooruitgang in kunsten en wetenschappen is, des te meer wordt de waarheid dezer spreuk bevestigd. Deze belijdenis van het onvolmaakte onzer kennis wordt door het scepticisme als een wapen tegen de wijsgeerige wetenschappen gebruikt. Klagten over geheele onzekerheid op dit gebied worden aangeheven niet alleen door vijanden der wijsbegeerte en ongeleerden, maar ook door zulken, die voor wijsgeeren willen doorgaan. Zij vinden de hoogste wijsheid in het zeggen van Socrates: dit alleen weet ik, dat ik niets weet, of wel in dat van Arcesilas: zelfs dit weet ik niet, dat ik niets weet. De geschiedenis der wijsbegeerte, zeggen zij, leert het, dat men hier geen vast gebouw kan oprigten. Ziet, in Duitschland verdringt het eene wijsgeerige stelsel het andere, enz.

Deze klagt wordt inzonderheid aangeheven met opzigt tot dat deel der wijsbegeerte, 'twelk over de ziel handelt. De physica rekent men te behooren tot de zekere en naauwkeurige wetenschappen; in de psychologie acht men alles onzeker. Er zijn zelfs zoogenaamde philosophen, die leeren, dat er geene ziel is — de kortste weg zeker, om alle zwarigheden te ontkomen.

Schröder wil zich nu alleen bezig houden met hen, die zoo gunstig over de physica, zoo ongunstig over de psychologie oordeelen. Hij wil aantoonen, dat de grondslagen der psychologie niet onzekerder zijn, dan die der physica. Zijn thema is dus: Onze kennis der ziel, vergeleken met de kennis der ligchamelijke dingen.

„Verwondert het iemand, dat de psychologie, de wijsbegeerte over de ziel, tegen de physica moet verdedigd worden, alsof deze niet zelve tot de wijsbegeerte behoorde; hij bedenke, hoe jammerlijk de wijsbegeerte in den lateren tijd is uiteengescheurd. Even als 't met Polen gegaan is, waarvan de naburige volken elk een stuk genomen hebben, zoo hebben verschillende wetenschappen, theologie, regtsgeleerdheid, zelfs de taalkunde, elk een deel der philosophie geroofd en bij zich ingelijfd, en dat, vergetende wat verpligting zij er aan hadden, smadelijk behandeld. Maar nu hebben sommige gedeelten der wijsbegeerte zich ook tot zelfstandige wetenschappen verheven, zooals de paedagogiek, de mathesis en inzonderheid de physica, en willen niet langer onder het gebied der wijsbegeerte behooren. De psychologie — half logica, half metaphysica — is tot de philosophie blijven behooren en wordt er bestendig toe gerekend. Ten laatste zijn bij ons de philosophia naturalis en philosophia theoretica vaneen gescheiden, daar de eerste met de mathematische wetenschappen stemregt verkregen heeft, de laatste naar de letterkunde heeft moeten verhuizen."

Overgaande tot de vergelijking van de zielkunde met de natuurkunde, wijst de redenaar op de bronnen en beginselen van beide.

De bron der natuurkundige kennis is de uitwendige zin, de vijf zintuigen, door welke wij de uitwendige dingen en ons eigen ligchaam waarnemen. De bron der zielkunde is de inwendige zin, waardoor de ziel zich van hare eigene handelingen, ervaringen, aandoeningen en begeerten bewust is. Op welken van beide, den uitwendigen of den inwendigen zin, kunnen wij nu het veiligst vertrouwen?

Het antwoord is: aan den inwendigen zin moet buiten twijfel of grooter, of althans niet minder groot gezag worden toegekend, dan aan den uitwendigen. De uitwendige zintuigen kunnen bedriegen, de inwendige zin nimmer. Vele philosophen, b. v. de Cyrenaici en de idealisten, ontkenden het gezag der zintuigen of twijfelden aan het bestaan van al het uitwendige: — aan het bestaan van gedachten en gevoelens, d. i. aan de waarheid van den inwendigen zin, twijfelde er niemand. Cartesius bouwde de geheele philosophie hierop. „Cogito, ergo sum": dat is hem de zekerste van alle kennis. „Al stemt men nu met Kant in, dat de zintuigen in 't geheel niet misleiden, omdat zij niet oordeelen, maar alleen de stof voor het oordeelen aanbrengen, men moet toch

erkennen, dat de stof, welke de uitwendige zin aanbrengt, bijna altijd gemengd is met die, welke de verbeelding er aan toevoegt; waaruit ontelbare dwalingen ontstaan. Met het idealisme van Kant (door hem het transscendentale genoemd) behoeven wij ons hier niet op te houden. Het schijnt toch, zoo het zich zelven gelijk blijft, tot een volslagen Pyrrhonisme te leiden, welke moeite Kant zich ook geve, om juist dit te bestrijden. Daar toch, volgens dit idealisme, én ruimte én tijd zuivere vormen zijn van uit- en inwendige aanschouwing, die niet dan phaenomena verschaffen; daar voor het bestaan van wat hij noumenon heet, geen grond te vinden is, ja dit geheel buiten ons kenvermogen valt; daar eindelijk van de categoriën geenerlei gebruik kan gemaakt worden, tenzij ze met deze vormen zijn verbonden, en de rede-ideeën alleenlijk dienen tot het bepalen van zekere orde en regelmaat in de phaenomenen, zoo volgt, dat de grenzen der menschelijke kennis, schier op de wijze van Arcesilas, zoo eng bepaald worden, dat door den mensch niet kan geweten worden, wat waarheid is, zelfs niet, of dit transscendentale idealismus, dat door Kant niet kon uitgedacht worden, zonder dat hij de door hem zelven gestelde grenzen willekeurig oversprong, waar is of niet".

Ik heb eenige volzinnen uit het Latijn overgebragt, om te doen zien, dat Schröder zich, omtrent dezen tijd, in een zeer gewigtig punt van Kant had verwijderd. Ook de Hoogleeraar Roijaards heeft dit opgemerkt 56). Schröder heeft in het bovenstaande met weinige woorden en met eene geestige wending aan het slot eene scherpe kritiek gegeven van het Kantiaansche grondbeginsel. De nadere uiteenzetting van zijn gevoelen zullen wij vinden in zijne *Proeve over de waarheid der menschelijke kennis.* Thans gaan wij voort met zijne oratie.

„Maar" zeggen de physici, „wij hebben te doen met zaken, die wij kunnen zien, tasten, meten; welker eigenschappen wij met de oogen kunnen waarnemen. Hier is alles duidelijk en zeker. Maar uwe ziel — wat is zij? Ligchamelijk of niet ligchamelijk? Eenvoudig of zamengesteld? Anima quid sit, nondum inter philosophos convenit, nec unquam fortasse conveniet, zeide Lactantius". Hierop antwoordt Schröder het volgende.

Meent men, dat de zielkunde daarom van onwaarde is, omdat de ziel door geen uitwendige zinnen wordt waargenomen; dit beweren steunt op de stelling: wat door den uitwendigen zin niet wordt waargenomen, dat bestaat niet,

of, zoo het bestaat, is het ons volstrekt onbekend. Wordt deze stelling aangenomen, dan is ook de physica geheel onzeker. Want hoe zal men krachten, waarover de physici zooveel handelen, waarnemen?

De psychologie handelt over de ziel, hare krachten en vermogens; de physica over de stof en de krachten en werkingen van deze. Moet nu de psycholoog het antwoord schuldig blijven op de vraag: wat is de ziel? de physicus moet dit eveneens op de vraag: wat is de stof? Beide worden slechts gekend uit hare werkingen.

„Bepaalt men stof aldus: dat zij ruimte inneemt en vervult; zegt men, dat dit geschiedt door eene zekere terugdrijvende kracht, waardoor de eene stof de andere verhindert, in hare ruimte te dringen, dan geeft men eene definitie, die in een cirkel loopt; want juist dat weerstand bieden aan de stof neemt als gedefinieerd aan, wat nog gedefinieerd moet worden. Men vraagt verder, wat kracht is. Men zegt, dat zij is eene oorzaak van opgewekte, vermeerderde of verminderde beweging. Maar daarmede wordt alleen hare werking beschreven. Verder, men kent geene andere beweging in de ruimte, dan die der stof. En nu wordt van stof deze bepaling gegeven, dat zij is wat zich beweegt in de ruimte; en wat zich beweegt, wordt gezegd dit te doen door de daarin zijnde bewegende kracht. Men ziet het: de natuurkrachten worden gedefinieerd met behulp der stof, en de stof met behulp der natuurkrachten — voorwaar, eene zonderlinge wijze van definieeren. Wanneer men eindelijk antwoordt: stof is wat uit deelen bestaat, komen wij weder op hetzelfde neder, en vragen, welke dan de natuur der deelen zij. Indien de deelen ook stof zijn, dan hebben wij hier de zeer fijne bepaling: stof is wat uit stof is zamengesteld. Zijn zij geen stof, dan is de definitie zelve ijdel, dewijl er niet gezegd wordt, welke de natuur der deelen zij". — Ook dit alles, wij merken het in 't voorbijgaan op, is gerigt tegen Kant, die in zijne *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft*, door Schröder t. d. p. aangehaald, al deze gebrekkige definities van stof heeft voor den dag gebragt.

Schröder vraagt al verder aan den physicus, of de stof tot in het oneindige deelbaar is, of niet? Deelbaarheid in 't oneindige brengt ons tot geen deelen, waaruit de stof bestaat; eindige deelbaarheid tot atomen, die toch

ook uitgebreidheid moeten hebben, en dus weder deelbaar zouden zijn. — Ook hier blijkt Schröder niet meer te staan op hetzelfde standpunt, als toen hij, in zijne verhandeling over de ruimte, in Van Hemerts Magazijn, de oneindige deelbaarheid der stof a priori betoogde.

Op de vraag: vanwaar is de stof? antwoordt de physicus: van de aantrekkende en afstootende kracht. Maar hoe kunnen krachten stof scheppen? Kunnen zij zijn zonder de stof, op zich zelve? Neen, zeggen anderen, zij kunnen niet scheppen; maar uit de stof, waarin zij zijn, vormen zij de ligchamen. Maar zoo wordt de vraag ontweken. Dus, de stof is ons minder of niet beter althans bekend, dan de ziel. — Ook hierin is weder veroordeeling van veel, wat Schröder vroeger aangaande de grondkrachten der natuur en haar vermogen in het vormen der ligchamen, volgens de beginselen der Kantiaansche wijsbegeerte, had voorgedragen.

Ons weten, zoo vervolgt Schröder, dat de stof bestaat, steunt op geen vasteren grond, dan ons weten, dat de ziel is. Het eerste steunt op uitwendige, het laatste op inwendige waarneming. Jacobi heeft betoogd, dat de inwendige waarneming geen zwakkere overtuiging geeft, dan de uitwendige. Niet door besluiten te trekken, maar door de meest onmiddellijke waarneming weten wij, dat wij iets gevoelen of begeeren. Mag men twijfelen aan het bestaan der ziel, dan mag men zulks nog veel meer aan het bestaan der stof; de eerste openbaart zich aan ons veel meer onmiddellijk.

Het begrip zelve van krachten heeft de physica van de psychologie ontleend. De oudste volken en de dichters schrijven aan de stoffelijke dingen, die in beweging zijn, eene ziel toe. Wat onze natuurkundigen krachten noemen, noemen zij zielen (animas); en de nieuwere natuurkunde heeft minder gewonnen door het veranderen van den naam, dan wel door het ontdekken der wetten, volgens welke deze krachten werken.

Tot zóóver Schröder over de beginselen en bronnen van physica en psychologie. Wij kunnen niet nalaten, voordat wij met hem verder gaan, op te merken, dat wij hier voor 't eerst in zijne schriften den naam van Jacobi hebben aangetroffen. Inderdaad zien wij in deze redevoering, hoe de vroegere Kantiaan, naar mate hij zich in eenige zijner gronddenkbeelden van Kant verwijderd gevoelde, naderde tot Jacobi, en met dezen, wat de leer aangaande het onmiddellijke weten betreft, althans in

de hoofdzaak, overeenstemde. Dit onmiddellijk weten toch is geen Kantiaansch element. Het mag niet verward worden met het weten a priori bij Kant. Het is op waarnemen gegrond, op het onmiddellijk waarnemen van 't geen in ons is. Het is waarnemen van ons zelven met onzen inwendigen zin. In helderheid munt echter, naar wij meenen, Schröder boven Jacobi uit, bij wien het onmiddellijke weten niet zelden een duister onverklaarbaar gevoel schijnt te zijn.

Overigens bevreemdt het ons niet, dat de man, die van den beginne af zijne wijsgeerige studiën zoo gelukkig met natuurkundige verbond, allengs gekomen is tot de grondstelling: dat in de psychologie zoowel als in de physica alle kennis op waarneming moet rusten.

Dat hiermede niet in strijd is, wat wij in het voorgaande hoofdstuk van Schröders oordeel over de wiskunde, als eene wetenschap a priori, vernomen hebben, zal men, bij eenig nadenken, wel inzien. Immers het was de waarneming van de in den mensch vóór alle ervaring liggende denkwetten, die hem dat oordeel deed uiten. Waarneming leerde hem, dat er in ons zulk een kenvermogen is, 't welk als de zuivere bron der wiskunde moet beschouwd worden. Dit heeft hij later ook zelf aldus uitgesproken: „al heeft de mensch voorstellingen, begrippen, aanschouwingen, kennis en kenvermogen ontvangen, welke zuiver a priori zijn, toch wordt hem het bezit daarvan niet anders bekend, dan door waarneming en besluittrekking" 57).

Voortgaande in zijne vergelijking, toont de redenaar aan, dat men in beide wetenschappen langs denzelfden weg, n. l. door waarnemen, vergelijken, enz., komt tot de kennis van werkingen en wetten. „Wel", zegt hij, „zijn de zielkundige onderzoekingen veel moeijelijker, dan de natuurkundige. Ieder kan onmiddellijk slechts zijne eigene ziel waarnemen. De natuurkundige verschijnselen vallen meer onder 't oog en duren langer voort; men kan in de natuurkunde proeven doen, de werkingen scheiden, enz.; men heeft de mathesis tot hulp. Maar de psychologie heeft ook voordeelen, welke de physica mist. Beroemt de physica zich op den bijstand der mathesis en op de voordeelen, die zij trekt van de natuurlijke historie en de geographie; de psychologie is fier op de logica, als hare dochter, en op de mathesis ook, als hare andere dochter, en op al wat de geschiedenis der volken en der beschaving, alsmede de letteren en schoone kunsten haar aanbrengen." Zóó sprak de man van veelzijdige geleerdheid, die

door zijn eigen voorbeeld toonde, hoe de wijsbegeerte uit allerlei vakken van menschelijke wetenschap haar licht en hare kracht ontleent.

Ook het nut der beide wetenschappen wordt door Schröder behandeld. Dat der physica is in 't oog vallend en behoeft slechts met enkele woorden te worden aangewezen. Dat der psychologie is echter niet geringer. Ken u zelven! die spreuk der oudheid is de grondslag der wijsbegeerte, beide der contemplatieve en der practische. De ware wijsbegeerte gaat van de zelfkennis uit, om tot haar terug te keeren. Deze zelfkennis heeft echter hare bron in de psychologie. De materie der psychologie is de ziel. De ziel beschouwt zich zelve, onderzoekt hare krachten, vermogens, aandoeningen, werkingen, haar waarnemings-, zamenstellings- en terugroepingsvermogen, haar verstand, oordeelskracht, redeneer- en gevoelvermogen, hare verstoringen en ziekten, en eindelijk het verwonderlijk verband van ziel en ligchaam.

Maar, zegt de redenaar, er zijn nog gewigtiger zaken met opzigt tot de ziel te onderzoeken. En nu geeft hij eene beschrijving van de Rede, eene prachtige lofrede op de Rede. Zij volge hier nagenoeg in haar geheel 58).

„Est Deus in nobis; agitante calescimus illo. De mensch heeft rede, waardoor ik niet versta het vermogen, om uit voorafgaande oordeelen tot andere te besluiten; dat toch is het verstand, 't welk begrippen en oordeelen vormt. Maar ik bedoel dat vermogen, waardoor de mensch in waarheid van de overige soorten van levende wezens onderscheiden is, de bron van de wetten en het regt, de verkondigster van wat eeuwig, volstrekt, onbeperkt, goed, heilig, regtvaardig is; het vermogen, waarop het godsdienstig gevoel en het gevoel voor het goede, schoone en verhevene steunen. Door de rede zijn wij ons bewust, tot iets hoogers geboren te zijn en geen slaven te moeten zijn van ons ligchaam; dat er pligten zijn, die naauwgezet moeten worden nagekomen; dat regt en wet bestaan, geboren vele eeuwen voordat eenige wet geschreven of eenige staat gesticht was; dat er eene goddelijke kracht is, die het heelal omvat; een almagtige, alwijze God en heilige Wetgever, die met een vromen zin moet vereerd worden, die alles, wat bestaat, in eene volmaakte harmonie doet in stand blijven en leidt tot wat alleen goed mag heeten; door dit vermogen zijn wij overtuigd, dat onze ziel onsterfelijk is en dat geene scheiding of ontbinding der deelen van

ons ligchaam kan doen sterven, wat waarlijk het onze is. De rede wekt, te midden van de oneindige reeks van oorzaken en gevolgen, bij ons de bewustheid van onze zedelijke vrijheid, van onze goede daden en onze zonden. Zij spreekt vonnis; zij is de schrik en kwelling der boozen, ook te midden van hunnen voorspoed; zij is de beste vriendin en troosteres der onschuldige ongelukkigen; zij is de wijze leermeesteres en getrouwe leidsvrouw van allen, die met ernst hunne bestemming zoeken te bereiken.

„De rede nu, deze goddelijke kracht, deze hoogere zin, deze stem van God, dit werktuig tot het verkrijgen der wijsheid, of hoe men haar beter noeme, is den mensch inderdaad eigen, en ontwikkelt zich te meer, naarmate het verstand en het gevoel van het ware en schoone meer worden geoefend.

„Op haar steunende, verheft zich de mensch van het aardsche tot het hemelsche en goddelijke. Neem deze goddelijke kracht weg en laten de zinnen, de verbeelding en het verstand onze eenige leidslieden zijn: — er zal geen denkbeeld van het regtvaardige zijn, noch van het waarachtig goede, noch van de eeuwigheid, noch van zedelijke vrijheid, noch van eene volmaakte Godheid, of, zoo deze denkbeelden den menschen ooit van elders gegeven waren, zij zouden bij de beschaafde volken weldra alle gezag verloren hebben en onder de vooroordeelen gerekend zijn. Maar de rede is er, die niet laat vervallen, wat zij gesticht heeft. Er bestaat geen vrees, dat ooit deugd, eerbaarheid, godsdienst de aarde geheel zullen verlaten. Dit is eene koperen muur tegen alle geweld van goddeloosheid en lage zelfzucht. En hoe groot eene kracht ook menschenhaat, bijgeloof, atheïsme, Pyrrhonisme of leerstellingen, die alle pligten het onderst boven keeren, en meer voor dieren, dan voor menschen passen, mogen uitoefenen, in de menschen overwint de betere natuur" 59).

Tot besluit wijst de redenaar nog eenige voordeelen der psychologie aan. „De psychologie", zoo lezen wij daar o. a. „baant den weg, langs welken men tot de bronnen en beginselen der waarheid klimt. Elke bepaling toch en elk bewijs steunt op beginselen, die buiten de bepaling en buiten het bewijs liggen en gelijk zijn aan die heldere gesternten, die, andere bollen verlichtende, zelve hun licht van geen ander ontleenen. Dit zijn de zekere en onveranderlijke uitspraken der zelfbewustheid, die over alle waarheid ter hoogste instantie beslissen. Het is de taak der zielkunde, deze uitspraken aan het licht te brengen. Worden zij verworpen en niet voor de echte kenbronnen der

waarheid gehouden, dan is er in het geheel geene waarheid. Wie deze beginselen tracht te bepalen en te bewijzen en alzoo de aan het menschelijk verstand gestelde grenzen te overschrijden, of wie ze verwerpt, omdat ze niet bepaald of bewezen kunnen worden — is cum ratione insanit". De psychologie is derhalve, volgens onzen redenaar, de grondslag van de aesthetica zoowel als van de ethica.

„Hoeveel men nu ook twiste over de ware philosophie, laat ons voor de philosophie zelve geen zorg hebben. Want zij kan te midden van alle verwarring, omkeering en verandering groeijen en vaster worden. Zij wast en neemt toe ook in onze dagen, niet door de ijdele redeneeringen over het absolute, maar door den waren vooruitgang der psychologie en der physica. In de dagen van Kepler schitterde onverwachts aan den hemel een licht, dat de sterren zelve door zijn glans overtrof en verduisterde. Allengs verminderde echter het licht en verdween; en de sterren hadden op hare vaste plaatsen haar ouden luister behouden. Zoo vernietigt de tijd verdichtselen en meeningen, maar bevestigt de uitspraken der natuur; wijsgeerige secten verdwijnen, de wijsbegeerte zelve blijft over. De menschelijke natuur is het ware wetboek der wijsbegeerte. De tijd doet ijdele uitleggingen, hoe schitterend ook, te niet; het wetboek zelve blijft. Al wie in dit wetboek nieuwe dingen niet verdicht, maar vindt, of de gevondene opheldert, hij verrijkt de ware wijsbegeerte, zij het ook dat zijn leerstelsel weldra worde omvergeworpen. Zoo waar is het gezegde van zekeren ouden wijsgeer: Toen eerst heb ik begonnen te philosopheeren, toen ik begonnen heb mij zelven te kennen".

Mij dunkt, deze redevoering is een opmerkelijk bewijs van den voortgang in Schröders wijsgeerige denkbeelden. Wij beginnen in hem den geestverwant van Jacobi te zien. Inzonderheid het laatste gedeelte der redevoering doet hem als zoodanig kennen. Met eene helderheid en eenvoudigheid, die wij bij Jacobi te vergeefs zoeken, treedt hij, niet minder krachtig dan deze, op als handhaver van dat hoogere en hoogste vermogen der ziel, 't welk alleen ons in staat stelt het bovenzinnelijke te verstaan en te gevoelen. Jacobi heeft het als eene grondfout in de wijsbegeerte van Kant, gelijk in die van Fichte en Schelling, aangewezen, dat het regt en gezag der rede werden miskend, en aan het reflecteerende verstand de hoogste regtspraak werd gegeven, om

te oordeelen over waar en onwaar; waarvan het gevolg was, dat alle kennis van bovenzinnelijke dingen en alle betrekking op het bovenzinnelijke voor den mensch eene onmogelijkheid werd. Immers, Kant wist aan de rede geen hoogere taak op te dragen, dan die der zamenstelling en verheffing van de verstandsbesluiten tot algemeene beginselen en speculatieve en zedelijke ideeën. Daarbij werd de rede vernederd tot een zeker reflectie-vermogen van ons verstand en tot de zinnelijke ervaring en hare gegevens alleen beperkt. In de wereld der verschijnselen ingesloten, deze verschijnselen alleen aanschouwende, daaruit zijne begrippen, oordeelen en ideeën construeerende, moet de mensch, op het Kantiaansche standpunt, van de kennis der dingen, zoo als die op zich zelve zijn, en van al het bovenzinnelijke afgesloten, zich als op een eiland voelen geplaatst, te midden van den oceaan, waar geene gelegenheid is tot verstandhouding met de overige wereld, welker bestaan hij wel vermoeden mag, maar zonder daarvoor ook de minste zekerheid te bezitten. Jacobi wees op de rede, als een vermogen in den mensch, dat meer was dan bloot verstand, zij het ook in eene hoogere of de hoogste magtsverheffing; een vermogen, dat generiek van het verstand onderscheiden en daar veel verder nog boven verheven was, dan het verstand boven het zinnelijke waarnemingsvermogen. De rede was hem een geestelijk aanschouwingsvermogen, een orgaan onzer ziel, waardoor zij het onzienlijke aangrijpt, gewaar wordt, voelt en zonder verstandsbewijzen gelooft; maar ook in dit geloof zoo zeker is, dat alle twijfel aan het bestaan van dat bovenzinnelijke is uitgesloten, omdat twijfel hier niets anders, dan verloochening van het wezenlijke, het echt menschelijke onzer natuur zou zijn. Jacobi schrijft aan dit redevermogen een weten, een onmiddellijk weten toe, dat even ontwijfelbaar en zeker is, als het weten, tot hetwelk wij door middel van ons zinnelijk aanschouwingsvermogen geraken. Beide aanschouwingen, die der uitwendige zinnen en die der rede, zijn even onmiddellijk, even zeker; beide even onvatbaar om bewezen te worden, daar zij juist de gronden leveren voor alle bewijzen. Beide aanschouwingen hebben een even groot gezag, verdienen een even volkomen geloof: gaven zij geen waarheid, dan zou er geen waarheid hoegenaamd voor den mensch zijn te verkrijgen 60).

Wij weten niet, of de wijziging in de denkbeelden van Schröder, die wij in de beschouwde redevoering opgemerkt hebben, na zijne kennismaking met de schriften van Jacobi hebbe plaats

gehad, dan of hij reeds vóór dat hij Jacobi leerde kennen, aanmerkelijk van Kant is afgeweken. Maar het komt ons voor, dat de kiemen dezer hoogere beschouwing reeds vroeg, in zijne Kantiaansche periode zelve, te bespeuren zijn. Men denke o. a. aan het slot van zijne stukken over den sterrenhemel en van zijne redevoering over het gevoel van het verhevene, waar hij zoo nadrukkelijk wijst op het hoogere in den mensch, dat in hem getuigt van zijne verwantschap met God en van zijne goddelijke bestemming, waardoor de mensch verre verheven is boven en onafhankelijk van het zinnelijke. Voorts meenen wij wel te mogen aannemen, dat eene naauwlettende en onpartijdige studie van den mensch, zooals hij in de werkelijkheid is, en zooals Schröder hem in de werkelijkheid had leeren kennen, hem of van zelve daartoe gebragt heeft, of te gereeder Jacobi's grondbeginselen heeft doen aannemen. Schröders geest was van den beginne af op de werkelijkheid, op het werkelijk leven, gerigt geworden. Hij had den mensch bestudeerd, niet maar zooals die zich in het afgetrokkene doet kennen aan het denkende verstand, maar zooals hij leeft, gevoelt, wil en werkt in de levende menschenwereld. Schröders geheele opleiding als wijsgeer was niet minder practisch dan theoretisch geweest. Schröder was een dóór en dóór practisch mensch. In de practische wereld, door den omgang met menschen, met jongelieden vooral, was hij, niet minder dan door het bestudeeren van vele wijsgeerige schriften, tot wijsgeer gevormd. Hoe geheel anders bij Kant. Van den man, die zijn leven lang zich bijna niet buiten het grondgebied van Koningsbergen verwijderd heeft; die zijne uitgebreide kennis van landen en volken zelfs niet voor een klein deel door reizen, maar eeniglijk uit boeken opgezameld had; die zich niet buiten zijne studeercel vertoonde, dan op de gezette uren, wanneer, gelijk Heinrich Heine ergens zegt, de Koningsberger burgers, hem ziende voorbijgaan, hunne uurwerken naar hem regelden; die geene enkele schoone kunst beoefende, en, hoe scherpzinnig hij ook afgetrokkene theoriën over het schoone en verhevene wist zamen te stellen, toch, gelijk zijne levensbeschrijvers ons verhalen, de schoone kunsten niet bijzonder beminde, en voor de schoonheid der natuur geen zin had; die zonder vrouw en kinderen leefde en ook door zijn uitwendig voorkomen een indruk moet gemaakt hebben, als ware hij „die reine Vernunft" in persoon, — van hem kon wel geene andere, dan zulk eene eenzijdige, bloot verstandelijke beschouwing, als hij ons gegeven heeft, van den

mensch, zijne vermogens en verhoudingen, verwacht worden. Bij Kant golden het verstand en de wil alles, het gemoed niets.

Ten slotte ook dit nog. Schröder was nog iets meer dan bloot wijsgeer, hij was ook Christen; diep religieus, innig vroom, van harte geloovig Christen. Toen hij onder zijne verhandeling over de uitgestrektheid van het heelal het motto schreef: „in het huis mijns Vaders zijn vele woningen", deed hij dat in het geloof aan eene openbaring, die naar het Vaderhuis henen wijst, in het geloof aan een Vader, die ons voor de inwoning in zijn huis opvoedt. Toen hij Kantiaan was, predikte hij tevens uit volle overtuiging het Christendom, het goddelijk Evangelie. Zijn Kantianisme was met zijn christelijk geloof nog niet in strijd gekomen. Maar de grondstellingen van Kant op den duur te volgen, nadat hij al hare consequentiën had ingezien — dat liet hem het diep in zijne ziel gewortelde christelijk geloof niet toe. Er mogten zijn, die meenden, zuivere Kantianen en tevens geloovige, zelfs kerkelijk regtzinnige Christenen te kunnen blijven, ja, die in het Kantianisme eene regtvaardiging zochten voor hunne orthodoxie; — Schröder was te helder van geest, te eenvoudig van zin, om dergelijke illusiën zich zelven en anderen op te dringen. Hij, geen aanhanger eener kerkelijke regtzinnigheid, maar het Christendom met hart en ziel aanklevende, als de goddelijke inrigting tot verlichting en heiliging der menschheid, kon op den duur geen vrede hebben met een stelsel van wijsbegeerte, dat, terwijl het den mensch zoo eenzijdig als denkend wezen voorstelde, op zijne hoogere geestesbehoeften, op zijn geestesdrang naar God en het eeuwige, zoo geringe of in 't geheel geen acht sloeg. Om het met één woord te zeggen: Schröder was niet alleen te scherpzinnig wijsgeer, maar ook te veel Christen, om op den duur Kantiaan te blijven.

NEGENDE HOOFDSTUK.

Natuurkundige Methode.

WAARNEMINGEN. TERUGROEPENDE VERBEELDINGSKRACHT. ZELFKENNIS.

Natuurkunde en zielkunde volgen, wanneer zij op de regte wijze beoefend worden, ééne en dezelfde methode. Beide wetenschappen gaan dan uit van waarneming. Even als in de natuurstudie komen wij in de zielkunde door waarneming en daaruit afgeleide besluittrekking tot juiste en naauwkeurige kennis. Deze waarheid wordt door Schröder, behalve in de door ons pas beschouwde redevoering, ook nog elders ontwikkeld, n. l. in zijne voorrede voor het door den Eerw. Riehm, predikant bij de Hervormden te Zalt-Bommel, later te Amsterdam, vertaalde werk van Gottlob Ernst Schulze: *Menschkunde met betrekking tot de ziel (Psychische Anthropologie)*. „Er is in het algemeen", zegt hij daar, „eene groote gelijkvormigheid tusschen de natuur- en zielkunde, en wij zullen daarom ook, bij de zielkundige nasporingen, met vrucht gebruik kunnen maken van de handelwijze, welke de proefondervindelijke natuurkunde in de laatste eeuwen met zooveel voordeel heeft aangewend. Zij bestaat hierin. Men neemt met opmerkzaamheid de verschijnselen der natuur waar; ontleedt hetgeen daarin gevonden wordt; vergelijkt deze bestanddeelen met andere reeds bekende; tracht, door waarneming der opvolging, het oorzakelijk verband te bepalen; besluit hieruit tot de werking der dingen op ons en op elkander; gebruikt de inductie en analogie, en vindt hierdoor en door de toepassing der verstandswetten en der wiskunde, algemeene wetten en regelen, volgens welke de verschijnselen, veranderingen, en werkingen

plaats hebben; terwijl uit deze gevondene algemeene regelen andere meer bijzondere afgeleid, en met hetgeen de ervaring leert, vergeleken worden. . . . . Die soort van kennis nu, welke wij van de ligchamen en de stof hebben, hebben wij ook van de ziel. Wij nemen hare verschillende werking waar en den invloed, welken het ligchaam en andere voorwerpen der uitwendige wereld op het zieleleven hebben, vinden daarin een oorzakelijk verband, en gevoelen even zoowel onze vreugde, droefheid, begeerte, als wij gevoelen het harde, het zachte, het vloeibare en veerkrachtige. Wij gevoelen even zoowel de vermeerdering of vermindering onzer krachten, neigingen en begeerten, als wij de vermeerdering of vermindering van licht en warmte ontwaren, en kunnen niet met meer regt het bestaan der ziel ontkennen, dan het bestaan der stof en stoffelijke wereld. De zielkundige waarnemingen zijn niet minder geschikt, om daaruit besluiten af te leiden ten aanzien van de krachten en vermogens der ziel, der veranderingen en werkingen, welke zij ondergaat en voortbrengt, dan de waarnemingen door de vijf zintuigen geschikt zijn, om daaruit hetzelfde opzigtelijk de stof en de ligchamen te besluiten. Onze kennis van de zielenwereld is dus gelijksoortig met die der ligchamelijke wereld, en daarom moeten wij ook in het onderzoek van de eerste denzelfden weg inslaan, welken wij met vrucht in het onderzoek van de laatste bewandelen. Naauwkeurige waarnemingen der werkingen en aandoeningen van de ziel, vooral in hare opvolging, dienen ten grondslag van het gebouw; hieruit tracht men te vinden, hoe de eene door de andere opgewekt en gewijzigd wordt, en volgens welke wetten zulks geschiedt. Het is vooral de ontdekking van dit laatste, waardoor deze wetenschap meer uitgebreid en volmaakt wordt; en wie zal twijfelen, of hier niet even zoowel algemeene en onveranderlijke wetten plaats hebben, als in de zigtbare natuur?".

Op deze wijze legde Schröder voor zijne zielkunde, ja voor geheel zijne wijsbegeerte een vasten grondslag. Zulke woorden lezende, kan het ons niet verwonderen, dat hij de scheiding betreurde, die men gemaakt had tusschen natuurkunde en bespiegelende wijsbegeerte, — eene in zijn oog gewelddadige vaneenscheuring van twee vakken van wijsbegeerte, die volgens beider natuur bijeen behoorden. Wat men bespiegelende wijsbegeerte noemt, was in zijn oog, evenzeer als wat natuurkundige wijsbegeerte heet, op waarneming van verschijnselen en werkingen gegrond. Van bespiegelen zonder waarnemen was hij afkeerig.

Dit, bij de latere Duitsche wijsgeeren zoozeer in zwang gekomen, hoorden wij hem meermalen noemen: „eene ijdele woordenkramerij, een bouwen van luchtkasteelen, die weldra in 't niet moesten verzinken, een klimmen in de lucht met Icarus-vleugelen, om weldra smadelijk in de diepte neer te storten". Had men dit wat meer nagelaten, had men, afstand doende van wat het kenvermogen des menschen te boven gaat, het voetspoor der natuurkunde gevolgd, de zielkunde zou, oordeelde hij, grootere vorderingen gemaakt en tot meer zekere uitkomsten geleid hebben.

Schröder deed zijne lessen over de logica altijd voorafgaan van een minder of meer uitgebreid overzigt van de zielkunde, en doormengde ze met eene menigte van beschouwingen, aan de zielkunde ontleend. Zijne logica was niets anders dan zielkunde, namelijk dat gedeelte van haar, dat zich meer bijzonder met de in onze ziel aanwezige denk- en redeneerwetten ophoudt. De waarneming van deze wetten en hare rangschikking, de aanwijzing van haar verband, van hare kracht en hare werkingen, dit was het, wat hij zich met het onderwijs in de logica voorstelde. De logica noemde hij, gelijk wij reeds gehoord hebben, ook wel de éène dochter der zielkunde; de wiskunde, de practische logica, was hem de andere. Sprak hij niet alleen van de logica, maar ook van de wiskunde somwijlen als van eene wetenschap a priori, hij bedoelde er mede, dat zij niet de ervaring, maar de denkwetten van ons verstand tot bron hebben; maar deze denkwetten zelve had hij als zoodanig, als vóór alle ervaring in ons aanwezig, door waarneming leeren kennen.

Een van Schröders leerlingen 61) zegt, zeer naar waarheid: „Al de eigenlijk wijsgeerige wetenschappen losten zich bij hem eenigermate in de mensch- of zielkunde op. Zijne lessen over bovennatuurkunde noemde hij zelf: wijsgeerige, voornamelijk zielkundige lessen. Hij vroeg: hangt niet de ontologie aan de bepaling der eigenschappen van 's menschen geest? Waartoe geraakt de cosmologie, zoo zij geene voorstellingen bezigt, welke de zielkunde moet beoordeelen? Kan de theologie, wanneer zij de begrippen van heiligheid en geregtigheid aanwendt, de kennis van 's menschen aanleg ontberen? Insgelijks van al wat schoon, van al wat goed is, kon er, volgens hem, zonder zielkunde geen wijsgeerige nasporing zijn. Daarom stond het groote voorschrift, tot ons gekomen van dat volk, hetwelk het eerst aan het menschdom wijsbegeerte schonk, het voorschrift: ken u zelven, ook bij hem bovenaan. Het bezat, naar zijn gevoelen, een nog ruimeren

zin, dan er gewoonlijk aan gehecht wordt. Er schuilde, naar hem dacht, een beginsel in zelfs voor bespiegelend onderzoek, en hij nam het alzoo tot leuze, wanneer hij de zelfkennis den grondslag noemde der geheele én beschouwende én toegepaste wijsbegeerte. Men bespeurt hieruit, hoe voor Schröder de menschkunde niet, gelijk voor andere wijsgeeren, voorbereidingswetenschap, maar inderdaad grondwetenschap was".

Wij betreuren het, dat Schröder, gelijk hij in genoemde voorrede mededeelt, door andere bezigheden is verhinderd geworden in de uitvoering van het plan, om een handboek der zielkunde uit te geven. Echter zullen eenige belangrijke geschriften van hem, die wij nog ter sprake moeten brengen, ons met vele zijner zielkundige beschouwingen nader bekend maken.

Eene proeve, hoe naauwgezet en vruchtbaar Schröder de wijze van onderzoek, in de natuurkunde gebruikelijk, op de zielkunde heeft toegepast, geeft ons de vóór Schulze's werk geplaatste, ook afzonderlijk uitgegevene verhandeling: *Over de werking der terugroepende Verbeeldingskracht.* „Geen willekeurige hypothesen", zegt hij in de Inleiding, „maar zuivere waarnemingen en het voorbeeld eener gezonde natuurkunde zullen ons hier tot gidsen verstrekken".

Schröder beantwoordt eerst de vragen: „Wat is verbeeldingskracht; welke plaats bekleedt zij onder de verschillende vermogens van den geest; en welke is het onderscheid der terugroepende en scheppende verbeeldingskracht?" Gelijk de natuurkundigen verschillende soorten van werkingen in de ligchamelijke wereld onderscheiden, en, voor zoover ze niet de eene uit de andere kunnen afgeleid worden, toeschrijven aan zoovele verschillende oorzaken, die zij krachten noemen, zoo verdeelen wij ook de werkingen der ziel in verschillende soorten en wel in drie hoofdsoorten, het kennen, het gevoelen, het begeeren; wij schrijven daarom aan de ziel drie vermogens toe: het kenvermogen, het gevoelvermogen en het begeervermogen. Nu onderscheiden wij bij het kenvermogen drie verschillende werkingen: het ontvangen, het bewaren en terugroepen van het ontvangene en het bewerken. Tot het ontvangvermogen kunnen wij rekenen te behooren: de uit- en inwendige zin en de rede; tot het bewaarvermogen: het geheugen en de terugroepende verbeeldingskracht; tot het bewerkend vermogen: het verstand

en de scheppende verbeeldingskracht. De verbeelding werkt dus op tweeërlei wijze. Zij brengt de waarnemingen en gewaarwordingen wederom voor den geest, welke wij gehad hebben, zoodat zij ons eene voorstelling geeft van het afwezige voorwerp: — dit is de terugroepende verbeeldingskracht; of zij schept, door zamenstelling en scheiding, vergrooting en verkleining, nieuwe gewrochten: — dit is de scheppende verbeeldingskracht.

Na aldus de plaats, die de terugroepende verbeeldingskracht onder de vermogens van den geest bekleedt, afgebakend en het onderscheid tusschen deze en de scheppende verbeeldingskracht, ook met voorbeelden, te hebben aangewezen, onderzoekt de schrijver hare bijzondere werkingen en de wetten, volgens welke zij geschieden.

De eerste opmerkenswaardige bijzonderheid bestaat hierin, dat de verbeeldingskracht niet alle soorten van zinnelijke gewaarwordingen met dezelfde levendigheid, duidelijkheid en naauwkeurigheid terugroept. Die van het gezigt bekleeden hier de eerste plaats, daar zij het levendigst en duidelijkst teruggeroepen worden, terwijl de levendigheid en naauwkeurigheid van de voorstellingen der verbeelding vooral afhangen van den indruk, dien een voorwerp bij het zien op ons gemaakt heeft. Op deze volgen die van het gehoor; want geluiden en toonen worden, in het algemeen, op verre na niet zoo gemakkelijk, niet zoo levendig en naauwkeurig teruggeroepen, als kleuren en gedaanten. Wel zijn hier uitzonderingen, b. v. Mozart; en door oefening kan men 't ook hierin ver brengen. Vooral is er eene sterke kracht der verbeelding noodig, om zich stemmen van anderen levendig te kunnen voorstellen en die na te bootsen. De overige zintuigelijke gewaarwordingen, die van den reuk, den smaak en den tastzin, alsmede de ligchamelijke gewaarwordingen, die tot het levensgevoel behooren, deze worden over het algemeen veel moeijelijker door de verbeelding voor den geest gebragt, dan die van het gezigt en het gehoor. Wij kunnen ons veelal wel herinneren, dat wij die gewaarwordingen gehad hebben, maar ze ons door de verbeelding zóó voorstellen, dat het ons is, alsof wij ze nog hadden, dit kunnen wij gewoonlijk maar zeer onduidelijk en gebrekkig. Wij hebben daarom ook maar weinige woorden, om de verscheidenheden dezer gewaarwordingen te kennen te geven; en voor de soorten van reuk, hoevele die ook zijn mogen, hebben wij in 't geheel geene. De terugroeping der gewaarwordingen van den inwendi-

gen zin, vreugde, droefheid, vrees, toorn, enz. is in 't algemeen zeer flaauw en onduidelijk. Wij herinneren ons wel, dat wij ze gehad hebben; doch dit is iets anders, dan ze zich door de verbeelding voor te stellen. Daar de gezigts-voorstellingen door de verbeelding het levendigst en naauwkeurigst opgewekt worden, heeft men in alle talen aan dit vermogen der ziel een naam gegeven, welke de terugroeping van iets zigtbaars, een beeld, een vorm, aanduidt: verbeelding, Einbildung, imagination, phantasia.

Om misverstand te voorkomen, bespreekt Schröder hier, aleer hij verder gaat, het onderscheid, dat er gemaakt moet worden tusschen geheugen en terugroepende verbeeldingskracht. Men moet óf het geheugen het algemeene, het bewaarvermogen in 't algemeen noemen, en de terugroepende verbeeldingskracht voor een bijzonder vermogen van het geheugen, voor eene soort van geheugen houden; óf, wil men deze twee vermogens als bijzondere wijzigingen van het bewaarvermogen beschouwen, dan moet men ze onderscheiden naar de voorwerpen, welke zij bewaren of terugroepen, zoodat het geheugen is het vermogen, om de gewrochten van het verstand en hunne teekenen, de terugroepende verbeeldingskracht daarentegen het vermogen, om de zinnelijke waarnemingen wederom voor den geest te brengen. Volgens de laatste onderscheiding, die de aannemelijkste is, bepaalt zich het geheugen tot het algemeene, de begrippen en hunne teekens; de terugroepende verbeeldingskracht tot het individueele, de zinnelijke aanschouwing. Het leeren van talen, het onthouden van namen en getallen, het van buiten leeren van eene redevoering of een gedicht is het werk van het geheugen. In zoover is het geheugen meer dan de terugroepende verbeelding aan het verstand vermaagschapt. Zoo weten wij door het geheugen, dat wij iets zoets of bitters gesmaakt hebben, iets aangenaams of onaangenaams geroken, eenige vreugde of smart gevoeld hebben; want ons verstand heeft zich daarvan een begrip gevormd, en dit begrip is in het geheugen bewaard; maar meestal kunnen wij ons die gewaarwordingen zelve door de verbeelding niet terugroepen.

Eene tweede bijzonderheid der verbeelding, zoo vervolgt Schröder, bestaat hierin, dat wij ons dikwijls iets niet meer kunnen voorstellen, maar dat wij evenwel, wanneer het wederom waargenomen wordt, erkennen, dat het hetzelfde is. Eene vroegere gewaarwording

wordt door eene latere teruggeroepen, zoodat wij in staat zijn de eene met de andere te vergelijken. Iets dat wij gezien hebben, maar ons niet meer kunnen vertegenwoordigen, wordt in onze voorstelling teruggeroepen, wanneer wij iets anders zien, dat er overeenkomst mede heeft. Zoo is het ook met het hooren, proeven, ruiken: daar wij zelfs door deze zinnen kunnen bepalen, of aan eenig ligchaam zekere eigenschappen, welke wij bij andere hebben waargenomen, al dan niet zijn toe te schrijven; b. v. welk dier een geluid geeft, welke vogel zingt, vanwaar een geluid komt, wat er gebakken wordt, welke bloem die geur verspreidt, of wij water of wijn proeven, enz.

Eene derde zeer belangrijke bijzonderheid is deze: de werking der verbeelding is ten aanzien der dingen, welke zij vertoont, meestal onwillekeurig. Verreweg het grootste deel komt voor den geest, zonder dat wij zulks willen, ja dikwijls tegen onzen wil. De verbeelding roept vaak ontijdig de meest verschillende voorstellingen voor onzen geest terug. Evenwel is ook hier orde, verband, regel. Wij moeten, gelijk wij in de natuurkunde de wetten opsporen, volgens welke de opvolging der verschijnselen plaats heeft, ook hier zoodanige wetten trachten te vinden.

Alle voorwerpen, welke wij met andere voorwerpen te gelijk waargenomen hebben, zijn in ons voorstellingsvermogen derwijze met deze vereenigd geworden, dat de verbeelding ze ook te gelijk weder aan ons vertegenwoordigt. Wij stellen ons een gebouw voor, dat wij vroeger zagen; nu roept onze verbeelding daarbij de voorstelling van voorwerpen, die wij te gelijk met dat gebouw gezien hebben. Of wij zien eene plaats, en weten, hoe ze heet; of wij hooren een naam, en vertegenwoordigen ons de plaats of den persoon, die dien naam draagt. De vroegere gelijktijdigheid der gezigts- en gehoorsvoorstelling heeft zulk eene vereeniging tusschen die beide doen ontstaan, dat met de eene tevens de andere voorstelling opgewekt wordt. Door zoodanig eene vereeniging van voorstellingen leert het kind spreken en de namen der dingen kennen. Zoo worden ook de namen van planten en dieren geleerd volgens het een of ander kruid- of dierkundig stelsel. Wij kunnen dan hieruit deze wet afleiden: wanneer twee voorstellingen, hoe ongelijksoortig ook, te gelijk voor onzen geest geweest zijn, ontstaat er eene vereeniging van dezelve, zoodat de eene door de andere opgewekt wordt.

Deze wet is bijzonder vruchtbaar in toepassing, dewijl al onze woord- en zaakkennis hierop steunt. Daar wij, behalve hetgeen ons de inwendige zin en het levensgevoel openbaren, vijf verschillende soorten van zintuigelijke voorstellingen hebben, zijn hier zeer vele vereenigingen mogelijk: voorstellingen van het gezigt met die van het gehoor, of van den reuk, den smaak, den tastzin, enz. Maar de vereeniging strekt zich ook uit tot begrippen en stellingen, zoodat deze wet ook voor het geheugen geldt. Schröder wijst nu de toepassing dezer wet aan in het leeren der talen, als gegrond op de vereeniging van gezigts- en gehoorsvoorstellingen en begrippen.

Bij het leeren der taal is het volgende op te merken. 1. Het leeren der letters. Dit is zoodanig eene vereeniging van klank- en gezigtsvoorstelling, dat, wanneer de eene voor de bewustheid is, de andere ook daarvoor treedt of teruggeroepen wordt. 2. Het spellen der woorden. Bij de vorige vereeniging wordt nog gevoegd eene zamengestelde klankvoorstelling. 3. Het lezen, waarbij niet meer afzonderlijk het enkelvoudige zigtbare teeken den enkelvoudigen klank, maar dadelijk het zamengestelde zigtbare teeken den zamengestelden klank opwekt. 4. Het begrijpen van hetgeen men leest. Daartoe moeten de gezigts- en klankvoorstellingen nog met de begrippen der dingen, welke door de klanken aangetoond worden, vereenigd zijn; dit is het werk van het geheugen, hetwelk hierbij dezelfde wetten volgt, als de verbeelding. Bij het hooren van den klank wordt tevens het begrip of de zaak gedacht, en door deze gelijktijdigheid is de klank een teeken van het begrip geworden. 5. Het zachte lezen. Door oefening brengen wij het spoedig zoover, dat wij de klanken voorbijgaan en dat door het zien dadelijk de begrippen opgewekt worden. Eigenlijk worden de klanken niet geheel voorbijgegaan, maar wij stellen ze ons bij het lezen voor, en lezen dus alleen voor ons hoorbaar. Ons denken zelve is een zacht spreken tot ons zelven. 6. Het schrijven, waarbij de klanken en zigtbare teekens door de denkbeelden en begrippen opgewekt worden. Door oefening verkrijgt men de vaardigheid, om zacht te schrijven; niet zelden spreekt men, hoewel zacht, de woorden uit, welke men schrijft. 7. Bij het leeren eener vreemde taal, 't welk geschiedt door vergelijking met onze moedertaal, moeten meer voorstellingen met elkander vereenigd worden; t. w. bij ieder woord: *a*) het begrip; *b*) de Nederduitsche

klank, een hoorbaar teeken van het begrip; *c*) de vereeniging van letters, die het woord uitmaken, een zigtbaar teeken van den klank; *d*) de klank in de vreemde taal, een hoorbaar teeken van het begrip; en *e*) de vereeniging van letters in die taal, zijnde een zigtbaar teeken van den klank. Hier zijn dus 20 combinatiën mogelijk, en de onderwijzer zou dus (gelijk door den schrijver aangetoond wordt) 20 vragen kunnen doen, om zich te overtuigen, of de vereenigingen behoorlijk geschied zijn. Wanneer meer talen geleerd en onderling en met de moedertaal vergeleken worden, wordt het getal combinatiën nog veel grooter; zoo geven twee talen 7 voorstellingen en 42 combinatiën. Heeft men eindelijk geleerd, in eene vreemde taal te denken, dan houdt de woordelijke vergelijking met onze moedertaal op, en wordt de vreemde taal in dit opzigt aan deze gelijk.

De bovenstaande opmerkingen leeren, hoe gewigtig de wetten der terugroepende verbeeldingskracht zijn voor het onderwijs en voor de ontwikkeling onzer verstandelijke vermogens.

„Maar", vervolgt Schröder, „hoe belangrijk worden ook deze wetten voor de zedelijkheid en de godsdienst! Zorg, dus zoude ik tot den jongeling zeggen, zorg voor uwe verbeelding, en houd een waakzaam oog op hetgeen door haar vereenigd wordt. Besmet haar niet door onreine en schandelijke beelden; zie toe, zooveel gij kunt, dat deze zich niet zamenhechten met voorstellingen, welke dikwijls voor uwen geest komen. Wacht u vooral, het belagchelijke, bespottelijke, onreine te vereenigen met hetgeen uwen eerbied verdient. Gij kunt zoo moeijelijk die vereeniging verbreken, wanneer zij vast en duurzaam geworden is. In de uren der aandacht, wanneer gij uwen geest tot de Godheid tracht te verheffen, in de uren aan de overdenking van uwen pligt en zedelijken toestand gewijd, in die oogenblikken zelfs zullen die bespottelijke of onreine beelden, welke gij met die eerbiedwaardige voorwerpen vereenigd hebt, tevens met deze voor uwen geest verschijnen; en uwe poging, om ze te verwijderen, zal vruchteloos zijn. En hoe gevaarlijk voor u kunnen deze vereenigingen in den strijd met uwe zinnelijke neigingen worden! Al is het, dat zich in het beslissend oogenblik, waarin gij wankelt, wanneer een afgrond zich voor u opent, die u bij den eersten stap dreigt te verslinden, de waarschuwende stem des gewetens doet hooren en de lessen der waarheid en der wijsheid zich voor uwen geest vertegenwoordigen; die stem kan gesmoord, die lessen kunnen krachteloos gemaakt worden

door de terugroeping van zoodanige beelden en voorstellingen, waarmede gij het heilige vereenigd hebt."

„Verachting" zegt Schröder „verdienen die schrijvers, die hunne talenten en hun vernuft misbruiken, om óf de verbeelding met onreine voorstellingen te besmetten, óf het heilige en eerbiedwaardige in een belagchelijken tooi voor de verbeelding te brengen. Schriften, waarin door de eene of andere redeneering de ondeugd verdedigd, de beginselen van zedenkunde en godsdienst aangetast worden, zullen weinig kwaads stichten, ja zij zijn in zekere opzigten nuttig, omdat hierdoor anderen opgewekt worden ter wederlegging en aanwijzing der dwaling, in de redeneering voorkomende. In het rijk der waarheid op deze aarde kan het der waarheid voordeel aanbrengen, indien zij aangevallen wordt..... Maar gebruikt een schrijver, in plaats van bedaarde redeneering, boert en spot; plaatst hij hetgeen eerbied en achting verdient, op zeer vernuftige wijze, in een belagchelijk licht; ontvlamt hij, door levendige beelden en treffende vergelijkingen, de onreine neigingen; geeft hij aan de ondeugd een fraai en aanlokkelijk gewaad, — ja, dan is het verderf groot, hetwelk hij stichten kan." Uit dit oogpunt beschouwd, moeten, volgens onzen schrijver, ook veroordeeld worden de zoogenoemde travestiën, b. v. die van de Aeneïs van Virgilius door Blumauer.

Uit de beschouwde wet der gelijktijdigheid kunnen ook andere bijzondere wetten betrekkelijk de vereeniging van voorstellingen afgeleid worden, zooals: elke voorstelling van een deel kan die van het geheel opwekken; en: van gelijkvormige voorstellingen kan de eene door de andere opgewekt worden. Deze wet der gelijkvormigheid geeft den dichter of redenaar zijne beelden en vergelijkingen. Schröder haalt hier schoone proeven aan uit Virgilius, Horatius, Schiller, Adam Simons, Tollens, e. a.

De oorzaken, waardoor nu eens deze, dan wederom eene andere voorstelling opgewekt wordt, kunnen niet altijd door ons waargenomen worden.

De wet der gelijkvormigheid is bijzonder gewigtig voor de meeste vakken van kennis en schoone kunsten en is de grondslag van vele uitvindingen. Op haar voornamelijk moet gelet worden bij eene theorie der taal, der welsprekendheid en der dichtkunst, ja zelfs bij de leer van het vinden der waarheid en van de oorzaken onzer dwalingen.

Dewijl, volgens deze wet, van twee gelijkvormige voorstellingen de eene de andere opwekt, worden ook beide dikwijls door hetzelfde woord aangewezen. Men spreekt van verlichting der oogen en verlichting des verstands; van blindheid der oogen en blindheid des verstands; van het verspreiden van lichtstralen en het verspreiden van welvaart en geluk. Werkingen, aandoeningen, toestanden der ziel worden schier alle benoemd even gelijk voorwerpen, werkingen en krachten in de zigtbare wereld. Zoo zegt men: met het verstand omvatten, bevatten, oordeelen, beslissen, begrijpen, besluiten, zien, inzien, doorzien, doordringen, merken; zijne aandoeningen en begeerten beteugelen, bedwingen, opwekken, zuiveren; de hartstogten leiden, besturen, ontvlammen, temmen. Dit gebruik verschaft den redenaar of dichter dikwijls groot gemak en vele voordeelen. — Zeer los is de vereeniging van ongelijksoortige dingen, die toevallig denzelfden klank hebben, waardoor de woordspeling ontstaat 62).

Bij de volken, die zich nog op lagen trap van ontwikkeling bevinden, is de taal meer beeldrijk, dan bij de beschaafde natiën. De mensch is in den onbeschaafden staat, in 't algemeen genomen, meer geschikt om overeenkomsten, dan om verscheidenheden te ontdekken. Het eerste is meer het werk der verbeelding, die zich het eerst, het laatste van het verstand, dat zich later ontwikkelt. Van daar, dat de poëzie ouder is dan het proza. Bij minder ontwikkelde volken is de taal arm: voor de poëzie mag zij geschikt zijn; voor naauwkeurige onderscheidingen, zooals de wijsbegeerte eischt, is zij nog niet vatbaar. Tot de oorzaken, waarom onder de beschaafde talen de eene veel rijker is dan de andere, behoort welligt ook de meerdere of mindere aanleg der natiën zelve, om overeenkomsten te zien, vergelijkingen te maken, enz.

Op de vraag: waarom gebruikt de dichter beelden en vergelijkingen? antwoordt Schröder, dat de ware dichter, bij het vervaardigen zijner onsterfelijke zangen, aan doel noch werking denkt. Zijne gelukkige verbeeldingskracht en zijn geheugen brengen de gedachten, benevens de voor deze gedachten meest passende beelden en vergelijkingen, voor de bewustheid en hij weet als 't ware niet, vanwaar zij komen. Hij stort dezen rijkdom zijner denkbeelden in woorden uit; en de lezer of hoorder zegt: dit is schoon, en gebruikt ook wel het veelbeteekenende,

eenvoudige woord: dit is ongezocht. De vergelijking van den aanhef der Ilias en der Odyssé met dien der heldendichten van Virgilius, Tasso, Voltaire, Klopstock en Ariosto doet den verhandelaar hier nog eenige opmerkingen bijvoegen over de stemming van den waren dichter.

Wenschende, dat deze verhandeling zal hebben doen zien, hoe belangrijk de zielkunde wordt, indien men, het voorbeeld der natuurkunde volgende, met opmerkzaamheid en naauwkeurigheid waarnemingen verzamelt, en daardoor de wetten zoekt te vinden, volgens welke de zielskrachten werken, merkt de schrijver nog ten slotte op, dat het lezen der beste zielkundige werken, om vruchtbaar te zijn, met eene juiste en opmerkzame waarneming van ons zelven moet gepaard gaan. „De zielkunde", zegt hij, „is zelfkennis, welke niet verkregen wordt, dan door een opmerkzaam en onpartijdig oog op zich zelven te vestigen. Elk onzer is mensch, en kan dus in zich zelven de algemeene trekken der menschelijke natuur vinden, en dus ook de bevestiging of wederlegging van hetgeen omtrent haar beweerd wordt. De zielkundige werken, welke wij lezen, zullen des te belangrijker voor ons worden, hoe meer zij ons zelfonderzoek en onze zelfbeschouwing bevorderen. Deze waarneming van ons zelven verkrijgt intusschen dan eerst hooge waarde, wanneer zij ons overtuigt, dat ook in de wereld des geestes, verre verheven boven de zigtbare natuur en bestuurd door den oneindigen, aanbiddenswaardigen Geest, orde, doel en eenheid is, en ons aanspoort, om het waargenomene en ontdekte tot onze zedelijke verbetering, verstandelijke volmaking en tot heil onzer medemenschen te gebruiken".

Schröders verhandeling over de terugroepende verbeeldingskracht heeft inderdaad vele voortreffelijke eigenschappen. Aan zijne methode, de zuiver empirische, die van naauwlettende waarneming der verschijnselen uitgaat, is de auteur, meenen wij, van het begin tot het einde getrouw gebleven. Hij heeft verder zijn onderwerp van alle zijden bezien; hij heeft de werking der verbeeldingskracht in eene overgroote menigte van toestanden ons als voor de oogen geplaatst, het gelijksoortige in de verschijnselen naauwkeurig aangewezen en daaruit met zekerheid de wetten afgeleid, volgens welke dit vermogen der ziel werkzaam is. Eene hooge mate van duidelijkheid kenmerkt zijne voorstelling, zoodat hij ook voor

de in wijsgeerige stelsels oningewijde en aan afgetrokkene redeneeringen niet gewende lezers verstaanbaar is. Maar boveual verdient het onze opmerking en onze hoogachting tevens — wat ook vele andere geschriften van Schröder kenmerkt — dat de gevondene waarheden den auteur zoo gedurig ongezochte aanleiding geven tot zedenkundige en godsdienstige opmerkingen. Men denke hier b. v. aan het door hem aangewezen verband tusschen de wetten der verbeeldingskracht en de zedelijkheid, en aan de bij die gelegenheid ingevlochten toespraak tot den jongeling, in wien hij belang stelt. Ook het slot der verhandeling, dat den lezer aanspoort, om tot zich zelven in te keeren, en hem wijst op God, den oneindigen Geest, uit wien ook onze geest is, strekt hiervan ten bewijze. Zulke gedeelten in Schröders geschriften zijn niet gelijk aan de toepassingen en nuttige lessen, zooals wij in onze kindsheid plagten te vinden achter z. g. leerzame verhalen of fabelen, en die meestal ongelezen bleven; zij behooren bij Schröder tot de ontwikkeling der denkbeelden en waarheden zelve, en maken daarvan een wezenlijk organisch gedeelte uit. Schröders wijsbegeerte vertoonde in alles en overal een zedelijk en godsdienstig karakter. Was hem de kennis van den mensch en zijne vermogens, de zielkunde vooral, het eigenlijke veld, dat de wijsbegeerte te bearbeiden heeft; hij vestigde bij voorkeur zijne aandacht op de hoogste en edelste vermogens der ziel, op haar zedelijken aanleg en hare zedelijke kracht, op hare vatbaarheid om het goddelijke te kennen, te gevoelen en lief te hebben. Het opsporen van de beginselen van het ware en goede, van waarachtige deugd en heiligheid in den mensch, van de middelen, door welke die moeten ontwikkeld worden en van den weg, langs welken de mensch tot zijne waarlijk menschelijke bestemming, tot zuivere deugd en vereeniging met God, en mitsdien tot de hoogste gelukzaligheid kan geraken — dat beoogde hij met zijn wijsgeerig onderzoek, dat verloor hij in zijn onderwijs nimmer uit het oog, om 't even, of hij zijnen leerlingen de grondbeginselen der wiskunde, of de voorschriften der logica of de stellingen der metaphysica ontvouwde.

TIENDE HOOFDSTUK.

Teekenskunde.

KUNSTTEEKENS EN NATUURLIJKE TEEKENS. DE GRONDSLAG DER MENSCHELIJKE KENNIS.

Eene andere verhandeling van Schröder: *Over de menschelijke kennis*, *eene teekenskunde*, geplaatst in het tijdschrift *de Fakkel*, van J. P. Sprenger van Eijk (10de jaargang), staat in naauw verband met die *over de terugroepende verbeeldingskracht*; en wat wij van het kenmerkende van deze gezegd hebben, geldt in groote mate ook van gene. Van waarneming gaat zij uit en door gevolgtrekking, op wettige wijze uit de waarneming afgeleid, komt zij tot hare resultaten. Op uitwendige (zintuigelijke) en inwendige waarneming, zegt hij o. a. in de Inleiding, berust al onze onmiddellijke kennis; terwijl onze kennis van hetgeen wij niet zelven waarnemen of waargenomen hebben, door besluittrekking uit het waargenomene verkregen is. Door besluittrekking vinden wij, voor zoover het den mensch vergund is, het verband der dingen onder elkander, terwijl weder uit dit gekend verband veelvuldige besluiten ontstaan. Dit is toepasselijk niet alleen op het oorzakelijk verband, of het verband tusschen oorzaak en werking, maar ook op het verband van voorwerp en deszelfs teeken. De kennis en het gebruik van dit verband kan daarom theoretische en practische teekenskunde genoemd worden, welker gebied zich zoover uitstrekt, dat in zeker opzigt bijna de geheele menschelijke kennis daarop berust. „De natuur spreekt tot ons door teekens, de geest spreekt tot den geest door teekens, het uitwendige openbaart zich aan het inwendige en het inwendige aan het uitwendige

door teekens. Ja, de Godheid spreekt tot ons door teekens."

Worden wij zoo door de Inleiding reeds eenigermate op de hoogte gebragt, om te verstaan, waarom Schröder de menschelijke kennis eene teekenskunde 63) noemt, de verhandeling zelve opent een ruim veld van beschouwing, en leidt ons door allerlei vakken van menschelijke wetenschap henen, om allerwege ons aan te wijzen, van welken aard al onze menschelijke kennis is en langs welken natuurlijken weg wij die verzamelen. Ook hier heeft de schrijver alles door voorbeelden, welke vooral het dagelijksche leven en ieders ondervinding in menigte oplevert, duidelijk gemaakt. — Wij willen den inhoud van dit uitgebreide stuk vlugtig doorloopen, en enkele bijzonderheden, die ons ter kenschetsing van den schrijver het belangrijkst voorkomen, wat uitvoeriger beschouwen.

I. De schrijver geeft eerst eene verklaring van het begrip van teeken en eene algemeene aanwijzing der verschillende soorten van teekens. Hij begint met voorbeelden. Eene vlag op den toren is een teeken van den verjaardag van iemand der koninklijke familie, van een volksfeest, enz. De rigting van de vlag is tevens een teeken van de rigting van den wind. In het eerste opzigt doet de vlag dienst als kunstteeken, in het tweede is zij een natuurlijk teeken. Het sterk schreeuwen, het ballen der vuisten van twee personen tegen elkander is een natuurlijk teeken van hooggaanden twist; de woorden, die zij elkander toevoegen, zijn kunstteekens. Het rijzen en dalen van het kwik in den thermometer is voor hem, die met het gebruik van een thermometer bekend is, een natuurlijk teeken van de vermeerdering en vermindering der warmte, al heeft hij ook geen begrip van het verband tusschen het een en het ander. Zoo kennen vele menschen vóórteekens van weer en wind, welke zij, ook zonder iets van het oorzakelijk verband te weten, met regt voor natuurlijke teekens houden. Uit deze voorbeelden leidt de schrijver de volgende bepalingen en besluiten af.

Een teeken is iets, hetwelk bij ons opwekt de bewustheid van het tegenwoordig, verleden of toekomend bestaan van iets anders, hetgeen de beteekende zaak genoemd wordt. — Het verstaan van het teeken is gegrond op deze wet: voorstellingen en waar-

nemingen, welke meermalen te gelijk voor den geest geweest zijn, worden hierdoor zóó in de bewustheid vereenigd, dat, wanneer de eene voor den geest is, ook de andere voor den geest verschijnt. — Natuurlijke teekens staan met de beteekende zaak in een verband, dat in de natuur van het teeken en de beteekende zaak zelve gelegen is; bij kunstteekens is dit verband naar willekeur gemaakt, door gewoonte ingevoerd of door toevallige omstandigheden ontstaan.

II. In de tweede plaats bijzonder over de kunstteekens handelende, verdeelt de schrijver die in zigtbare en hoorbare, waarbij ook soms komen de tastbare teekens.

1. Van de zigtbare kunstteekens zijn er twee soorten, n. l. die, welke onmiddellijk teekens van klanken en die, welke onmiddellijk teekens van voorwerpen, voorstellingen en gewaarwordingen zijn. Tot de eerste soort behooren de letters der taal, welke onmiddellijk teekens der klanken en middellijk teekens der gedachten zijn; alsmede de kunstteekens, welke men in verschillende kunsten en wetenschappen, als wiskunde, plantkunde, scheikunde en geneeskunst gebruikt. Tot de tweede soort moeten gebragt worden de verschillende zin- en leesteekens, de zegels, velerlei merken, die men aan voorwerpen geeft om ze te onderkennen, teekens in een boek, knoopen in den zakdoek ter herinnering, uithangborden, kleedingen, als zijnde de teekens der geslachten en van waardigheden en posten in de maatschappij, met welke gelijkgesteld kunnen worden de hoorbare zuivere kunstteekens der titulatuur.

2. Tot de hoorbare zuivere kunstteekens behoort allereerst de taal, bestaande in gearticuleerde klanken, teekens van voorstellingen, begrippen en gedachten. In de talen zijn echter ook natuurlijke teekens, de klanknabootsende woorden. Verder teekens, welke den tijd aanwijzen, zooals het slaan der klokken, het geluid van klepper of torenwachter; ook het klokkengelui bij verschillende gelegenheden, zoo schoon bezongen door Schiller, en vele andere kunstgeluiden, ter aanwijzing van hetgeen geschiedt, geschied is of geschieden zal, b. v. het trompetten, trommelen, kanongebulder, hoorngeblaas, trekken aan de kamer- of huisbel.

3. Kunstteekens van den tastzin worden veel zeldzamer gebruikt. Zij komen vooral te pas bij het onderwijzen van blinden.

III. In de derde plaats spreekt de verhandelaar over kunstteekens, welke in sommige opzigten in een natuurlijk verband staan met de beteekende zaken, en gemengde teekens kunnen heeten, daar de mensch bij het kiezen en wijzigen dezer teekens de natuur min of meer gevolgd heeft. Voorbeelden van gemengde zigtbare kunstteekens zijn: *a.* De kunstteekens, waardoor wij de getallen aanwijzen. Hoewel deze teekens willekeurig zijn, is echter hunne vereeniging en plaatsing gegrond op een natuurlijk verband, n. l. op de telling tot 10, volgens het getal der vingers. *b.* De kunstteekens, welke de hoogte en den duur der tonen en andere bijzonderheden der toonkunst aanwijzen. Voorbeelden van gemengde hoorbare teekens geven: *a.* De klanken, waardoor de getallen aangewezen worden, vooral de zamengestelde: want hierbij openbaart zich, evenals bij het schrijven der getallen, dat natuurlijk verband met de telling tot 10. *b.* De klanken der taal, waardoor wij onze gewaarwordingen en aandoeningen te kennen geven, voor zoover de toon, de stem, met welke men spreekt, de gemoedsgesteldheid van den spreker aanduiden. *c.* De melodie van een gezang, voor zoover die met den inhoud van het gezang overeenstemt.

IV. De schrijver gaat nu over tot het beschouwen der natuurlijke teekens, waaraan verder het grootste deel der verhandeling gewijd is. Alle voorwerpen van uit- en inwendige waarneming, zegt Schröder, kunnen voor zuivere natuurlijke teekens gelden. Hij verdeelt ze in soorten, volgens hunnen oorsprong en het natuurlijk verband met de beteekende zaak.

A. Natuurlijke teekens, gegrond in de wederkeerige werking van ziel en ligchaam.

Uit dit verband, dat wij overigens niet kunnen verklaren, ontstaan de willekeurige en onwillekeurige bewegingen des ligchaams. Deze laatste zijn niet onzekere, natuurlijke teekens van den toestand, de werkingen en de aandoeningen der ziel. Door haar wordt het ligchaam een spiegel der ziel. Hiertoe behooren de bewegingen van het bloed en het hart, bij vreugde, schaamte, toorn, bij angst en vrees, wanhoop en schrik; het rood en bleek worden; de gelaatstrekken, die dikwijls de aandoeningen der ziel verraden en vele houdingen en natuurlijke gebaren, die te kennen geven, wat in ons omgaat. Hoorbare teekens van deze soort zijn de natuurlijke tonen en

klanken, waardoor men ligchaamsmarten, vrolijkheid, toorn, angst, verlangen, enz. te kennen geeft; zij vormen eene natuurtaal, die ook vele dieren in hunne mate hebben, en waarvan in de grammatica slechts weinige klanken, als tusschenwerpsels, genoemd worden. — De schrijver handelt hier breedvoerig over de verschillende wijzigingen, welke deze natuurlijke openbaringen van zielstoestanden in verschillende omstandigheden ondergaan; over de afwisseling, die daarin merkbaar is; over de opvolging der toestanden en hoe zich die in ligchaamsbewegingen afspiegelen; over blijvende trekken en teekens in het gelaat, door sommige aandoeningen, driften en hartstogten veroorzaakt, enz. terwijl hij alles met een tal van voorbeelden uit de dagelijksche ervaring en uit de geschiedenis opheldert. Die hoorbare en zigtbare teekens, die de verschillende toestanden der ziel te kennen geven, maken datgene uit, wat men de natuurlijke taal des menschen in eene ruime beteekenis kan noemen. Schröder voegt hier nog eenige opmerkingen bij, door voorbeelden gestaafd, hoe ook wederkeerig die teekens zelve terugwerken op de zielstoestanden, en zegt vervolgens, dat door den wil des menschen de natuurlijke taal dikwijls verbasterd en in eene bedriegelijke kunsttaal veranderd wordt. De mensch is in staat te veinzen, ja door gewoonte kan hij het zoover brengen, dat het veinzen eenigszins onwillekeurig wordt, althans hem geene of zeer geringe moeite kost.

B. Natuurlijke teekens, gegrond in een bekend oorzakelijk verband.

Wanneer wij weten, dat B altijd de werking van A is, dan is het waarnemen van deze werking B voor ons een teeken, dat de oorzaak A aanwezig is. Deze teekenskunde gebruiken wij in het dagelijksche leven onophoudelijk. In de natuurkunde, scheikunde en physiologie der planten, dieren en van den mensch besluit men uit deze teekens tot het verledene, tegenwoordige en toekomende.

C. Natuurlijke teekens en teekenskunde, gegrond op gelijktijdigheid en opvolging. Waarde dezer teekenskunde als voorspellingskunst.

Daar in de meeste gevallen het oorzakelijk verband ons of in het geheel niet, of slechts onvolmaakt bekend is, en daarenboven ook dezelfde werkingen uit verschillende oorzaken kunnen ontstaan, moeten wij dikwijls tot teekens, welke slechts op de waargenomene gelijktijdigheid en opvolging berusten, onze toevlugt ne-

men. Hebben wij veelvuldig waargenomen, dat B gelijktijdig is met A, of op A volgt, dan is de aanwezigheid van A voor ons een teeken, dat B is, of zijn zal, terwijl de aanwezigheid van B een teeken is, dat A is, of geweest is. Deze teekens berusten dus op inductie en zijn des te meer ware of zekere teekens, hoe veelvuldiger onder dezelfde omstandigheden deze gelijktijdigheid en opvolging is waargenomen. Zoo is de barometerstand een veilig teeken van de meerdere of mindere drukking der lucht, omdat hier een bekend oorzakelijk verband bestaat en dikwijls, maar niet altijd, van de weersgesteldheid, daar deze ook van nog andere oorzaken afhangt. Weervoorspellingen zijn in 't algemeen zeer onzeker, omdat zoo vele oorzaken van weersverandering ons nog onbekend zijn, zoodat onze teekenskunde in dezen grootendeels rust op waargenomene gelijktijdigheid en opvolging. Door voortgezette meteorologische waarnemingen komt men echter allengs verder in de kennis der hierin heerschende natuurwetten. Veel onzekerder nog is de teekenskunde, die uit het verledene, dat ons de geschiedenis vertoont, de toekomende gebeurtenissen, lotgevallen der volken, enz. tracht te voorspellen. Hier toch werkt in het bijzonder eene hoogst veranderlijke kracht, n. l. de wil en de begeerte des menschen, terwijl bovendien de bijzondere wegen, welke het Godsbestuur zal inslaan, om het licht, de waarheid en het goede in den strijd met duisternis, onwaarheid en zonde te doen zegepralen, ons geheel onbekend zijn. De geschiedenis leert ons niet, staatkundige voorspellingen te doen, maar veel meer het tegenwoordige te begrijpen, voor zoover het een gewrocht is van het verledene. De toekomende lotgevallen van menschen en staten blijven ons, aardbewoners, onbekend. „Bij deze onzekerheid is 't het best, het oog te vestigen op Hem, die deze lotgevallen en krachten met wijsheid en heiligheid bestuurt; daarop te vertrouwen, dat er nog geen dag is geweest, op welken de zon niet is opgegaan; dat er nog altijd uren geweest zijn, waarin haar vermogend licht door de wolken heenbrak, en ze deed verdwijnen; dat er nog geen onweer is geweest, hetwelk geene zuivering der lucht voortbragt, en dat meestal na en met hetzelve een vruchtbare, menschen, dieren en planten verkwikkende regen neerviel, waarna zich wederom liefelijke zonnestralen vertoonden. Laat ons op deze zon vertrouwen, of liever op Hem, die deze zon laat opgaan en schijnen. Ieder zorge slechts, dat zijn horizon zuiver zij, dat binnen en buiten hem, zoover de

werking zijner kracht zich uitstrekt, rust en vrede zij; dan zal het wélgaan."

Nadat de schrijver alzoo drie soorten van natuurlijke teekens heeft doen kennen, wijdt hij ruim een veertigtal bladzijden aan de beschouwing van eenige vakken van menschelijke kundigheden en leerstelsels, ten einde het uitgestrekt gebruik der teekens, vooral van die soort, welke op waargenomene gelijktijdigheid en opvolging gegrond zijn, nog nader te doen zien. Hij handelt daartoe: *a*) over de natuur-wetenschappen, *b*) over de kennis door zintuigelijke waarneming, *c*) over de geneeskundige semiotiek, *d*) over de physionomie-kunde en *e*) over de schedel- of organenleer van Gall. Wij willen ons verslag niet al te uitvoerig maken, en daarom alleen het volgende mededeelen. Bij *a*, *b* en *c* wijst Schröder aan, dat in dezen onze kennis geheel en al eene teekenskunde is, berustende op het in de natuur der dingen gegronde en door ons waargenomen verband tusschen het teeken en de beteekende zaak, waarbij echter dwaling en misvatting niet uitgesloten zijn. — Wat de physionomie-kunde betreft, indien men hierdoor verstaat de kennis, welke men uit de uitdrukking des gelaats aangaande den tegenwoordigen toestand der ziel kan verkrijgen, dan behoort zij tot die teekenskunde, welke in des menschen natuur gegrond is. Ook kunnen heerschende neigingen, aandoeningen en hartstogten, ingespannen werkzaamheid van het verstand, het gehengen en de verbeelding sommige vaste trekken in het gelaat doen ontstaan, die dus het eigen werk van den geest zijn. Maar gaat men met Lavater verder en meent men in den vorm der deelen van het aangezigt de wezenlijke, oorspronkelijke en blijvende eigenschappen van den geest en zelfs verschillende wijzigingen daarvan te kunnen zien, dan komt men op het gebied der fantasie, en stelt zich, gelijk zelfs Lavater van zich bekent, aan vele misslagen en aan dagelijksche dwalingen bloot. — Hoogere waarde kent Schröder toe aan die teekenskunde, welke bekend is onder den naam van Gallsche schedel-leer of organen-leer. Zij mag niet onder de menigte van excentrieke wijsgeerige en natuurkundige stelsels van den lateren tijd gerekend worden, daar zij het menschkundig onderzoek aanmerkelijk bevorderd, verschillende deelen daarvan opgehelderd en verrijkt en nieuwe, voor de beschouwing der geestvermogens gewigtige gezigtspunten aangewezen heeft. Schröder deelt nu de grondbeginselen mede, waarop de organologie van Gall, als teekenskunde, rust. Hoe men overigens

ook over haar moge oordeelen, Schröder acht haar in allen gevalle vatbaar, om door waarnemingen wederlegd of bevestigd en, in dit laatste geval, verbeterd en volmaakter te worden. Is zij gegrond, dan is zij voorzeker eene gewigtige ontdekking in de physiologie van het menschelijk en dierlijk ligchaam en in de psychologie van den mensch, daar zij zich vertoont als eene leer, welke aanwijst de bestemming der hersenen als onderscheidene en bepaalde werktuigen van den geest. Als zoodanig is zij ook meer dan enkel teekenskunde. Hare waarde op den duur zal geheel afhangen van met onpartijdigheid en naauwkeurigheid voortgezette waarnemingen. Blijkt uit deze waarnemingen, dat het stelsel op een goeden grond rust, dan houdt het waarde, al vindt men ook, dat Gall in verschillende dingen gedwaald heeft. Al wordt b. v. op dezen weg der waarneming slechts een zeer klein getal van organen, voor sommige werkingen van den geest, gevonden, dan is zoodanig eene ontdekking reeds als hoogst belangrijk te beschouwen, en nog gewigtiger, dan b. v. de ontdekking van eene te voren onbekende planeet of wachter. — Zoo spreekt de wijsgeer, in wiens schatting de mensch hooger staat, dan de stoffelijke schepping! 64).

D. Natuurlijke teekens, door gelijkvormigheid en overeenkomst ontstaande.

Al de tot nu toe door ons beschouwde teekens, zegt Schröder, staan in eenig oorzakelijk verband tot de beteekende zaak. Maar er is ook eene geheel andere soort van teekens, n. l. die, welke gelijkvormigheid hebben met de beteekende zaak. Deze gelijkvormigheid kan plaats hebben in één opzigt, ook bij groote ongelijkheid in vele andere opzigten. Voorbeelden zijn: *a.* Meetkundige teekens van gelijkvormigheid, n. l. de lijn, het beeld van afstand en rigting, en alle andere meetkundige afbeeldingen, die daaruit voortkomen, zooals van een hoek, driehoek, enz. *b.* Teekens van gelijkvormigheid, welke afbeeldingen zijn van voorwerpen der natuur, der kunst of der verbeelding: portretten, afbeeldingen van landschappen, steden, dieren, planten, werktuigen, enz., 't zij in bloote omtrekken, 't zij met licht en schaduw of met kleuren, enz., en voortbrengselen der beeldhouwkunst. *c.* Teekens van gelijkvormigheid, welke de toonkunst, taal en dichtkunst geven. De toonkunst, voor zoover zij door tonen en melodie eene zekere afbeelding geeft van eene ge-

waarwording of beweging; de taal en de dichtkunst, voor zoover zij zich bedienen van beeldspraak en woorden, genomen in eene oneigenlijke beteekenis. *d.* Teekens van gelijkheid, voortkomende uit de betrekking van ruimte en tijd. Hiertoe behoort in 't bijzonder de voorstelling van het zijn in de ruimte, of het buiten elkander zijn van uitwendige voorwerpen, en het zijn in den tijd, of het na elkander zijn van in- en uitwendige voorwerpen, beide aangewezen en afgebeeld onder de gedaante van eene regte lijn. Deze kan gebruikt worden als beeld van afstand en rigting niet alleen in de ruimte, maar ook in den tijd. Schröder wijst in eenige proeven aan, hoezeer de voorstellingen van ruimte en tijd door dit beeld worden verduidelijkt.

Niet het minst belangrijk gedeelte van de verhandeling is het laatste, handelende over die soort van natuurlijke teekens, waarmede al onze waarneming van de uitwendige wereld begint en waarop dus onze kennis van haar gegrond is. Het heeft tot opschrift:

E. De zintuigelijke gewaarwordingen, beschouwd als natuurlijke teekens der voorwerpen onzer waarneming.

Schröder bespreekt hier een vraagstuk, dat vele wijsgeeren van vroegeren en lateren tijd heeft bezig gehouden, n.l. of wij op de waarnemingen, die door middel van onze zinnen geschieden, staat kunnen maken, of niet; of de zinnen ons getrouw berigt geven van het buiten ons bestaande, dan of 't geen wij door haar meenen waar te nemen, bloot inwendige gewaarwording, zonder objectieve werkelijkheid is. Hij doet dit door te handelen:

I. Over den indruk der voorwerpen op onze zintuigen, het gevoel van den indruk en de waarneming.

De waarneming der voorwerpen buiten ons geschiedt door organen, waarmede zenuwen vereenigd zijn, die met de hersenen in gemeenschap staan. Het ligchaam, dat waargenomen wordt, werkt op deze organen middellijk of onmiddellijk. Het geeft een indruk op de organen, door middel van deze op de zenuwen en door de zenuwen op de hersenen. Daarop volgt bij ons de gewaarwording, of het gevoel van den indruk, 't welk aangenaam of onaangenaam en zeer verschillend in sterkte en hoedanigheid kan zijn. Met deze gewaarwording, die subjectief is, d. i. tot het gemoed alleen behoort, is vereenigd de waarne-

ming in de ruimte. Deze is objectief, d. i. zij bestaat in de bewustheid van de tegenwoordigheid en het bestaan van ligchamen, en dus ook in de bewustheid van het bestaan van ons ligchaam en van het orgaan, waarop die indruk geschiedt, van de betrekkelijke plaats, den afstand, de grootte, den vorm en andere bijzondere hoedanigheden van het voorwerp, waarvan wij een indruk gevoelen. Terwijl wij op deze wijze indruk, gewaarwording en waarneming van elkander kunnen onderscheiden, is het ons niet mogelijk, de wijze, waarop elk van deze drie ontstaat, en hun onderling verband te verklaren. Hoe de indrukken aan de zenuwen medegedeeld en door deze voortgeplant worden tot de hersenen, blijft ons duister, zoo lang wij het zenuwleven en de zenuw-werkingen niet naauwkeuriger dan tot dusver kunnen nasporen. Het verband tusschen indruk en gewaarwording zal wel altijd boven het bereik van het menschelijk verstand blijven, omdat het behoort tot het voor ons onnaspeurlijk verband van ziel en ligchaam en in 't algemeen van het uit- en inwendige. Wat eigenlijk waarneming is en in welk verband zij staat met indruk en gewaarwording, is nog meer onverklaarbaar. Er heerscht hier eene duisternis, welke door geen analogiën, beelden en vergelijkingen, en nog minder door de magtpreuken van sommige wijsgeeren en natuurkundigen zal weggenomen worden.

II. Over de waarheid der zintuigelijke waarneming en de gevoelens der wijsgeeren hierover.

„Het meest gewigtig onderzoek aangaande deze drie voorwerpen", zegt Schröder, „is voorzeker, of de zintuigelijke waarnemingen, wanneer daarbij geen zoogenaamd zinsbedrog plaats heeft, waar zijn, zoodat men daarop vertrouwen kan: want indien deze geen vertrouwen verdienen en onder de gewrochten der verbeelding moeten geplaatst worden, dan is de geheele menschelijke kennis der uitwendige wereld schijn, een spel, vermakelijk misschien om te aanschouwen, maar van weinig belang."

De meeste wijsgeeren, die de waarheid der zintuigelijke waarnemingen ontkennen of betwijfelen, gaan uit van de meening, dat de waarnemingen niets anders zijn, dan voorstellingen; waarvoor zij verschillende gronden aanvoeren, b. v. „de ziel kan toch niet buiten zich zelve gaan, en kan dus alleen bewustheid hebben van hetgeen in haar voorvalt." Hierdoor wordt de geheele uitwendige wereld in eene

bloot voorgestelde veranderd, zonder wezenlijkheid. Dit is het strengste idealismus of egoïsmus (het erkennen van geen ander bestaan, dan van het Ik). „Het Ik plaatst zich zelven", zegt Fichte, „en plaatst het zich zelven, dan plaatst het ook het niet-Ik", d. i. de uitwendige wereld.

Schröder beschouwt nu eenige zeer uiteenloopende stellingen en hypothesen, waardoor men heeft willen verklaren, hoe de voorstelling van voorwerpen in ons ontstaat. Hij betoogt, dat zoowel de stelsels van Cartesius, Locke en Platner, als dat van Kant; zoowel de meeningen van Plato en Leibnitz, als die der Cyrenaïci, van Democritus en van de scholastieken, de waarheid der zinnelijke waarnemingen niet begunstigen en tot een idealismus van verschillenden aard, of althans tot twijfel aan de waarheid der menschelijke kennis leiden. Daar wij later op Schröders beoordeeling dier stelsels terugkomen, bepalen wij ons hier tot de opmerking: „dat al deze stelsels gebouwd zijn op hypothesen, waarbij op de uitspraken der menschelijke bewustheid geen acht is geslagen".

De etymologie is in strijd met de idealistische stelsels; immers waarnemen is: iets als waar aannemen. Doch in wijsgeerige onderzoekingen heeft de etymologie geen gezag. De menschelijke bewustheid alleen kan, volgens Schröder, hier uitspraak doen 65).

Waarheid, zegt Schröder, is een afgetrokken begrip, hetwelk alleen betrekking heeft tot het oordeelen. De vraag: wat is waarheid? is dezelfde als: welk oordeel is waar? Een oordeel is waar, wanneer dat bestaan en die betrekking, welke het aanwijst, wezenlijk plaats hebben. Elke waarneming is een oordeel. Men moet onderscheid maken tusschen grondwaarheid en afgeleide waarheid. Grondwaarheid is die, welke op zich zelve blijkbaar is en uit geene andere waarheid als besluittrekking kan afgeleid worden. Afgeleide waarheid is elke besluittrekking, uit ware praemissen opgemaakt. Deze is eene bewijsbare waarheid, terwijl gene niet bewijsbaar is. Tot welke soort behooren nu de zintuigelijke waarnemingen, indien zij waarheid behelzen? Noodzakelijk moeten ze tot de eerste gerekend worden. Immers, wat ons door haar verkondigd wordt, dat kan niet bewezen worden, maar steunt alleen op de getuigenis onzer bewustheid. Heeft deze getuigenis geen gezag en kracht ten opzigte van de waarheid, dan is er voor den mensch geene grond-

waarheid en dus ook geene afgeleide; — hij moet dan afstand doen van alle kennis niet alleen op het gebied der zintuigelijke, maar ook op dat der inwendige waarneming; ja, de onzekerheid zal zich uitstrekken tot zijn eigen bestaan. Met zulk een scepticist, die de getuigenis der bewustheid loochent, kan men over waarheid in 't geheel niet redeneeren. Schröder zegt, hier niet te bedoelen de bewustheid van dezen of genen, maar de uitspraak der bewustheid van elken ontwikkelden, naar ligchaam en ziel gezonden mensch, al rangschikt hij zich ook onder de idealisten of de grootste twijfelaars. De vraag is maar: getuigt de menschelijke bewustheid, dat wij de waarheid der zintuigelijke waarnemingen, zoo er geen zinsbedrog plaats heeft, voor eene grondwaarheid moeten houden? En deze vraag moet bevestigend beantwoord worden: de getuigenis der bewustheid is hier zoo duidelijk, standvastig en volkomen, als ergens eene zijn kan. Zelfs de idealisten en twijfelaars zijn zoo volkomen van de waarheid der zintuigelijke waarnemingen overtuigd, dat zij in hun handelen en spreken in het gewone leven standvastig van deze overtuiging uitgaan, en alleen dan die overtuiging schijnen te verlaten, wanneer zij over hunne wijsgeerige stelsels en hunne hypothesen spreken en schrijven. „Maar in het gebied der waarheid wordt harmonie vereischt. De waarheden moeten met elkander, de verkondiger der waarheid moet met zich zelven overeenstemmen. De wijsgeer, die anders in het gewone leven denkt, redeneert, vreest, hoopt, verwacht en begeert, dan in zijne wijsgeerige bespiegelingen, kan hier, waar over de uitspraken der menschelijke bewustheid gehandeld wordt, geen geloofwaardig getuige der waarheid zijn".

Wij ontleenen aan het slot der verhandeling nog de volgende woorden, die al weder den stempel dragen van des schrijvers godsdienstig wijsgeerigen geest.

„De natuur spreekt dus tot ons door teekens, de mensch openbaart zich aan den mensch door teekens, wij openbaren ons aan ons zelven door teekens, de Godheid openbaart zich aan ons door teekens. De almagt, wijsheid en goedheid van God, zigtbaar in de natuur, vertoont zich aan ons niet anders, dan door teekens. Doch er zijn ook andere teekens, welke ons de Godheid, het bovenzinnelijke, onze bestemming verkondigen — en deze zijn het, welke van onze zedelijke bewustheid, van ons geweten uitgaan. Er zijn oogenblikken in het leven, waarin deze teekens bijzonder krachtig en levendig zijn; doch wij kunnen die kracht

versterken en verzwakken. Er zijn dus twee soorten van teekenskunde. De lagere bepaalt zich tot de zinnenwereld en onze zinnelijke natuur, de hoogere tot het bovenzinnelijke en tot de zedelijke natuur des menschen. Deze hoogere teekenskunde doet ons in de natuur en in onze zedelijke bewustheid teekens van het onvoorwaardelijk goede, van God, van onze hooge bestemming, vrijheid en onsterfelijkheid aanschouwen. Laat een mensch in de lagere teekenskunde hoogst kundig en ervaren zijn; laat zijn scherpzinnig verstand meer dan anderen het oorzakelijk verband kennen en de wetenschappen met gewigtige ontdekkingen verrijken; laat hij de uitstekendste talenten voor de schoone kunsten bezitten en door dit alles grooten roem zich verwerven; indien de hoogere teekens niet met kracht voor zijnen geest treden en invloed op zijn gevoel, zijne handelingen en beginselen hebben, dan kan hij op geen ware achting aanspraak maken, en het hoogere geluk des levens niet genieten. Deze hoogere practische teekenskunde is het doel der ware wijsbegeerte. Zij geeft kracht en troost bij de lotgevallen des levens, moed en hoop bij het verlaten der aardsche loopbaan. Wijsbegeerte en natuurbeschouwing, welke ons niet tot haar geleiden, missen hare hoogere waarde".

Wij hebben aan dit overzigt niet veel toe te voegen. Schröders geschriften hebben, gelijk men bij eene opeenvolgende lezing der verschillende stukken allengs meer opmerkt, nevens eene verwonderlijke helderheid, iets eigenaardigs, waarvoor wij de regte benaming niet kunnen vinden, maar wat — juist het tegendeel van afgetrokkene bespiegeling — zoo geheel uit den mensch zelven genomen is en daarom ook zoo overtuigend tot den mensch spreekt. Gelijk hij aan het slot zijner verhandeling *over de terugroepende verbeeldingskracht* den beoefenaar der zielkunde den raad gaf, om telkens tot zich zelven in te keeren en in zich zelven de oplossing te zoeken van de gewigtigste zielkundige vraagstukken, zoo dwingt hij telkens zijne lezers, den blik naar binnen te slaan en aan de verschijnselen van het eigen zieleleven de door hem voorgedragen denkbeelden en stellingen te toetsen. Zijn toon verkrijgt daardoor dikwijls iets gemoedelijks, iets trouwhartigs, iets dat vertrouwen inboezemt, en 't welk, vereenigd met het gepaste, vaak treffende gebruik, dat hij maakt van verschijnselen en voorvallen uit het dagelijksche leven, zijne verhandelingen tot eene aangename en onder-

houdende lectuur maakt voor ieder, die in zielkundige onderzoekingen belang stelt. Het spreekt van zelf, dat, waar men zich, gelijk hier meestal, tot een bloot verslag van den gang der stukken en tot de hoofddenkbeelden moet bepalen, veel van dit aangename en aantrekkende verloren gaat.

Op ééne bijzonderheid moeten wij hier nog de aandacht vestigen. Schröders verhandeling over de teekenskunde is ons een bewijs, dat hij in zijn wijsgeerig nadenken allengs gekomen was tot den diepen en diepsten grond, waarop alle menschelijke kennis rust. Met Kant, en als van Kant af, had hij zijn wijsgeerig nasporen begonnen. Het geheele streven van Kant was geweest, om in de plaats van het vroegere dogmatisme, welks grondslagen gebleken waren, het gebouw, dat men daarop had opgetrokken, niet te kunnen dragen, en in de plaats van het alles verwoestende scepticisme, dat den mensch slechts overliet, te wanhopen aan al wat waarheid heeten mogt, ja te twijfelen aan zich zelven, een nieuwen, hechten, op deugdelijke grondslagen gevestigden tempel der waarheid op te bouwen. Den grondslag der waarheid en der menschelijke kennis na te sporen, dat heeft Schröder van den beginne af meest van de critische wijsbegeerte geleerd. En werd het hem allengs duidelijk, dat ook op dien grondslag, welken Kant gemeend had te leggen, niet kon voortgebouwd worden, m. a. w. dat men, van de Kantiaansche beginselen uitgaande en die regtmatig toepassende, noodwendig tot een nieuw idealisme moest vervallen, voor 't welk alle zoogenaamde kennis van de uitwendige en inwendige verschijnselen niet meer is dan product van onze eigene natuur, subjectiviteit, zonder zekerheid of waarborg van objectieve werkelijkheid; — deze ervaring was hem een prikkel, om, zijn eigen weg betredende, al dieper en dieper na te vorschen, of het hem gelukken mogt, ware en onwankelbare gronden voor alle kennis en weten te ontdekken. Daarom konden hem de meeste Duitsche stelsels van wijsbegeerte, die op Kant waren gevolgd en grootendeels in de rigting van Kant waren voortgegaan, niet bevredigen. Zij gaven hem niet, wat hij zocht: waarheid, zekerheid onzer kennis van het objectieve. Zij bleken hem al meer en meer de objectiviteit in eene idealistische subjectiviteit op te lossen en te vernietigen. In één punt bleef Schröder het met Kant eens: in den mensch zelven moest gezocht worden: uit den mensch zelven moest het antwoord opgediept worden op de vraag: hoe komt de mensch tot waarheid, dat is, tot eene ware ken-

nis? En wat hij vond op zijn zoeken, dat waren de grondwaarheden, dat wil zeggen, zulke waarheden of overtuigingen, die bij ieder redelijk ontwikkeld mensch, gezond naar ligchaam en geest, aanwezig zijn; waarheden en overtuigingen, die niet kunnen bewezen worden, omdat juist op haar het bewijs voor elke andere waarheid steunt, en niet behoeven bewezen te worden, omdat geen redelijk mensch er aan twijfelen kan. Hij vond, dat de mensch in het dagelijksche en gewone leven altijd van zulke grondwaarheden uitgaat en er op bouwt. Op grondwaarheden rust ook, gelijk wij van Schröder gehoord hebben, de geheele wiskunde. Maar hoe zijn zij in onze ziel? vanwaar is hare algemeenheid? vanwaar komt het, dat zij niet betwijfeld mogen of kunnen worden? Zoo vroeg hij, al dieper nasporende. En het antwoord, door hem in vroegere geschriften reeds aangeduid, maar hier en later duidelijker en vollediger gegeven, was dit: zij zijn de getuigenissen, de uitspraken onzer menschelijke bewustheid.

Ik geloof, dat hiermede het meest kenmerkende van Schröders wijsbegeerte genoemd is. Van hem zelven zullen wij eene nog breedere beschouwing van die grondwaarheden en eene aanwijzing van hare belangrijkheid ontvangen in het geschrift, dat op al zijne werken de kroon geplaatst heeft, n.l. zijne *Proeve over de waarheid der menschelijke kennis.* Eerst hebben wij echter nog eene andere verhandeling te vermelden, die niet minder belangrijke vraagpunten ter sprake brengt.

ELFDE HOOFDSTUK.

Krachten en Werkingen.

ORGANISCHE, PSYCHISCHE EN NIET ORGANISCHE KRACHTEN.
MONISME OF DUALISME?

Toen de Secretaris der Leidsche Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, Prof. M. Siegenbeek, in zijn jaarverslag van 1845, hulde bragt aan de nagedachtenis der leden, die in den laatsten tijd dier Maatschappij waren ontvallen, roemde hij in Schröder o. a. zijne ongemeene begaafdheid, om afgetrokkene denkbeelden en beschouwingen op eene duidelijke en onderhoudende wijze voor te dragen, en haalde, ten bewijze daarvan, de verhandeling aan, die hij hem bij eene openlijke vergadering der eerste klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut had hooren voordragen: *Over de Prikkelbaarheid.* De belangrijkheid van dat stuk zal ook aan onze lezers blijken, wanneer we daarvan den gang der redeneering medegedeeld en op de diep ingrijpende zaken, die daarin behandeld worden, de aandacht gevestigd zullen hebben.

In eene uitvoerige inleiding betoogt Schröder het nut, dat de beoefening der wetenschappen trekken kan uit de waarneming van analogiën of overeenkomsten van verschijnselen en werkingen. Zij wijzen iets gemeenschappelijks aan en brengen eenheid in het veelvuldige. Hoe verder zij zich uitstrekken, des te meer voldoen zij in dit opzigt. Zij doen ons algemeene wetten vinden.

Zulk eene analogie, die zich in het geheele rijk der natuur, zoowel der inwendige als der uitwendige, openbaart, geeft ons het begrip van prikkelbaarheid of opwekbaarheid der krach-

ten. In de nieuwe physiologie wordt dit begrip gebruikt bij de werking der organische krachten in het dieren- en plantenrijk. Schröder acht het niet minder toepasselijk op de werkingen, welke wij aan de zielskrachten en aan de krachten in het niet organische rijk der natuur toeschrijven. Dienvolgens handelt hij:

I. Over de opwekking der organische krachten.

Organen noemt men die deelen van ligchamen van planten en dieren, door en in welke zekere werkingen geschieden. Men spreekt dus van organische werkingen, organische krachten, organische ligchamen. Prikkel is alles, wat eene organische kracht in werking brengt of tot werking opwekt. Prikkelbaarheid is opwekbaarheid.

Eene oorzaak, voor zoover zij eene bepaalde soort van werking voortbrengt, noemt men eene natuurkracht. Zoo wordt b.v. die werking, door welke de ligchamen elkander naderen, aantrekking genaamd; de oorzaak heet aantrekkingskracht. Hieruit volgt, dat er zoovele bijzondere natuurkrachten moeten aangenomen worden, als er soorten van werkingen zijn, welke niet de eene uit de andere afgeleid en verklaard kunnen worden. Voorts schrijven wij aan eene zelfstandigheid eene bepaalde kracht toe, voor zoover zij eene bepaalde soort van werking voortbrengt of kan voortbrengen. De zon, maan, enz. hebben aantrekkingskracht; de lucht, het ivoor, de spons, enz. veerkracht; onze ziel verbeeldingskracht.

Het begrip kracht is derhalve slechts een hulp-begrip. Kracht is een praedicaat van eene zelfstandigheid. De vraag: wat is eene kracht op zich zelve? — is ongerijmd. „Velen, niet alleen wijsgeeren, maar ook natuurkundigen en wiskundigen van vroegeren en van onzen tijd, redeneeren zóó over krachten, alsof ze bijzondere wezens, zelfstandigheden, ja personen zijn. Zij redeneeren over een ijdel beeld hunner fantasie, en wanneer zij met dit maaksel niet teregt kunnen, klagen zij over de beperktheid van het menschelijk verstand. Wat heeft men niet al gesproken over het schoone, goede en ware, afgezonderd van hetgeen schoon, goed en waar is! wat heeft men niet gespeeld met het begrip leven! wat heeft men al niet geconstrueerd door de aantrekkings- en afstootingskracht, en daaruit niet alleen ligchamen, maar ook levenskrachten voortgebragt! Welke metamorphozen heeft niet het begrip rede in de laatste vijftig jaren in de Duitsche wijsgeerige scholen ondergaan, zoodat men thans niet meer weet, wat men daarvan zal maken!

Laat aan den dichter de vrijheid vergund zijn, om zijne wereld met zoovele zelfstandigheden, als hij wil, te bevolken en met de schoonste bloemperken te versieren; maar de wijsgeer is als zoodanig geen dichter. Hij vindt en tracht te vinden, hetgeen bestaat; en alle schoonheid, waarnaar hij streeft, is: eenvoudig, klaar en duidelijk aan te wijzen, hetgeen eene naauwkeurige waarneming en eene juiste redeneering hem doet vinden, en hetgeen niet vermengd is met de gewrochten eener scheppende verbeeldingskracht. Waar deze verbeeldingskracht heerscht, kan geene ware wijsbegeerte bestaan. Zij moet niet uit het gebied der wijsbegeerte gebannen worden; want zij is ook daar noodzakelijk; maar zij moet door het verstand zorgvuldig bestuurd worden. Zij moge nu en dan praeadviseeren, maar stemgeregtigd moet zij niet zijn."

Schröder verdeelt nu de krachten in lichamelijke krachten en zielskrachten; terwijl de eerste weder onderscheiden worden in algemeene natuurkrachten, levenskrachten en zenuwkracht. Alleen bij de levenskrachten en de zenuwkracht kan gesproken worden van prikkels, die haar opwekken. De organische kracht, die den eikel kan doen ontkiemen en opwassen tot een boom, wordt opgewekt door de vochtige aarde en door een bepaalden warmtegraad. Zoo ook worden de levenskrachten van het ei door een bepaalden warmtegraad (het broeijen) in werking gebragt; is de warmte te gering, dan ontstaat er geene werking; is zij te groot, dan wordt alle kracht vernield. Er zijn dus zekere soorten van werkingen, welke niet bestendig zijn, maar eene uit- of inwendige oorzaak (prikkel) noodig hebben, om haar op te wekken. Het ligchaam, dat daardoor opgewekt wordt, heeft prikkelbaarheid; 't zij dat dit het geheele organische ligchaam zij, 't zij alleen een deel van hetzelve, een orgaan of een deel van een orgaan. De prikkels zijn vooral: een zekere graad van warmte (niet te groot, niet te zwak; verbranding schijnt alle organische kracht te vernietigen); de dampkringslucht, dienende tot inademing; water en andere vochtigheid; het licht der zon; voedingsmiddelen uit het dieren- en plantenrijk. Voorts zijn vele uitwendige dingen prikkels onder bepaalde omstandigheden. Maar behalve de uitwendige zijn er ook inwendige prikkels, d. i. zoodanige, die in het ligchaam zelf aanwezig zijn, zooals de sappen van planten en dieren en de zenuwen.

Schröder merkt hier nog op, dat men onderscheid moet

maken tusschen eene uitwerkende, voortbrengende oorzaak van beweging (causa efficiens) en eene aanleiding gevende, opwekkende oorzaak van werking (causa adjutrix). B. v. wanneer een doode vogel door middel van een stok voortgestooten wordt, is de stoot eene causa efficiens; maar wordt een levende vogel door den stoot opgewekt tot vliegen, dan werkt eene causa adjutrix. Alleen is het laatste geval werkt de stok als prikkel. Zoo is de aantrekking der zon eene uitwerkende oorzaak van de beweging der aarde om de zon; maar de warmte en het licht, hetwelk de zon aan de aarde geeft, is de opwekkende oorzaak of de prikkel van werkingen der organische krachten op de oppervlakte der aarde. Het is noodig, deze twee begrippen wél van elkander te onderscheiden. Zij worden dikwijls met elkander verward, zelfs in de taal. Veelvuldige verkeerde redeneeringen zijn hierdoor in de natuurkunde en wijsbegeerte, in het bijzonder bij de beschouwing van de wederkeerige werking van ziel en ligchaam, ontstaan.

II. Schröder handelt in de tweede plaats over de opwekking der zielskrachten en over de wederkeerige werking van ziel en ligchaam.

Er is, zegt hij, een wezenlijk verschil tusschen de werkingen der ziel en des ligchaams en dus ook tusschen de krachten van beide. Werkingen brengen iets voort in iets anders. Daarom geldt in de natuurkunde deze wet: elk ligchaam blijft onveranderd in zijn toestand van rust of beweging, indien niet eene oorzaak, verschillende van het ligchaam zelf, dien toestand verandert. Bij alle ligchamelijke, inwendige en uitwendige, werkingen is de kracht transitief. Werkt A op B en hierdoor B op A, dan werkt wel A op A, maar middellijk. De werking der ziel daarentegen behoeft niet transitief te zijn, d. i. tot iets anders over te gaan, maar kan als 't ware in zich zelve besloten blijven. Het waarnemings-vermogen, de verbeeldingskracht, het geheugen, het denkvermogen, het gevoel van het aangename en onaangename, het begeeren en willen zijn op zich zelve geen transitieve krachten d. i. brengen op zich zelve geen werking op of in iets voort.

Dit zoo gewigtig verschil tusschen ligchamelijke en zielskrachten toont reeds overtuigend aan, dat ligchaam en ziel geheel ongelijksoortige zelfstandigheden zijn: want ongelijksoortige zelfstandigheden zijn zoodanige, welke ongelijksoortige werkingen vertoonen.

De werkingen der zielskrachten kunnen zeker ook transitief worden, d. i. ligchamelijke werkingen voortbrengen. De werking der ziel op het ligchaam is intusschen van een geheel anderen aard, dan die werking der ziel, welke in zich zelve besloten blijft en de grondslag van al hare overige werkingen is. B. v. wat men denkt of gevoelt, kan men door spreken te kennen geven; maar daarom is het denken of gevoelen zelve nog geene transitieve werking. Alle zielswerkingen zijn op zich zelve met de werking der spieren, zenuwen, hersenen, geheel ongelijksoortig.

Het gezegde brengt den verhandelaar nu tot eene nadere beschouwing van de wederkeerige werking van ligchaam en ziel.

Kunnen wij stellig beweren, vraagt hij, dat de ziel de hersenen en zenuwen in beweging brengt, d. i. dat zij van deze beweging en verandering niet de medewerkende oorzaak (causa adjutrix), maar de bewerkende (causa efficiens) is, evenzoo als b. v. de druk der lucht de bewerkende oorzaak is van het oprijzen van het water in de pomp? Het zal moeijelijk zijn, zoodanig eene stelling te verdedigen.

Men heeft tegen de wederkeerige werking van ziel en ligchaam bedenkingen gemaakt en ze ontkend, omdat deze twee zelfstandigheden ongelijksoortig zijn. Hoe kunnen een stoffelijk en een onstoffelijk wezen op elkander werken?

Leibnitz stelt, dat ziel en ligchaam van elkander geheel onafhankelijk zijn; dat zij niet op elkander werken; maar dat er eene vooraf beschikte harmonie bestaat, waardoor gelijktijdige of op elkander volgende werkingen elkander schijnen voort te brengen. Het idealismus en het materialismus hakken den knoop door; het eene vernielt de ligchaams-, het andere de zielswerkingen. Elk van deze drie hypothesen is in strijd met de getuigenis der zelfbewustheid, welke ons duidelijk aanwijst, dat ligchaam en ziel bestaan, dat ligchamelijke werkingen en zielswerkingen geheel verschillend zijn, doch in de naauwste betrekking tot elkander staan en van elkander afhangen. Boven deze zelfbewustheid kunnen wij niet uit; en deze leert ons niet den aard van het verband, maar alleen, dat er verband is en werking van 't een op het ander.

Wanneer dus tegen het bestaan der ziel of des ligchaams, of tegen het verband van beider werkingen bedenkingen gemaakt worden, waarvan de oplossing eene grootere kennis vereischt, dan

ons door de bewustheid zelve kan gegeven worden, dan moeten wij verklaren, dat wij tot zoodanig eene oplossing ongeschikt zijn; doch tevens, dat het ons ongerijmd voorkomt, de getuigenis der bewustheid te verwerpen. De poging, om boven de bewustheid en dus boven de perken te gaan, welke aan ons kenvermogen zijn gesteld, kan slechts tot metaphysische droomerijen geleiden.

Wij moeten hier, evenals de natuurkundige doet, analogiën zoeken voor deze wederkeerige werking. Wij vinden ze ook hier. De begrippen van opwekking en prikkelbaarheid kunnen ook tot de betrekking van ziels- en ligchaamskrachten uitgestrekt worden. Dienvolgens nemen wij aan, dat de beweging des ligchaams niet door de ziel wordt voortgebragt; want dit geschiedt door de organische krachten; maar dat de ziel door hare werking de werking der ligchamelijke krachten opwekt; zoodat dus de werkingen der ziel, welke op zich zelve intransitief zijn, voor de ligchamelijke krachten tot prikkel dienen en in zooverre, maar ook alleen in deze beteekenis, transitief kunnen genoemd worden.

De warmte wekt de levenskracht op in het ei; zoo worden ook de organische krachten van het ligchaam door de zielskrachten opgewekt, om zekere ligchamelijke veranderingen en bewegingen voor te brengen. Immers kunnen de meest ongelijksoortige krachten elkander tot werking opwekken. Wanneer ons dus een Leibnitz, een materialist of een idealist tegenwerpt: hoe kan de ziel, welke gij toch stelt dat geheel ongelijksoortig is met het ligchaam, op het ligchaam werken? dan kunnen wij wederkeerig vragen: hoe kan de warmte, welke toch geheel ongelijksoortig is met de organische krachten, deze krachten opwekken? hoe kan de vochtige aarde de organische krachten in den eikel opwekken, zoodat hierdoor een eikenboom ontstaat? Waarom zou men dus niet een soortgelijk verband tusschen de zielskrachten en de ligchamelijke organische krachten kunnen stellen? Wij kunnen hier eene voortgaande reeks van prikkels aannemen. De zielskrachten werken als prikkels meer onmiddellijk welligt op de hersenen, de werkingen der hersenen als prikkels op de zenuwen, de werkingen der zenuwen als prikkels op de spieren, en zoo ontstaan de bewegingen des ligchaams, welke wij beschouwen als voortgebragt door de ziel.

De werking van de ziel op het ligchaam is tweevoudig. Vooreerst kan zij uitgaan van die zielskracht, die wij wil noemen; hieruit ontstaan willekeurige werkingen en bewegingen.

Maar de werking en beweging des ligchaams kan ook zonder, ja tegen onzen wil geschieden, of onwillekeurig; schoon zij door de wilskracht kan tegengewerkt en onderdrukt worden. Heeft deze onderdrukking niet plaats, dan is het ligchaam de spiegel der ziel 66).

Even zoo zijn de ligchamelijke werkingen een prikkel voor de zielskrachten. De zenuw gevoelt niet, de hersenen denken en begeeren niet, maar de werkingen der hersenen en zenuwen kunnen het ken-, gevoel- en begeervermogen opwekken. Dat is de werking van het ligchaam op de ziel. Hierbij schijnt het gevoelvermogen meer onmiddelijk door de ligchamelijke werking te worden opgewekt, terwijl de werking van dit gevoelvermogen het waarnemings- en begeervermogen opwekt. De ligchamelijke prikkel wekt de organische kracht, de zenuwkracht, op; deze het gevoelvermogen, en dit het waarnemingsvermogen; terwijl dan tevens meestal ook de overige zielsvermogens, zooals de verbeelding, het geheugen, het denk- en begeervermogen, in werking gebragt worden. Het gevoelvermogen kan ook opgewekt worden zonder dat de voorstelling en de bewustheid van een voorwerp ontstaan, b. v. bij de galvanische werking. Of, om een ander voorbeeld te gebruiken: eene organische werking van de maag werkt als prikkel op het gevoelvermogen, en het gevoel van honger ontstaat. Hoe sterker de prikkel, des te sterker is het gevoel; hoe sterker dit gevoel, des te meer wordt daardoor het begeervermogen opgewekt; en dit brengt weer vele krachten van ligchaam en ziel in beweging.

Indien het voorgestelde waarheid is, dan zijn de werkingen der krachten van ziel en ligchaam de eene een prikkel voor de andere, en dan bestaat hierin voornamelijk het verband van ziel en ligchaam.

Maar deze analogie gaat nog verder. Ook de werking van de eene zielskracht wekt die van de andere op. Het waarnemingsvermogen, het voorstellingsvermogen, het gevoelvermogen, het begeervermogen zijn in zoodanige betrekking tot elkander, dat het eene een prikkel is voor het andere en zij ook meestal alle te gelijk werken, hoewel met ongelijke sterkte.

Zoo worden door eene reeks van opwekkingen de krachten van den mensch op veelvuldige wijze in beweging gebragt, geoefend en ontwikkeld. Ook wordt onze zelfbewustheid bij elke uitwendige waarneming, dus ook door ligchamelijke prikkels, opgewekt. Verder werkt de eene mensch door zijn voorbeeld als

prikkel op den anderen mensch. De maatschappij of de omgang met menschen is daarom tot de ontwikkeling der zielskrachten bijzonder dienstig, omdat hierin zoo vele prikkels zijn, waardoor die krachten bestendige opwekking ontvangen.

De volgende aanmerkingen moeten de wederkeerige werking van ziel en ligchaam nader toelichten.

In de zelfstandigheid des ligchaams en in die der ziel kunnen ook tegengestelde prikkels zijn, en bij dezen strijd is de overwinnig dáár, waar de grootste kracht is. Het dier zelf volgt niet elken prikkel: de hond bedwingt zich — uit vrees voor straf. Bij den mensch kan de wilskracht, als prikkel, het ligchaam tot velerlei werking opwekken, maar ook aan de werking, door ligchamelijke prikkels voortgebragt, tegenstand bieden en die verzwakken. Wij kunnen ons ligchaam harden, d. i. wij kunnen maken, dat de ligchamelijke prikkels minder op ons gevoel werken. Wij kunnen ook het tegendeel doen en door onzen wil den indruk der prikkels vermeerderen. Wij kunnen de zintuigen oefenen. Wij kunnen onze opmerkzaamheid op een voorwerp vestigen, waardoor zijn indruk vermeerderd en die van andere voorwerpen verzwakt wordt. Wij kunnen eindelijk hoe langer zoo meer heerschappij over ons zelven verkrijgen; d. i. onze wil, geleid door verstand en rede, kan zich meer en meer van den ligchamelijken prikkel en van de daardoor opgewekte neigingen en begeerten onafhankelijk maken. De wil kan de neigingen besturen, de prikkels verzwakken of geheel buiten werking stellen. Dit is de verstandelijke en zedelijke vrijheid, die elk onzer moet trachten te handhaven en te volmaken. Het hoogere moet over het lagere heerschen: hierin is de bestemming, de waarde, de veredeling des menschen gelegen. Door de getrouwe vervulling onzer pligten en door de keus van hetgeen onvoorwaardelijk goed is, toonen wij, dat wij onze vrijheid handhaven. Het Christendom en de echte wijsbegeerte noemen hem, die zulks niet doet, een verachtelijken slaaf.

Tot een voorbeeld, wat een sterke en standvastige wil vermag, wanneer hij op eene idee onwrikbaar gerigt is en in het bijzonder, wanneer hij door zedelijke en godsdienstige voorstellingen bezield is, wordt hier gewezen op de Apostelen en eerste Christenen, die blijde waren, wanneer zij om Jezus' wille vervolging en smart leden, en op Paulus vooral, met aanhaling van Rom. VIII: 35 v. v: „Wie zal ons scheiden van de liefde van Christus?" enz. „Ziet daar," zoo ver volgt de

verhandelaar, „de kracht van den wil, ondersteund, en bezield door godsdienstige en zedelijke beginselen, vooral door de liefde.... De hoogste graad van zedelijke volmaking bestaat echter niet hierin, dat de mensch in de opvolging van zijn pligt steeds bij zich zelven tegenstand en strijd vindt en hierin overwint, maar dat hij door oefening en overwinning, in het bijzonder door liefde en achting voor al hetgeen goed en edel is, het zóó ver brengt, dat de inwendige strijd meer en meer ophoudt, en het hem tot eene tweede natuur als 't ware geworden is, ja hij er zijn hoogste levensgenot in vindt, zijn pligt getrouw te volbrengen. Dit is de hemel op aarde, voor zoover wij dien hier kunnen vinden, en dit bedoelt mede het Christendom, wanneer het de liefde als de bron onzer zedelijke handelingen en beginselen stelt."

Het organische leven is geheel ongelijksoortig aan het zieleleven. Geene overeenkomst vertoont zich in de werking van beide. Bij den mensch zijn ze tot een geheel vereenigd, in dier voege, dat de werking van het eene die van het andere opwekt. Maar hieruit volgt geenszins, dat het zieleleven van het ligchamelijke geheel afhankelijk zou wezen. Er is in tegendeel in ons eene hoogere zielskracht, welke, ontwikkeld zijnde, aan de ligchamelijke prikkels tegenstand bieden en de lagere zielsvermogens besturen kan.

Het gezegde dient ook in aanmerking genomen te worden bij de vraag: is de ziel onsterfelijk? kan de ziel bestaan zonder ligchaam? volgt uit het verdwijnen van het ligchamelijke leven ook het verdwijnen van het zieleleven, d. i. moet de werking der zielskrachten ophouden, wanneer die der ligchamelijke krachten ophoudt? Ik zie niet, antwoordt Schröder, wat ons noodzaken zou, zulks te stellen. Zieleleven en ligchamelijk leven zijn immers geheel ongelijksoortig, en het eerste kan reeds hier in sommige opzigten een zekeren graad van onafhankelijkheid van het laatste verkrijgen. Of kan de hoogere zielskracht niet anders, dan door het ligchaam in werking gebragt worden? moet eene opwekking der zielskrachten door geheel andere prikkels, dan de tegenwoordige ligchamelijke, onmogelijk geacht worden? Dit zal toch wel niemand op goede gronden kunnen beweren. Wij kunnen zelfs vragen: zouden niet ook de grondkrachten der ziel eenmaal kunnen werkzaam zijn, zonder prikkels door andere krachten te ontvangen? Gelijk in de ligchamelijke natuur de aantrekkende en de afstootende kracht door

velen als grondkrachten der stof beschouwd worden, kunnen er niet ook zoo bij de ziel zulke onafhankelijke krachten zijn? Hier iets te bepalen, gaat buiten de perken van het menschelijk verstand; maar wij hebben ook geen grond, om met Leibnitz en anderen te stellen, dat de ziel zonder het ligchaam niet bestaan of werken kan 67).

III. Het laatste deel der verhandeling heeft tot opschrift: Opwekking van ligchamelijke niet organische krachten.

De prikkelbaarheid of opwekking der krachten vertoont zich, volgens Schröder, ook in het niet organische rijk der ligchamelijke natuur. Hij geeft dit voorbeeld:

Men bestrijkt eene stalen staaf op de bekende wijze met een magneet; en de staaf vertoont alle eigenschappen van een magneet. Hoe komt dit? Heeft de magneet aan de staaf magneetkracht medegedeeld? Eigenlijk kan dit niet gezegd worden. Kracht is geene zelfstandigheid, die medegedeeld kan worden. Ook is de kracht van den magneet niet verminderd. Is er dan eene vloeistof, welke den magneet omringt, in beweging gebragt? Dit is eene hypothese, die alle analogie en waarschijnlijkheid mist en ons niet verder brengt.

De eenvoudigste, op analogie steunende, voorstelling, zegt Schröder, is deze. De magneet toonde eene zekere werking; weshalve wij hem magnetische kracht toeschrijven. De stalen staaf toonde die werking niet; waaruit evenwel niet volgt, dat zij die kracht niet bezat. In het versche ei is organische kracht, welke echter zonder warmte niet in werking komt. Zoo kunnen wij ook de werking der stalen staaf beschouwen. Zij heeft door bestrijking geen nieuwe stof ontvangen, noch stof verloren; het gewigt en de hardheid zijn noch vermeerderd, noch verminderd; de vorm, zamenstelling en andere waarneembare eigenschappen zijn niet veranderd. Dus geene nieuwe soort van werking of kracht is in de staaf voortgebragt, maar eene soort van werking, die aan het staal of ijzer eigen was, is door den magneet opgewekt. Wij hebben de analogie der organische krachten. Het ei verkrijgt door de warmte geen nieuwe stof; maar de warmte wekt de aanwezige organische krachten op en brengt die in werking 68).

Wij kunnen dit op al de werkingen der z. g. imponderabilia, op de werkingen van het licht, de warmte en de z. g. magnetische, electrische en galvanische vloeistof toepassen. Het naauwe

verband, dat tusschen deze gevonden is, zal welligt hierin bestaan, dat het eene een prikkel is voor het andere, dat de eene werking de andere opwekt. Ook wekken de imponderabilia en de organische krachten elkander wederzijds op.

Het begrip van prikkelbaarheid vindt dus in het geheele rijk der natuur zijne toepassing. Maar om nu van deze werking eene eenigszins voldoende nadere verklaring te geven, dat schijnt des menschen vermogen te boven te gaan.

Immers, wat is: eene werking in de natuur verklaren? Niets anders, dan: aanwijzen, dat die werking tot eene zekere soort van werkingen behoort. Ik verklaar het oprijzen van het water in de pomp uit die algemeene werking, welke zwaarte der lucht genoemd wordt. Ik verklaar deze zwaarte, wanneer ik aanwijs, dat zij een gevolg is van de aantrekking der aarde. Ik verklaar de aantrekking der aarde, door te doen zien, dat zij gegrond is in de algemeene aantrekking der stof. Die soort van werking, welke wij niet verder verklaren kunnen, noemen wij eene oorspronkelijke werking, en aan eene zelfstandigheid, welke haar toont, schrijven wij eene oorspronkelijke hoedanigheid of kracht toe.

Oorspronkelijke werkingen, krachten en hoedanigheden kunnen wij dus niet verklaren. Wij kunnen de aantrekkingskracht, de veerkracht, de zelfbewustheid, het waarnemingsvermogen, de verbeelding, het verstand niet verklaren. Wij kunnen alleen aanwijzen, dat ze bestaan; niet, waarom ze zijn, waarin ze gegrond zijn, uit welk beginsel ze voortkomen. Dit weet alleen de groote Bouwmeester, die niet alleen het gebouw vervaardigde, maar ook de stof, waaruit het vervaardigd is, in aanwezen riep en haar deze oorspronkelijke hoedanigheden mededeelde. Al onze kennis van krachten en werkingen hebben wij door waarnemingen. Maar deze kunnen ons geen antwoord geven op de vraag: waarom is er eene zelfstandigheid, welke juist deze en geene andere hoedanigheden, krachten en werkingen vertoont? Ook kan ik uit de wetten van mijn kenvermogen geen voldoend antwoord op deze vraag afleiden. Zoo ook vinden wij geen antwoord op de vraag: waarom is er verscheidenheid van stof, of van oorspronkelijke krachten, werkingen en hoedanigheden? en meer dergelijke vragen.

De wijsgeer, die de natuur a priori wil construeeren, maakt zich belagchelijk. Wij homunculi kunnen het in de verklaring der eenvoudigste en meest bekende werkingen der natuur nooit

verder brengen, dan dat wij, door hulp der waarneming, en dus a posteriori, aanwijzen, waarin die werkingen bestaan, volgens welke wetten zij geschieden, tot welke soort zij behooren en wat er uit volgt. Tot een voorbeeld kiest Schröder eene der eenvoudigste en meest bekende werkingen in de natuur, n. l. de beweging.

Ieder neemt de beweging van ligchamen waar. Maar de vraag, hoe een ligchaam beweegbaar is en aan een ander beweging kan mededeelen, kunnen wij niet beantwoorden. Sommige natuurkundigen meenen alle beweging te kunnen verklaren door de voortschuiving of den stoot. Maar hoe is het nu met de werking, die op een afstand plaats heeft, b. v. van den magneet, die het ijzer aantrekt, ook wanneer men ligchamen, die geen ijzer of magneten zijn of daarop invloed uitoefenen, tusschen beide plaatst. Zoodanige werkingen op een afstand zijn veelvuldig. Locke zegt (en Leibnitz stemt zulks toe): „De ligchamen werken op elkander slechts door den stoot, ten minste voor zoover wij zulks begrijpen kunnen: *het is onmogelijk, dat de ligchamen op iets kunnen werken, dat zij niet aanraken*; want dit is zooveel, als zich te verbeelden, dat een ligchaam dáár kan werken, waar het niet is". Om dus de aantrekking op een afstand te begrijpen, heeft men hypothetische stof en beweging noodig, welke men tusschen het aangetrokkene en het aantrekkende ligchaam plaatst. En hoeveel van die stof en beweging heeft men noodig, om op die wijze de aantrekkingen in het planetenstelsel te verklaren? Terwijl nu Locke verklaart, dat *het onmogelijk is, dat een ligchaam kan werken dáár, waar het niet is*, verklaart Kant, dat *geen ligchaam werkt dáár, waar het is*.

Men ziet hieruit, hoe beperkt ons vermogen van *begrijpen* is, daar het ons zelfs bij de eenvoudigste waarneming schijnt te begeven. De waarneming, hoe beperkt zij ook zijn moge, gaat dus verder, dan het begrijpen. Wij nemen ook de werking der verschillende zielsvermogens waar, vinden daarin nu en dan algemeene wetten, leiden er gewigtige gevolgtrekkingen uit af; maar de oorspronkelijke werkingen en vermogens kunnen wij niet verklaren; van hun grondbeginsel weten wij niets. Dus is ook hier het begrijpen zeer gering.

Ik twijfel niet, of de lezer, wien Schröders verhandeling *over de prikkelbaarheid* tot dusver nog onbekend was, zal met belangstelling er kennis van genomen hebben. Wij slaan

hier met den wijsgeer een ruimen blik op het geheele gebied der natuur, en vinden in een onnoemelijk aantal werkingen eene inderdaad verrassende eenheid. Ook deze verhandeling heeft de eigenaardigheid, die vele andere stukken van Schröder kenmerkt, dat zij uitgaat van hoogst eenvoudige beginselen en waarnemingen, opmerkt en aanwijst wat door iedereen tallooze malen opgemerkt is of opgemerkt had kunnen worden, en dan, van dit algemeen als waar erkende allengs tot meer ingewikkelde zaken, waaromtrent de voorstellingen niet zoo eenstemmig zijn, opklimt, en op deze een licht laat vallen zoo helder, als wij niet hadden kunnen vermoeden. Zoo is het immers hier, wanneer hij in het eerste deel der verhandeling heeft aangewezen, dat de prikkelbaarheid of opwekking der krachten een begrip is, dat in het rijk der organische natuur allerwege zijne toepassing vindt, en nu in het tweede deel over de opwekking der zielskrachten handelt, en, ten gevolge daarvan, eene allerbelangrijkste beschouwing levert van het veel besproken verband van ziel en ligchaam, van geest en stof, ja, in het derde deel dit begrip ook uitstrekt tot de niet organische natuur, en zoo allerwege in de wereld der menigvuldige verschijnselen eene eenheid doet zien, welke onze gedachten van zelf henen leidt tot dien Eenen, uit wien en door wien en tot wien alle dingen zijn. Wij bewonderen de vinding van Schröder, dat hij een begrip, 't welk tot dusver bijna alleen in de physiologie gebruikt werd, uitstrekt tot het gebied ook des geestelijken levens en dat der anorganische natuur. Iets dergelijks konden wij opmerken bij de voorgaande verhandeling, waar het begrip teekenskunde, van de geneeskundige wetenschappen ontleend, strekken moest om den aard van alle menschelijke kennis en den grondslag, waarop alle wetenschap rust, in 't licht te plaatsen. En evenals in alle andere geschriften van Schröder, straalt ook in dit zijn diepe eerbied voor godsdienst en Christendom door; terwijl de schoonste zedenkundige opmerkingen, zooals over de zelfbeheersching en de zedelijke vrijheid en andere, uit de door hem behandelde zaken zoo geheel ongezocht voortvloeijen.

Indien wij echter de verhandeling over de prikkelbaarheid naar hare juiste waarde willen schatten, dan moeten wij wél in 't oog houden, wat zij geeft en wat zij niet geeft. Zij geeft eene analogie, d. i. zij wijst eene overeenkomst tusschen vele verschijnselen en werkingen aan, meer niet. Zij geeft geene verklaring van die analogie der verschijnselen; want zij tracht

niet naar eene kennis, die boven het bereik van het menschelijk vermogen is. Zij wil alleen verband, overeenstemming doen zien tusschen de menigvuldige, schijnbaar veelsoortige werkingen in de natuur. Die werkingen in hare mogelijkheid en haren diepsten grond begrijpen, dit ligt buiten hare sfeer. Zij verkondigt ook niet op hoogen toon beslissing van moeijelijke vraagstukken, b. v. omtrent het verband en de wederkeerige werking van ziel en ligchaam, maar is tevreden, zoo zij over die vraagstukken eenig licht verspreiden kan, door de verschijnselen van het zieleleven te vergelijken met die van het leven in de stoffelijke schepping.

Het belangrijkste van deze verhandeling is zeker het tweede deel. Het vraagstuk, dat van Plato's dagen af tot op onzen tijd de wijsgeeren bezig gehouden en de meest uiteenloopende oplossingen gevonden heeft, zonder dat wij, naar ik meen, door al de theoriën en hypothesen, dienaangaande opgesteld, ook maar ééne schrede verder gekomen zijn, wordt hier ook door Schröder besproken. Maar hoe wordt het door hem behandeld? Geene theorie of hypothese wordt door hem gegeven ter verklaring van het mysterieus verband van ligchaam en ziel; hij wijst alleen op eene overeenkomst, die er is tusschen de werkingen van krachten in het rijk der overige (organische en niet organische) natuur, en de werking van de krachten der ziel op het ligchaam en van die des ligchaams op de ziel. De naauwlettende waarneming van den mensch schijnt hem te leeren, dat de werking der zielskrachten die des ligchaams, en wederkeerig de werking der ligchaamskrachten die der ziel opwekt. Alleen dit verschijnsel tracht hij aan te wijzen; de aard van het verband zelve blijft daarbij even onbekend.

Toch leidt Schröder uit hetgeen hij van de wederkeerige werking der ziels- en ligchaamskrachten waargenomen heeft, gewigtige gevolgen af. Hij gebruikt het waargenomene ter handhaving van het zelfstandig bestaan der ziel. Zieleleven, zoo lazen wij, en ligchamelijk leven zijn geheel ongelijksoortig. In onze dagen wordt de vraag naar het verband tusschen ziel en ligchaam meestal gesteld met de woorden: dualisme of monisme? Men vraagt: heeft men ligchaam en ziel als twee afzonderlijke heterogene substanties te beschouwen, of is de mensch slechts éene substantie: geestelijk naar zijn inwendig wezen, stoffelijk naar zijne uitwendige verschijning? Gaarne erkennen wij, dat een dualisme, 't welk ligchaam en ziel zóó van elkander scheidt en als 't ware tegen elkander over plaatst, dat de mensch ophoudt,

eene éénheid te wezen, in strijd is met alle ervaring; maar wij oordeelen evenzeer, dat zulk een monisme, als door velen wordt verkondigd, waarbij het moeijelijk wordt, ziel en ligchaam en de werkingen van beide te onderscheiden en nog moeijelijker, des menschen onsterfelijkheid te handhaven, in strijd is met onze innigste menschelijke zelfbewustheid 69). Menig monist van onze dagen zal Schröder als dualist veroordeelen. Hij bedenke echter, dat Schröder zich niet ingelaten heeft met problemen, die hij voor ons menschen, omdat wij aan zinnelijke vormen en voorstellingen gebonden zijn, zoo lang wij hier beneden verkeeren, onoplosbaar achtte. Ook zie hij niet voorbij, dat Schröder ziel en ligchaam niet mechanisch, maar dynamisch en organisch met elkander verbonden achtte. En eindelijk bedenke hij, of dan nu werkelijk de anthropologie door de uitvinding van het woord monisme zooveel verder gekomen is? Is het meer dan een nieuw woord voor eene nog altijd evenzeer onverklaarde zaak? Is de mensch één substans, hoe kan dan deze geestelijk zijn en stoffelijk te gelijk? Hoe is deze vereeniging of liever deze eenheid van het geestelijke en stoffelijke mogelijk en denkbaar? Wie antwoordt op deze vragen?

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Het Kenvermogen.

DE GROOTE VRAAG DER WIJSBEGEERTE. OVERZIGT DER NATUURKRACHTEN.

Wij zijn dan nu genaderd tot de beschouwing van dien wijsgeerigen arbeid, die niet alleen in omvang de grootste is, maar ook met regt voor het hoofdwerk van onzen wijsgeer gehouden wordt. Ik bedoel zijne *Bijdrage tot de beschouwing van de waarheid der menschelijke kennis*, die het vijfde deel uitmaakt der *Gedenkschriften in de hedendaagsche talen* van de derde klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut van wetenschappen, letterkunde en schoone kunsten. Hoewel reeds in 1832 en 1833 door Schröder opgesteld, is deze verhandeling eerst in 1836 uitgegeven. Van de gelegenheid, door de vertraging van den druk aangebragt, heeft de schrijver, gelijk hij in zijne voorafspraak berigt, gebruik gemaakt, om eenige onderwerpen nog vollediger te beschouwen en er aanmerkingen bij te voegen. Wij mogen dus dit werk, zooals wij het hebben, althans zoo wij de in 1841 door hem bezorgde tweede, vermeerderde uitgave der *Meetkundige Bepalingen* uitzonderen, voor het laatste uitgegeven wijsgeerig werk van Schröder aanzien. Hier vinden wij dan ook zijne wijsgeerige denkbeelden vollediger en rijker medegedeeld, dan in eenig ander van zijne geschriften. 't Is, zouden wij zeggen, Schröders wijsbegeerte tot hare volle ontwikkeling gekomen.

Toen, den 8 October 1836, de hoogleeraar H. E. Vinke, benoemd tot opvolger van den beroemden, toen emeritus verklaarden Heringa, zijne inaugureele Oratie hield: de germano philosopho, optimo theologo, wees hij, na het beeld van den echten wijsgeer in eenige trekken te hebben geschetst, zijne toehoorders op

het tweetal daar aanwezige wijsgeeren, die de Utrechtsche Hoogeschool destijds versierden: „Verum enimvero, quid vobis germanum philosophum informem A. A.? Illos inter vos, inter vos, inquam, videtis, clarissimum nostrum Heusdium intelligo et Schröderum. Uterque observando et disquirendo veritatem assequi studet. Uterque hominem maxime spectat, germanique philosophi modestiam abunde scriptis probavit". Zich tot Schröder in 't bijzonder wendende, vervolgde de redenaar: „Quin tu, acutissime Schrödere! gratissimum nuperrime theologis opus confecisti, quo scepticismum, idealismum, materialismum, perpetuos illos theologiae hostes, uno ictu profligasti". Deze lof, Schröder van wege zijn werk over de waarheid der menschelijke kennis openlijk toegezwaaid, moge door den nederigen man te uitbundig zijn geoordeeld, Vinke was in dien oogenblik niet alleen de tolk der algemeene hoogachting, welke én Hoogleeraren én Studenten van Utrecht Prof. Schröder toedroegen, maar sprak ook over de waarde van het werk zijns ambtgenoots een gevoelen uit, dat vele bevoegde beoordeelaars niet zouden geweigerd hebben te onderschrijven.

De vraag, welke Schröder zich ter beantwoording voorstelde, is wel de gewigtigste, die op het gebied der bespiegelende wijsbegeerte gedaan wordt. Zij heeft betrekking op den grondslag van al ons weten. Wat is waarheid? niet alleen in formeelen, maar vooral ook in materieelen zin. Wat kan ik weten? Is er een grond van zekerheid voor het menschelijke weten? Is er inderdaad een menschelijk weten, een ontwijfelbaar en zeker weten, waarop alle overige weten gebouwd is of gebouwd moet worden? „De geheele Critiek der zuivere rede van Kant", zegt Schröder, „is daartoe strekkende, om deze vraag te beantwoorden. Doch niet alleen deze, maar ook vele schriften der vermaardste oude en nieuwe wijsgeeren toonen hetzelfde doel, al is dan ook door hen de vraag minder naauwkeurig voorgesteld, en het antwoord daarop minder volledig, dan wij zulks bij Kant vinden". Na alles, wat wij tot dusverre van Schröder vernomen hebben, zal geen lezer meer verwachten, dat hij de gestelde vraag op de wijze en in den geest van Kant zal beantwoorden. Schröders verhouding tot Kant zal ons uit dit werk volkomen blijken.

In zijne belangrijke voorafspraak zegt Schröder: „Het voorname doel, dat ik mij voorgesteld heb, is om een weg aan te

wijzen, op welken het, naar mijn oordeel, mogelijk is, dat de wijsbegeerte eene ware en zekere wetenschap worde, althans daartoe meer en meer nadere, en eene grootere overeenstemming tusschen de verschillende wijsgeerige stelsels ontsta, dan er tot nog toe geweest is". Verder zegt hij, dat de wijsbegeerte tot een stelsel moet gebragt worden, zoodat „ware stellingen ten grondslage gelegd en daaruit, volgens eene juiste logische redeneering, besluiten afgeleid zijn". De overgroote verscheidenheid van wijsgeerige stelsels, welke ons reeds de geschiedenis der vroegere wijsbegeerte vertoont, en welker getal, bijzonder sedert de verschijning der Kantiaansche wijsbegeerte, aanmerkelijk vermeerderd is, komt, volgens Schröder, vooral voort uit de verscheidenheid der beginselen. Men behoort dus vaste ontwijfelbare beginselen te zoeken, waarop de wijsbegeerte als wetenschap moet gebouwd worden. „Indien de beginselen van wijsgeerige stelsels bloote hypothesen zijn, welke zich door geene eenigszins voldoende gronden aanbevelen, dan moeten zoodanige stelsels verworpen worden". Schröder acht dit de grondfout te zijn van vele stelsels van wijsbegeerte en de oorzaak, waarom zoo in lateren als in vroegeren tijd het eene stelsel het andere verdrongen heeft.

„Hetgeen ik in deze verhandeling", zoo vervolgt Schröder, — en met deze woorden geeft hij kort en bondig op, wat het eigenaardige, en, zooals wij zien zullen, de groote verdienste van zijn werk uitmaakt — „hetgeen ik in deze verhandeling als algemeen beginsel der wijsbegeerte gesteld heb, is meer, dan bloote hypothese. Het is de stelling: hetgeen zich met de meeste duidelijkheid en kracht als de onmiddellijke uitspraak der menschelijke bewustheid vertoont, moet voor waar gehouden worden en is eene grondwaarheid. Ik heb dit beginsel nader verklaard en ontwikkeld, vooral door aanwijzing van de logische en materieele grondwaarheden, welke onmiddellijk op deze uitspraak der menschelijke bewustheid steunen. Mijne voornaamste poging is daarheen gerigt geweest, om het gezag en de kracht van dit beginsel van de grondwaarheden duidelijk aan te wijzen en tegen de daarmede strijdige wijsgeerige stelsels, zooals het scepticismus, het gewone idealismus en het Kantiaansche zoogenoemde transscendentale idealismus, voldoende te verdedigen".

De opsporing alzoo en aanwijzing van zulke grondwaarheden, waarop alle menschelijke kennis rust, en die juist daarom grondwaarheden zijn, omdat zij uit geene andere waarheden afgeleid

of bewezen worden, maar waar zijn, omdat zij zijn de onmiddellijke uitspraken der ontwijfelbare menschelijke bewustheid, was het groote doel, dat Schröder met het schrijven dezer verhandeling beoogde. Reeds hebben wij uit vroegere stukken vernomen, hoe, volgens hem, alle menschelijke kennis ten laatste steunt op de uitspraken der menschelijke bewustheid. Hier zullen wij deze grondstelling, waarvan hij alle wijsgeerig onderzoek wil doen uitgaan, van verschillende zijden in het licht geplaatst, wetenschappelijk verdedigd, tot wederlegging van de alle waarheidskennis ondermijnende sceptische en idealistische stelsels, en tot opbouwing van ware wijsgeerige wetenschap aangewend vinden. „Hoogst verblijdend zal het mij zijn", zoo eindigt Schröder zijne voorafspraak, „indien deze verhandeling medewerkt, om het naauwkeurig onderzoek van de meest belangrijke onderwerpen bij onze landgenooten te bevorderen, en bijzonder, indien zij iets moge bijdragen tot vermeerdering van den invloed van den geest der waarheid, die ons vrij maakt, veredelt, en in nadere gemeenschap brengt met den oneindigen, aanbiddenswaardigen Geest, ons door Jezus verkondigd".

Eene Inleiding van 50 bladzijden baant den weg tot het onderzoek, dat de schrijver zich heeft voorgenomen. Om het gewigt der daarin behandelde zaken mogen wij haar niet met stilzwijgen voorbijgaan.

„Wat kan ik weten? Wat moet ik doen? Wat mag ik hopen?" dat zijn de drie vragen, waarin zich, volgens Kant, alle belang, beide der theoretische en der practische rede, vereenigt. Schröder wijst aan, dat de beantwoording der twee laatste vragen afhangt van die der eerste. Er kan geen hoop en geen pligt zijn, indien men geene gronden heeft, waarop beide steunen; dus, indien er geen weten is. Derhalve is de vraag: wat kan ik weten? de belangrijkste in de wijsbegeerte en wijst haar hoogste doel aan. — Na dit in de eerste paragraaf opgemerkt te hebben, spreekt de schrijver in de tweede over de vorderingen in de wis- en natuurkundige en de geschiedkundige wetenschappen. In deze vakken gaat het menschelijke weten steeds vooruit en men mag verwachten, dat de vorderingen en ontdekkingen in de toekomst zich steeds zullen uitbreiden. Hier kan de mensch veel weten, want hij toont veel te weten en bekwaamheid te bezitten, om nog veel meer te weten. — Veel geringer zijn, gelijk in de derde plaats opgemerkt wordt, de vorderingen, welke de bespiegelende wijsbegeerte, de bovenna-

tuurkunde vooral, sedert den tijd der Grieksche wijsgeeren gemaakt heeft. Terwijl de wis- en natuurkundige wetenschappen met een vasten gang voorwaarts gaan, terwijl hier ongegronde hypothesen, door ervaring en waarneming wederlegd, verdwijnen en niet terugkeeren, zien wij in de wijsbegeerte gedurig oude hypothesen weder te voorschijn komen. „De voornaamste geschillen, welke reeds vroegtijdig in de wijsbegeerte plaats hadden, vindt men ook thans nog, met veranderden vorm" 70). Toch is er, zegt Schröder, vooruitgang sedert de dagen van Plato en Aristoteles te bespeuren, vooral in de anthropologie en de zedenleer. In de vierde plaats spreekt Schröder over het gevoelen van Kant aangaande de oorzaak van de geringe vorderingen der wijsbegeerte en over de door dezen wijsgeer voorop gestelde hypothese. „Tot nu toe," zegt Kant, „heeft men aangenomen, dat zich al onze kennis naar de voorwerpen moet rigten; maar alle pogingen, om aangaande hen a priori iets door begrippen te bepalen, mislukten bij deze onderstelling. Men beproeve het dus eens, of wij bij de vraagstukken der metaphysica beter slagen, wanneer wij aannemen, dat zich de voorwerpen naar onze kennis moeten rigten. . . . Het is hiermede gelegen, als met de eerste gedachte van Copernicus. Toen het met de verklaring van de bewegingen der hemelligchamen niet wilde gelukken bij de onderstelling, dat zij rondom den aanschouwer draaijen, beproefde Copernicus, of het niet beter gelukken zou, indien hij den aanschouwer liet draaijen en de sterren in rust deed blijven". De hypothese van Kant is dus deze: dat de voorwerpen onzer kennis van den aard van ons kenvermogen afhangen. Ruimte en tijd, categoriën en ideeën zijn, volgens hem, niet in de voorwerpen gelegen, of uit hunne beschouwing voortgekomen, maar alleen vormen van ons kenvermogen. De geheele zinnelijke wereld is hem dus een phaenomenon, bepaald door en afhangende van de natuur van ons kenvermogen, terwijl de bovenzinnelijke wereld door dit vermogen nooit kan bereikt worden. Of iets, en wat aan de zinnelijke wereld ten grondslage ligt, 't welk op zich zelve, en dus onafhankelijk van ons kenvermogen, bestaat, dit weten wij, volgens Kant, niet, noch kunnen wij ooit weten of gissen. Deze hypothese, zegt Schröder, is niet nieuw. Plato, Leibnitz en andere idealistische wijsgeeren vestigden reeds vóór Kant hunne stelsels meer of min op de hypothese, dat de voorwerpen zich naar ons kenvermogen rigten. Er is, zegt Schröder, behalve de twee hypothesen: dat zich ons kenvermogen rigt naar de voor-

werpen, en: dat de voorwerpen zich rigten naar ons kenvermogen, ook nog een derde mogelijk, n. l. dat er harmonie bestaat tusschen ons kenvermogen en de voorwerpen, overeenstemming tusschen het subjectieve en objectieve. Het stelsel van Kant, op zijne genoemde hypothese gebouwd, heeft, hoe ook in de eerste twintig jaren toegejuicht, geen zekerheid aangebragt; het heeft den strijd tusschen de wijsgeeren nog vermeerderd; het heeft het scepticisme in de hand gewerkt.

Ik deel opzettelijk hier Schröders gevoelen eenigszins uitvoerig mede, om de klove, die er was tusschen hem en Kant, te duidelijker te doen uitkomen. Wij zullen daar nog veel meer van vernemen.

In de vijfde paragraaf der Inleiding stelt Schröder de nadeelige strekking van het scepticisme in het licht. Het scepticisme, volgens 't welk de mensch nooit tot eenig weten aangaande metaphysische onderwerpen kan geraken, vindt er behagen in, om overal duisterheid en onzekerheid te vinden, en mag, als stelsel voorgedragen, gezegd worden, zich aan zelfmoord schuldig te maken. De Academici, die wel waarschijnlijke stellingen wilden aannemen, maar voor het overige beweerden, dat er geene kenteekens zijn van het ware en valsche, waren met zich zelven in strijd, daar men toch niet iets als waarschijnlijk kan stellen, indien men niet iets anders als waar erkent. Het scepticisme kan nooit eene ware wijsbegeerte heeten; het kan geen licht en zekerheid geven en miskent onze zedelijke behoeften.

Twee karakteristieke aanmerkingen van Schröder willen wij te dezer plaats niet voorbijgaan. De eerste betreft het bekende (dikwijls, ook in onze dagen, bewonderde) gezegde van Lessing: „Wanneer God in zijne regterhand alle waarheid, en in zijne linkerhand de altijd werkzame neiging tot de waarheid, met de bijvoeging, dat ik altijd en eeuwig zoude dwalen, gesloten hield, en tot mij sprak: „Kies!" ik zoude met ootmoedigheid in zijne linkerhand vallen en zeggen: Vader! vergeef mij, de zuivere waarheid is toch slechts voor u alleen". Hierop zegt Schröder o. a.: „ik beken opregt, dat ik mijne zucht, om waarheid te vinden, niet tot die hoogte van belangeloosheid kan verheffen, om gewillig het verkrijgen der waarheid zelve te ontberen, mits ik de zucht, om waarheid te vinden, behield. Het doel aan het middel op te offeren, is ongerijmd". En iets verder: „de keus des stervelings had, naar mijn oordeel, moeten zijn: niet te

kiezen, maar te zeggen: Vader! geef mij het goede uit de regterhand: Gij alleen kent volkomen de waarheid en weet dus, welk deel daarvan voor mij het beste is". — De tweede aanmerking betreft Schillers gedicht: *Das verschleierte Bild zu Saïs*, waar de jongeling, die, door de zucht gedreven om waarheid te vinden, den sluijer van Isis opligt, als strafwaardig voorgesteld wordt en eene harde straf ondergaat. „Ik betuig", zegt Schröder, „dat ik uit het verhaal niet zien kan, waarin het strafschuldige van den jongeling bestond. Ook heb ik mij altijd voorgesteld, dat het schoone opschrift op den tempel van Isis beteekende: dat geen sterveling in staat is dien sluijer op te ligten. Eene wet, zulks verbiedende, zou ongerijmd geweest zijn; zij zou verboden hebben, het onmogelijke te doen". Schiller heeft van dien sluijer een dun floers gemaakt, dat men wel kan, maar niet mag opligten. Verder vindt Schröder de straf van den jongeling ongerijmd. Zij was: dat hij de waarheid zag! De waarheid moet dus verschrikkelijk geweest zijn. Veel schooner en verhevener, zegt Schröder, is de gedachte van Plato: „konden wij haar zuiver en volmaakt zien, zij zou bij ons eene verwonderlijke liefde voor zich opwekken".

Ten zesde handelt Schröder over het gebruik, dat men in de nieuwere wijsbegeerte gemaakt heeft van het woord geloof. Men heeft gezegd, dat, wanneer men ook van het weten geheel afstand doet, dan toch het geloof overblijft, en dat dit voor onze zedelijke belangen voldoende is. Het onderscheid, 't welk Kant stelt tusschen meenen, gelooven en weten wordt door den schrijver onderzocht en onduidelijk of onnaauwkeurig bevonden. Er is, volgens Schröder, geen gelooven zonder weten; maar alle redelijk geloof is op weten gegrond. Doet de mensch afstand van al het weten, dan doet hij ook afstand van alle geloof. De schrijver betoogt, dat het onzinnig is, om het scepticisme te gebruiken, ten einde zekere godsdienstige denkbeelden op het gezag eener kerkleer te kunnen aanbevelen, gelijk de abt de la Mennais doet. De scherpzinnige Ancillon maakt het geloof tot eene werkzaamheid der rede, en, hoewel hij op dit punt niet bijzonder helder is, schijnt hij toch het ware getroffen te hebben. Waar geene waarheid der menschelijke kennis aangetroffen wordt, daar kan ook geen waar godsdienstig geloof zijn 71).

Na de bovenstaande opmerkingen deelt de schrijver nu het plan en de verdeeling van zijn werk mede. Hij wil eenige gezigts-

punten voorstellen, uit welke de waarheid der menschelijke kennis kan beschouwd worden en welke kunnen bijdragen tot nadere beoordeeling van het scepticismus en dus tot beantwoording van de vraag: wat kan de mensch weten? Zijne beschouwing zal zich intusschen ook uitstrekken tot den aard der idealistische stelsels en den grond, waarop zij steunen. Hij zal zich voornamelijk bezig houden met de Kantiaansche wijsbegeerte, omdat de nieuwere wijsgeerige stelsels, die na Kant in Duitschland zijn verschenen, daaruit zijn voortgekomen. Het stelsel van Kant schijnt Schröder toe, deels tot het scepticismus, deels tot het idealismus te leiden. De vroegere aanhanger van Kant voegt hier nog bij: „Niemand voorzeker zal het ten kwade duiden, dat ik het stelsel van Kant bestrijde, daar dit zeer wel kan gepaard gaan met hooge achting voor het verstand en hart van dezen waarlijk grooten man, die den weg gebaand heeft voor velen, die thans, misschien om hunne zelfstandigheid te toonen, met eene zekere soort van minachting op hem neerzien en vergeten, wat zij van hem geleerd hebben. Amicus Plato, sed magis amica veritas". — De schrijver heeft zijn onderzoek in vier hoofdstukken verdeeld.

Eerste. Algemeene beschouwing en overzigt van de verschillende soorten van werkingen, waardoor zich de natuurkrachten, en in het bijzonder het kenvermogen, openbaren.

Tweede. Beschouwing van de natuur der waarheid, en hare verdeeling in grondwaarheid en afgeleide waarheid.

Derde. Aanwijzing van eenige stellingen, welke, naar des schrijvers oordeel, tot de grondwaarheden behooren.

Vierde. Onderzoek van eenige stellingen van sommige wijsgeeren, welke met deze grondwaarheden strijdig zijn.

Schröder wil derhalve, voordat hij de vraag behandelt: wat is waarheid? of: welke waarheid kunnen wij kennen? eerst onderzoek doen naar den aard van het menschelijk kenvermogen. Met regt: want is er eenige waarheid voor ons kenbaar, dan moet er in den mensch een vermogen zijn, waardoor hij bekwaamheid heeft, om tot die kennis te geraken. Zonder zulk een vermogen kan er natuurlijk van kennen der waarheid geen sprake zijn. Is er nu zoodanig een vermogen in den mensch? zoo ja, hoedanig is het, en hoe werkt het? Om deze vragen te beantwoorden, handelt Schröder in het eerste hoofdstuk van zijn werk eerst over de natuurkrachten in 't alge-

meen, ten einde de plaats, welke het kenvermogen daaronder bekleedt, en de betrekking, waarin het tot die krachten staat, aan te wijzen. Natuur wordt door onzen schrijver hier genomen als aanduidende beide het onstoffelijke en het stoffelijke, zoodat tot de natuurkrachten zoowel de krachten der ziel als die der stoffelijke wereld behooren. Zoo begint Schröder dan met te bepalen, wat wij door natuurkrachten in het algemeen te verstaan hebben; toont vervolgens het verschil aan tusschen algemeene en bijzondere natuurkrachten en levenskrachten; klimt zoo op tot eene nadere beschouwing der zielskrachten en der betrekking tusschen deze en de lagere natuurkrachten; terwijl hij eindelijk meer bepaald over het kenvermogen handelt en zijne verschillende werkingen.

Dit hoofdstuk is vrij uitvoerig: het omvat ruim 75 bladzijden (van 51—127). Schröder erkent zelf, in zijne voorafspraak, dat het, in vergelijking met de overige deelen der verhandeling, te uitgebreid is geworden, maar brengt tot zijne verontschuldiging in, dat hij van vele der hier gegevene beschouwingen nog aan het slot van het werk gebruik had willen maken bij eene behandeling van het beginsel van oorzaak en werking en van deszelfs toepassing; welk voornemen hij uithoofde van de grootte der verhandeling had laten varen.

Ten einde onzen lezers eene eenigszins volledige voorstelling te geven van Schröders arbeid, dienen wij ook dit eerste hoofdstuk nog wat nader te doen kennen en den zamenhang der beschouwingen, daarin voorkomende, aan te wijzen. Wij kunnen hier echter zeer kort zijn, daar het hier meestal dezelfde zaken geldt, die de auteur reeds in andere stukken behandeld heeft, vooral in die, welke wij in onze drie laatstvoorgaande hoofdstukken hebben vermeld.

I. Over de natuurkrachten in 't algemeen.

Natuurkracht is zoodanig eene oorzaak in de stoffelijke of onstoffelijke wereld, die eene bepaalde soort van werking voortbrengt. De vraag, wat eene kracht op zich zelve is, is ongerijmd. Natuurkracht is een attribuut eener zelfstandigheid. Het getal der natuurkrachten is ons onbekend.

II. Algemeene natuurkrachten.

1. De aantrekkende krachten, onderscheiden in vier soorten: de algemeene aantrekkingskracht, de cohaesie-kracht, de adhaesie-kracht en de scheikundige aantrekking. 2. De afstootende, uit-

breidende of uitzettende kracht. 3. Die, waardoor de werkingen der zoogenaamde onweegbare stoffen ontstaan.

III. Levenskrachten.

Zij worden verdeeld in zoodanige, welke ook in het plantenrijk, en zoodanige, welke alleen in het dierenrijk hare werking vertoonen, deze laatste in zenuw- en zielskrachten onderscheiden. Derhalve: 1. De algemeene levenskracht, werkzaam in het geheele organische rijk der natuur. 2. De zenuwkracht, ligchamelijke werkingen in het dieren- en menschenleven voortbrengende. 3. Zielskrachten van den mensch, geheel verschillende van de vorige. Men brengt ze tot drie hoofdsoorten: het ken-, gevoel- en begeervermogen. De levenskrachten wekken elkander wederkeerig op. Hierin bestaat het verband, of de wederkeerige werking van ziel en ligchaam. De vraag, of men ook aan het dier, gelijk als aan den mensch, zielskrachten en derhalve eene ziel moet toeschrijven, is moeijelijk te beantwoorden, omdat wij bij het onderzoek van het dier een gewigtig hulpmiddel, dat wij bij den mensch kunnen bezigen, moeten missen, n.l. de zelfbewustheid. Sommige dieren schijnen vermogens te bezitten, welke met zielsvermogens van den mensch overeenkomst hebben. Het wezelijk verschil tusschen den mensch en het dier bestaat in des menschen rede. De mensch alleen is met opzigt tot de zielskrachten het voorwerp van ons onderzoek.

IV. Betrekking tusschen de natuurkrachten.

1. De werking der hoogere krachten is niet zonder die der lagere krachten. 2. Daarentegen kunnen de lagere krachten zijn zonder de hoogere. 3. Er heeft een voortgang plaats van lagere tot hoogere krachten. De ontdekkingen der geologie leveren hiervoor bewijzen met opzigt tot de verschillende tijdperken van den aardbol. Dat, in den loop der tijden, een voortgang of teruggang in ligchaams- en zielskrachten bij het menschelijk geslacht zou plaats gehad hebben, is niet bewezen. 4. Dezen voortgang van ontwikkeling van lagere tot hoogere krachten ziet men ook bij de individuen uit het dieren- en plantenrijk, in het bijzonder bij het menschelijk individu. De waarneming van elk dieren- en menschenleven vóór en na de geboorte bevestigt zulks. 5. De lagere krachten worden door de hoogere gewijzigd. Dit blijkt ook bij de werking der ziel op het ligchaam. 6. Het is des menschen bestemming, dat de hoogere krachten de lagere besturen. Dit is: zich zelven besturen. De rede moet het opperbestuur hebben. 7. Wordt de lagere kracht buitengewoon

sterk of werkt zij onregelmatig, dan kan zij niet alleen de werking der hoogere kracht verzwakken of belemmeren, maar zelfs geheel vernietigen. Hiertoe behoort de werking van het ligchaam op de ziel. 8. Tot de werkingen der levenskrachten is noodig een prikkel, d. i. eene oorzaak, waardoor zij tot die werkingen opgewekt worden. Hiertoe behoort vooral de aan de menschelijke natuur voorgeschrevene wet, dat de mensch door den mensch moet ontwikkeld worden. De maatschappij is noodzakelijk tot de ontwikkeling van 's menschen zielskrachten, omdat zij daarin bestendige opwekking ontvangen.

V. Verdeeling der werkingen van het kenvermogen en beschouwing der verschillende vermogens, uit deze verdeeling ontstaande.

De werkingen van het kenvermogen zijn drieërlei: A. Het ontvangen van stof der kennis, hetwelk geschiedt: 1. Door de uitwendige waarneming door middel van onze vijf zinnen. Deze geeft eene onmiddellijke bewustheid van het zelfstandig bestaan der uitwendige voorwerpen, die waargenomen worden. 2. Door de inwendige waarneming van 't geen tot den toestand onzer ziel, tot hare aandoening en werking behoort. Een wezenlijk bestanddeel dezer waarneming is de zelfbewustheid. Voorts vergezelt deze inwendige waarneming ook altijd de uitwendige. 3. Door de inwendige waarneming van 't geen tot den toestand en de werking van ons ligchaam behoort. Ook deze geeft ons eene onmiddellijke bewustheid. Door het waarnemings-vermogen in het algemeen verkrijgen wij derhalve eene onmiddellijke bewustheid van het bestaan van voorwerpen. Het is daarom de grondslag van alle menschelijke kennis. Indien aan dit vermogen geen gezag wordt toegekend, dan verdwijnt alle waarheid der menschelijke kennis, en dus ook die kennis zelve. B. Het bewerken der ontvangene stof of der waarnemingen. Dit geschiedt: 1. Door het verstand, dat begrippen, oordeelen en besluiten vormt. 2. Door de scheppende of dichtende verbeeldingskracht, die niet alleen voor de schoone kunsten, maar ook voor de wetenschappen noodzakelijk is, maar altijd door het verstand moet bestuurd worden. C. Het terugroepen van de stof der kennis en van de kennis zelve. Dit geschiedt: 1. Door de terugroepende verbeeldingskracht, die bewaart en voor de bewustheid terugbrengt, wat wij onmiddellijk door de waarneming ontvangen hebben, en voorstellingen geeft met de bewustheid, dat men vroeger het voorwerp, waartoe zich die voorstelling bepaalt, heeft waargeno-

men. Zij bewaart en roept ook voor den geest terug, hetgeen de scheppende verbeeldingskracht heeft voortgebragt. 2. Door het geheugen, dat de gewrochten van het verstand, de begrippen, oordeelen en besluiten voor de bewustheid terugbrengt: waartoe ook behoort het bewaren en voor den geest brengen van woorden, als teekens der gedachten, en van de inwendige gewaarwordingen, wanneer zij onder zekere begrippen gebragt zijn. Deze beide vermogens hebben eene groote overeenkomst met elkander, werken volgens de wet van de vergezelling der voorstellingen en zijn in hunne werking bijna altijd vereenigd en ondersteunen elkander.

Zóó heeft Schröder als 't ware den breeden grondslag gelegd, waarop het verdere betoog zal rusten. Het overzigt en de rangschikking der natuurkrachten is voltooid; de plaats aangewezen, die het menschelijk kenvermogen onder haar inneemt; dit kenvermogen zelf in zijne verschillende werkingen voorgesteld. Onze schrijver kan overgaan tot de vraag: heeft dit vermogen gezag of niet, bij de bepaling, wat waar en wat niet waar is? kan het, al of niet, voor een kenvermogen gehouden worden?

DERTIENDE HOOFDSTUK.

Waarheid der menschelijke kennis.

WAARHEID. SCEPTICISME. GRONDWAARHEID EN AFGELEIDE WAARHEID.

Schröders werk over de waarheid der menschelijke kennis geeft aan allen, die over wijsgeerige onderwerpen schrijven, een voorbeeld van een hoogst bedachtzaam onderzoek. In het eerste hoofdstuk heeft hij naauwkeurig aangewezen, wat het kenvermogen is, welke plaats het onder de krachten van den menschelijken geest inneemt en welke werkingen het openbaart. Nu zal hij verder onderzoeken, of dit vermogen gezag heeft, d. i. of wij door middel van hetzelve tot de kennis der waarheid kunnen komen. Zoo gaat onze wijsgeer omzigtig voort in zijn onderzoek. Van hypothesen wil hij in de wijsbegeerte niet weten. „Haar gebruik," zegt hij, „moge in de natuurkunde, onder zekere voorwaarden, te regt worden toegelaten, en zelfs veel nut hebben aangebragt, het heeft in de wijsbegeerte veel nadeel gesticht. Want de besluiten uit zoodanige hypothesen konden althans niet meer zekerheid hebben, dan de hypothesen zelve, en verzwakten niet zelden het geloof aan de menschelijke kennis, voor welke men streed; waardoor het scepticisme nieuwe sterkte ontving". Op geen andere grondslagen wil hij zijne stellingen bouwen, dan op zulke, die naar zijne overtuiging onwankelbaar vast zijn, omdat zij door geen mensch, die gezonde hersenen heeft, kunnen betwijfeld worden. Deze grondstellingen of grondwaarheden van de menschelijke kennis wil hij opsporen en aan 't licht brengen, ten einde daaruit, bij wettige gevolgtrekking, andere waarheden af te leiden en zoo te komen tot eene vaste wetenschap.

De wijsgeer, die zoo bedachtzaam en omzigtig voortging, beleed dan ook gaarne omtrent vele dingen, waarover anderen dikwijls op hoogen toon beslissen, de beperktheid van het menschelijk verstand en zijne eigene onkunde. Ernstig waarschuwde hij tegen den overmoed van vele nieuwere wijsgeeren. Zoo zegt hij o. a.: „De oude wijsgeeren klaagden ten sterkste over de duisterheid en onzekerheid der menschelijke kennis, en Kant trachtte de groote beperktheid van het menschelijk kenvermogen, vooral zigtbaar in het onderzoek der metaphysische onderwerpen, duidelijk aan te wijzen. Opmerkelijk is het, hoezeer zich hiervan thans vele leeraars der Duitsche wijsbegeerte onderscheiden. Hoogst zelden verneemt men in hunne schriften de woorden: dit is boven het bereik van het menschelijk verstand; de rede kan hierover niet beslissen; ik weet het niet; ik kan daarvan niets bepalen, enz. Integendeel maakt de bevestigende toon, waarmede hier alles voorgesteld en verklaard wordt, de moed en het vertrouwen, waarmede de verschillende velden van het metaphysisch gebied bewandeld en onderzocht worden, dat de leerling meent, dat hier alles veilig en zeker is, dat alles (behalve de taal) door heldere lichtstralen beschenen wordt. Is dit vooruitgang der wijsbegeerte?"

Aan de hand van dezen bedachtzamen onderzoeker willen wij nu verder gaan op den weg, dien hij niet ongepast een openen weg noemt, omdat men hier „elke schrede behoorlijk kan nagaan en zien, in hoe verre zij al dan niet veilig zij, en de duisternis of den nevel, waarin men soms wandelt, juist waarneemt, zoodat men voorzigtig voortgaat, of, indien zulks raadzaam is, stilstaat" 72).

Het tweede hoofdstuk van het werk, dat wij bespreken, heeft tot opschrift:

Beschouwing van de natuur der waarheid in het algemeen en van de waarheid der menschelijke kennis in het bijzonder. Over de grondwaarheden en afgeleide waarheden.

1. Eerst wordt de gang van dit onderzoek opgegeven. Schröder zal deze orde volgen, dat vooreerst het begrip waarheid ontwikkeld, en daaruit zijne praedicaten afgeleid worden, en vervolgens worde aangewezen, dat er toch eenige voor den mensch kenbare waarheid zijn moet, omdat het ontkennen daarvan tot tegenstrijdigheid of ongerijmdheid leidt. Dit wil de schrijver ophelderen door de beschouwing van zoodanige stelsels, welke alle waarheid en zekerheid der menschelijke kennis ontkennen.

Daarna zal hij het onderscheid tusschen grondwaarheden en afgeleide waarheden aantoonen. Dien ten gevolge wordt nu door hem gehandeld:

2. Over de verschillende beteekenis van het woord: waarheid.

Men gebruikt het woord waarheid in twee beteekenissen, n.l. in eene zedelijke en in eene intellectueele beteekenis. In de eerste is waarheid de overeenkomst van onze waarnemingen en voorstellingen met hetgeen wij dàaromtrent aan anderen door teekens, hoedanige deze ook zijn mogen, te kennen geven. In dezen zin staat waarheid tegenover logen. Tot deze soort van waarheid bepaalt zich ons onderzoek niet. In de tweede beteekenis, die hier te pas komt, is waarheid eene zekere hoedanigheid van een oordeel. Slechts aan een oordeel kan waarheid of onwaarheid toegeschreven worden. Ons oordeel over eene zaak is waar, wanneer de zaak die hoedanigheid, dat zelfstandig of niet zelfstandig bestaan heeft, hetwelk door het oordeel daaraan toegekend wordt. Deze bepaling geldt, zooals Schröder met voorbeelden aanwijst, van elke soort van oordeel, hetzij het ontkennend of bevestigend, hypothetisch, disjunctief of categorisch zij; hetzij dit oordeel bloot gedacht, of door woorden en andere teekens bepaald uitgedrukt; hetzij het klaar en duidelijk of duister gedacht worde, of zich slechts door zekere handelingen of door begeerte, gevoel, enz. openbare. De oordeelen zijn, wat den inhoud betreft, materieele (stoffelijke) of logische (vormlijke) stellingen. De eerste wijzen aan een zelfstandig of niet zelfstandig bestaan; de laatste zijn denkwetten, volgens welke uit de eene waarheid de andere afgeleid wordt. Wij hebben dus materieele en logische waarheid, d. i. waarheid van materieele en logische stellingen. Schröder verzet zich te dezer plaatse tegen de bepaling, welke Kant en anderen geven van logische waarheid, dat zij namelijk is de overeenkomst onzer voorstelling met de denkwetten, waardoor eene stelling in logisch opzigt waar, in materieelen zin onwaar zou kunnen zijn. Men mag geene stelling waar noemen, die niet in alle opzigten aan de vereischten der waarheid beantwoordt. Dus mag men door logische waarheid niets anders verstaan, dan de waarheid eener logische stelling, d. i. eene denkwet. Na nog eenige andere onnaauwkeurige begripsbepalingen van waarheid verworpen te hebben, komt Schröder tot de derde opmerking.

3. Alle waarheid is objectief en er is geen subjectieve waarheid.

Uit de gegevene bepaling van waarheid volgt, dat nooit in den persoon, die oordeelt, maar altijd en alleen in de zaak, waarover het oordeel uitspraak doet, de grond moet gelegen zijn, waarom het oordeel waar is. Men kan wel spreken van een subjectief of menschelijk voor waar houden, maar geenszins van subjectieve of menschelijke waarheid, omdat in dit begrip tegenstrijdige kenteekens zijn. Is er geen objectieve waarheid voor den mensch kenbaar, dan is het kennen en weten slechts schijn, en het geheele menschelijke kenvermogen een schijnvermogen.

4. De waarheid heeft geene graden; zij is eeuwig en onveranderlijk.

Een waar oordeel is niet meer, noch minder waar, dan elk ander waar oordeel. Het voor waar houden heeft verschillende graden, en hierop berust de meerdere of mindere waarschijnlijkheid, welke subjectief is. De waarheid van een oordeel is ook niet afhankelijk van den tijd. Wat nu waar is, is altijd waar geweest en zal altijd waar zijn, al betreft ook het oordeel eene zaak, die in den tijd geschiedt, b.v. deze boom bloeit. Protagoras maakte alle waarheid subjectief en veranderlijk door zijn gezegde: „de mensch is de maat van alle dingen". Vele oude wijsgeeren geven eene onnaauwkeurige voorstelling van waarheid, door aan alle oordeelen, welke op de getuigenis der zinnen steunen, wegens de bestendige verandering der voorwerpen, waarheid te ontzeggen.

5. Kan het menschelijk verstand tot kennis van eenige waarheid komen? Stellingen van Kant aangaande de menschelijke kennis.

Op het standpunt van het scepticisme bevindt men zich met de beantwoording der hier gestelde vraag in een zonderlingen toestand, zegt Schröder. Door een ontkennend antwoord bevestigt men, wat men ontkent; want het verstand toont, ten minste dit als waarheid te erkennen, dat er geene waarheid is, die door hetzelve erkend kan worden, en tevens dat al de gronden waar zijn, waaruit dit besluit wordt opgemaakt. Dit zelfde heeft ook plaats, wanneer men verklaart, dat men zulks niet kan weten of bepalen. Wordt de vraag bevestigend beantwoord, dan vraagt men naar een bewijs of toereikenden grond — die niet gegeven kan worden, zonder te onderstellen, dat het verstand kracht en

gezag heeft. De Pyrrhonist ontkent, dat de mensch ooit objectieve waarheid, d.i. zekerheid kan bekomen van hetgeen op zich zelve waar is, en hetgeen waar zou zijn, al bestond het menschelijk geslacht niet; en dit ontkennende voert hij zelf gronden aan voor zijne ontkenning, gronden, die hij toch als waar moet aannemen.

Dit Pyrrhonismus, 't welk alle waarheid en zekerheid der menschelijke kennis vernietigt, ontvangt, gelijk Schröder nu verder aanwijst, kracht en voedsel door de Kantiaansche wijsbegeerte. Kant tracht, zooals bekend is, te betoogen, dat de ruimte en al wat daartoe betrekking heeft, zooals uitbreiding, beweging, verandering der stoffelijke dingen, niet buiten ons, maar in ons is, d.i. tot de hoedanigheid en natuur van ons aanschouwingsvermogen behoort, en dat hetzelfde plaats heeft ten opzigte van den tijd en hetgeen daartoe behoort, zooals oorzaak, bestaan in den tijd enz.; zoodat de dingen op zich zelve, of en hoe ze zijn (het transcendentale voorwerp), ons volkomen onbekend blijven. Ons verstand blijft dus met al zijne begrippen en apriorische beginselen beperkt tot onze subjectiviteit. Den scepticus kan deze redeneering niet anders dan welkom zijn, daar zij alle objectieve waarheid aan het menschelijk kenvermogen schijnt te ontzeggen. Maar wanneer zij, die geene waarheid der menschelijke kennis aannemen, het Kantiaansche stelsel te hulp nemen, moeten zij toch van de waarheid van dit stelsel en van de gronden, waarop het rust en van de juistheid der afleiding uit die gronden overtuigd zijn. Schröder wijst dezen strijd van de sceptici met zich zelven nu nader aan, door te handelen:

6. Over het scepticisme der Academische wijsbegeerte.

Cicero's verdediging van de Academische wijsbegeerte (in zijne Quaestiones Academicae) wordt hier door Schröder beoordeeld en zelfs tegen de aanvallen, die Cicero zelf Lucullus in den mond legt, te zwak bevonden. Volgens het Academische stelsel is er hoegenaamd geen zeker teeken, waardoor wij het ware van het valsche kunnen onderscheiden, zoodat de mensch niets met zekerheid kan waarnemen en weten. Cicero beroept zich ter bevestiging van deze stelling o.a. op het gezegde van Socrates: dit alleen weet ik, dat ik niets weet. „Wanneer men", zegt Schröder, „dit gezegde, gelijk Lucullus doet, uit de aan Socrates eigene ironie verklaart, geschikt om door de tegenstelling de waanwijsheid der sophisten en anderen in een belagchelijk

licht te plaatsen; waarmede ook zeer wel kan vereenigd zijn het doel, om de onzekerheid en beperktheid der menschelijke kennis in zeer vele, vooral metaphysische zaken aan te wijzen; dan is in dit gezegde niets, hetgeen zoodanig een voortreffelijken wijsgeer onwaardig zou wezen. Maar de nieuwe Academici, welke dit gezegde als ernstig gemeend en als in de letterlijke beteekenis door Socrates genomen voorstelden, en dus het gezag van hem te hulp namen, om den weg tot de waarheid te verduisteren en onveilig te maken, of liever, gelijk toen inderdaad geschiedde, om het onderzoek der waarheid in een belagchelijk kinderspel te veranderen, lieten dien verstandigen man eene groote ongerijmdheid zeggen". Schröder wijst vervolgens aan, dat dit gezegde van Socrates, ook voor zoover het ernstig gemeend is, toch volstrekt geene onzekerheid der menschelijke kennis, in den zin der nieuwe Academie, bedoelt. Immers de opregte betuiging, dat men na een naauwkeurig onderzoek gevonden heeft, dat, hetgeen men te voren als waar en zeker stelde, onzeker is, en dat men vele dingen niet weet, welke men te voren meende te weten, onderstelt zelf een meer of min veelvuldig weten.

Arcesilas, die zelfs dat weten, hetwelk Socrates nog behouden had, wegnam, daar hij als grondbeginsel zijner Academische wijsbegeerte stelde: ook zelfs dit weet ik niet, of ik iets weet, dan of ik niets weet, stelde tot beginsel de onzekerheid der onzekerheid,— maar was toch aan zich zelven ongelijk, wanneer hij, gelijk Cicero berigt, alle dagen tegen de stelling van elk een sprak: hij had geheel moeten zwijgen en vóór of tegen geene zaak gronden moeten aanvoeren. De Academici waren het dan ook onderling oneens, of men het grondbeginsel hunner school zelve als zeker of als onzeker moest beschouwen.

„Tot het gevoelen van Arcesilas, hoe ongerijmd het ook zij, moet men komen", zegt Schröder, „indien men geen geloof slaat aan de getuigenis der bewustheid en niet dat als eerste, als grondwaarheid zonder bewijs aanneemt, wat zij ons duidelijk verkondigt. Neem ik geene grondwaarheden aan, hoe kan ik dan eenige waarheid aannemen?"

Ter vergoeding van het volslagen gemis van waarheid en zekerheid gaf de Academie aan den wijsgeer het waarschijnlijke. Dit was zeer ongerijmd, omdat alle waarschijnlijkheid op waarheid steunt, gelijk Schröder in zijne Inleiding reeds had opgemerkt. Weet men volstrekt niets met zekerheid,

dan kan men ook niet bepalen, wat waarschijnlijk en wat onwaarschijnlijk is, wat een hoogeren graad van waarschijnlijkheid of onwaarschijnlijkheid heeft.

Cicero gebruikt het volgende voorbeeld, om de waarschijnlijkheidsleer op te helderen (Qu. Acad. II, 31): „Wanneer een wijze een schip beklimt, weet hij dan zeker. dat hij gelukkig zal varen? Hoe kan hij dit? Maar, indien hij hier van de villa van Hortensius naar Puteoli en dus slechts dertig stadiën vaart, wanneer het schip goed, de stuurman bekwaam en het weer stil is, gelijk thans, dan is het waarschijnlijk, dat hij aldaar behouden zal komen". Maar, zegt Schröder, waarom is dit voor den wijze waarschijnlijk? „Omdat hij weet, dat de afstand klein is; omdat hij weet, dat het schip goed is; omdat hij weet, dat de stuurman bekwaam is; omdat hij weet, dat het geen stormachtig weer is". Door te stellen, dat niets als zeker kan erkend worden, wordt de geheele leer der waarschijnlijkheid omver geworpen, en hiermede vervalt het geheele stelsel.

Op deze wijze, n. l. door de aanwijzing van tegenstrijdigheid, bestrijdt Schröder het scepticisme. Laten de sceptici zich deze tegenstrijdigheid welgevallen, dan zou hij op hen het gezegde van Lucullus bij Cicero toepassen: illos quasi desperatos aliquos relinquamus.

Intusschen gaat bij hen de natuur dikwijls boven de leer. De Engelsche scepticus Hume zocht aan te wijzen, dat de mensch geen objectief ware wijsgeerige kennis kan hebben; dat zijne bewustheid alleen uitspraak kan doen over zijne voorstellingen en niet over het bestaan en de betrekking van de voorwerpen dezer voorstellingen; dat het oorzakelijk beginsel slechts aan de gewoonte, aan de wet der vergezelling onzer denkbeelden is toe te schrijven, en dus niet als een waar beginsel moet beschouwd worden. Hij was evenwel een voornaam geschiedschrijver, en handelde dus over de waarheid van de voorwerpen der voorstellingen en bediende zich van het oorzakelijk beginsel als van eene objectieve waarheid. Hij zou weinig voldaan geweest zijn, indien zijne geschiedkundige werken geschat waren naar de denkbeelden, welke hij in zijne wijsgeerige werken verkondigde.

De redeneeringen der sceptici en verdere ongerijmdheden, door wijsgeeren voor den dag gebragt, hebben velen de wijsbegeerte zelve doen minachten en hen, gelijk Socrates in den Phaedo zegt, gemaakt tot misologen.

7. Het scepticismus van Platner, als een voorbeeld

van het scepticismus der nieuweren, wordt door Schröder afzonderlijk besproken. Platner heeft de grondslagen van zijne leerstelsel, 't welk hij de sceptische critiek noemt, in tegenoverstelling van de Kantiaansche, door hem dogmatische critiek geheeten, uitgesproken in vijftien stellingen, die hier door Schröder worden medegedeeld. De waarschijnlijkheidsleer der Academie wordt daarin niet gevonden, maar overigens vervalt Platner, gelijk door onzen schrijver duidelijk wordt aangewezen, in dezelfde tegenstrijdigheid als de Academici. Wij zullen de aanwijzing dezer tegenstrijdigheid nu niet in bijzonderheden volgen, daar het stelsel van Platner toch bij nadere beschouwing, hoe achtenswaardig overigens ook, volgens Schröder, deze wijsgeer zelf moge geweest zijn, geen groote belangstelling kan inboezemen. Daarom alleen dit. De sceptische critiek stelt vijftien stellingen als waar, stellingen, die bevestigen moeten, dat al onze kennis slechts voorstelling is en geen objectieve zekerheid heeft. Doch onder deze vijftien is er ééne, de dertiende, volgens welke de sceptische critiek niets bevestigt en niets ontkent, d. i. niets als waar stelt. Dus, indien de dertiende stelling waar is, dan zijn de overige en zelfs de dertiende stelling zelve, volgens deze critiek, onzeker; — waardoor de sceptische critiek zich zelve vernietigt; of, indien de overige door deze critiek als waar beschouwd worden, dan is de dertiende stelling onwaar; — en hiermede wordt de sceptische critiek weder eene dogmatische critiek, die zij zich voorgenomen had te bestrijden. Het blijkt, dat dit critische scepticismus geenszins de lofspraak verdient, welke door Platner er aan wordt gegeven, n. l. dat het de éénige consequente wijsgeerige denkwijze is".

„Zoodanig eene tegenstrijdigheid", dus eindigt Schröder zijne scherpzinnige beoordeeling van het scepticismus, „zoodanig eene tegenstrijdigheid moet in elk sceptisch stelsel zijn, hetwelk niets bevestigt en evenwel toch redeneert, tracht te betoogen en te wederleggen. Het verstand toch oordeelt hier uit gronden, dat alles onzeker is en men niets moet bevestigen en ontkennen; het moet dus tot dit onzekere ook de gronden zelve rekenen, waaruit die onzekerheid afgeleid wordt. Eene verwarring ontstaat daardoor, deels omdat men geene naauwkeurige bepaling geeft van waarheid, deels omdat men dat alleen als waar en zeker beschouwt, wat bewezen kan worden, dat is, wat uit andere zekere waarheden kan afgeleid worden, zonder in aanmerking te nemen, dat bij elk bewijs in de laatste plaats ondersteld wordt eene waar-

heid, die niet bewezen kan worden, en toch waarheid moet zijn.

Het scepticisme is met zich zelve strijdig en ongerijmd. Voor den mensch van gezond verstand is het niet meer de vraag: kan de mensch iets als waar erkennen? maar: wat kan de mensch als waar erkennen? Daarom handelt Schröder:

8. Over de grondwaarheden en hare bron, en de afgeleide waarheden.

Eene waarheid of ware stelling wordt door den mensch óf onmiddellijk gekend en heet dan grondwaarheid, óf door een besluit uit andere ware stellingen opgemaakt en is eene afgeleide waarheid. Elke afgeleide of middellijke waarheid moet in de laatste plaats op eene eerste d. i. eene onmiddellijke of grondwaarheid rusten. Zal een besluit waar zijn, dan moeten niet alleen de stellingen, waaruit het afgeleid wordt (de praemissen) waar zijn, maar ook de afleiding moet wettig zijn. Deze wettigheid wordt bepaald door logische stellingen. Dus, ook logische stellingen moeten waarheid hebben; en deze waarheid kan ook, gelijk die van elke andere stelling, middellijk of onmiddellijk zijn. Elke middellijke waarheid onderstelt dus meerdere onmiddellijke waarheden, welke óf logische óf materieele stellingen óf beide kunnen zijn. Eene middellijke waarheid is echter niet minder waar, dan eene onmiddellijke; het verschil heeft slechts betrekking tot het oordeelend subject; de waarheid zelve hangt niet van het oordeelend subject af, maar is eeuwig en onveranderlijk.

„Opdat intusschen eene stelling, welke voor geen bewijs vatbaar is, te regt voor waar, en dus voor eene grondwaarheid gehouden worde, moet er een toereikende grond zijn. Deze kan geen andere zijn, dan de duidelijke en bepaalde uitspraak der bewustheid; niet der bewustheid van den een of anderen oordeelenden persoon, maar der menschelijke bewustheid, d. i. van elken mensch, die gezond van ziel en ligchaam is".

Ik kan niet nalaten, te dezer plaatse nog eens uitdrukkelijk op te merken: hier hebben wij het grondbeginsel van Schröders geheele wijsbegeerte. De duidelijke en bepaalde uitspraak der menschelijke bewustheid. Deze plaatste hij tegenover alle sceptische en idealistische stelsels. Hetgeen duidelijk en onmiddellijk — „onmiddellijk," zegt Schröder, „ten einde daarvan af te scheiden wat én de verbeelding én een ontrouw

geheugen er mogten bijvoegen, alsmede de soms verkeerde besluiten van het verstand, welke niet zelden als uitspraak der bewustheid beschouwd worden"; — hetgeen duidelijk en onmiddellijk door de menschelijke bewustheid als waar verkondigd wordt, dat is waar: deze stelling was hem de grondslag van alle menschelijke kennis, de grondwaarheid bij uitnemendheid. Wil men vaste grondslagen leggen voor de wijsbegeerte, dan moet men die duidelijke, onmiddellijke en onvervalschte uitspraken der menschelijke bewustheid opsporen en in 't licht stellen. Wat met dit zegel der bewustheid bevestigd is, dat is voor den mensch waar en zeker. Geen mensch, die gezond van verstand, geen mensch, die bij zijne zinnen is, kan aan de uitspraken der bewustheid gezag ontzeggen. Mogen sceptische en idealistische wijsgeeren in hunne geschriften ook geen grondwaarheden willen aannemen, zij nemen ze toch aan in hunne handelingen en in hunne redeneeringen over gewone, niet wijsgeerige onderwerpen. „Wanneer zij ontslagen zijn van de banden van hun eigen stelsel, dan verschilt hun voor waar houden niet aanmerkelijk van dat van het gezonde menschenverstand".

„Ik kan dus niet gelooven", zegt Schröder, „dat er ooit onder de menschen een idealist geweest is, al hebben Fichte en anderen, vóór en na hem, een volmaakt idealismus in hunne geschriften beleden; want in het dagelijksche leven, in hunne handelingen en bedrijven, toonden zij niet minder realisten te zijn, dan andere menschen. Zelfs de krankzinnigheid, hoe velerlei soorten van ongerijmde denkbeelden zij ook moge voortbrengen, heeft, zooveel ik weet, nooit een volkomen idealismus of scepticismus voortgebragt".

Ook de practische wijsbegeerte moet op grondwaarheden steunen. In het practische is even zoowel, als in het theoretische, de eerste vraag: wat is waar? „Kan de theoretische rede," zegt Schröder, „geen vaste grondslagen leggen, dan kan zulks ook de practische rede niet doen." Met deze weinige woorden is door onzen wijsgeer het vonnis over de Kritik der practischen Vernunft uitgesproken.

Of nu de getuigenis der bewustheid a priori of a posteriori, empirisch of rationeel genoemd worde, doet, volgens Schröder, weinig ter zake. Stelt men, zegt hij, het onderscheid tusschen eene stelling a priori en a posteriori hierin, dat de eerstgenoemde eene noodzakelijkheid bevat of eene onmogelijkheid, om het tegendeel te denken, terwijl bij de laatstgenoemde dit kentee-

ken niet aanwezig is, dan is zoodanig eene getuigenis der zelfbewustheid, klaar en duidelijk gedacht, eene stelling of kennis a priori. Daar echter de mensch slechts door waarneming van zich zelven de getuigenis der zelfbewustheid leert kennen, is deze kennis ook weder eene kennis a posteriori, en zijn de grondwaarheden zelve waarheden a posteriori.

Eindelijk merkt Schröder hier nog op, dat tot het algemeen voor waar houden eener stelling niet wordt vereischt, dat alle menschen haar op gelijke wijze door woorden te kennen geven, en zelfs ook dit niet, dat zij haar door woorden hebben uitgedrukt, of, wanneer zulks door anderen geschiedde, haar verstaan en toegestemd hebben. Millioenen menschen zijn niet in staat, de denkwetten naauwkeurig door woorden aan te wijzen, en verstaan ze niet, wanneer zij ze hooren. Maar zij bedienen zich daarvan in hunne dagelijksche en gewone redeneering, en geven daardoor getuigenis, dat zij ze als waar erkennen. „De denkwetten en logische regels" zegt Leibnitz, „kent toch eigenlijk elk een. Men bedient zich bestendig van het beginsel van tegenstrijdigheid, zonder het zich duidelijk voor te stellen. Er is geen onbeschaafd mensch, die niet zou verontwaardigd worden over het gedrag van een leugenaar, die zich bij eene ernstige zaak tegenspreekt."

Wij zijn dan nu genoegzaam voorbereid, om met belangstelling te vernemen, welke grondwaarheden door Schröder uit de menschelijke bewustheid, als hare duidelijke en onmiddelijke uitspraken, afgeleid worden, en welk gebruik daarvan door hem wordt gemaakt. Het vervolg van Schröders werk zal het ons leeren. Ook wij wijden daaraan een nieuw hoofdstuk.

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

De Grondwaarheden.

LOGISCHE GRONDWAARHEDEN. WISKUNDIGE BETOOGTRANT. MATERIEELE GRONDWAARHEDEN.

„Aanwijzing van eenige grondwaarheden" — zoo luidt het opschrift van Schröders derde hoofdstuk, dat dan weder twee afdeelingen heeft, waarvan de eerste handelt: over de logische grondwaarheden en hare toepassing, de tweede: over de materieele grondwaarheden en eenige begrippen en oordeelen, waartoe zij ons geleiden.

Logische grondwaarheden zijn, volgens Schröder, de vier zoogenaamde denkwetten, n. l. *a*) het beginsel van tegenstrijdigheid (principinm repugnantiae): eene stelling kan niet gedacht worden en is onwaar en ongerijmd, welke aan een subject hetzelfde praedicaat geeft en ontneemt, b. v.: A is B en niet B; een driehoek is een vierhoek. *b*) het beginsel van eenzelvigheid (principium identitatis): elk ding is, wat het is: A is A; d. i. de kenteekens van A moeten met het begrip A overeenstemmen. *c*) het beginsel van uitsluiting van het derde tusschen twee tegengestelden (principium exclusi medii inter duo contradictoria): van twee tegengestelde kenteekens, A en niet A, moet één van beide aan een voorwerp toegeschreven worden; b. v.: de ziel des menschen is of onsterfelijk, of niet onsterfelijk. *d*) het beginsel der toereikende rede (principium rationis sufficientis): elk ware stelling moet een voldoenden grond hebben, waarom zij voor waar gehouden wordt 73).

Uit deze denkwetten worden nu eenige logische waarheden

afgeleid, welke dienen moeten tot criteriën bij het onderzoek der waarheid. En wel deze vier: 1. Ware stellingen komen met elkander overeen, d. i. hetgeen door de eene bevestigd wordt, kan door de andere noch geheel, noch ten deele (onmiddellijk, of middellijk bij besluittrekking en afleiding) ontkend worden. Deze wet komt vooral bij bewijzen uit het ongerijmde te pas. 2. Uit eene ware stelling kan geen onware stelling wettig afgeleid worden. Wanneer dus uit eene stelling, hetzij alleen, hetzij vereenigd met ware stellingen, eene onware wettig afgeleid wordt, dan is die eerste stelling onwaar. „Te onregte is deze bewijsvoering wel eens veroordeeld en zelfs als hatelijk en zedeloos voorgesteld en met den naam van Consequenzen-macherei bestempeld. Men mag zich echter van haar gerust bedienen, wanneer men de consequentie slechts gebruikt ter beoordeeling van een wijsgeerig stelsel en niet van het karakter van den auteur. Zoo kan men b. v. het stelsel van Spinoza veroordeelen, al heeft men het geheele werk niet gelezen, wanneer men slechts inziet, dat de eindbesluiten in strijd zijn met die zedelijke beginselen, die men op toereikende gronden als waar en zeker erkent. Daar men niet alle wijsgeerige, godgeleerde, regtskundige en zedenkundige stelsels in bijzonderheden kan onderzoeken, is het noodig, om, gelijk de practische wiskundige zich wel beproefde (geijkte) ellen of palmen aanschaft, waarop hij bij de meting gerust kan vertrouwen, op dezelfde wijze, maar door eigen onderzoek, zich criteriën der waarheid te verschaffen, waarop men bij zijne navorschingen zich gerust kan verlaten". 3. Hoe grooter de reeks van stellingen is, die met elkander in verband staan, des te grooter wordt de waarschijnlijkheid, dat zij waar zijn. Naar dezen regel oordeelen wij dikwijls. Cicero maakt er gebruikt van in zijne Oratio pro Milone. Deze regel leert ons ook het regte gebruik maken van hypothesen. 4. Indien uit eene stelling, of alleen, of vereenigd met ware stellingen, geen onware stelling wettig kan afgeleid worden, dan is zij waar. En dus: hoe meer ware stellingen, middellijk of onmiddellijk, uit eene stelling wettig afgeleid worden; des te grooter wordt de waarschijnlijkheid, dat zij zelve waar zij.

De vier opgenoemde waarheden loopen zamen in deze algemeene: de overeenkomst of harmonie onzer voorstellingen getuigt van hare waarheid. Onze voorstel-

lingen zijn waar, wanneer zij leden zijn van de denkbeeldige oneindige reeks van met elkander in volkomene harmonie staande stellingen aangaande alle voorwerpen. Hoe gering nu de reeks onzer voorstellingen ook zijn moge, vergeleken met die oneindige reeks van waarheden, wij moeten toch zorgen, dat zij die hoedanigheid der oneindige reeks hebben, dat zij in harmonie met elkander zijn. Voor alle denken en handelen van den mensch geldt het voorschrift: wees overeenstemmende met u zelven! 't welk echter geenszins in zich sluit, dat men een eens aangenomen gevoelen niet voor een ander, dat bij nader onderzoek zich als meer waar vertoont, behoort te verruilen.

Wat Schröder hier aangaande de logische grondwaarheden en daaruit afgeleide stellingen, als criteriën van alle waarheid, heeft bijgebragt, geeft hem nu aanleiding tot twee opmerkingen, waarvan de eerste en belangrijkste is:

Over den wiskundigen betoogtrant en over het dogmatismus in de wijsbegeerte.

Vele wijsgeeren van den lateren tijd, zegt Schröder, zien met minachting op het gebruik van den wiskundigen betoogtrant in de wijsbegeerte neder. De wiskundige methode is vooral in miscrediet gekomen door het misbruik, dat er de Wolfische school van maakte, die alles op de manier van Euclides meende te kunnen bewijzen, en meer op den vorm, dan op het wezen der bewijzen zag. Kant beweerde, dat zij in de wijsgeerige beschouwingen niet kan en mag gebruikt worden. Hij heeft echter, zegt Schröder, het wezen der ware wiskundige methode met den gebruikelijken Euclidischen vorm verward en veel tot de wiskundige methode gebragt, wat er niet toe behoort. De ware wiskundige gang van redeneering en onderzoek is, volgens Schröder, de volgende. Men trachte (zooals de wiskundige zijne axiomata) grondwaarheden op te sporen, en, deze gevonden hebbende, daaruit op eene wettige, logische wijze andere waarheden af te leiden. Men neme geen hypothesen, magtspreuken of twijfelachtige stellingen onder het getal van waarheden op. Men stelle alles in behoorlijke orde, duidelijk, eenvoudig en natuurlijk voor. Men geve aan de woorden geen andere beteekenis, dan die zij in de taal reeds hebben, of men geve van die beteekenis, waarin men ze neemt, eene naauwkeurige bepaling. Alles, wat niet ter zake behoort, worde weggelaten; ook het geschiedkundige worde niet méér gebruikt, dan tot nadere ontwikkeling en verklaring der denkbeelden noodig is. Er is, wel is waar, een groot verschil tusschen wiskunde en wijsbe-

geerte, hierin bestaande, dat in de eerste wetenschap alles zeker en ontwijfelbaar is, terwijl men in de laatste vaak met zekeren graad van waarschijnlijkheid moet tevreden zijn. Maar dan moet de wijsgeer het mogelijke van het werkelijke, het meenen van het weten en gelooven zorgvuldig onderscheiden, en daar, waar licht en zekerheid ontbreken, niet schromen te bekennen: ik weet het niet. „Door wijsgeerige werken, welke aan deze vereischten voldoen, is er mogelijkheid, dat eens de wijsbegeerte eene wetenschap worde, waarvan zij thans nog verre verwijderd is. Deze wetenschap of dit wijsgeerig stelsel zal voorzeker altijd klein in omvang zijn, maar oneindig meer waarde hebben, dan een chaos van hypothesen en magtspreuken of eene vereeniging van onzekere stellingen". Een stelsel, dat op den naam van wijsgeerig aanspraak zal maken, kan, volgens Schröder, niet anders dan dogmatisch zijn, „omdat ware en zekere stellingen ten grondslag moeten liggen, en zoodanige te vinden en te verdedigen het doel is van alle ware wijsbegeerte 74).

Eene tweede aanmerking geldt het algemeen voor waar houden der menschen, beschouwd als kenteeken der waarheid. Schröder stelt te dezen opzigte den regel: „voor zoover dit algemeen voor waar houden uit de onmiddellijke getuigenis der menschelijke bewustheid ontstaat, zoodat er eene zekere noodzakelijkheid van hetzelve plaats heeft, is het een kenteeken der waarheid. Maar indien er geene redenen zijn, om dit voor waar houden als uit die bron voortkomende te beschouwen, schijnt er geen voldoende grond te zijn, om het voor een zeker kenteeken der waarheid te houden." Verder zegt hij, dat het moeijelijk zijn zal, om, behalve de grondwaarheden en hetgeen daaruit afgeleid wordt, iets te vinden, dat algemeen als waar en zeker door allen erkend wordt. Bij den voortgang van het menschelijk geslacht in kundigheden is veel, wat vroeger algemeen als waar aangenomen werd, onwaar bevonden, en omgekeerd. Ook moet men bij de beoordeeling dezer overeenstemming op de zaken zelve en niet op de woorden zien.

Hiermede is de eerste afdeeling van dit hoofdstuk, handelende over de logische grondwaarheden en hare toepassing, ten einde. Schröder handelt in de tweede afdeeling over de materieele grondwaarheden en eenige begrippen en oordeelen, daaruit afgeleid.

De aard van de materieele of stoffelijke waarheid, zegt Schröder, is deze, dat door haar verklaard en gekend wordt, dat het

voorwerp onzer begrippen en oordeelen betaat en wezenlijke praedicaten heeft. Zonder de materieele waarheden geven de logische niets, dan eene zekere orde in onze voorstellingen. Alleen door vereeniging van logische en materieele waarheid kan eene ware kennis plaats hebben.

Wij zijn dus gekomen tot dat gedeelte van Schröders verhandeling, misschien het gewigtigste, hetwelk handelt over de materieele grondwaarheden en hare toepassing. Er worden zes zulke grondwaarheden door Schröder opgenoemd en als zoodanig nader beschouwd. Wij laten ze hier eerst onmiddellijk na elkander volgen, om dan het een en ander mede te deelen van 't geen Schröder op 124 bladzijden in 't midden brengt, om te doen zien, dat zij inderdaad grondwaarheden, zuivere uitspraken der bewustheid zijn, en welk gebruik men er van kan en behoort te maken.

I. *Eerste* grondwaarheid, bepalende het zelfstandig bestaan van het ik, en de praedicaten van dit ik.

De eerste uitspraak toch der bewustheid, waardoor ons eene materieele grondwaarheid verkondigd wordt, is deze: Ik ben; en wat de inwendige waarneming onmiddellijk en duidelijk verkondigt, is eene handeling of lijden van mij (van dit ik), waardoor dus mijn toestand (de toestand van dit ik) wordt aangewezen. Deze uitspraak is dus de uitspraak der zelfbewustheid.

II. *Tweede* grondwaarheid, bepalende de verscheidenheid der praedicaten van het ik, aangewezen door de zelfbewustheid.

Uitspraak der zelfbewustheid: Onder de praedicaten van het ik is velerlei wezenlijk verschil. Sommige hebben betrekking tot het voorstellen en de kennis der voorwerpen, sommige tot aangename en onaangename gewaarwordingen, andere tot het begeeren en het willen.

III. *Derde* grondwaarheid, bepalende het kenteeken der waarheid en het onderscheid tusschen waarneming en voorstelling.

Uitspraak der zelfbewustheid: Kennis van een voorwerp bestaat in een waar oordeel over zijn bestaan, zijne hoedanigheid en betrekking. Een oordeel is waar, indien het óf onmiddellijk op de getuigenis der bewustheid steunt, óf daaruit op wettige wijze is afgeleid. Een oordeel is onzeker, indien noch

het een noch het ander het geval is. Een oordeel is onwaar, indien het strijdig is met de onmiddellijke uitspraak der bewustheid, of met wettig daaruit afgeleide gevolgen. Onmiddellijke waarneming is: een oordeel, onmiddellijk op de getuigenis der bewustheid steunende. Eene voorstelling kan op zich zelve op geen waarheid aanspraak maken, en verschilt wezenlijk van waarneming; welke laatste ook alleen op zich zelve het bestaan en de tegenwoordigheid van een voorwerp kan aanwijzen.

IV. *Vierde* grondwaarheid, bepalende de betrekking des tijds.

Uitspraak der zelfbewustheid: Onder de praedicaten van het ik heeft ook dit wezenlijk verschil plaats, dat sommige tot het tegenwoordige, sommige tot het verledene, andere tot het toekomende betrekking hebben, en dat zij zonder deze betrekking niet kunnen zijn, noch eenige beteekenis kunnen hebben. Hierdoor ontstaat eene zekere orde dezer praedicaten, welke wij den tijd noemen en welke voor eene wezenlijk bestaande orde moet gehouden worden.

V. *Vijfde* grondwaarheid, bepalende de grondslagen van onze kennis der uitwendige wereld, n. l. ruimte, beweging, oorzaak.

Uitspraak der bewustheid (ik deel haar aanmerkelijk verkort mede): Er is eene bestendige wederkeerige werking tusschen het ik en mijn ligchaam, 't welk ik juist om die naauwe betrekking mijn ligchaam noem. Dit ligchaam en zijne deelen hebben eene zekere grootte en een bepaalden vorm. Het ik kan het ligchaam en vele van zijne deelen in beweging brengen door den wil. Er zijn ook onwillekeurige bewegingen van het ligchaam. Mijn ligchaam en zijne deelen bieden tegenstand en ik heb eene zekere kracht noodig, om ze in de ruimte van plaats te doen veranderen. Ik gevoel tegenstand, wanneer ik deelen van mijn ligchaam met elkander in aanraking breng. Ik gevoel ook tegenstand, wanneer ik met dit ligchaam en zijne deelen andere voorwerpen aanraak. Daardoor word ik mij bewust, dat deze voorwerpen, even als mijn ligchaam, in de ruimte zijn, grootte en beweging hebben, enz. Zij zijn ook ligchamen. Door mijne zins-organen leer ik hunne veelvuldige hoedanigheden kennen. De werking tusschen mij en mijn ligchaam is onmiddellijk; die tusschen mij en andere ligchamen geschiedt, althans in de gewone omstandigheden, alleen door middel en tusschenkomst van mijn ligchaam. Overigens ben ik mij van veelvuldige

gewaarwordingen, aangename en onaangename, als in het ligchaam en zijne toestanden gegrond, van ligchaamspijn, gevoel van gezondheid, ziekte, honger, dorst, enz. bewust; sommige van deze gewaarwordingen zijn zelfs door ruimtebetrekking van elkander onderscheiden, b. v. pijn in deze of die ligchaamsdeelen. Ik ben mij bewust, dat deze soorten van gevoel en aandoening wezenlijk onderscheiden zijn van die, welke door voorstellingen, waarnemingen, gedachten en herinneringen ontstaan, b. v. smart over een verlies, blijdschap over het verkrijgen van iets, vrees voor de toekomst, gevoel van het schoone, zedelijk of godsdienstig gevoel, knaging en berouw over iets, enz.

VI. *Zesde* grondwaarheid, bepalende de wetten der zedelijkheid of het onvoorwaardelijk goede en kwade.

Uitspraak der zelfbewustheid: Er zijn wetten ten opzigte van den wil en de vrije handelingen, welke de mensch onvoorwaardelijk verpligt is op te volgen. In de overeenstemming met haar bestaat het onvoorwaardelijk goede, dat wat achting, in de niet-overeenstemming het onvoorwaardelijk kwade, hetwelk verachting verdient.

Deze zes materieele grondwaarheden worden door Schröder nader beschouwd en in hare bestanddeelen ontleed, ten einde ze als wezenlijke grondwaarheden te doen kennen en de begrippen en oordeelen, waartoe zij ons geleiden, aan te wijzen. Wij willen uit den rijkdom van opmerkingen en beschouwingen, die wij hier aantreffen, het een en ander, dat ons bijzonder gewigtig voorkomt, mededeelen.

Over de eerste grondwaarheid: het zelfstandig bestaan en de praedicaten van het ik, zegt Schröder hoofdzakelijk het volgende.

De uitspraak der zelfbewustheid hieromtrent kan niet betwijfeld worden. Hierop rust de Cartesiaansche stelling: cogito, ergo sum; ik denk, dus besta ik; d. i. niet: ik besta slechts, zoo dikwijls ik denk, maar: zoo dikwijls ik denk, ben ik van mijn bestaan overtuigd; zoo dikwijls ik mij iets, betrekkelijk mij zelven, herinner, ben ik overtuigd van mijn vroeger bestaan. Ik kan niet ontkennen, zelfs niet eens twijfelen, dat ik besta; want elk ontkennen en twijfelen is een denken met bewustheid, en dus ook met de overtuiging en verklaring, dat ik besta. Schröder weerlegt hier de aanmerking, welke Kant op deze Cartesiaansche grondstelling gemaakt heeft, en toont verder aan, dat met de

bewustheid van het ik zamenhangt de bewustheid van de verschillende praedicaten van het ik, welke ons de inwendige waarneming verkondigt. M. a. w., wij zijn ons bewust van onze waarnemingen, voorstellingen, herinneringen, begeerten, aandoeningen; wij weten onmiddellijk, dat zij er zijn en dat zij de onzen zijn; de eene kennis is er tegelijk met de andere en als in de andere bevat. Voorts heeft de zelfbewustheid verschillende graden van klaarheid en naauwkeurigheid. Zij kan vollediger en minder volledig zijn.

Door de bewustheid: ik ben, ontstaan verder de begrippen van bestaan en zelfstandigheid; door de bewustheid van de verschillende toestanden en bepalingen van het ik ontstaan de begrippen van handelen en lijden, van oorzaak, kracht, werking enz., die door ons toegepast worden op de uitwendige wereld. Eene naauwkeurige ontwikkeling van deze begrippen, welke in de wijsbegeerte van groot belang is, moet dus, zegt Schröder, van de zelfbewustheid uitgaan. Schröder treedt nu in eene logische en taalkundige beschouwing dezer begrippen. Hij wijst aan, dat zelfstandigheid altijd alleen aan individuën kan toegekend worden; handelt over het onderscheid tusschen enkelvoudige en zamengestelde zelfstandigheden; over het verband tusschen zelfstandigheid, werking en kracht; over het bestaan, als het eerste en noodzakelijke praedicaat van alle zelfstandigheid. Groot nadeel, schrijft hij, wordt der wijsbegeerte toegebragt, wanneer men de scheppende verbeeldingskracht, die zoovele wezens vermag voort te brengen, hoedanigheden en praedicaten in zelfstandigheden laat veranderen. In de zuivere meetkunde schept men zelfstandigheden, doch zonder nadeel, zoo lang men ze niet buiten deze wetenschap laat gaan. De praedicaten eener zelfstandigheid zijn deels veranderlijk en toevallig, deels onveranderlijk en wezenlijk. Er is geene zelfbewustheid zonder herinnering van vorigen toestand. Al zijn onze toestanden, d. i. de toevallige praedicaten van ons ik, veranderd, wij blijven ons van de identiteit van onzen persoon bewust. Deze bewustheid kan niet zonder herinnering zijn. Geene zelfstandigheid kan zonder praedicaten zijn. De vraag: wat is eene zelfstandigheid op zich zelve, zonder hare praedicaten? is even ongerijmd, als de vraag: wat zijn de praedicaten op zich zelve, zonder zelfstandigheid?

Ook kan het ik te gelijk het subject en het object van het denken zijn; het ik beschouwt, beoordeelt zich, is zich zelf be-

wust; het denkende en voorstellende ik is dan het subject; het gedachte en voorgestelde ik is het object; maar dit laatste is een begrip en als zoodanig onderscheiden van het eerste, 't welk een individuum is. Het verstand heeft zich dan een begrip van het ik gevormd 75).

Van de *tweede* materieele grondwaarheid geeft Schröder geene nadere ontwikkeling; daar zij de grondslag is der psychologie, voor zoover deze hare beginselen en bepalingen uit de getuigenis der zelfbewustheid moet ontleenen. Wat tot haar behoort, is reeds ontwikkeld in het eerste deel van dit werk, handelende over de vermogens der ziel.

Bij de *derde* materieele grondwaarheid wijst Schröder op het verschil tusschen waarneming en voorstelling. Door de waarneming, inwendige en uitwendige, wordt ons de stof der kennis onmiddellijk gegeven. Zij verkondigt ons onmiddellijk een zelfstandig bestaan, en tevens middellijk of onmiddellijk een niet zelfstandig bestaan, d. i. de praedicaten eener zelfstandigheid. De voorstelling is het werk óf der scheppende óf der terugroepende verbeeldingskracht. Aan de gewrochten der terugroepende verbeeldingskracht kunnen wij dan alleen waarheid toeschrijven, wanneer zij met vroegere waarnemingen overeenstemmen. Al onze kennis is dus gegrond op de onmiddellijke waarneming. Deze geeft de stof; en geene voorstellingen, gedachten, begrippen, herinneringen kunnen op waarheid aanspraak maken, indien zij niet op waarnemingen steunen en daaruit wettig afgeleid zijn. De onmiddellijke waarneming is tweevoudig. Immers openbaart zich bij haar: 1) de bewustheid, dat iets als zelfstandig wezen bestaat, tegenwoordig is, zekere hoedanigheden heeft, enz. 2) de bewustheid, dat iets voorheen door ons als zelfstandig, tegenwoordig, zekere hoedanigheden hebbende, is waargenomen. „Na deze aanwijzing van het verschil tusschen waarneming en voorstelling, moeten wij ons verklaren tegen al die wijsgeerige stelsels, bij welke op dit onderscheid niet, gelijk zulks behoort, gelet wordt, doch vooral tegen diegene, welke dit onderscheid wegnemen, waarnemingen in voorstellingen veranderen, en de bewustheid alleen daarin laten bestaan, dat wij voorstellingen ontvangen. Zoo bepaalt Kant de zinnelijkheid als de vatbaarheid, om voorstellingen te ontvangen door de wijze, waarop wij door de voorwerpen aangedaan worden, en brengt hetgeen ons door de bewustheid als waar en zeker verkondigd wordt, op voorstellingen terug. Niets ondermijnt meer de waar-

heid en zekerheid van alle menschelijke kennis, dan zoodanige voorstellings-stelsels, welke, zooals de sceptische critiek van Platner, niets anders als waar stellen, dan het bestaan der voorstellingen". Schröder wijst aan, dat deze afwijking van het gezond verstand voortkomt uit de zucht, om het onverklaarbare te willen verklaren, tot welk einde men zich van allerlei willekeurige hypothesen moet bedienen. „Daardoor wordt het geringe licht, dat den mensch hier op aarde gegeven is, nog gesmoord; in plaats van realiteiten ontstaan phaenomena; in plaats van objectieve, ontstaat wat men noemt subjectieve waarheid, die echter op den naam van waarheid geene de minste aanspraak kan maken". Het voor waar houden van hetgeen ons door de onmiddellijke waarneming, waarbij geenszins bedrog plaats heeft, geopenbaard wordt, is noodzakelijk; wij worden als 't ware daartoe gedwongen en geen wijsgeerig leerstelsel kan ons van dien dwang bevrijden".

De *vierde* materieele grondwaarheid wordt door Schröder nader ontwikkeld door beroep op de getuigenissen der bewustheid, dat de tijd eene wezenlijke orde der praedicaten van het ik is. Zij zijn in het bijzonder deze:

1. Ten aanzien der praedicaten, welke tot het kenvermogen behooren. Wij onderscheiden onze gedachten, gewaarwordingen, voorstellingen, toestanden, enz. in tegenwoordige, verledene en toekomende. Zonder deze onderscheiding zou er geheel geene bewustheid van eenigen toestand van ons ik, of van het bestaan van het ik zelve, kunnen zijn. Het geheugen en de terugroepende verbeeldingskracht, of de werkingen dezer vermogens bestaan niet en hebben geen zin en beteekenis, indien de tijd niet wezenlijk is. Geene bewustheid is er zonder opvolging van waarnemingen; is de tijd niet wezenlijk, dan is de bewustheid het ook niet. Zonder de objectiviteit van den tijd is het verstand slechts een schijnvermogen. De gedachte: ik ben, verdwijnt, wanneer wij haar niet wezenlijk onderscheiden kunnen van: ik was, en: ik zal zijn. „Het geheele denkbeeld van bestaan verdwijnt; want wat is dat voor een bestaan, hetwelk in geen tijd is en waarbij dus de woorden: begin en einde van bestaan, zoo wel als die, welke het tegendeel aanwijzen: een voortdurend bestaan, een bestaan zonder begin en einde, klanken zonder beteekenis zouden wezen? Kunnen wij ons van een bestaan, dat in geen tijd is, eenig duidelijk denkbeeld vormen? God is boven allen tijd, beteekent naar mijn oordeel: God is ten allen tijde en onveran-

derlijk. Dit versta ik, maar aan de woorden: God is buiten den tijd, kan ik geen zin hechten". Ook kunnen geene verrigtingen van het verstand, geene gedachten, geene redeneeringen plaats hebben, wanneer de orde des tijds weggenomen wordt. Door wegneming van den tijd verdwijnen niet alleen die vermogens, waardoor wij meenen tot de waarheid te naderen, maar verdwijnt ook het denkbeeld van waarheid zelve; zij kan alsdan niet als eeuwig, dat is, als te allen tijde bestaande, beschouwd worden, maar is buiten den tijd, — en daarvan hebben wij geene voorstelling.

2. Ten aanzien der praedicaten, welke tot het gevoelvermogen en het begeervermogen behooren. Wij hebben aandoeningen, die alleen tot het verledene betrekking hebben; zooals berouw, zelfverwijt, zelfvoldoening, droefheid over een verlies, enz.; andere daarentegen, die uit de voorstelling van het toekomende ontspruiten, zooals vrees, moed, hoop, begeerte, wensch, verlangen. Geene dezer gewaarwordingen, die de zelfbewustheid ons als praedicaten van het ik verkondigt, heeft eenige beteekenis, indien de tijd geene wezenlijkheid heeft. „Indien de tijd niets is, of slechts subjectief is, d. i. gegrond in de bijzondere natuur van ons kenvermogen, en daarvan alleen afhangt, maar niet objectief, of niet gegrond in de voorwerpen zelve, dan is dit niet alleen in strijd met hetgeen ons de zelfbewustheid verkondigt, maar dan zijn ook alle uit- en inwendige waarnemingen niet meer dan schijn. Dewijl intusschen dit laatste, gelijk wij gezien hebben, ongerijmd zou wezen, moeten wij stellen, dat de tijd wezenlijk is en objectief, d. i. gegrond in de voorwerpen zelve, waarvan wij bewustheid hebben. Indien er eenige waarheid voor den mensch kenbaar is, dan is het deze stelling".

Ten opzigte van de leer van Kant, dat de tijd niets anders is, dan de vorm van onzen inwendigen zin, d. i. van het aanschouwen van ons zelven en van onzen eigen toestand, zoodat in 't algemeen al hetgeen tot tijd betrekking heeft zou voortkomen door en afhangen van de natuur en de inrigting van den inwendigen zin, zegt Schröder te dezer plaatse nog het volgende: „Zoodanige stellingen zijn blijkbaar geheel strijdig met de getuigenis der zelfbewustheid. Indien zij dus waar zijn, dan wordt deze getuigenis geheel vernietigd, en het is den mensch niet vergund, om, althans zoolang hij mensch is, tot het inzien der waarheid te ko-

men. Ook zelfs dan zal hem dit niet vergund zijn, wanneer hij na zijn dood, in eene hoogere sfeer treedt, zoolang zijn inwendige zin een zekeren vorm heeft, al is die ook een ander dan de tegenwoordige; of liever, dit alles, als zijnde iets toekomstigs: — de dood, als volgende op het leven; sterfelijkheid en onsterfelijkheid; het intreden in eene hoogere sfeer, als zijnde eene verandering en opvolging; — alles is slechts schijn, of, gelijk Kant zulks noemt, verschijning, zonder realiteit. Er is dus wezenlijk geen geheugen, geen knaging of zelfvoldoening over verledene daden, geen hoop of vrees ten aanzien van de toekomst, geen sterfelijkheid, geen onsterfelijkheid der ziel, n. l. wanneer men haar beschouwt zooals zij op zichzelve is, niet zooals zij verschijnt; er is geen God, noch zedelijke vrijheid; er zijn geene pligten; voor zooverre namelijk dit alles onafscheidelijk is van de voorstelling van den tijd. Dit is dan een zinsbedrog, van wat men gewoonlijk zoo noemt slechts daardoor onderscheiden, dat het algemeen, bij alle menschen, in alle gevallen, te allen tijde en onvermijdelijk is; omdat het onmogelijk is, over ons zelven of over voorwerpen en wezens te denken en te oordeelen, zonder daarin begrippen te brengen, welke van den tijd zijn ontleend." Kant zelf kan, gelijk Schröder aanwijst, nergens over redeneeren, zonder woorden te bezigen, die van tijdvoorstelling ontleend zijn. Zelfs in het betoog, dat de tijd een bloote vorm is, spreekt Kant van 't geen in onze aanschouwingen en verstandswerkzaamheden voorafgaat en volgt; zoodat zijn bewijs van de subjectiviteit van den tijd niet eens verstaanbaar is, indien de tijd geen objectiviteit heeft.

Ten *vijfde* worden door Schröder uit de getuigenis der bewustheid aangaande onze kennis der uitwendige wereld, d. i. uit de vijfde grondwaarheid, deze besluiten getrokken:

1. De ligchamen in het algemeen en ons ligchaam in het bijzonder zijn zelfstandige voorwerpen. 2. De ligchamen hebben objectieve realiteit. Het woord objectief, hoewel hier overtollig, wordt opzettelijk gebruikt, omdat Kant ook realiteit toekent aan 't geen, volgens hem, bloot subjectief is. 3. Aan de ruimte en aan de beweging moet insgelijks objectieve realiteit toegeschreven worden. Hetgeen dus de tijd is ten aanzien van den toestand, het handelen en lijden van het ik, dat is de ruimte ten aanzien van ons ligchaam en van andere ligchamen en hunne deelen. 4. Het verband en de betrekking der dingen, welke wij noemen

oorzaak en werking, bestaat wezenlijk, en is aan de dingen op zich zelve eigen.

Dat de ruimte-betrekking, of de orde van het buiten en nevens elkander zijn, niet maar eene bloote voorstelling, of alleen in den aard van het kenvermogen gelegen, maar aan de voorwerpen zelve eigen is, dit, zegt Schröder, is de meest duidelijke en zekere uitspraak der bewustheid, aan welke wij, zoolang wij leven en gezond van ziel zijn, onze toestemming niet kunnen weigeren. Wij toonen ook in al onze verrigtingen van het maatschappelijk leven deze toestemming. De wijze, waarop b.v. een blindgeborene tot de kennis van het bestaan der ligchamelijke voorwerpen komt, toont de naauwe vereeniging der zelfbewustheid met de bewustheid aangaande dingen buiten ons. Het bestaan van het ik en het bestaan van uitwendige voorwerpen is zoo naauw vereenigd, dat het een niet zonder het ander voor de bewustheid kan zijn. Men heeft ook daarom, hoewel ten onregte, het een uit het ander willen afleiden. Sommigen hebben het bestaan van het niet-ik uit dat van het ik, anderen het bestaan van het ik uit dat van het niet-ik trachten te bewijzen. De waarheid van beide steunt op de onmiddellijke getuigenis der bewustheid en kan als zoodanig niet bewezen worden. Op de bewustheid van het bestaan der voorwerpen rust het onderscheid tusschen eene zinnelijke waarneming en eene voorstelling der terugroepende of dichtende verbeeldingskracht. Maar met het aannemen van het bestaan der dingen in den tijd moeten wij ook aannemen hun bestaan in de ruimte. Zonder de objectiviteit der ruimte-betrekking kan geen gedeelte der wiskunde en der natuurkundige wetenschappen op waarheid aanspraak maken; ja, zelfs de woorden: uitwendige zin en uitwendige voorwerpen, zijn dan klanken zonder beteekenis. „Alles dringt ons, om de betrekking in de ruimte, evenals die in den tijd, te beschouwen als wezenlijk gegrond in de dingen en niet in de natuur van onze zinnelijkheid: zoodat de natuur van ons aanschouwings-vermogen wel de voorwaarde is, zonder welke wij van deze betrekking geen denkbeeld zouden ontvangen, maar niet de grond, waardoor deze betrekking bestaat. Was dit laatste het geval, wij zouden dan de dingen geheel en al niet, maar alleen iets van ons kenvermogen kennen, namelijk dit, dat het zekere voorstellingen op zekere wijze voortbrengt. Alles zou dan schijn zijn, of, gelijk Kant zegt, verschijning; wij

zouden eigenlijk geen kenvermogen hebben, maar alleen een vermogen, dat ons zijne eigene gewrochten vertoont. Wij zouden alleen iets kennen van de werking van den bril, waarmede wij de voorwerpen beschouwen, maar van de voorwerpen zelve niets; ja, ook de bril zelf bleef voor ons een onbekend en hoogst raadselachtig wezen."

Met eene aanmerking over het onderscheid tusschen de empirische ruimte, welke is de orde van het nevens elkander en buiten elkander zijn der dingen, en de ruimte in de voorstelling of de volstrekte ruimte, welke door de zinnen niet waargenomen wordt, maar een gewrocht der scheppende verbeeldingskracht en tevens eene noodzakelijke voorstelling is — eene onderscheiding, die ook op den tijd toepasselijk is, — eindigt Schröder zijne beschouwing van de vijfde grondwaarheid, om over te gaan tot:

De *zesde*, welke betrekking heeft op de uitspraken der zedelijke bewustheid.

Er is onderscheid tusschen goed en kwaad. Dit onderscheid is onvoorwaardelijk; het goede en kwade worden noch, gelijk het nuttige en nadeelige, door de gevolgen bepaald, noch, gelijk het aangename en onaangename, door den indruk op het gevoel. Deze waarheid is de onmiddellijke uitspraak der zelfbewustheid en kan derhalve niet bewezen worden. Al wie deze waarheid ontkent, en alleen het nuttige en aangename goed, het nadeelige en onaangename kwaad noemt, gelijk de sophisten in de dialogen van Plato; al wie geweten, deugd en pligt onder de van der jeugd af ingezogene bijgeloovige denkbeelden of onder de uitvindingen der menschen rangschikt, vernietigt alle gronden der zedelijkheid; met zulke menschen kan men hierover niet redeneeren. Men kan hen alleen, indien zij niet geheel zedelijk bedorven zijn, doen opmerken, gelijk Plato doet in de wederlegging der sophisten, en Cicero in de bestrijding van Epicurus, dat zij niet met zich zelven overeenstemmen, en dat hunne natuur dikwerf beter is dan hunne leer. Indien het goede en kwade niet onvoorwaardelijk zijn, dan kan van deugd en pligt en geweten niet gesproken worden. Indien deugd alleen in zooverre goed is, als zij een middel is tot geluk, dan kan men hem, die van dit middel geen gebruik maakt, wel onvoorzigtig en onverstandig noemen, maar de naam van kwaad, verachtelijk, strafwaardig, zou ongepast zijn 76).

Verder merkt de schrijver op, dat de zedelijke bewustheid,

die bij ieder mensch, maar bij velen slechts als een duister gevoel, aanwezig is, moet geoefend, gezuiverd en tot volmaking gebragt worden, waartoe ook de beschaving en verlichting des verstands moet medewerken.

De wetten der zedelijkheid zijn, volgens onzen wijsgeer, algemeen en noodzakelijk. Het zijn geen voorschriften voor dezen en dien, maar voor alle menschen; zij moeten niet nu en dan, maar altijd opgevolgd worden. Op deze algemeenheid en noodzakelijkheid steunt het formeel beginsel der zedelijkheid, 't welk door Kant aldus wordt voorgesteld: „handel volgens de maximen, welke gij te gelijk kunt willen, dat eene algemeene wet worden", of meer bevattelijk en populair door Jezus: „alles wat gij wilt, dat u de menschen doen zullen, doe hun ook alzoo; alles wat gij niet wilt, enz. Ingevolge de zedelijke bewustheid moeten niet bloot de handelingen, maar moet ook de wil overeenkomstig zijn met de zedenwet. „De wil aldus bestuurd, bezield en veredeld door het zedelijk goede, is het hoogste goed, dat de mensch kan bezitten, is het eenige, waardoor hij achtingswaardig wordt. Elk een kan zich dit hoogste goed verschaffen, althans met vrucht daarnaar streven. Niemand verliest het zonder zijne schuld, door toeval. Dit bedoelen de schoonste plaatsen uit de schriften der wijzen van oude en nieuwe tijden, welke over pligt, deugd en bestemming des menschen handelen; dit is de geest van de geheele christelijke leer".

Over de zedelijke vrijheid zegt Schröder het volgende: „De uitspraak der zedelijke bewustheid, dat de mensch verpligt is de wetten der zedelijkheid op te volgen, zou ongerijmd zijn, indien hij geen vermogen bezat, om haar al of niet op te volgen. Van dit vermogen, zedelijke vrijheid, of ook wel vrijheid van den wil genoemd, worden wij ons bewust bij elke voorstelling van pligt, bij elke vermaning, beschuldiging of vrijspraak van het geweten, bij elk gevoel van verachting wegens zedelooze handelingen, of van achting, dáár waar zich de goede zedelijke wil vertoont. Handelingen, uit deze zedelijke vrijheid voortkomende, zijn vrije handelingen, hetzij dat zij zich tot het volbrengen of het niet volbrengen eener daad bepalen. In het gebied der zedelijkheid is dus geen oneindige keten van oorzaak en gewrocht, maar de mensch moet zich zelven beschouwen als de oorzaak zijner vrije handelingen". — Toen Schröder deze woorden

schreef, was de in onze dagen zoo fel gevoerde strijd over determinisme en vrijen wil nog niet aan de orde. Wij meenen ook nu nog op Schröders voorstelling van de wilsvrijheid niets te mogen afdingen, daar toch de scherpzinnigste verdediging van het determinisme niet in staat geweest is, of immer in staat zal zijn, de getuigenis onzer zedelijke zelfbewustheid omtrent pligt en verantwoordelijkheid te doen zwijgen. En zoolang zij in ons zich laat hooren, zal de vrijheid van den mensch in het kiezen tusschen goed en kwaad niet kunnen geloochend worden; zij het ook, dat velerlei invloeden op het bepalen zijner keuze, b. v. opvoeding en levensomstandigheden, de godsdienst bovenal, moeten erkend worden. Schröders bepaling van zedelijke vrijheid heeft juist in verband met het door hem gestelde aangaande het wezen van deugd en pligt, hare waarde en beteekenis 77).

De zedelijke bewustheid is eene werking van onze rede, dat hoogste vermogen in den mensch, waardoor hij wezenlijk van het dier onderscheiden is. De rede wordt door Schröder beschreven als het vermogen des menschen, om zich het volmaakte voor te stellen of ideën te vormen. Zij is niet, zooals door de Wolfische school gesteld werd, het vermogen van te besluiten; immers begrippen, oordeelen en besluiten zijn werkingen van het verstand; de rede is een hooger waarnemings-vermogen, het vermogen, waardoor wij het volstrekt ware, goede, schoone en het bovenzinnelijke waarnemen. Ideën hebben wij noodig tot onze hoogere ontwikkeling. De kunstenaar, de schilder, beeldhouwer, enz. vormt zijne kunstwerken naar de idee van het schoone, waartoe hij met zijne rede opklimt; de mensch, die naar zedelijke volmaking streeft, stelt zich door middel van zijne rede het volstrekt goede voor. In de schoone kunst is de nabootsing of afbeelding der natuur niet het hoogste doel, maar de afbeelding van 't geen als idee van 't volmaakt schoone in den kunstenaar zelven is, gelijk Cicero van Phidias zegt. Zoo moet de redelijke ontwikkeling van den mensch ook het volmaakte nastreven, hetgeen denkbeeldig is, d. i. als idee in 's menschen ziel is en door zijne rede wordt aanschouwd; dit volmaakte is, wat Plato en Cicero ideas, species eximias quasdam noemen, de ideën van het onvoorwaardelijk goede, van deugd, godsdienstigheid, vroomheid, reinheid van hart, menschenliefde, regtvaardigheid, geduld. „Zoodanige ideën bezielen den braven man, die naar zedelijke volmaking streeft; hij vergelijkt daarmede zijn

wil, zijne handelingen en zijn toestand; ziet het gebrekkige, poogt het te verminderen, en nadert aldus tot de idee. Daar echter deze idee bij hem veel uitmuntender is, dan bij den gewonen mensch, is hij ook minder over zich zelven voldaan, dan de laatste. Gelijk bij den kunstenaar het beeld van het schoone, dat in hem is, des te volmaakter wordt, hoe meer zijne vermogens zelve ontwikkeld worden, zoo is het ook gelegen met de idee van het zedelijke. Hoe meer de mensch in edele gezindheid en handelingen, in vastheid en sterkte van den wil vordert, des te voortreffelijker wordt deze idee, en des te meer vestigt zich in zijn hart de overtuiging, dat hij tot iets hoogers geschapen is, dan hier op aarde kan gevonden worden. . . . Dit is het algemeen karakter der ideën: zij toonen iets aan, 't welk de ervaring ons niet geven kan, iets, dat in voortreffelijkheid uitmunt boven hetgeen wij in de zinnelijke natuur en in de kunst of het werk der menschen vinden. Zij zijn denkbeeldig en gegrond in de vatbaarheid van den mensch voor ontwikkeling zijner hoogere vermogens, en zij zijn tot deze ontwikkeling noodzakelijk". Wij herinneren ons hier de boven aangehaalde beschrijving der rede, als het vermogen der ideën, in Schröders oratie de cognitione animi, enz. Het behoeft echter naauwlijks herinnerd te worden, dat, wanneer Schröder zegt, dat de ideën ons iets aantoonen, wat de ervaring ons niet geven kan, hij niet ontkent, dat de ervaring de ideën tot onze bewustheid brengt. De aanschouwing van de schoonheid in de natuur wekt in de ziel van den kunstenaar de bewustheid van het schoone. De natuur werkt als prikkel ter opwekking van de idee van dat volmaakte schoone, dat niet met de oogen des ligchaams beschouwd wordt. Op meer dan ééne plaats is dit door Schröder aangewezen.

Ten laatste handelt Schröder hier nog over de natuur der zedenkunde en het hoogste beginsel der zedelijkheid.

De veredeling van de menschelijke natuur, d. i., hare ontwikkeling tot die verstandelijke en zedelijke volmaking, waarvoor de mensch vatbaar en bestemd is, en waardoor hij uitmunt boven het dier, dat is voor den mensch het hoogste goed. Die veredeling is voor een groot deel het werk van den mensch zelven. Door haar wordt de mensch achtingswaardig. De zedenkunde nu onderzoekt, waarin deze veredeling bestaat, en in hoeverre de mensch, door de in hem werkzame krachten, tot deze veredeling kan en moet bijdragen, en zich

zelven tot een achtingswaardig wezen vormen. Zij moet ook aanwijzen, dat de mensch daartoe verpligt is: zij moet voorschriften geven. Zij moet ook het naauw verband aantoonen, waarin de zedelijkheid staat met het geloof aan God, aan eene zedelijke orde en aan de onsterfelijkheid der ziel, alsmede de kracht en den invloed van dit geloof op de veredeling des menschen.

Het algemeene en hoogste voorschrift der zedenkunde is dan ook: veredel uwe natuur in datgene, waardoor gij u als een hooger wezen van het dier onderscheidt, waardoor gij achting voor u zelven verkrijgt en behoudt en ze verdient bij achtingswaardige wezens. Schröder merkt hier uitdrukkelijk op, dat veredeling der natuur geene verandering der natuur is. De ouden zeiden: volg de natuur. Dit voorschrift is in de opvoeding dikwijls overtreden: men ging de natuur, in plaats van veredelen, misvormen, daar men haar geweld aandeed en wilde veranderen. De mensch moet de hoogere vermogens, die hij als mensch bezit, overeenkomstig zijne menschelijke natuur ontwikkelen. In iederen mensch moet zijne eigene natuur, waardoor hij zich van een ander onderscheidt, niet vernietigd, maar bewaard worden, opdat het goede in hem volmaakt, het gebrekkige verbeterd, het slechte weggenomen worde. Hoofdzaak is: dat de mensch zich zelven beheersche; dat het hoogere over het lagere, de geest over het vleesch heersche. De Socratische wijsgeeren zeiden: „het is de pligt des menschen, de krachten en vermogens, waardoor hij zich boven het dier verheft, aan te kweeken en haar eene heerschappij te verschaffen boven de krachten en neigingen, welke wij met de dieren gemeen hebben." Aan de rede moeten de zinnelijke neigingen en begeerten onderworpen zijn. Al wat deugdzaam is, komt hieruit voort.

„Overigens," zegt Schröder, „is met dit hoogste beginsel der zedenkunde: veredel uwe natuur, het zedelijk beginsel des Christendoms in overeenstemming: weest volmaakt, gelijk uw hemelsche Vader volmaakt is, opdat gij zijne kinderen moogt zijn. In datgene, waardoor wij van de dieren onderscheiden zijn, is toch het eenige, waarin wij kunnen trachten aan de Godheid gelijkvormig te zijn; dat is het eenige achtingswaardige in onze natuur; daarin bevindt zich iets goddelijks, waaromtrent de uitspraak van den Bijbel geldt: de mensch is naar het beeld van God geschapen. Kinderen van

den Vader in den Hemel, dat zal toch van redelooze dieren niet kunnen gezegd worden."

Het Christendom bedoelt hetzelfde door het voorschrift: volg Jezus na! „Het goddelijk Wezen", zegt Schröder, „kan door menschelijke begrippen niet bereikt worden. De natuur, magt, handelingen en beginselen der Godheid zijn zoo hoog verheven boven de onze, dat geene in bijzonderheden gaande voorschriften van navolging van God kunnen gegeven worden. Daarom wijst ons ook de Christelijke godsdienst op Jezus als den volmaakten mensch, het ideaal als 't ware der veredelde menschheid, wiens voorbeeld door ons moet nagevolgd worden. Ook dit beginsel is bevat in het voorgestelde. Het eene is: veredel uwe natuur! het andere: volg Jezus na, in wien de menschelijke natuur veredeld was!"

Aan het slot van dit hoofdstuk kunnen wij niet nalaten te vragen: kon het verband, dat er bestaat tusschen den eisch der wijsgeerige zedenleer en dien des Christendoms, wel juister en schooner uitgedrukt worden, dan hier door Schröder gedaan is? Spreekt men in onze dagen veel van eene morale indépendante, eene van godsdienst en Christendom losgemaakte, eene geheel onafhankelijke zedelijkheid, Schröder wijst ons, dunkt mij, het oogpunt aan, waaruit wij zedelijkheid en godsdienst in hare verhouding tot elkander moeten beschouwen. Er is eenige waarheid in de leer der morale indépendante, n. l. voor zoover de zedelijkheid haar grondslag heeft niet in eene godsdienstleer buiten den mensch, maar in de menschelijke bewustheid zelve. Die bewustheid houdt ons als onzen pligt, als onvoorwaardelijke zedenwet voor: de veredeling onzer natuur. Maar de godsdienst is het, die aan deze in ons hart geschrevene zedenwet eerst de regte wijding geeft; het Christendom is het, dat ons dien eisch eerst regt duidelijk maakt, ja, wat meer is, ons in liefde ontvlamt voor het goede en volmaakte, daar het ons in Jezus het ideaal der menschelijke volmaaktheid als te aanschouwen geeft. Wie zich nu met eene moraal zonder Jezus te vreden stelt, hij schijnt wel het doel te willen, maar niet het middel; althans hij verwerpt het beste, dat God hem tot veredeling zijner natuur gegeven heeft.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.

De bestrijder van Kant.

EEN VAST STANDPUNT. IDEALISME. HYPOTHESEN-PHILOSOPHIE.

Bij de beschouwing van Schröders wijsgeerige schriften uit zijn lateren tijd hebben wij gedurig gelegenheid gehad op te merken, dat hij niet schroomt, eene scherpe critiek uit te oefenen over het stelsel van wijsbegeerte, dat eens door hem zelven werd voorgestaan en verdedigd. Hij zocht waarheid en kon op den duur geen vrede hebben met stellingen, die op louter hypothesen bleken te steunen. Dit was in zijn oog de grondfout van vele nieuwe stelsels van wijsbegeerte, ook van het Kantiaansche, dat zij eerst hypothesen aannamen, en straks op deze, als waren zij reeds ontwijfelbare waarheden, eene menigte van stellingen bouwden. Zoolang die methode gevolgd werd, kon, volgens zijn oordeel, de wijsbegeerte niet op den naam en rang van wetenschap aanspraak maken. Wetenschap moest toch, volgens Schröder, de wijsbegeerte worden; daartoe moest elk wijsgeerig onderzoek leiden: maar wetenschap kon, volgens hem, ook niet anders, dan op vaste grondslagen, d. i. op ontwijfelbare waarheden opgebouwd worden. En, of hij door zijn onderzoek tot resultaten kwam, die in tegenspraak waren met vroeger door hem verkondigde stellingen, dit kon hem niet bekommeren, zoo hij slechts waarheid vond. Als geheel uit zijnen geest geschreven, haalt hij de volgende woorden aan van Ancillon:

„Ongelukkig die staatkundige of wijsgeerige schrijver, die altijd hetzelfde zegt, zich nooit tegenspreekt, omdat hij altijd op dezelfde hoogte is gebleven; ongelukkig, indien hij in zijne

laatste schriften en in den ouderdom van vijftig jaren nog hetzelfde dacht en herhaalde, hetgeen hij in zijne eerste schriften in den ouderdom van twintig jaren dacht en zeide. Dit zou zeker een bewijs zijn, dat hij geen vorderingen gemaakt, en nooit het vermogen van te denken gehad had. Men moet niet van beginselen veranderen, maar men moet in den ouderdom in oordeelvellingen en voorstellingen veranderen. Men zou een hemelsch wezen, een engel of een dier moeten zijn, om nooit in het geval te komen van zich tegen te spreken en zich zelven te wederleggen" 78).

Nadat wij Schröder reeds op menig punt in tegenspraak gevonden hebben met Kantiaansche stellingen, zullen wij nu vernemen, hoe hij het Kantiaansche stelsel in zijn geheel, n. l. in zijn grondslag, aantast en wederlegt. Het laatste hoofdstuk van zijn werk *over de waarheid der menschelijke kennis* behelst een nader en opzettelijk onderzoek van de stellingen van Kant aangaande de subjectiviteit van de ruimte en den tijd, stellingen, waarop, gelijk hij zegt, het geheele stelsel van Kant berust.

Sterk is Schröder in zijne critiek van Kant door het standpunt, dat hij, gelijk wij zagen, tegenover hem ingenomen heeft, n. l. dat der grondwaarheden, als de onbewijsbare, maar ook onwederspreekbare, onmiddellijke getuigenissen der bewustheid. Daarom kon hij aan het hoofd van zijne beoordeeling reeds deze woorden plaatsen: „Indien de zelfbewustheid bij ons gezag heeft, en datgene, wat wij als hare uitspraken of als wettig gevolg daaruit voorgesteld hebben, wezenlijk zoodanig is, dan volgt hieruit van zelf, dat dit stelsel als onwaar moet verworpen worden, zonder dat het noodzakelijk is, het in zijne bijzondere deelen en redeneeringen te onderzoeken". Intusschen acht hij een onderzoek naar den grondslag van het Kantiaansche stelsel, vooral wegens den invloed van Kant op de latere wijsbegeerte, niet overbodig.

Schröder heeft het vierde hoofdstuk van zijn werk in twee afdeelingen gesplitst.

De eerste afdeeling heeft het opschrift: Vergelijking van het idealismus met het Kantiaansche stelsel. Onderzoek, of de leer van Kant aangaande den tijd en de ruimte, de phaenomena en de noumena, met zich zelve overeenstemt.

Kant werpt de beschuldiging van zich, dat hij het idealisme zou verkondigen. Idealisme nu is, zegt Schröder, volgens de bijna algemeen aangenomene beteekenis des woords, dat stelsel van wijsbegeerte, hetwelk leert, dat er geen stof is, dat er dus ook geen ligchamen zijn, maar dat er alleen geesten of zielen bestaan, welke de voorstelling van stof en ligchaam hebben.

Berkeley beschouwde de voorstelling van stof en ligchaam als een gevolg van de inwerking van een oneindigen Geest. Kant daarentegen als ontstaande door de natuur van onze zinnelijkheid, of, in het algemeen, van ons kenvermogen; dewijl de voorstelling van stof en ligchaam niet mogelijk is zonder de voorstelling der ruimte, welke, volgens hem, de vorm onzer uitwendige zinnelijkheid is. Kant zegt: „alle ligchamen zijn met de ruimte, waarin zij zich bevinden, niets anders, dan voorstellingen in ons, en bestaan nergens anders, dan in onze gedachten." En desniettemin beweert Kant, dat zijn stelsel geschikt en bestemd is, om het idealismus te wederleggen. Hij beroept er zich op, dat hij duidelijk leert, dat er dingen op zich zelve zijn (buiten tijd en ruimte), die ten grondslage liggen van de uitwendige wereld, of van de verschijnselen. Hij zegt: „het bestaan der dingen in twijfel te trekken, dit maakt eigenlijk het idealismus uit; maar hieraan te twijfelen, is mij nooit in de gedachten gekomen." En in de voorrede tot de *Kritik der reinen Vernunft* zegt hij, dat het eene ongerijmde stelling zou wezen, dat er verschijningen zijn, zonder iets, dat verschijnt. Schröder haalt verscheidene dergelijke plaatsen aan, waar Kant verzekert, dat zijne stellingen niet tot idealisme leiden, maar het bestrijden. Maar de vraag is, zegt Schröder, niet wat Kant op enkele plaatsen zegt, maar wat hij overeenkomstig zijn stelsel moest zeggen en ook op andere plaatsen gezegd heeft; de vraag is, of Kant met dergelijke beweringen, als de aangehaalde, niet met zich zelven, met zijn eigen stelsel in strijd is gekomen? In 't algemeen wil Schröder onderzoeken, of het stelsel van Kant, met betrekking tot hetgeen daarin over tijd en ruimte, noumenon en phaenomenon gezegd wordt, met zich zelf overeenstemt. „Overeenstemming met zich zelf is toch het minste, wat men van elk stelsel, dat op waarheid aanspraak maakt, te regt verlangt. Wanneer deze overeenstemming niet gevonden wordt, en het

gebrek daaraan op het geheele stelsel of op zijne wezenlijke deelen invloed heeft, dan moeten wij, zoolang nog de wetten van het denken iets gelden, zoodanig eene leer verwerpen."

„Wat zijn dan", vraagt Schröder, „de dingen op zich zelve, de noumena, welke Kant als bestaande stelt, waardoor hij zich van de idealisten onderscheidt? Volgens zijne leer hebben ruimte en tijd geen wezenlijkheid, en ik mag niets, wat tot ruimte en tijd behoort, op de noumena toepassen. Verstandsbegrippen, categoriën zonder tijd en ruimte zijn, volgens Kant, ledig en kunnen op niets toegepast worden. Ik kan dus ook de verstandsbegrippen van zelfstandigheid, werking, kracht, oorzaak, invloed, enz. niet op de noumena toepassen. Op vele plaatsen in zijne *Kritik der reinen Vernunft* leert Kant uitdrukkelijk, dat de verstandsbegrippen, wanneer men ze verder wil uitstrekken, dan tot voorwerpen der zinnelijke aanschouwing, bloote gedachtenvormen zijn zonder objectieve wezenlijkheid; dat op een voorwerp van niet zinnelijke aanschouwing geen enkele categorie (dus, zegt Schröder, „ook niet die van realiteit, van bestaan") kan toegepast worden. Niets wordt in de *Kritik der reinen Vernunft* meer bij herhaling bevestigd, dan dat de categoriën zonder ruimte en tijd volstrekt van geene toepassing zijn tot het kennen van een voorwerp, ja zelfs niet eens, om de mogelijkheid van hetzelve in te zien, en dat dus de noumena zoodanige wezens zijn, waarvan wij niets kunnen weten, waarvan wij de mogelijkheid niet eens kunnen inzien, waarop wij niet eens de categoriën van realiteit en bestaan mogen toepassen, en welke wij dus niet als wezenlijk en als bestaande kunnen stellen. Wij kunnen dus niet eens stellen, dat er een ding op zich zelven is".

Kant is met zich zelven in strijd. Hij zegt: het bestaan van noumena kan niet in twijfel getrokken worden. Hij past dus de categorie van bestaan op het noumenon toe. Daar nu geene categorie zonder ruimte en tijd tot het kennen van een voorwerp dienen kan, en het noumenon zonder tijd en ruimte zal zijn, heeft hij ook geen regt aan het noumenon een bestaan toe te kennen. Hij zegt verder: dit noumenon werkt in ons voorstellingen, welke onze zinnen aandoen. Maar zoo past hij op het noumenon, dat altijd van ruimte en tijd moet zuiver blijven, de categorie van oorzaak en werking

toe, welke toch, volgens hem zelven, zonder den tijd niet toegepast kan worden.

Wat is nu het onderscheid tusschen het gewone idealismus en het Kantiaansche, door Kant zelven het transscendentale idealismus genoemd? Antwoord: 1. Beide beweren, dat er geen uitwendige voorwerpen zijn, dat alle ligchamen met de ruimte, waarin zij zich bevinden, voor niets dan bloote voorstellingen in ons moeten gehouden worden, en dat zij nergens anders, dan in onze gedachten bestaan. 2. Het gewone idealismus stelt, dat er geen dingen op zich zelve zijn, die hier ten grondslag liggen. Kant moet volgens zijne leer stellen: van de dingen op zich zelve weten wij niets, noch kunnen wij iets weten; d. i. wij kunnen niet alleen niet weten, wat zij zijn, maar niet eens, of zij zijn, ja zelfs niet eens, of zij al dan niet mogelijk zijn. — Schröder haalt hier, ten bewijze, dat hij de voorstelling van Kant juist wedergegeven heeft, nog eene merkwaardige plaats uit de *Kritik der reinen Vernunft* aan, waar Kant o. a. letterlijk zegt: „Het noumenon kan noch als grootheid, noch als realiteit, noch als zelfstandigheid gedacht worden; 't is dus geheel onbekend, of het in ons of ook buiten ons te vinden is, of het met de zinnelijkheid te gelijk zou weggenomen worden, dan wel, wanneer die weggenomen werd, zou overblijven. Dewijl wij geen van onze verstandsbegrippen daarop kunnen toepassen, blijft de voorstelling van het noumenon voor ons ledig, en dient tot niets, dan om de grenzen van onze zinnelijke kennis aan te wijzen, en eene ruimte over te laten, die wij noch door mogelijke ervaring, noch door het zuivere verstand kunnen aanvullen" 79). 3. Het Kantiaansche idealismus verschilt verder van elk te voren bekend idealismus daarin, dat het niet bloot de ruimte, maar ook den tijd voor een vorm der zinnelijkheid houdt, en dus ook stelt, dat, hetgeen ons door de inwendige bewustheid verkondigd wordt, en zonder den vorm van tijd niet zijn kan, niets anders dan verschijning is. Door het gewone idealismus wordt toch ten minste aan de inwendige wereld realiteit toegeschreven. Maar volgens het Kantiaansche stelsel is ook de inwendige wereld bloote verschijning, en verschilt zij hierin niet van de uitwendige. „Ik heb," zegt Kant, „geene kennis van mij, hoedanig ik ben, maar alleen

hoedanig ik mij zelven verschijn. Het bewustzijn van zich zelven is nog niet eene kennis van zich zelven". Teregt zegt Schröder: „Van de noumena, die ten grondslag liggen van de inwendige wereld, weet ik dus even min iets, als van de noumena der uitwendige wereld. Van de realiteit en het bestaan van het ik, van zijne krachten, vermogens, handelingen, lijden, enz. is mij niets bekend. Het zou dus b. v. ongerijmd zijn, te stellen of te gelooven, dat de ziel onsterfelijk is, of na den dood voortduurt; want dit voortduren kan niet gedacht worden zonder den tijd, en behoort dus tot het rijk der verschijning. Het postulaat der rede aangaande de onsterfelijkheid der ziel, door Kant voorgesteld, zal dus zóó moeten verstaan worden: de rede eischt, dat het mij, volgens de natuur mijner zinnelijkheid, toeschijnt, dat ik onsterfelijk ben. Hetzelfde geldt van de twee andere postulaten van Kant, aangaande het bestaan van God en de zedelijke vrijheid".

Misschien heeft nog nooit een wijsgeer sterker alle menschelijke kennis voor nietig verklaard, dan Kant gedaan heeft, toen hij, in zijne Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, deze woorden schreef: „Het grondbeginsel, hetwelk mijn idealismus geheel regeert en bepaalt, is: alle kennis van dingen uit bloot zuiver verstand of zuivere rede is niets dan louter schijn, en slechts in de ervaring is waarheid". Wat is dan, vraagt Schröder, ervaring, volgens Kant? „Het is de kennis, welke wij verzamelen van de verschijningen, welke nergens dan in onze gedachten bestaan, daar zij in den aard onzer zinnelijkheid gegrond zijn. Wat is dan toch waarheid? Welk ander onderscheid is er, volgens het stelsel van Kant, tusschen ervaring en zinsbedrog, dan dat de ervaring een algemeen, noodzakelijk, in de natuur van het kenvermogen des menschen gelegen en bestendig bedrog is, het zinsbedrog daarentegen slechts bij enkelen en in bijzondere omstandigheden plaats heeft; terwijl men bij het eerste bedrog niet weet, wat waar zij, bij het laatste zulks weten en zich dus voor dwaling wachten kan".

„Kant brengt ons door zijne Critiek in een hol, hetwelk ten opzigte van de kennis der dingen veel akeliger is, dan het hol van Plato, waarin ongelukkigen van hunne geboorte af opgesloten en zoodanig geboeid waren, dat het hoofd zich niet bewegen kon, en de oogen slechts in eene zekere rigting de schaduwen

der achter het hoofd gelegen en zich bewegende voorwerpen zien konden. Dezen zagen dan ten minste nog de schaduwen der voorwerpen, de grootte, beweging, gedaante en plaats der voorwerpen. Maar wat zien, wat vernemen wij in het Kantiaansche hol? Niets dan onze gedachten en voorstellingen; alle ervaring, al hetgeen wij ligchaam, ziel, zelfstandigheid, enz. noemen, is immers slechts voorstelling, terwijl wij niets weten en kunnen weten van hetgeen hier ten grondslag ligt, ja zelfs niet eens kunnen weten, of er iets ten grondslag ligt: want geen verstandsbegrip hoegenaamd kunnen wij op de noumena toepassen".

Schröder vat nu de door hem in het Kantiaansche stelsel opgemerkte tegenstrijdigheden zamen in vier theses en antitheses, welke óf door Kant woordelijk zijn uitgesproken, óf althans uit zijn stelsel volgen. Men zou ze, in navolging van Kants vier antinomiën der zuivere rede, de antinomiën der Kantiaansche wijsbegeerte kunnen noemen. Wij laten ze hier volgen, kortheidshalve echter zonder de nadere ontwikkeling, die Schröder er telkens bijvoegt.

1. Thesis: Het bestaan der noumena kan niet in twijfel getrokken worden. Het idealismus, dat het bestaan der noumena in twijfel trekt, is valsch. Antithesis: Het bestaan der noumena is ten minste problematisch, en het is in zoover niet ten onregte, dat het idealismus dit bestaan in twijfel trekt.

2. Thesis: Deze noumena werken in ons; wij worden daardoor aangedaan; zij doen onze zinnen aan; verschaffen ons voorstellingen. Antithesis: De stelling, dat de noumena in ons werken, onze zinnen aandoen, ons voorstellingen verschaffen, of dat wij door hen aangedaan worden, is geheel ongegrond en kan in eene ware wijsbegeerte, die het kenvermogen kritisch onderzocht heeft, geheel niet toegelaten worden.

3. Thesis: Het zou ongerijmd zijn, het bestaan der noumena niet aan te nemen: wanneer er eene verschijning is, moet er toch iets zijn, hetwelk verschijnt. Te regt nemen wij verschijningen aan; maar wanneer wij dit doen, bekennen wij te gelijker tijd, dat aan haar een ding op zichzelve ten grondslag ligt; want verschijning is de wijze, waarop onze zinnen door dit onbekende iets aangedaan worden. Antithesis: Het is zeer verkeerd, het bestaan der noumena daaruit af te leiden, dat er verschijningen zijn. Er zijn geene verschijningen; er zijn slechts voorstellingen.

4. Thesis (verkort): Door aanschouwingen heeft kennis

plaats, voor zooverre ons voorwerpen onmiddellijk gegeven zijn en ons gemoed op zekere wijze aandoen. De vatbaarheid (receptiviteit), om voorstellingen te verkrijgen door de wijze, op welke de voorwerpen ons aandoen, heet zinnelijkheid. Alleen wat in ruimte en tijd aanschouwd wordt, is dus voorwerp van eene ons mogelijke ervaring. De voorwerpen zijn nooit op zich zelve, maar alleen in de ervaring gegeven, en bestaan buiten haar geheel en al niet. In de ervaring alleen is waarheid. Antithesis: De hier gegevene definitiën van aanschouwing, zinnelijkheid, enz. zijn slechts definitiën van onze voorstellingen aangaande deze voorwerpen, en missen dus realiteit en objectieve zekerheid. In de ervaring is geene waarheid.

„Een stelsel," zegt Schröder, „'t welk zoo met zich zelf in strijd is, kan toch wel op geene waarheid aanspraak maken, zoolang nog tot de waarheid van een leerbegrip overeenstemming met zich zelf verlangd wordt." Te regt heeft Platner van de Kantiaansche wijsbegeerte gezegd, dat zij niets op het scepticisme gewonnen heeft. Kant zegt, dat in de ervaring alleen waarheid is, maar, volgens hem, zijn de voorwerpen der ervaring niets dan voorstellingen. Bovendien: indien in de ervaring alleen waarheid is, dan is zijn stelsel geen waarheid, daar zijne stellingen aangaande tijd en ruimte, die de grondslagen van zijn stelsel zijn, geheel niet uit de ervaring afgeleid zijn, noch ooit daaruit afgeleid kunnen worden. De Kantiaansche wijsbegeerte wil de perken aanwijzen van ons verstand, maar geene wijsbegeerte treedt meer buiten die door haar zelve vastgestelde perken dan deze, door hare leer over ruimte en tijd.

Schröder komt derhalve in zijne beoordeeling van de grondslagen van het Kantiaansche stelsel tot de volgende besluiten. 1. Dat dit stelsel, indien het zich zelven zoo veel mogelijk gelijk blijft, tot een volkomen scepticismus leidt. 2. Dat dus daarop al die ongunstige aanmerkingen, door hem ten aanzien van het scepticismus in 't algemeen gemaakt, kunnen toegepast worden. 3. Dat in dit stelsel de getuigenis der bewustheid, welke alleen tot waarheid geleiden kan, óf geheel verworpen, óf zoodanig verzwakt wordt, dat zij alle kracht en beteekenis verliest. 4. Dat in dit stelsel tegenstrijdigheden voorkomen. 5. Dat de methode der Kantiaansche critiek onnaauwkeurig en niet logisch is, daar men van stellingen en bepalingen uitgaat, welke naderhand, volgens de besluiten, die men meent te vinden, voor onwaar of onzeker

verklaard worden. 6. Dat het scepticismus der Kantiaansche wijsbegeerte ook noodzakelijk op de practische wijsbegeerte of zedenkunde een verderfelijken invloed moet uitoefenen. 7. Dat de Kantiaansche wijsbegeerte geenszins het bestaan van God, van de onsterfelijkheid der ziel en van de zedelijke vrijheid als waar (objectief) stellen kan. Het geloof daaraan heeft Kant voorgesteld als drie postulaten der practische rede. Ten onregte. Deze drie voorwerpen van geloof zijn toch, volgens Kant, noumena, waarvan dus alle denkbeeld van tijd en ruimte moet afgezonderd worden, en waarop geene categorie, zooals die van bestaan, realiteit, zelfstandigheid oorzaak, eenheid, enz. kan toegepast worden. Men zondere dit alles af van God, onsterfelijkheid der ziel, zedelijke vrijheid, — wat blijft er dan over, dat voor den sterveling verstaanbaar of denkbaar is? Daarenboven: hoe kan Kant, die verklaart, dat in de ervaring alleen waarheid is, aan deze postulaten, welke zich tot de noumena uitstrekken, waarheid toeschrijven?

De tweede afdeeling van Schröders beoordeeling der Kantiaansche wijsbegeerte handelt:

Over de gronden, waaruit Kant zijn stelsel aangaande ruimte en tijd heeft afgeleid.

Schröder begint hier met eene opmerking te maken, of liever, nogmaals in herinnering te brengen, welke hem noodig schijnt, om de betrekking van het transscendentale idealismus en het realismus onder een juist gezigtspunt te plaatsen. Zij komt hierop neder, dat het transcendentale idealismus, volgens 't welk ruimte en tijd niets anders zijn dan de subjectieve vormen van onzen uit- en inwendigen zin, rust op eene hypothese; het realismus daarentegen, hetwelk de objectiviteit van ruimte en tijd aanneemt, d. i. de ruimte- en tijdsbetrekking als wezenlijke eigenschappen der dingen beschouwt, op de getuigenis der bewustheid. Nu kan er bij ons wel geen twijfel overblijven, of wij aan eene hypothese, dan wel aan de uitspraak der bewustheid het hoogste gezag zullen toekennen. Wij moeten toch met al ons weten in de laatste plaats op grondwaarheden steunen. Elk bewijs eener stelling moet in de laatste plaats steunen op iets, dat op zich zelve zeker is, dat niet bewezen, d. i. uit andere waarheden afgeleid kan worden; zooals ook elke definitie op iets steunt, dat door geene definitie bepaald kan worden, maar

op zich zelve klaar en bepaald is, en niet door iets anders klaarheid en bepaaldheid ontvangt. Verder dan tot grondwaarheden en grondvoorstellingen kunnen wij niet gaan; gronden zoeken voor grondwaarheden zou ongerijmd zijn. De objectiviteit van ruimte en tijd mag niet voor eene hypothese, of voor een theorema, dat bewijs noodig heeft, gehouden worden, maar zij is een axioma of grondwaarheid. Zij rust op de onmiddellijke getuigenis der bewustheid alleen; en wel zoodanig, dat wij elke getuigenis der bewustheid, en dus elke grondwaarheid moeten verwerpen, indien wij hare waarheid niet aannemen. Hierin ligt de sterkte van het realismus tegenover ieder, ook het Kantiaansche of transscendentale idealismus. Kant heeft de getuigenis der bewustheid aangaande de ruimte en den tijd getracht te vernietigen — door redeneeringen, welke toch, indien zij niet geheel ijdel, ja ongerijmd zullen zijn, in de laatste plaats op de getuigenis der bewustheid moeten rusten. Indien zijne redeneeringen dus juist zijn, dan moeten wij hieruit het besluit opmaken, dat de menschelijke bewustheid met zich zelve in strijd is, — wat wij niet ligt zullen aannemen.

Schröder onderzoekt nu de gronden, waarop Kant zijne leer aangaande den tijd en de ruimte getracht heeft te verdedigen. Het zijn niet-regtstreeksche en regtstreeksche bewijzen.

Een niet-regtreeksch bewijs geeft Kant door de z. g. antinomiën der zuivere rede, door hem voorgedragen in vier stellingen met hare tegenstellingen, waarvan hij beweert, dat telkens de stelling en de tegenstelling even bondig kunnen bewezen worden, indien tijd en ruimte als objectief beschouwd worden; en waaruit hij dan besluit, dat alleen door de grondbeginselen van het transscendentale idealismus deze tegenstrijdigheid weggenomen wordt. Die antinomiën nu zijn de volgende:

1. Thesis: De wereld heeft een begin in den tijd en is, wat de ruimte aangaat, binnen grenzen besloten. Antithesis: De wereld heeft geen begin en geene grenzen in de ruimte, maar is, zoowel ten aanzien van tijd als van ruimte, oneindig.

2. Thesis: Elke zamengestelde zelfstandigheid in de wereld bestaat uit eenvoudige deelen, en er bestaat overal niets, dan het eenvoudige, of hetgeen hieruit is zamengesteld. Antithesis: Geen zamengesteld ding in de wereld bestaat uit eenvoudige deelen, en er bestaat overal niets eenvoudigs in de wereld.

3. Thesis: De oorzakelijkheid volgens natuurwetten is niet de eenige, waaruit al de verschijningen der wereld kunnen afgeleid worden. Het is noodzakelijk, tot hare verklaring nog eene oorzakelijkheid, die der vrijheid, aan te nemen. Antithesis: Er is geene vrijheid, maar alles in de wereld geschiedt bloot volgens natuurwetten.

4. Thesis: Tot de wereld behoort iets, dat óf als een deel, óf als oorzaak van dezelve, een volstrekt noodzakelijk wezen is. Antithesis: Er bestaat nergens een volstrekt noodzakelijk wezen, noch in de wereld, noch buiten de wereld, als hare oorzaak.

„Het blijkt", zegt Schröder, „dat de vier antithesen, vooral de twee eerste, gegrond zijn op de voorstelling van oneindige en in het oneindige deelbare ruimte en tijd; waaruit volgt, dat deze antinomiën dan eerst tegen de objectiviteit van ruimte en tijd iets zouden kunnen getuigen, wanneer de stelling: tijd en ruimte zijn oneindig en in het oneindige deelbaar, uit deze objectiviteit volgde; of liever, wanneer de oneindigheid en oneindige deelbaarheid van ruimte en tijd door de bewustheid onmiddelijk verkondigd werd, of uit hare getuigenis wettig kon afgeleid worden".

Dit heeft echter geen plaats. Al hetgeen wij ons bewust zijn in de ruimte waar te nemen, is van eene bepaalde en niet van eene oneindige grootte, noch op een oneindigen afstand van elkander; ja, wat meer is, wij kunnen ons niet eens de oneindige grootte en dus den oneindigen afstand en evenmin eene oneindig kleine grootheid of een oneindig kleinen afstand voorstellen. Hetzelfde geldt ook van den tijd: wij kunnen ons noch een oneindig grooten, noch een oneindig kleinen tijd voorstellen. Wij nemen de dingen waar, als in eene bepaalde tijdsbetrekking tot elkander staande.

„Maar, vanwaar dan toch," vraagt Schröder, „de oneindige en in het oneindige deelbare ruimte en tijd, die niet waargenomen worden, niet waarneembaar, ja zelfs niet voorstelbaar zijn, en dus de getuigenis der bewustheid geheel en al niet hebben?" Het antwoord is: „zij zijn voortbrengselen der scheppende verbeeldingskracht".

Deze scheppende verbeeldingskracht is een vermogen van zamenstelling, hetwelk zich in deze werking door niets verhinderd en beperkt ziet. Zij voegt willekeurig en onwillekeurig aan elke ruimte en tijd, hoe groot die ook zijn

mogen, nog iets toe en vermeerdert daardoor het geheel. De bewustheid van dit vermogen drukt zich uit in de stelling: elke grootheid kan (in de voorstelling) vermeerderd worden. Nu kan ook de sterkste verbeeldingskracht zich geen oneindige ruimte of oneindigen tijd voorstellen, maar wél eene ruimte en een tijd, die steeds vergroot kunnen worden. Verder behandelt de scheppende verbeeldingskracht al hetgeen zij zamenstelt, als een voor zich bestaand voorwerp, als eene zelfstandigheid. Alles wordt door haar verzinnelijkt; het inwendige wordt door middel van het uitwendige aanschouwelijk voorgesteld. De scheppende verbeeldingskracht maakt zich van ruimte en tijd beelden. Voor de ruimte kiest zij het beeld van een bol, welks radius zij steeds vergroot; voor den tijd dat van eene regte lijn, die zij zonder ophouden verlengt. De verbeeldingskracht is eindelijk in dit opzigt beperkt, dat zij, een vermogen van zamenstelling zijnde, het eenvoudige niet voorstellen kan. Van hier de in de voorstelling nooit eindigende of voltooide deeling, of de deelbaarheid van tijd en ruimte tot in het oneindige. Het eenvoudige zou het kleinste of oneindig kleine deel zijn; doch de verbeelding kan dit even zoo min, als het oneindig groote voorstellen.

„Het is derhalve de dichtende verbeeldingskracht, die ons de ruimte en den tijd vertoont als voorwerpen, op zich zelve bestaande, en wel als bij elke grootte voor vermenigvuldiging en deeling vatbaar. Maar daar de bewustheid aan de gewrochten der verbeelding geen bestaan en waarheid toeschrijft, kunnen dus deze hoedanigheden bij de bepaling, wat tijd en ruimte wezenlijk zijn, niet in aanmerking komen, en nog minder kunnen zij dienen ter wederlegging van de getuigenis der bewustheid aangaande de objectiviteit van beide, d. i. aangaande de wezenlijke ruimte- en tijdsbetrekking der uit- en inwendige voorwerpen" 80).

„Uit het beschouwde volgt, dat de zoogenaamde antinomiën der zuivere rede ter wederlegging van de objectiviteit der ruimte- en tijdsbetrekking onvoldoende zijn, dewijl daarbij ten grondslag gelegd is een beeld der verbeelding, en niet zuiver datgene, hetwelk ons de bewustheid bij de waarneming verkondigt. Dewijl men dit beeld beschouwde als een voorwerp op zich zelven bestaande, heeft men daarvan wonderbare hypothesen verzonnen, zoodat sommigen de ruimte voor de Godheid zelve hielden, voor een eeuwig, oneindig, onbeweeglijk wezen".

De beknoptheid mijner mededeeling van Schröders wederlegging van het bewijs, door Kant uit de antinomiën getrokken tegen de objectiviteit van tijd en ruimte, zal, hoop ik, den oplettenden lezer niet verhinderd hebben, de kracht dier wederlegging te gevoelen. Ik voeg er slechts bij, wat ook van het nu volgende geldt, dat Schröder de zaak uit een gezigtspunt beschouwd heeft, waaronder vóór hem nog geen bestrijder van Kant haar geplaatst had, n.l. dat van het onderscheid tusschen de getuigenissen der bewustheid en de gewrochten der scheppende verbeeldingskracht.

Ook het regtstreeksche bewijs van Kant voor de subjectiviteit van ruimte en tijd is om dezelfde reden onvoldoende, n.l. omdat Kant uitgaat van 't geen de scheppende verbeeldingskracht voor den dag brengt en niet van wat de getuigenis der bewustheid geeft.

Kant spreekt over de ruimte als voorstelling van eene oneindige grootheid, als zóódanig één en in het oneindige deelbaar; hij noemt haar eene zuivere aanschouwing, en geen begrip, van betrekking der dingen in het algemeen; zegt, dat ruimte eene noodzakelijke voorstelling a priori is, omdat men zich nooit eene voorstelling daarvan kan maken, dat er geene ruimte zij, maar wel, dat daarin geene voorwerpen gevonden worden. Van den tijd zegt Kant: hij is eene noodzakelijke voorstelling, die aan alle aanschouwingen ten grondslag ligt. Men kan ten aanzien der verschijningen in 't algemeen den tijd zelven niet wegnemen, hoezeer men wel de verschijningen uit den tijd kan wegnemen. De tijd is dus a priori gegeven. In hem alleen is werkelijkheid der verschijningen mogelijk. Deze kunnen alle wegvallen; maar de tijd zelf, als de algemeene voorwaarde van hare mogelijkheid, kan niet weggenomen worden.

Te regt brengt Schröder hier tegen in, dat men zich onmogelijk eene oneindige ledige ruimte, en evenmin een oneindigen ledigen tijd denken kan. Daar wordt meer toe vereischt, dan de krachten van den menschelijken geest toelaten. Laat de verbeelding de geheele ruimte van alle voorwerpen zuiveren, het zal haar niet mogelijk zijn, mij zelven te verwijderen. Ik blijf als aanschouwer ergens in de ruimte staan en verdeel de oneindige

ruimte in die, welke boven en beneden mij, vóór en achter mij, ter regter en ter linker hand van mij is. Laat de verbeelding alle verschijnselen uit den tijd wegnemen, zij kan mij, als een wezen, dat mij zelven in den tegenwoordigen tijd bewust ben, niet uit den tijd verbannen. Het is zelfs ongerijmd te zeggen: gij kunt niet den tijd, maar wel de verschijningen uit den tijd wegnemen; want om dit te doen en zoo den geheel ledigen tijd te leeren kennen, moet ik ook wegnemen de bewustheid, dat ik zulks thans tracht te doen, dat ik mij thans den ledigen tijd voorstel — wat openbaar eene tegenstrijdigheid is.

Wij kunnen dus evenmin eene ledige ruimte en een ledigen tijd ons voorstellen, als het denkbeeld zelf van ruimte en tijd uit onze voorstellingen wegnemen. Beide, tijd en ruimte, en voorwerpen in tijd en ruimte, zijn onafscheidelijk in onze voorstellingen. Zonder voorwerpen zijn er geene ruimte- en tijdsbetrekkingen. Zonder tijd en ruimte zijn er geene voorwerpen van in- of uitwendige waarneming.

Maar, zegt Schröder, uit dit laatste volgt geenszins, dat tijd en ruimte vóór alle bewustheid van voorwerpen reeds in ons gemoed voorhanden zijn. Deze stelling is vooreerst met het stelsel van Kant zelven in strijd; want volgens dit stelsel wordt door de voorstelling van voorhanden zijn vóór alle ervaring, als zijnde dit eene tijdsbepaling, eene verschijning aangewezen, maar niet, hoe de zaak op zich zelve inderdaad zij. Ten tweede ontbreekt het bewijs voor de stelling: hetgeen noodzakelijk is voor eene voorstelling, gaat aan de voorstelling vooraf. Indien de voorstelling van A zonder die van B niet mogelijk is, moet dan de voorstelling van B aan die van A voorafgaan? Wanneer ik zeg: water is eene druipende vloeistof, moet ik dan eene voorstelling van druipen hebben, voordat ik die van water heb? Daar ruimte en tijd, volgens Kant, louter betrekkingen der dingen aanwijzen, en de betrekking toch niet mogelijk is zonder de dingen, zou ik dus eerst de dingen moeten waarnemen, eer ik mij de betrekking voorstel; waaruit dan het omgekeerde zou volgen van hetgeen Kant stelt.

Eindelijk merkt Schröder nog op, dat, ook al gaf men toe, dat de voorstelling van tijd en ruimte subjectief, d.i. in de natuur van ons kenvermogen gegrond is, daaruit nog niet zou volgen, dat zij niet tevens objectief, d.i. in de dingen zelve gegrond kan zijn, zoodat er harmonie besta tusschen

het subjectieve en objectieve, overeenstemming van de natuur van ons kenvermogen met die der voorwerpen, zoo als zij wezenlijk zijn.

„Wij weten van tijd en ruimte niets meer, dan wat ons de bewustheid bij de waarneming daarvan leert. Wij kunnen hetgeen de waarnemingen, waarvan al onze kennis uitgaat, verkondigen, onderscheiden van de voortbrengselen der dichtende verbeeldingskracht. De Kantiaansche wijsbegeerte doet ons zien, hoe ongeraden het is, buiten deze grenzen te gaan; daar zij, door de poging, om het onverklaarbare te verklaren, tot eene handeling is gekomen, in de wijsbegeerte tot dien tijd toe ongehoord, n.l. tot die, waardoor het geheele kenvermogen, wat het wezenlijke aangaat, weggenomen en alles in verschijning veranderd wordt. De leer, dat wij alles in de natuur slechts kennen, zooals het ons verschijnt, gaat toch zeker boven alle ervaring".

Aan het verhandelde worden nog een drietal aanmerkingen toegevoegd.

I. Over eene andere dan menschelijke kennis.

Kant stelt de mogelijkheid, dat er wezens zijn, van een kenvermogen voorzien, dat zoodanig is, dat zij volstrekt geen denkbeeld hebben van die orde der uit- en inwendige dingen, welke wij de orde van ruimte en tijd noemen, maar de voorwerpen volgens eene andere soort van orde rangschikken, van welke wij geen denkbeeld hebben. Hieruit zou dan volgen, dat de orde van tijd en ruimte niet objectief, maar subjectief is, d.i. alleen afhangt van de natuur van ons waarnemingsvermogen.

Schröder erkent, dat sommige bijzonderheden in de uitwendige waarneming geheel of gedeeltelijk subjectief zijn; zoodat, bij eene andere gesteldheid der organen, sommige indrukken, waarnemingen en aandoeningen, welke wij thans hebben, óf geheel niet zouden plaats vinden óf anders zouden gewijzigd zijn; of omgekeerd, dat wij voor waarnemingen en indrukken zouden vatbaar zijn, welke wij thans niet kennen. Hij stemt ook toe, dat er een oneindig getal van voorwerpen, toestanden, veranderingen en werkingen op onze aarde kan zijn, welke wij niet leeren kennen, omdat zij op geen van onze zintuigen werken; terwijl er wezens kunnen zijn, die zintuigen bezitten, waardoor zij tot kennis van eene menigte van dingen komen, waarvan wij ons niet eens een denkbeeld kunnen vormen. Dit behoort, zegt de schrijver, tot het rijk der mogelijkheden: omtrent de werkelijkheid er van kun-

nen wij niets bepalen. Maar hij ontkent ten sterkste, dat er kennende wezens kunnen zijn, die van ruimte- en tijdsbetrekking even min eenig denkbeeld hebben, als de blindgeborene van kleuren en de doove van tonen; wezens, die eene geheel andere orde en betrekking, waarvan wij geen denkbeeld hebben, tusschen de voorwerpen waarnemen. Aan zulke wezens, die geen begrip hebben van ruimte en tijd, kunnen wij geene kennis van voorwerpen toeschrijven: wij kunnen hen niet onder de kennende wezens rangschikken. Men verwart, zegt Schröder, bij de onderstelling der mogelijkheid van zoodanige wezens, dingen met elkander, welke geheel ongelijksoortig zijn, n.l. de aanwezigheid, afwezigheid, de meerdere of mindere volmaaktheid van een zintuig, met het al of niet aanwezig zijn der algemeene voorstellingen, welke bij elke zintuigelijke waarneming moeten plaats hebben. Deze blijven onveranderlijk dezelfde, hoe verschillend, hoe volmaakt of gebrekkig de organen ook mogen zijn, ja zelfs bij het gemis van een of ander orgaan. Ook kunnen wij aan de uitdrukking: God is boven ruimte en tijd verheven, geen anderen redelijken zin hechten, dan deze: dat Hij ten aanzien van de ruimte en den tijd niet beperkt is; dat de goddelijke kracht het heelal vervult; dat de Godheid geen begin en geen einde heeft en aan geene verandering in den tijd is onderworpen.

II. Over de waarheid der waarnemingen en voorstellingen. Zonder eene juiste onderscheiding tusschen waarneming en voorstelling wordt de waarheid der menschelijke kennis onzeker. Omdat Kant dit onderscheid niet maakte, maar al onze kennis tot voorstelling terugbragt, kon hij ook geen algemeen materieel criterium der waarheid aanwijzen. Men heeft volgens hem niets, waaraan men zijne voorstelling kan toetsen, omdat al wat men daarvoor nemen zou, toch niets anders zou zijn, dan voorstelling. Men zou dus zijne eigene voorstelling toetsen aan zijne eigene voorstelling. Schröder heeft aangewezen, dat, hetgeen de menschelijke bewustheid duidelijk en klaar verkondigt, alsmede hetgeen op eene wettige wijze daaruit wordt afgeleid, waar is. Hier hebben wij een criterium der formeele en materieele waarheid, waaruit van zelve volgt, dat al hetgeen niet door deze bewustheid verkondigd wordt, of niet wettig uit haar kan afgeleid worden, onwaar is. Deze bewustheid is eene onmiddellijke werking van eene grondkracht in den mensch; eene werking, die door geen redeneering kan verzwakt worden. Zij is niet een

zeker geloof, op het waarschijnlijke gegrond, maar een weten, de hoogste trap van voor waar houden, zoodat er geen twijfel bij ons overblijft, indien er althans geen eigenlijk gezegd zinsbedrog kan plaats vinden 81).

Schröder vraagt, of het transscendentale idealismus zijne aanhangers ook tot onverschilligheid omtrent de lotgevallen des levens brengt, zooals het toch doen moet, wanneer zij zich zelven gelijk zijn, daar het leert, dat alles slechts verschijning is, waarvan niemand weet, wat er van waar moge zijn. Hij gelooft niet, dat men het, bij een gezonden toestand der ziel, in het practisch geloof aan dit idealismus zoover kan brengen. De Kantiaansche wijsgeeren zijn, zoomin als de realisten, onverschillig omtrent de dingen, welke zich in tijd en ruimte bevinden.

Moge de idealist, getrouw aan zijn stelsel, de geheele uitwendige wereld doen verdwijnen — hij zelf denkt, handelt, gevoelt, begeert en besluit gelijk de realist, die aan het bestaan dier wereld even zoo vast als aan zijn eigen bestaan gelooft, en hij zal bij het zien van gevaar, dat zijn leven bedreigt, gewis niet bemoedigd worden door de gedachte, dat alles toch maar verschijning is.

De ontkenning van het bestaan der uit- en inwendige voorwerpen blijkt onmogelijk te zijn, indien men met zich zelven wil overeenstemmen.

Wanneer de idealisten aan zich zelven gelijk waren, zouden zij ook geene waarde aan zedelijke handelingen toekennen, geene ontwikkeling en volmaking van den mensch en zijne zedelijke krachten, geene zedelijke vrijheid, geene onsterfelijkheid der ziel aannemen. Want al deze dingen behooren tot de verschijningen en kunnen niet anders dan in de opvolging van tijd gedacht worden.

III. Over de voorwerpen, beschouwd enkel als oorzaken der voorstellingen.

Het beweren van Locke en zijne geestverwanten, dat de zinnelijke voorwerpen bloot oorzaken zijn van voorstellingen, en niet voorwerpen van waarneming, zoodat wij wél kunnen weten, dat er voorwerpen zijn en dat de voorwerpen ons voorstellingen geven, maar niet, hoedanig die voorwerpen zijn, is niets dan hypothese en in strijd met de getuigenis der bewustheid. Wanneer wij eene tafel zien, is er geen onbekend voorwerp, dat die voorstelling in ons werkt, maar wij zijn overtuigd, dat wij het voorwerp onzer aanschouwing of waarneming

vóór ons hebben. De stelling van Locke leidt tot scepticismus of idealismus; want niets belet ons dan, om de oorzaak der aanschouwing in het ik zelf te plaatsen, waardoor dan eene wereld van voorstellingen ontstaat zonder wezenlijkheid.

Wij zijn aan het einde gekomen van onze mededeelingen uit Schröders Bijdrage tot de beschouwing van de waarheid der menschelijke kennis. Het veelomvattende van dezen wijsgeerigen arbeid is den lezer uit ons overzigt gebleken. Zouden wij bedenking maken, om dit doorwrochte werk („eximium hoc praeclari ingenii ac doctrinae monumentum", gelijk Prof. Bouman zegt) eene plaats aan te wijzen onder de voortreffelijkste voortbrenselen van het wijsgeerig navorschen uit den lateren tijd? De gewigtigste vraagstukken, waarmede zich de wijsbegeerte van den ouden en den nieuweren tijd heeft bezig gehouden, worden er op eene grondige, duidelijke en afdoende wijze in behandeld. Uitvoerig is de schrijver soms in zijn betoog; wel eens, gelijk hij zelf erkent, te uitvoerig, b.v. in het eerste gedeelte; ook herhaling van dezelfde denkbeelden en redeneeringen treffen wij er niet zelden in aan. Maar Schröder heeft zich dit veroorloofd voor zoover de duidelijkheid er door bevorderd werd. Duidelijk te zijn was zijn eerste streven, al ware het ook, dat hij eenige gegronde aanmerkingen op den vorm niet kon ontgaan. Vorm, symmetrie der deelen en behagelijke voorstelling werden door hem niet veracht, maar tot de tweede of ondergeschikte vereischten gerekend.

De werken van Schröder worden heden ten dage weinig gelezen. Uiterst zelden wordt er in onze dagen, zelfs in geschriften, die over wijsgeerige onderwerpen handelen, melding van gemaakt. De oorzaken van dit verschijnsel zijn, voor een deel althans, in toevallige omstandigheden gelegen. Schröders verhandelingen zijn meestal niet afzonderlijk uitgegeven, maar onder de werken van geleerde genootschappen, zooals de Gedenkschriften van het K. N. Instituut, opgenomen. Daardoor zijn ze in het bezit van zeer weinigen. Bovendien is het getal van hen, die de wijsbegeerte in haren geheelen omvang beoefenen, in ons vaderland niet groot; 't is niet zoo vreemd, dat dezen, bij het vele en velerlei, dat zij op hunnen weg ontmoeten, wel eens iets voorbijgaan, wat eenigermate ter zijde af ligt, hoewel het hunne belangstelling in hooge mate verdiende. Wij zullen ons

gelukkig rekenen, indien wij de aandacht onzer landgenooten weder op Schröders wijsgeerigen arbeid gevestigd hebben en vooral tot eene vernieuwde studie van Schröders Beschouwing van de waarheid der menschelijke kennis aanleiding zullen gegeven hebben. Ware dit hoofdwerk van Schröder in het Hoogduitsch in plaats van in het Nederduitsch geschreven, of ware het plan, om eene Hoogduitsche vertaling er van in 't licht te zenden, niet door noodlottige gebeurtenissen verijdeld geworden 82), er is geen twijfel aan, of Schröders naam, daardoor buiten de enge grenzen van ons vaderland bekend geworden, zou in de geschiedenis der nieuwere wijsbegeerte, meer dan nu het geval is, met hooge eere vermeld zijn.

Intusschen mag het wel onze bevreemding wekken, dat niet een der critiseerende tijdschriften in ons land, althans voor zoover ik gevonden heb, van dit merkwaardig geschrift heeft melding gemaakt. Was dat ook, onwillekeurig, een gevolg van de wijze van uitgaaf? Of een bewijs van geringe belangstelling in wijsgeerige onderzoekingen? 83). Tegenspraak vond Schröder bij den Eerw. J. J. le Roij, Pred. te Oude Tonge, die in de Inleiding op zijn boek: *De wijsbegeerte, beschouwd naar haren vorm en inhoud*, het stelsel van Kant tegen de gemaakte bedenkingen zocht te verdedigen. Wij zullen op deze bestrijding van Schröders arbeid nog moeten terugkomen.

ZESTIENDE HOOFDSTUK.

Karaktertrekken.

NEDERLANDSCHE GEEST. DE WIJSGEER EN DE MENSCH. DE PROFESSOR EN ZIJNE STUDENTEN. DE LEVENSAVOND VAN DEN WIJSGEER.

Een vrij lange weg is door ons afgelegd. Wij hebben Schröder gevolgd in den ontwikkelingsgang zijner wijsgeerige denkbeelden, voor zoover de door hem uitgegevene geschriften, in verband met zijne ons bekende levensomstandigheden, ons dien aanwezen. Indien het mij gelukt is, een eenigszins duidelijk overzigt te hebben gegeven van het denken en werken van dezen wijsgeer, dan is reeds voor een groot deel het doel bereikt, dat ik mij heb voorgesteld.

Maar al vonden wij bij de mededeelingen uit Schröders geschriften van tijd tot tijd gelegenheid, om vele eigenaardigheden van zijne wijsbegeerte op te merken; wij moeten toch ook nog op het geheel den blik slaan, en de verspreide trekken bijeen zoeken te brengen, indien wij althans wenschen, van Schröder als wijsgeer eene bepaalde en duidelijke voorstelling te bekomen. Veel van 't geen vroeger gezegd is, behoeft hier slechts aangestipt, of met weinige woorden in herinnering gebragt te worden. Ook heb ik eenige opmerkingen met opzet hier heen verschoven, omdat zij eerst uit Schröders wijsgeerigen arbeid, in zijn geheelen omvang beschouwd, konden afgeleid of goed begrepen worden.

De Hoogleeraar J. Clarisse heeft in 1845 eene verhandeling uitgegeven: *Over de oorzaken van de terugzetting der wijsbegeerte, bijzonder in ons vaderland* 84). Na te hebben opgemerkt, dat de wijsbegeerte bij onze landgenooten niet vele beoefenaars vindt,

en dat historie, poëzie, oude en nieuwe letterkunde, alsmede de wis- en natuurkundige wetenschappen bij ons veel meer in den smaak vallen en meer begunstigers tellen, zegt de schrijver, dat, behalve eenige andere oorzaken, die hier in aanmerking kunnen komen, eene voorname oorzaak van die terugzetting der wijsbegeerte daarin gelegen is, dat de philosofen zelven veel hebben bijgedragen, om de wijsbegeerte in minachting te brengen. Hoewel dit niet van allen of van allen gelijkelijk geldt, is, volgens Clarisse, én over 't algemeen, én onder ons — „wegens het strijdige met het Nederlandsch karakter" — in 't bijzonder der wijsbegeerte schade aangebragt door de duisterheid, de wankelmoedigheid, het aanmatigende en het gebrek aan practischen zin van velen, die als hare beoefenaars zijn opgetreden. Zijn de opmerkingen van Clarisse juist, — en mij dunkt, men zal er niet aan kunnen twijfelen — dan mogen wij de wijsbegeerte van Schröder wel noemen: echt Nederlandsch van karakter. In tegenstelling met hetgeen Clarisse op vele, inzonderheid Duitsche wijsgeeren heeft aan te merken, mogen wij aan Schröders wijsbegeerte wel de kenmerken toeschrijven van helderheid, vastheid, bescheidenheid en vruchtbaarheid voor het leven.

Clarisse zegt, dat vele wijsgeeren duister zijn, niet door een matig gebruik van z.g. kunsttermen, maar door het bezigen van bekende woorden in vreemde of willekeurige beteekenissen en door aan ééne uitdrukking nu deze dan die beteekenis te geven. De lastige menigte van kunst- en modewoorden, de Duitsche Kraftsprache, de lengte en het ineengeschroefde der volzinnen, waarvan Clarisse keurige staaltjes aanhaalt uit het anders door Roorda geprezen Tijdschrift van J. H. Fichte, *für Philosophie und speculative Theologie*, maken, zegt hij, velen van de studie der speculatieve philosophie „afwendig." Wij Nederlanders zijn „karaktermatig en naar landseigene geaardheid" gehecht aan, en gesteld op klaarheid, bepaaldheid, helderheid; en het geldt ons bijna voor een axioma, dat, wat niet duidelijk gezegd wordt, ook niet duidelijk gedacht is 85). — Dat nu Schröder bij uitnemendheid helder was, hebben wij reeds meermalen opgemerkt. Niet ligt zal de lezer bij hem stuiten op uitdrukkingen, die de bedoeling van den schrijver slechts laten gissen; niet ligt vindt men woorden tot aanduiding van eenig wijsgeerig begrip gebruikt, zonder dat dit begrip naauwkeurig in zijne bestanddeelen is ontleed en van andere begrippen onderscheiden; altijd kan

men bepaald en stellig weten, wat de schrijver door dit of dat woord verstaat. Navolgenswaardig voorbeeld voor velen! Hoe gunstig onderscheidt zich Schröder daarin van wijsgeeren, op wier werken, gelijk op die van Kant, woordenboeken dienden vervaardigd te worden, om ze te leeren verstaan. „Ik heb zooveel mogelijk getracht", zegt Schröder 86), „klaar en duidelijk te schrijven, zoodat ik mij vlei, dat al wie zich eenigszins met wijsgeerige denkbeelden en met de wetenschappen bekend gemaakt heeft, deze verhandeling zal verstaan. Duidelijkheid is zonder twijfel het eerste noodzakelijk vereischte van elk geschrift, dat ter bevordering der waarheid zal dienen, en dus ook voornamelijk van een wijsgeerig werk. Onduidelijkheid is een wezenlijk en groot gebrek, hetwelk zijn oorsprong heeft óf daarin, dat de schrijver niet genoegzaam de taal kent, waarin hij schrijft, of zich niet geoefend heeft, aan anderen klaar en naauwkeurig zijne denkbeelden mede te deelen, óf daarin, dat hij zelf geene naauwkeurige denkbeelden van de zaak heeft, waarover hij schrijft. Ik spreek hier van de onwillekeurige onduidelijkheid; want wat aangaat de willekeurige, wanneer men opzettelijk eene heraclitische duisternis voortbrengt, ten einde den schijn aan te nemen van scherpzinnigheid, schranderheid, van iets nieuws te zeggen, enz., deze is in den hoogsten graad belagchelijk, en den wijsgeer geheel en al onwaardig. Wie zal het berispelijk vinden, dat men zoodanige duistere en verwarde schriften niet leest? De tijd des levens is te kostbaar."

„Het ligt in onzen landaard," zegt Clarisse verder, „niet met overhaasting te beslissen; bedaard en ernstig te onderzoeken; maar wat op dien weg gevonden is, daar standvastig bij te blijven, en zich niet door allerlei wind van nieuwe of nieuw schijnende leeringen te laten omvoeren. De wankelmoedigheid, veranderlijkheid en het volgen der mode, waardoor verscheidene latere philosofen in Duitschland en elders de wijsbegeerte in miscrediet gebragt hebben, moest ook bij ons kleinachting der wijsbegeerte veroorzaken. Toen Kant zijne drie beroemde Critieken geschreven had, werd alles Kantiaansch. Die dat niet was, kon niet mededoen. Eberhard, Mendelssohn, Jacobi, Bardili, Herder, Van de Wijnpersse, Schulze werden veracht. Maar nog bij zijn leven valt Fichte van hem af en subjectiveert, wat Kant nog objectief had laten staan 87). Doch Fichte zelf verklaart weldra zijn eigen stelsel voor verouderd, en verwisselt zijne zedelijke orde voor een levenden God. Reinhold is een Kameleon. Schelling staat op en keert zich van

de subjectiviteit tot het absolute. Hij verkondigt zijne natuurphilosophie, maar verzacht deze eerlang; komt, na vele jaren zwijgens, met een nieuw, christelijk philosophisch stelsel voor den dag. Hegel treedt intusschen op. De regter en linker zijde veroordeelen elkander. Hegel klaagt: „Nur Ein hat mich verstanden und — Der nur zur Hälfte." Daarop volgden de nieuw-Hegelianen en de lieden van het „Wendepunct." „Kan men", vraagt Clarisse, „het den menschen van het gemeene gezonde verstand kwalijk nemen, dat zij bij philosophie aan wassen neuzen of aan den hoed van Gellert denken?" — Wanneer wij nu tegenover deze schets het beeld van den wijsgeer Schröder plaatsen, dan noemen wij vastheid een tweede kenmerk, waardoor hij zich onderscheidt. Niet, dat hij onveranderlijk bleef bij hetgeen eens door hem als waarheid was aangenomen en in geschrifte voorgesteld; — het tegendeel is ons gebleken. Schröder, die in zijne jeugd Kantiaan was, heeft op rijperen leeftijd de Kantiaansche wijsbegeerte in hare grondbeginselen bestreden. En van hem zelven hoorden wij eene scherpe afkeuring van zulken, die, ouder geworden, er roem op dragen, dat zij nog hetzelfde denken en zeggen, als in hunne jeugd. Maar vastheid moet in dezen zin hem toegekend worden, dat hij niet ligtvaardig het eene stelsel van wijsbegeerte met het andere verwisselde, even gemakkelijk als men zijn opperkleed verwisselt; daartoe was Schröder in zijn onderzoek der waarheid te ernstig, te grondig, te bedachtzaam. Van den aanvang af was het zijn streven, het antwoord te vinden op de vraag: wat is waarheid? Vaste, ontwijfelbare criteriën der waarheid, waaraan hij kon toetsen al wat door wijsgeeren als waarheid werd aangeprezen, deze zocht hij te vinden, op deze zocht hij al zijne wetenschap op te bouwen. Zoodra hem, wiens eerste opleiding tot wijsgeer geweest was onder den invloed der Kantiaansche wijsbegeerte, bleek, dat deze, verre van de gehoopte zekerheid te geven, slechts het scepticisme in de hand werkte, kon hij wel geen Kantiaan blijven; maar hij wierp zich niet in de armen van eenig ander stelsel; zelf zocht hij zijnen weg. Waarneming, eigene waarneming, vooral van den mensch, vooral van zich zelven, volgens zijne spreuk: zielkunde is zelfkennis, bragt hem tot die vaste grondslagen aller menschelijke kennis, waarop, naar zijne onwrikbare overtuiging, eene waarachtige wetenschap der wijsbegeerte kon en moest gevestigd worden. Rustig en omzigtig ging hij in zijn onderzoek steeds voort; en hebben wij, uit alles wat wij van Schröder vernomen hebben, voort-

gang, vooruitgang, ontwikkeling van denkbeelden bij hem opgemerkt, wij hebben ook reeds van den aanvang af, in den jeugdigen Schröder, voor zooveel de beginselen van zijn nasporen en denken betreft, de grondtrekken van den tot rijpheid ontwikkelden wijsgeer, zoo als hij in lateren leeftijd voor ons staat, kunnen waarnemen.

Clarisse merkt in de derde plaats op, dat de bescheidene echt Nederlandsche gematigdheid bij vele wijsgeeren wordt gemist. Zij betrachten het ἐπέχειν niet en houden het niet met Scaliger:

Nescire velle, quae Magister maximus
Docere non vult, erudita inscitia est;

of met Hugo Grotius:

Nescire quaedam magna pars sapientiae est.

Aanmatigend en beslissend is hun toon. Hoe groot ook de verscheidenheid zij der scholen en sekten, schier allen, zoo men de Eleaten en nieuw-Academisten uitzondert, beweerden, dat zij de waarheid eindelijk „uit den put opgedolven" en als 't ware den steen der wijzen gevonden hadden. Dat deden zij elk op hunne beurt, helaas, ook nog in onzen leeftijd. Met verachting nederziende op elkander, bij eenig gering verschil of wijziging van denkbeelden, wierpen zij smadelijk weg, wat door anderen vóór hen gedacht en gezegd was. Niet juist Kant, maar zijne navolgers deden zoo: ieder hunner had zijn eigen „Einzig-möglich!" en weldra begon men met minachting te spreken van de „stand-Kantianen." — Schröder was waarlijk bescheiden. Geheel van toepassing was op hem, wat Prof. Vinke zeide van den germanus philosophus 88): „Modestus est et sobrius, nec pudet eum, illud non liquet saepe in ore habere, et quanquam non fateatur cum Socrate, nihil se scire nisi hoc unum, nihil se scire, lubenter tamen exclamat: quantum est, quod nescimus!" Niets treft ons bij het lezen van Schröders geschriften meer, dan deze bescheidenheid. Hoe menigmalen schrijft hij: dit of dat vraagstuk te beantwoorden, gaat het menschelijk vermogen te boven. Nederig erkent hij, dat aan het menschelijk onderzoek grenzen gesteld zijn, welke wij, zoolang wij hier op aarde zijn, niet kunnen overschrijden. Wij herinneren slechts aan 't geen hij zegt over het wezen der natuurkrachten, haar onderling verband, over den aard der werking van ligchaam en ziel op elkander. Wij denken aan het oordeel, dat hij in zijn lateren tijd uitsprak over het weten a priori en over de ijdelheid van alle kennis, die ten

laatste op iets anders zou steunen, dan op de getuigenis der bewustheid of de zuivere waarneming. 't Is vooral zijn werk over de waarheid der menschelijke kennis, dat ons in hem den waarlijk nederigen en bescheiden wijsgeer doet zien. In dit geheele onderzoek heeft hij in beoefening gebragt de woorden, die wij van hem vernamen: „Men verlangt dus van den wijsgeer, dat hij het mogelijke van het werkelijke, het waarschijnlijke van het ware, het meenen van het weten en gelooven zorgvuldig onderscheide, en dat hij daar, waar licht en zekerheid ontbreekt, geenszins schrome te bekennen: ik weet het niet." Vastheid en zekerheid zocht hij: de wijsbegeerte moest, volgens hem, eene wetenschap zijn, een stelsel; hij was een voorstander der wiskundige, dogmatische methode in de wijsbegeerte; maar hij was tevreden met een stelsel, dat klein was van omvang, mits het maar op vaste grondwaarheden, op uitspraken der onmiddellijke bewustheid, wettig, logisch was opgebouwd. De bescheidenheid was een karaktertrek in Schröder, als mensch. Allen, die hem persoonlijk gekend hebben, roemen zijne beminnelijke nederigheid. In den kring der jongelingen, die hij wekelijks aan zijn huis bij zich vereenigde, zat hij gewoonlijk neder zoo eenvoudig met hen sprekende, zoo belangstellend luisterende naar 't geen zij, soms vrij ondoordacht, te berde bragten, en hierover met hen op de ongedwongendste wijze handelende, dat men wel eens in gevaar kwam, in zijne tegenwoordigheid eigene minderheid te vergeten — maar altijd, om die straks, wanneer men van hem was weggegaan, te dieper te gevoelen. Schröder was, bij vaste overtuiging aangaande 't geen hij gevonden had, altijd gewillig, om van anderen te leeren — ook van andersdenkenden.

Eene vierde grieve, die niet zonder grond tegen de wijsbegeerte wordt ingebragt, is, volgens Clarisse, dat de bespiegelingen der latere zoowel als der vroegere philosofen tamelijk ijdel en onvruchtbaar, ja, nog wel erger zijn uitgevallen. Men vraagt: — en onder die vragers moeten wel de Nederlanders eene eerste plaats innemen wegens hunne „landeigene zucht naar wezenlijkheid en degelijkheid" — wat nut hebben tot dusverre de telkens elkander opvolgende wijsgeeren het menschdom aangebragt? Schröder heeft gezegd (hier noemt Clarisse zelf onzen wijsgeer en haalt zijne woorden op de volgende wijze aan): „Er is mogelijkheid (let wel, enkel mogelijkheid, nog niet eens waarschijnlijkheid, veel minder zekere verwachting), dat de wijsbegeerte eens (tandem aliquando) eene wetenschap wordt (wordt!), waarvan

zij *nog verre* verwijderd is. Dan (als eindelijk die dageraad voor de wijsbegeerte — wie weet, na hoevele eeuwen? — aanbreekt), *dan*", enz. „Wat hebben wij dan", vraagt Clarisse, „tot dusverre gewonnen voor onze hoogste belangen, voor onze kennis van 't geen wij te doen hebben en hopen mogen? Wat is er hechter opgebouwd, sedert de Hercules, dien Mendelsohn „den Alleszermalmenden" noemde, de knods tegen al het vroeger apodictisch geachte heeft opgeheven? Wat heeft zijn moreel bewijs, in den grond gelijk met de overige afgekeurde, meer dan deze toegebragt tot gemoedsrust en zedelijkheid? om van ware vroomheid en godsvrucht nog niet eens te spreken. Wat won de wereld, toen Fichte, éénc vaste grondstelling zoekend, die vond in zijn A = A, of ik = ik? Wie denkt er nu meer aan? Wie aan Schellings *aanschouwing* des alles in één besluitenden *absoluten*? En wat weten wij nu zelfs nog meer en beter, nadat wij van Hegel leerden, dat *zijn* hetzelfde is met *niet-zijn*? (Clarisse laat hier een goede portie Hegeliaansche wartaal volgen). Wat hebben wij er bij gewonnen voor werkzaamheid of kunst, voor onze deugd of ons geluk, voor huisbestuur of staatsregeling? Fecistis probe! multo sumus incertiores quam dudum! Zullen de jonge Hegelianen of de keerpunts-philosofen alles teregt brengen?" . . . . Wanneer Clarisse zóó spreekt, willen *wij* in dien toon niet voortgaan. Want gaarne erkennen wij, dat de arbeid van sommige Duitsche wijsgeeren uit den lateren tijd, met opzigt tot de vruchtbaarheid voor de practijk, gelijk ook in andere genoemde opzigten, gunstig afsteekt tegen de speculaties, waar Clarisse op gewezen heeft. Doch het oordeel hierover is niet hujus loci. Wij hebben Clarisse's woorden alleen aangehaald, om de waarde van Schröders wijsbegeerte te beter te doen uitkomen. Inderdaad, wat Clarisse verlangt van den wijsgeer, dat zijne wijsbegeerte vruchtbaar en van toepassing zij op den mensch en het leven, dat wordt bij Schröder gevonden. Non scholae, sed vitae. De veredeling van den mensch en de menschelijke maatschappij is het doel zijner wijsbegeerte. Menschkunde, zielkunde was, gelijk wij gezien hebben, geheel zijne wijsbegeerte. En hoe gepast en ongedwongen hij al wat hij als waarheid gevonden had wist dienstbaar te maken aan de opwekking van edele, zedelijke, heilige gevoelens, aan de bevordering van het geloof in God, den eerbied voor God en de liefde tot God en aan de bevestiging van 's menschen hoop voor de toekomst, — geene verhandeling van Schröder, of

zij heeft ons dit in meerdere of mindere mate doen opmerken. Nog eens passen wij op hem toe de trekken van Vinke's germanus philosophus: „Cupit in primis hominem cognoscere, semperque praeclarum illud γνῶθι σεαυτὸν ante oculos sibi ponens, prae ceteris omnibus se ipsum cognoscere studet. Itaque animum maxime spectat, in eoque et explorando et ad veri cognitionem acuendo totus versatur, ut indaget quid boni malique illi insit, illudque firmet et augeat, hoc vero corrigat et emendet. Est enim ejus philosophia cultura animi, finisque ultimus, quem sibi proponit, ἡ ὁμοίωσις τῷ Θεῷ." Aan zulk eene voor de ware ontwikkeling en veredeling van den menschelijken geest, voor het menschelijke leven vruchtbare wijsbegeerte schrijft Clarisse een Nederlandsch karakter toe. Praktisch en vruchtbaar voor het leven was, zegt hij, de wijsbegeerte der Hulshoff's, der Hemsterhuizen, der Van de Wijnperssen, der Crassen en der Pestels. Wij voegen er nog twee namen bij: die van Van Heusde en Schröder. De wijsbegeerte van zulke mannen kenmerkt zich door „eenvoudig opvatten, onderscheiden, ontwikkelen en onwrikbaar staven van 't geen 's menschen geest verhoogen, veredelen, gelukkig maken, in één woord, den mensch aan zijne hooge bestemming, om Gods beeld op aarde te dragen, kan doen beantwoorden."

De opmerkingen van den Hoogleeraar Clarisse over de stelsels van vele Duitsche wijsgeeren volgende, hebben wij aan Schröders wijsbegeerte eenige eigenschappen toegekend, om wier wille wij hem gaarne noemen een echt Nederlandschen wijsgeer. Zijne wijsbegeerte kwam inderdaad met den aard en den aanleg van ons Nederlanders verwonderlijk overeen, en was bij uitnemendheid geschikt, om den lust voor wijsgeerige onderzoekingen onder ons op te wekken. „Wij Nederlanders," zoo schrijft, eenstemmig met Clarisse, een ander menschkundig waarnemer, de Hoogleeraar Ph. W. van Heusde 88), „wij Nederlanders houden niet van die hooge vlugt der metaphysica en speculatieve philosophie. Niet, dat wij er geen deel aan nemen; zoo ras zich elders een nieuw stelsel van metaphysica opdoet, steeds zijn er dan onder ons, die er het grootste belang in stellen en er zelfs voor ijveren; gelijk ons van de tijden van Descartes af tot die van Kant toe gebleken is. Maar onze geleerden, onze beoefenaars van kunsten en wetenschappen, bijzonder onze letterkundigen laten er zich niet gemakkelijk door innemen. . . . . Onze natie heeft, ik zie het hoe langer hoe meer in, een geheel anderen aanleg voor philosophie, dan andere vol-

ken van Europa . . . . . Het kenmerk van onze philosophie zoowel als van onzen wijsgeerigen aanleg is, dunkt mij, eenvoudigheid, maar met gezond verstand en met godsdienstzin gepaard. Men philosopheere zoo veel men wil, zijn wij gewoon te zeggen, maar men doe het toch nooit ten koste van ons bon sens, ons eenvoudig menschenverstand. Wij weten wel, dat gezond verstand te bezitten nog niet genoegzaam is, om wijsgeer te zijn. Ook zoeken onze wijsgeeren diep in het wezen van 's menschen ziel en van de natuur in te dringen. Maar des te naauwkeuriger onderscheiden zij van wijsbegeerte al dien willekeur, al die magtspreuken, al die paradoxen, die men in de werken der Duitsche metaphysici vindt." Enz.

De genoemde karaktertrekken van Schröders wijsbegeerte stonden met zijne persoonlijkheid in het naauwste verband; zij kenschetsten hem niet alleen als wijsgeer, maar tevens als mensch. Dit geldt inzonderheid ook van 't geen wij nu aan het gezegde nog hebben toe te voegen, n. l. dat aan zijn wijsgeerig streven strenge waarheidsliefde en opregte godsdienstzin ten grondslag liggen.

Dat zonder waarheidsliefde niemand wijsgeer kan zijn, spreekt wel van zelve. Maar bij Schröder was zij een karaktertrek zoo sterk in 't oog vallend, als bij weinige anderen. Gelijk de vraag: wat is waarheid? hem de hoogste, de alles omvattende vraag der wijsbegeerte was, waarvan ook ons willen en doen en al ons hopen moet afhangen, zoo was zij hem bij al zijne onderzoekingen, in de beoordeeling van zaken en personen, en in het dagelijksche leven ook steeds de eerste. Vandaar zijn door ons reeds opgemerkt onpartijdig oordeel over de ouden, die hij bewonderde en liefhad, maar voor wier gebreken hij toonde niet blind te zijn; vandaar zijn bestendig navorschen en dóórvorschen en zijn zoeken van den laatsten en diepsten grond van stellingen, die, als hooge wijsheid verkondigd, door eene onnadenkende menigte toegejuicht, soms ook door hem zelven een tijdlang voor waar gehouden, nu bij ernstig onderzoek bleken onhoudbaar of ongerijmd te zijn. Men heeft in onze dagen gesproken van zucht voor de werkelijkheid, als een karaktertrek van hedendaagsche beoefenaars der wijsbegeerte. Indien men er onder verstaat eene zedelijke eigenschap van den mensch, n. l. afkeerigheid van alle onwaarheid, dwaling en schijn, en de begeerte, om in alles het ware en wezenlijke te vinden, het waarlijk

goede, waarlijk schoone en achtingswaardige, en dat in 't licht te plaatsen, dat eenig en alleen aan te bevelen — dan bezat Schröder de zucht voor de werkelijkheid in hooge mate. „Wees waar", „wees in overeenstemming met u zelven", „spreek de waarheid", „handel volgens uwe overtuiging" — dat waren volgens hem, grondregelen en eerste wetten der zedenkunde; wie ze niet opvolgt, verdient geene achting. Opzettelijk onwaarheid spreken noemde hij een schandelijk misbruik maken van een der edelste vermogens, ons door God gegeven — het spraakvermogen. Waarheid was hem zoowel een moreel als een intellectueel begrip.

Als eene proeve van Schröders waarheidsliefde deelen wij een voorval mede uit zijn leven. In den aanvang van het jaar 1838 stierf Schröders ambtgenoot en vriend, de hoogleeraar in de natuur- en sterrenkunde, G. Moll, een man, wiens uitstekende verdiensten omtrent de wetenschap niet alleen in ons vaderland, maar ook daar buiten erkend en geëerd waren 90). Schröder zou ter zijne gedachtenis spreken in het Natuurkundig Genootschap te Utrecht, waarvan Moll steeds een ijverig Medebestuurder was geweest. Hoe kweet Schröder zich van zijne taak? In zijne voorafspraak zeide hij, geen eigenlijke lofrede op Moll te willen houden. Door lofreden zondigde men zoo ligt tegen de waarheid. Maar hij wilde trachten aan te wijzen, wat Moll voor de wetenschappen geweest was en gedaan had, en in welken rang men hem onder de geleerden behoorde te plaatsen. Nu verdeelde de redenaar de geleerden in drie klassen of rangen. Het gaat, zeide hij, met den arbeid voor de wetenschap, als met het optrekken van gebouwen. Hiertoe zijn noodig: vooreerst werklieden, die de ruwe stof, waaruit een gebouw moet zamengesteld worden, bijeenbrengen; dan kunstenaars, die deze ruwe stof weten te bewerken, en aan hout, steen en metaal den geschikten vorm geven, ook wel 't een of ander deel van het gebouw zamenstellen; eindelijk architecten, die bekwaam zijn, om een gebouw op te trekken en den geheelen arbeid te besturen. Zoo ook in de wetenschap. De laagste klasse van geleerden zijn de verzamelaars, de onderzoekers, die de ruwe bouwstoffen met moeite en inspanning uit de schuilhoeken opdelven en aanbrengen; hoogst nuttige en noodzakelijke arbeiders. Maar hooger staan zij, die deze bouwstoffen gebruiken, die het gevondene tot bestanddeelen der wetenschap verwerken en ook, door het een met het ander te verbinden, een onderdeel eener wetenschap helpen voltooijen. Dezen brengen door gemeenschappelijken arbeid de we-

tenschap allengs verder en helpen den kring der menschelijke kennis uitbreiden. In de hoogste klasse echter moeten zij gerangschikt worden, die, hoewel van al den arbeid der mannen van de beide eerste klassen gebruik makende, zelfstandig een gebouw oprigten; zij die iets nieuws scheppen; groot zijn dezen en waarlijk geniaal, indien het wetenschappelijk gebouw, dat zij gesticht hebben, den vuurproef des tijds kan verduren. Na deze classificatie voorop gesteld te hebben, vroeg de redenaar: in welke klasse moeten wij nu onzen Moll plaatsen? Nu gaf hij een overzigt van de velerlei hoogstbelangrijke werkzaamheden, waaraan het leven van dezen geleerde was gewijd geweest, toonde de verdiensten daarvan aan, verzweeg niet, wat naar zijn oordeel aan Moll, bij al zijne bekwaamheid, nog had ontbroken, en kwam tot deze besluittrekking: hij was een uitstekend geleerde van den tweeden rang. Eenige sensatie veroorzaakte deze uitspraak bij sommigen, wien het toescheen, alsof Schröder de verdiensten van zijn ambtgenoot had willen verkleinen. Maar al wie onzen wijsgeer goed kende, wist, dat deze kenschetsing een gevolg was van zijne strenge waarheidsliefde, die hem wars deed zijn van overdreven lof en vleijerij, zelfs jegens overledenen, en hem deed denken, dat men de nagedachtenis van een overledene het best vereert, wanneer men boven alles naar waarheid over hem spreekt.

De wijsbegeerte van Schröder, zeiden wij verder, kenmerkt zich door godsdienstzin. Zou het, na al wat wij van hem vernomen hebben, wel noodig zijn, dit breedvoerig aan te wijzen? Wij leerden hem reeds uit de geschriften, die tot zijn vroegste tijdvak behooren, als den godsdienstigen beschouwer der natuur kennen; vernamen, hoe hij zijn onderwijs, reeds op de kadettenschool te Fijenoord, dienstbaar maakte aan de aankweeking van godsdienstige gevoelens, van eerbied voor God en het heilige in de gemoederen der jongelingen; hoorden hem gedurig zijn geloof in God en zijn eerbied voor God uitspreken, nu eens, wanneer hij van de beschouwing van 's menschen zielsvermogens opklimt tot den verheven Geest, uit wien ook onze geest is, dan weder, wanneer hij met hooge verontwaardiging spreekt over hen, die met het heilige den spot drijven en de beginselen van godsvrucht zoeken uit te roeijen uit onbewaakte harten, straks, wanneer hij de gansche natuur, stoffelijke en geestelijke, beschouwt als eene teekenspraak der Godheid, of wel, waar hij den mensch zijne hooge bestemming voorhoudt en des menschen volmaking naar

het goddelijke ideaal het hoogste doel van het zedelijk leven noemt. Schröder had het Christendom lief met hart en ziel, omdat het hem was de godsdienst des geestes en de openbaring van het hoogste zedelijke leven. Wij hebben ook reeds opgemerkt, dat eene der voorname oorzaken, die hem zijne ingenomenheid met de Kantiaansche wijsbegeerte deed verliezen, denkelijk hierin gelegen was, dat deze wijsbegeerte hem bleek, wanneer zij zich zelve gelijk bleef, d. i. wanneer men hare beginselen consequent wilde toepassen, de grondslagen van godsdienst, van Christendom en christelijke deugd te ondermijnen. „Schröder was" — het zijn woorden van Roijaards, — „ook Christen-wijsgeer, die van Plato en Cicero tot Christus en de Apostelen opklom, en vooral bij zijne lessen over de moraal den verheven geest der evangelische zedenleer deed kennen. Deze hield hem in bewondering; want ook hier stond zijne christelijke wijsbegeerte met zijn vroom gemoed in overeenstemming. Schröder toch had voor zich zelven behoefte aan het Evangelie. Hij was Christen, niet slechts in naam, maar uit behoefte van het hart, en zijne geestdrift voor het ware en zedelijk goede werd door de Evangelie-leer verhoogd 91)."

Men versta ons echter niet verkeerd. Schröder was er verre af, zijne wijsbegeerte te vormen en te plooijen naar zekere godsdienstige leerstukken. Met geestigen spot vervolgde hij wel eens het streven dier Hegelianen van de regterzijde, die hunne wijsgeerige stellingen met kerkelijke leerstukken, b. v. de triniteitsleer, in overeenstemming zochten te brengen. Zelfstandig was hij in de beoefening der wijsbegeerte; als wijsgeer hield hij voor waar, wat zich aan hem bij eigen naauwgezet onderzoek als waar had doen kennen; en wat als waar of goed of regt door hem zou erkend worden, dat moest ter laatste instantie op de uitspraak der bewustheid steunen; maar juist deze geheel onpartijdige liefde voor het ware en heilige gaf hem opene oogen voor de waarheid en zedelijke schoonheid des Christendoms. Aan kerkelijke leerbegrippen hing hij niet; soms bleek hij op sommige punten ver af te zijn van de z. g. kerkelijke regtzinnigheid. „Hij stond in de verklaring van de lotgevallen der Israëlieten in het Oude Testament de moreele interpretatie voor," zegt Dr. van Teutem in een brief aan Prof. Roijaards. Beteekent dit, dat Schröder geringe historische waarde toekende aan de wonderverhalen des Ouden Testaments? Wel mogelijk. En was het zóó, dan was hij althans met opzigt tot de inspiratie-leer niet

kerkelijk regtzinnig. Zooveel is zeker: hoe hoog hij ook liep met den Bijbel, en in 't Oude Testament den diep godsdienstigen en zedelijken geest van zeer vele dichterlijke en profetische schriften wist te waardeeren, — in den geest van vele Oud-Testamentische geschiedverhalen kon hij zich moeijelijk verplaatsen; of liever, hij stootte zich aan het van ons zedelijk standpunt onzedelijke van menig verhaal. Eens las hij aan zijne studenten, na de mededeeling van het verhaal in Rigt. XXI, het 25ste vers van dat hoofdstuk voor: „In die dagen was er geen koning in Israël," en voegde er toen met een goedigen glimlach bij: „'k Wil het wel gelooven, Mijne Heeren!"

Met de dogmatische geschilpunten der godgeleerden liet hij zich echter niet in, hoewel hij, gelijk de Hoogleeraar Roijaards zegt, in de vorderingen der theologische wetenschappen, vooral waar zij de practische zijde des Christendoms deden herleven, en niet minder in de gebeurtenissen van den dag op kerkelijk grondgebied, belang stelde. Scherp kon hij soms de eene of andere rigting op het godsdienstig gebied karakteriseeren en het verkeerde of gebrekkige aanwijzen, dat hij in deze of gene zienswijze had opgemerkt. Zoo deed hij eens van Schleiermachers begrip van godsdienst, als zou deze alleen in gevoel van afhankelijkheid bestaan, zijne leerlingen het onvolledige gevoelen door te zeggen: „Ook mijn hond heeft gevoel van afhankelijkheid."

Tot nog toe hebben wij niet dan ter loops gesproken over Schröders college-houden. Hiervan, bijzonder van het moraal-college, dienen wij nog opzettelijk melding te maken. Men weet, de lessen over de bespiegelende wijsbegeerte, die aan Schröder opgedragen waren, liepen over de metaphysica, de logica en de wijsgeerige zedenleer. De gemeenschappelijke grond, het midden- en vereenigingspunt van alle drie was bij hem de zielkunde. Zijne lessen over de metaphysica noemde hij, gelijk wij reeds hebben vermeld: „wijsgeerige, voornamelijk zielkundige lessen." De logica moest, volgens hem, regtstreeks uit de zielkunde afgeleid worden; daarom deed hij zijn onderwijs hierin altijd voorafgaan van een vrij uitgebreid overzigt van de krachten en werkingen der ziel, zooals wij b. v. vinden in het eerste deel van zijne *Bijdrage over de waarheid der menschelijke kennis*. Zoo was ook zijne wijsgeerige zedenkunde geheel in den mensch, in 's menschen zedelijke zelfbewustheid geworteld. Wij vinden dit

uitgangspunt in de zesde materieele grondwaarheid, in het derde hoofdstuk van genoemd werk ontwikkeld.

Wat nu zijne lessen over de moraal betreft, daarover moet men nog heden ten dage leerlingen van Schröder hooren spreken. Zij zijn eenstemmig in de getuigenis, dat zelden een college getrouwer bezocht werd, dat zelden een Hoogleeraar meer bewondering — neen, dat is niet het regte woord — meer hoogachting voor zijn persoon en een dieperen indruk achterliet van eerbiedige vereering, dan Schröder door zijne lessen over de moraal. Er zijn jaren geweest, dat de grootste collegekamer, die er te Utrecht was, naauwelijks groot genoeg was, om de menigte toehoorders, waaronder ook die reeds korter of langer de Academie verlaten hadden, regtsgeleerden en evangeliedienaars, te bevatten. Voor vele studenten stond het moraal-college gelijk met een kerkgang. „Wij zijn weer in de kerk geweest", voegde men elkander bij het uitgaan wel eens toe. En niet te onregt; immers, men werd er gesticht, d. i. beter gemaakt. Men ontving er een diepen indruk van waarheid, regt en zedelijkheid. Men gevoelde eerbied voor God en het goede. Wanneer het woord God over zijne lippen kwam, dan hoorde men aan den toon zijner stem, hoe diep hij de grootheid van het Opperwezen gevoelde, en menigeen ging het, gelijk nog onlangs een mijner vrienden getuigde: „dan trilde er zoo iets in mijn binnenste, dat daar wel altijd mogt in werking zijn." Ik kan niet nalaten, om, wat een van Schröders leerlingen, Dr. van Teutem, aan den Hoogleeraar Roijaards 92) geschreven heeft, hier in hoofdzaak mede te deelen.

„Wel zeker herinner ik mij nog die lessen over de moraal, al is het meer dan twintig jaren geleden. Wij stroomden er van alle faculteiten, meer dan honderd in getal, henen, en sloegen niet over. Als Schröder met de portefeuille onder den arm binnenkwam, eenigszins gebukt en slepende, schikte zich alles tot orde en stilte. Zijn gelaat drukte volheid van gedachten uit, en zijn voorkomen teekende welwillendheid. Omdat er zoo veel waarheid en eenvoudigheid in den man was, hingen wij van dat hij begon te spreken aan zijne lippen. Hij sprak ons ook altijd vrij uit de borst toe, hoewel hij eenige aanteekeningen op schrift bij zich had; hij sprak in het Hollandsch.

„Het ééne jaar werd de Inleiding tot de wijsgeerige zedenkunde, het andere de bijzondere of toegepaste zedenkunde behandeld. Met afwisseling stond hij, zonder op een net geheel te letten, bij enkele punten breedvoerig stil.

„Natuurlijk was in de wijsgeerige zedenkunde de mensch bij hem de bron, waaruit hij zijne denkbeelden putte. Van het zedelijk zelfbewustzijn ging hij uit. Verwonderlijk, zoo ernstig hij zich daarop bij ons plagt te beroepen, als den eersten en laatsten grond der zedelijkheid. Op de vraag: „Waarom zal ik deugdzaam wezen?" was zijn beslissend antwoord: „omdat gij, dit niet zijnde, ophoudt een redelijk mensch te zijn."

„Tot grondbeginsel der zedelijkheid, of als oorspronkelijke zedenwet, stelde hij met Kant: „handel volgens zoodanige maximen, van welke gij kunt willen, dat zij algemeene wetten worden;" waardoor van zelf het doeleinde van onze handelingen bepaald werd tot zulk een, hetwelk men wenschen kon, dat algemeen ware. In zijne Inleiding bragt hij overigens de opgeworpen beginselen der zedelijkheid breedvoerig ter sprake, bijzonder deze: „Bevorder uw geluk." „Volmaak u zelven." Volbreng den wil van God."

„In de bijzondere of toegepaste zedenkunde werd gehandeld over de bijzondere pligten, welke uit de toepassing van het algemeene beginsel der zedelijkheid ontstaan jegens ons zelven, jegens de naasten en jegens God. Kant sloot die jegens God buiten zijne Tugendlehre; Schröder achtte die er toe te behooren; evenwel gedurende de jaren, dat ik hem hooren mogt, is hij nooit tot hare behandeling gekomen.

„Maar dit alles was het toch eigenlijk niet, waardoor Schröder ons zoo levendig boeide. Wel vindt in de jongelingsjaren, waarin het gevoel en de vatbaarheid voor het schoone en goede ontwaken, al wat waarheid en deugd geldt in ons gemoed een diepen weerklank; maar de inhoud van dat onderwijs was zoo vreemd niet. Doch het was 's mans persoonlijkheid en leerwijs, die ons boeiden.

„Wat hij uit de inspraak van zijn bewogen gemoed, na zelfdenken, bij klaar aanschouwen, als zijne eigene innige overtuiging uitsprak, dat was de inhoud van zijn onderwijs. Hij deelde daarin niet slechts zijn onderzoek, maar zich zelven aan ons mede. Hij leefde in zijn onderwijs, sprak er met ingenomenheid over, en paarde daarmede groote helderheid, rijkdom en verscheidenheid in de ontvouwing zijner overtuiging."

„Tot zijne leer-methode behoorde, dat hij de gevoelens der ouden recenseerde, van Pythagoras, Socrates, Plato, bijzonder van Cicero, wiens zedenkundige schriften hij naauwkeurig en

oordeelkundig bestudeerd had en gaarne woordelijk aanhaalde. Nu eens voerde hij met afgetrokken redeneeringen uit den menschelijken aanleg zijn betoog; dan weder verplaatste hij ons in de dagelijksche ervaringen van ons eigen leven. Of ook met een enkel zinrijk, sprekend woord wist hij een angel in de ziel te werpen. Meermalen ook drong hij zijne leeringen aan met eene uitspraak of het voorbeeld van onzen Heer, en stelde Hem in zijne zedelijke grootheid tegenover de ouden. Velen herinneren zich zeker nog met mij zijne belangrijke beschouwingen over den zelfmoord, welke hij, na van Cato, Brutus en Cassius met afkeuring gesproken te hebben, eindigde met ons op Christus te wijzen. „Vergelijk Jezus met een Stoïcijn," zeide hij; „deze zou het zwaard van een Petrus gegrepen hebben, om zich te dooden, opdat hij niet in zijner vijanden handen viele. Maar is Hij niet veel meer bewonderenswaardig, die moedig zijn tijd afwachtte en het kruis te gemoet ging? Wat zou er ook van het Godsrijk geworden zijn, zoo de Apostelen niet schande en oneer in de wereld hadden willen verduren?"

„Vooral was er den man, die zelf voor waarheid en zedelijkheid gloeide, blijkbaar om onzentwil aan gelegen, en dit bedoelde hij, dat wij met hem in dezelfde heilige overtuiging deelden. Vaak vonkelde zijn helder blaauw oog, vibreerde zijne diepe stem, en werden de bewegingen van zijne regterhand snel, kort, afgebroken. Hoe diep wist hij ons in het gemoed te grijpen! Nog voel ik het bij de herinnering. — Als hij zijne lessen aanving met de vraag, die de zedenkunde heeft te beantwoorden, en welke hij de gewigtigste voor den mensch hield, de vraag: „Wat moet ik doen?" dat had iets ernstigs, iets plegtigs .... Wij waren er van alle faculteiten, theologen, juristen, medici; want wij kwamen er, om mensch te worden, dat toch het einddoel van alle studie en wetenschap is .... Hoe dikwijls volgde den man, als hij de katheder verliet, eene stilte, als waarmede ik geen ander college ooit zag uitgaan!

„De hooge verdienste van Schröder was, dat hij bij ons het zedelijk gevoel opwekte, zedelijke beginselen vastzette, en onzen zin en wil op het goede rigtte. Iets van zijne eigene zedelijke kracht deelde hij aan zijne studenten mede."

Dr. van Teutem heeft, dunkt mij, treffend aangewezen, waar het geheim schuilde van den indruk, dien Schröder op zijne leerlingen maakte. Hij deelde zich zelven aan ons mede.

Die strenge zedelijkheid, die hij voorstond, wij wisten het allen: hij zelf bragt die in beoefening. Schilderde hij het beminnelijke en vereerenswaardige der deugd, ieder wist het: de man, die zoo sprak, gloeide zelf van liefde voor deugd en pligt. „Acht uwen pligt hooger dan uw leven!" riep hij den jongelingen toe; en niemand twijfelde er aan, of dit was een grondregel, waardoor hij zelf zich liet besturen 93). Den man, die zoo sprak, kon men zijn vertrouwen niet weigeren.

Menigeen, die het moraal-college van Schröder heeft bijgewoond, zal wel van 't een of ander uur weten te spreken, dat hem onvergetelijk gebleven is. Hoe aangrijpend sprak hij eens tot zijne hoorders over de waarde van den tijd en het wél besteden van de gelegenheid ter voorbereiding voor de verschillende maatschappelijke betrekkingen, waarin zij later zouden moeten optreden. Zoo wekte hij o. a. den jurist en den medicus op tot naauwgezette studie, omdat de tijd zou kunnen komen, dat de eerste een verkeerd vonnis geveld en de tweede een patient verloren had, en anderen hen misschien niet beschuldigen of wel van „ongelukkig" spreken zouden, hun eigen geweten daarentegen hen verontrusten zou door de beschuldiging: „het is aan uwe onkunde te wijten; gij hebt niet genoeg gestudeerd!" Ook nu was het gelijk altijd: de eenvoudigste zaken werden door hem voorgesteld op zulk eene wijze, dat een diepe indruk daarvan overbleef in de gemoederen zijner hoorders. Men voelde zich getroffen door de kracht der waarheid en den zedelijken ernst van den wijzen leermeester.

„Waarom moet ik deugdzaam zijn?" vroeg hij; en het antwoord was: „omdat ik, wanneer ik het niet ben, in strijd kom met mijne eigene natuur; de menschelijke natuur zelve eischt het, dat ieder zich op de deugd toelegge; veredel, o mensch! volmaak uwe natuur in datgene, waarin gij boven de dieren verheven en aan God, den volmaakte, verwant zijt." Dit was hem, den menschkundigen wijsgeer, het hoogste beginsel der zedenleer. En wanneer hij dan zijnen leerlingen aanwees, dat de deugd om haar zelfs wille moet beoefend worden, dan deed hij dit zoo helder en bondig, dat er wel niemand was, die niet de geheel eenige waarde van het onvoorwaardelijk goede, het bonum per se, moest gevoelen. Het eudaemonisme bestreed hij ongeveer op volgende wijze.

„Er zijn, die eigen geluk te bevorderen aannemen als beginsel in de moraal; maar dan ook zeggen, dat de deugd

het hoogste geluk verschaft en daarom moet betracht worden. Doch: 1. Het genoegen, dat de deugd geeft, ontstaat dán eerst, wanneer de deugd geheel belangeloos is; het kan dus nooit een principe van deugdsbetrachting zijn, maar alleen een uitwerksel der deugd, een effect. 2. Dit effect zou men, het eenmaal ondervonden hebbende, wel daarna tot principe en als drijfveer tot de deugd kunnen aannemen; maar hoe dan, vóórdat men het ondervonden heeft, of wanneer men met menschen te doen heeft, die het nooit ondervonden? 3. Daar de mensch nimmer in de deugd volmaakt is, kan hij ook het genoegen, dat uit de deugd voortvloeit, niet volkomen smaken. Steeds blijft er iets over, waaromtrent hij denkt: dit had ik beter kunnen doen! en deze gedachte veroorzaakt hem dikwijls meer droefheid, dan het goede zelve genoegen. Ja, de deugdzaamste is het juist, die het meest let op zijne gebreken en die dus het minst genoegen uit de deugd trekt. Het is meestal uit partijdigheid voor zich zelven, dat iemand zoo groot genoegen schept uit de deugd; daar hij van zich zelven denkt: dit heb ik nu eens goed gedaan! 4. Dit genoegen hangt veel af van het bijzonder temperament en de geaardheid van een mensch; b. v. iemand, die verstokt van hart is, gevoelt geen knaging des gewetens over groote misdaden, terwijl een conscientieus, naauwgezet man innig leedwezen gevoelt ook over zijne geringere verkeerdheden. Indien wij dus dit genoegen der deugd als hare belooning en 't ongenoegen der ondeugd als straf beschouwen, dan laten wij niet alleen eene onregtvaardigheid toe, maar nemen ook als principe aan, wat het eerste vereischte mist, n. l. dat het algemeen moet zijn voor menschen van elke gesteldheid".

„De waarlijk deugdzame man", zoo vervolgde dan onze leermeester, „vraagt niets anders dan dit ééne: wat is mijn pligt? Of zou het enkel besef van pligt niet genoegzaam zijn, om den mensch te brengen tot deugd? Niemand, die niet geheel slecht is, heeft niet wel ten minste eenige malen in zijn leven regtvaardig en eerlijk gehandeld, zonder te denken om 't nut, dat er uit zou voortvloeijen of te vreezen voor beschaming of ontdekking van onregtvaardigheid of valschheid, ja zelfs zonder op dat oogenblik te denken aan eenige belooningen. Maar 't is ook geen ware deugd, wanneer men het goede doet, ten einde daardoor een ander goed te verkrijgen. Gebruikt men de deugd als middel, en neemt men het genoegen tot doel, dan zou hij, die de deugd niet betracht, wel o n v e r s t a n d i g h a n d e l e n, maar

nog niet zondigen; en daarmede vervalt dan de geheele moreele waarde der deugd. Zij staat, als middel om iets anders, het geluk, te verkrijgen, geheel gelijk met alle andere middelen, welker aanwending of verzuim wel verstand en onverstand, maar geen goed of kwaad in 't moreele te kennen geeft. Zij wordt dan slechts een betrekkelijk goed, voor zoover zij namelijk geschikt is om het voorgestelde doel te bereiken; een bonum ad aliquid, geen bonum per se".

Wil men nog eene proeve van menschkundige behandeling der zedenleer, ik kies het volgende, over het doen van het goede uit gewoonte of uit pligtsbesef.

Kant verklaart zich (b. v. in zijne *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, bl. 35, 39 enz.) tegen alle aanwensel en gewoonte, vooral in 't moreele; daar toch deugd is sterkte van wil en zedelijkheid. Nu kan deze sterkte niet gedacht worden, tenzij er iets is, dat overwonnen moet worden. Daar nu gewoonte een sleur is en het geene moeijelijkheid is, te doen wat men gewoon is, zoo is dit ook geene deugd. „Dit is", zeide Schröder, „geheel waar, wanneer de gewoonte ons door eene neiging der natuur gegeven is of door eenig toeval is voortgebragt. Doch wanneer de gewoonte ons is toegekomen door onze eigene wilskracht, dan is het wél deugd. Wanneer b. v. iemand gedurig iets verzuimd heeft, en nu het voornemen opvat, om dadelijk een ding aan te vatten en het nooit weer te verschuiven, dan valt hem dit eerst moeijelijk, maar naderhand wordt het gewoonte en gemakkelijk. Evenwel, dan heeft hij die gewoonte toch aan sterkte van wil te danken. Men kan dan bij zulke daden wel niet de dadelijke moeijelijkheid der pligt in rekening brengen; maar toch de moeijelijkheid, om tot zulk eene gewoonte te komen, maakt de daden deugdzaam. De gezindheid van iemand, die door eigene kracht tot gewoonte van altijd goed te handelen en zijn pligt steeds voor oogen te hebben, of ook maar tot gewoonte in eene bijzondere deugd gekomen is, deze gezindheid is veel nader aan de heiligheid en volmaakte deugd, dan die van hem, die nog moeite heeft en telkens zich met nadruk zijn pligt weer moet te binnen brengen, wanneer hij het goede doen zal. Overigens, niet alles kan gewoonte worden. Onze pligten zijn oneindig vele en verschillende. Daar nu ons verstand niet altijd op alle dingen even oplettend kan zijn, zoo is het gelukkig, wanneer men ten minste sommige pligten uit gewoonte vervult, en dan door deze uit vorige daden verkregene gewoonte, vooral bij onverwachts

voorkomende gevallen, even zoo handelt, als te voren. Er blijven toch nog genoeg dingen over, waarbij ons pligtsbesef krachtig moet te hulp geroepen worden".

Op deze of dergelijke wijze sprekende, wist de voortreffelijke man ons te winnen ook voor de strengste moreele eischen. En gelijk op het gewoon college, zóó en nog meer op dat reeds meermalen genoemd theecollege te zijnen huize, waar wij, 10 à 12 jongelieden, gezeten aan eene langwerpig ronde tafel, wekelijks of om de veertien dagen, hem over allerlei onderwerpen uit het gebied der wijsbegeerte en wetenschap hoorden uitweiden. Nog zie ik in mijne verbeelding ons daar, ieder met het boek, dat de stof voor de zamenspreking leverde, opengeslagen vóór zich. In vroegere jaren had Schröder de wijsgeerige werken van Cicero of een of anderen dialoog van Plato, meermalen ook een der geschriften van Kant behandeld; in mijn tijd was het werk van G. E. Schulze: *Ueber die menschliche Erkenntniss*, de leiddraad der gesprekken. Maar dikwijls werden niet meer dan enkele volzinnen gelezen; deze gaven de aanleiding tot de alsdan volgende wijsgeerige gesprekken. Schulze werd alras vergeten, terwijl de vereerde leermeester ons op verschillende paden van het menschelijk denken en weten rondleidde. In zijn grijzen huisjas neergezeten en vaak zóó in zijne beschouwingen verdiept, dat hij niets bemerkte van de stroomen thee en wolken tabak, wist hij ons — schoon wij wel eens glimlachten om die abstracties — aan zijne lippen te boeijen, totdat ongemerkt twee, soms drie uren waren voorbijgegaan. „Eens," zoo verhaalde mij een vriend, die na mijn Academie-tijd deze zamenkomsten bijwoonde, „eens kwam hij al sprekende op een der tragedies van Sophocles, ik meen den Philoctetes. En toen hij zich eene en andere bijzonderheid niet levendig genoeg herinnerde, vroeg hij verschooning: 't zou de volgende maal beter zijn. En na acht dagen — had hij drie tragedies doorgelezen en sprak er over, alsof hij professor in het Grieksch was. Later hebben wij gelagchen om de vreemde vergissing, dat hij Napoleon in plaats van Neoptolemus zeide, maar onder de les niet."

Van al de colleges, die Prof. Schröder hield, waren die over de wiskunde zeker het minst in trek. Geen wonder, daar én het toen nog te Utrecht bij die lessen gebruikelijke Latijn én de wijsgeerige behandeling der wiskunde velen afschrikten, die bovendien slechts wenschten de furcae caudinae van het mathesis-

examen hoe eerder hoe liever dóór te komen, ten einde het eigenlijke studieland te mogen betreden. Schröder was een groot voorstander van het onderwijs in de wiskunde aan de Academie; wij weten, uit welk oogpunt hij die wetenschap beschouwde. Hij betreurde het slechts, dat vele jongelieden zoo gebrekkig voorbereid waren, wanneer zij de wiskundige lessen aan de hoogeschool kwamen bijwonen. Op zekeren morgen schreef een der studenten, zeer ongepast voorzeker, op het bord: „de dood aan de mathesis." Schröder binnengekomen ontdekt het, en, zonder een woord te verliezen, schrijft hij er onder: „o lepidum caput!" Hoe dit schrijven de aandacht trok en welken indruk het maakte, laat zich denken. Het was dan ook niet noodig, het lang te laten staan; de goede man wischte het met het bovenschrift spoedig uit en ging ongehinderd over tot het geven van zijn college. Die man was de goedhartigheid zelve. „Velen uwer," zoo spreekt Prof. Mulder de studenten toe, „velen uwer hadden de wiskunde niet lief, — ik mag het immers wel zeggen, zoo als het is! — maar de hoogleeraar in de wiskunde, ja die werd door u op de handen gedragen. Ik verklaar u, dat dit overal en altijd zoo geweest is, dat Schröders leerlingen Schröder de warmste vriendschap toedroegen."

Eerbiedige bewondering en ongeveinsde hoogachting moest men wel gevoelen voor den man, die in wijsheid en wetenschap zoo hoog stond, maar tevens zoo eenvoudig van karakter, zoo hartelijk in den omgang was, zoo opregt belangstellend in al wat zijne jeugdige vrienden betrof. „Hoe kon hij", zegt Prof. Mulder, „ons jongelieden tot zich trekken en zich met ons afgeven, alsof wij vrij wat belangrijks voor hem hadden. Wat hield hij van elk zijner leerlingen met kinderlijke eenvoudigheid! Dat blijde gelaat, als men hem kwam bezoeken, die naïveteit in toon en woorden, dat eenvoudige en hartelijke. O, ik heb het met u ondervonden en met u ondervonden tot aan zijne laatste dagen". En hij, de man, die zulk een fijn zedelijk gevoel bezat en in de zedenkunde zulke strenge eischen deed, hoe had hij de harten van velen zijner jonge vrienden gewonnen door zijne zachtmoedigheid jegens hen ook bij hunne kleine afwijkingen. „Hoe toonde hij zich altijd", om nogmaals Mulders woorden te gebruiken, „fortiter in re, sed suaviter in modo, indien hij u iets op het hart te drukken had." Maar hoe wist hij ook somwijlen door een enkel gezegde een diepen zedelijken indruk te geven, duurzaam voor geheel het leven. Een achtingswaardige geleerde, die in de

eerste jaren van Schröders professoraat zijn leerling geweest is, verhaalde mij, dat o. a. één woord hem onvergetelijk gebleven was. Er was namelijk eens in tegenwoordigheid van Schröder gesproken over iemand, die zich in vele opzigten misdroeg. Door een van het gezelschap werd, als ter vergoelijking, aangevoerd, dat de bedoelde persoon van zijne verkeerdheden toch geen geheim maakte, maar er openlijk mede voor den dag kwam. „Dan", sprak Schröder, „handelt hij dubbel slecht: eerst, door dat kwaad te bedrijven; vervolgens, door er zich niet over te schamen."

Voor zijne leerlingen bleef hij, ook na hun verlaten van de Academie, een trouw en hartelijk deelnemend vriend; voor velen hunner de wijze raadsman, wiens oordeel zij in hunne bijzondere aangelegenheden gaarne inriepen en volgden. Wat Schröders onderwijs en omgang voor hen geweest waren, dat hebben de meesten eerst op rijperen leeftijd regt ingezien; maar onder dezen zijn er nu nog ouden van dagen, die, wanneer zij zijnen naam hooren noemen, met geestdrift spreken van zijn beminnelijk karakter en van den diepen indruk, dien zijne woorden en zijn persoon op hen maakten. „De brave man heeft menigmaal ons jeugdig gemoed tot tranen toe bewogen voor hetgeen goed was", zoo sprak, kort na Schröders overlijden, tot Prof. Mulder een man, die nog te Fijenoord onderwijs van hem genoten had, en die een brief van Schröder als een heilig reliek bewaarde, dat hij voor niets ter wereld wilde afstaan. En mij schreef dezer dagen een ander, die, voor ongeveer 50 jaren student te Utrecht, thans nog in hoogaanzienlijke betrekking werkzaam is: „Ik heb zeer veel aan Schröder te danken, misschien minder nog door zijne colleges, dan door zijn vertrouwelijken omgang. Hij oefende een grooten invloed op der studenten levensrigting, op hun denken en wandel uit. Voor mij is Schröder na mijn vader de edelste mensch, de meest vertrouwde vriend geweest. In alle vakken van studie is hij mijn leidsman geweest. Hoe vreemd ook aan mijne studiën, wist hij altijd licht te scheppen, waar de zaken mij duister waren." Voorwaar, wie zóó voort mag leven in de dankbare herinnering dergenen, die door hem gevormd zijn tot wijsheid en deugd, hij heeft niet te vergeefs op aarde geleefd! En indien de zaligen in eene betere wereld er eenige kennis van kunnen dragen, dat zij op aarde niet vergeten zijn; vereeuwigde leermeester! moge dan de dankbaarheid, waarmede hier nog uw naam genoemd wordt, uwe zaligheid verhoogen!

Een paar bijzonderheden uit Schröders leven, die mede den eenvoud en de opregtheid van zijn karakter teekenen, mij door geloofwaardige berigtgevers medegedeeld, acht ik der vermelding te dezer plaatse niet onwaardig. In 1830 gaf hij 2 mille op het altaar des vaderlands, naar den kinderzin, die hem eigen was, meenende, dat ieder zóó, uit eigen beweging, het zijne zou bijdragen, om in den nood, waarin het vaderland verkeerde, te voorzien. Schröder, hoewel destijds niet onbemiddeld, was toch, naar ik meen, niet zóó rijk, dat dit offer niet groot moest genoemd worden. Van denzelfden geest getuigt de volgende anecdote. 't Was professoren-krans, of zoo iets. Schröder liet zich met onwil uit over het ontvangen, juist dien dag, van een billet tot invulling voor de belasting. Men verwonderde zich en vroeg, of Schröder dan geen belasting wilde betalen? „Ja!" was zijn antwoord, „maar tegen die vragen heb ik het. Als burger van den staat ben ik verpligt, om in de belasting naar mijn vermogen en de inspraak van mijn geweten het mijne bij te dragen." „Maar", was het wederantwoord, „wat zou de contrôle zijn, dat ieder zijn pligt deed? en wat de straf?" „De contrôle?" de straf?" zei Schröder, — „de publieke verachting moest genoeg zijn voor wie het land op die wijze bestal". Wie denkt hier niet aan Camphuysen's: „Och, waren alle menschen wijs, en wilden daarbij wél!"

Daar wij Schröder bepaaldelijk als wijsgeer hebben willen schetsen, ligt het eigenlijk buiten ons bestek, te handelen over zijne verdiensten in verschillende betrekkingen en werkzaamheden, waartoe hij buiten zijn hoogleeraarsambt geroepen was. Toch willen wij er met enkele woorden van gewagen. Het College van Curatoren van het Evangelisch Luthersch seminarium had in hem een ijverigen en naauwgezetten secretaris. Zoo ook het Utrechtsch Genootschap van kunsten en wetenschappen; in welke laatste betrekking hij dadelijk sedert 1816, volgens Roijaards, niet weinig heeft toegebragt, om het genootschap „te wekken uit den slaap, waarin het gezonken was, en tot dien bloei op te voeren, waarin het zich thans onder de vaderlandsche letterkundige maatschappijen verheugen mag." Reeds in het jaar vóór zijne benoeming tot hoogleeraar, in 1815, was hij aangesteld als lid der Commissie tot bepaling van de lengten op zee, het verbeteren der zeekaarten en het examineeren der zee-officieren. Aan deze Commissie, waarvan hij later president werd en tot zijn dood gebleven

is, waren werkzaamheden verbonden, die veel van zijnen tijd vorderden, zoo als „het vervaardigen van den almanak voor zeevaartkundigen, hetwelk hij, tot weinige jaren voor zijn dood, geheel alleen op zich nam, en waartoe hij dikwijls de uitgebreide en menigvuldige zee-journalen der terugkeerende kapiteins ter zee moest lezen." Het examineeren der zeeofficieren geschiedde door hem alleen of voornamelijk; en hierin ging hij met de gemoedelijkste trouw te werk. „Hij wist", zegt Roijaards, „zijne onwrikbare gestrengheid zoozeer aan minzaamheid te paren, dat menig zeeofficier, die door hem was afgewezen, verklaarde, dat de uitspraak, hoe treurig ook voor hem, regtvaardig was." Dat een man van zoo veelzijdige wetenschap en zulk eene erkende braafheid van beginselen, als Schröder was, in vele voorkomende zaken tot raadsman, ook door 's lands hooge regeering, geroepen werd, kan ons niet verwonderen. Reeds in 1814 was hem door den Souvereinen Vorst der Nederlanden opgedragen, om een plan in te leveren voor de vernieuwde vestiging van een Marine-instituut, waaraan hij voldeed; en schoon zulks toen zonder gevolg gebleven is, werd hij in 1827 en '28 wederom geraadpleegd en was vervolgens werkzaam in de oprigting van het Instituut te Medemblik. In 1824 werd hij benoemd tot lid der Commissie voor het ontwerp eener algemeene topographische kaart van het rijk, aan welke Commissie hij, even als in 1828 aan die voor de organisatie van het (meer dan 40 jaren later nog niet georganiseerde!) hooger onderwijs, een zeer werkzaam aandeel nam 94). Voeg hierbij zijn lidmaatschap van de eerste en de derde klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut van wetenschappen, letteren en schoone kunsten; van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde, te Leiden; van de Hollandsche Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen; lidmaatschappen, die niet maar strekten, om de lijst zijner titels met hunne namen te verbreeden, maar hem ook velerlei werk oplegden; en gij stelt u den man voor, die, in verschillende kringen gezocht, zijne niet gewone bekwaamheden ten algemeenen bate gebruikte, waar hij slechts de gelegenheid daartoe vond. De Hoogleeraar Roijaards spreekt ook nog van „bijzondere wekelijksche kringen, waarvan hij te Utrecht lid was, wier bijwoning hij ongaarne verzuimde, en waarin hij zijne inzigten gaarne mededeelde en dan sprak, gelijk hij gewoon was, met vuur, kracht en levendigheid".

Tot zoo vele werkzaamheden was Schröder in staat door zijn woekeren met den tijd en eene ordelijke tijdsverdeeling,

gepaard aan zijne ongemeene vlugheid in het werken en tot het laatst zijns levens blijvende helderheid van geest. „Die helderheid van geest" — ik laat hier al weer mijn laatstgenoemden berigtgever spreken — „werd door zijn ligchaamsgestel zelden gestoord. Kleine onpasselijkheden, welke bij anderen den geest benevelen of de denkkracht verminderen, werkten op zijn geest niet storend. Keerde hij ook nu of dan des nachts van een feestmaal terug, wanneer een ander zich vermoeid zou ter rust begeven hebben, Schröder bleef dan dikwijls nog één of twee uren aan zijne studiën zich wijden, om zóó de verloren uren weder in te halen. Werd hij des nachts wakker, aangedaan door kiespijn, waaraan hij niet zelden leed, dan stond hij gewoonlijk op, ging één of twee uren studeeren, leidde hierdoor zijn geest van de ligchaamssmarten af, en begaf zich weer tot rust, zoodra de pijn bedaard was. Vroeg ontwaakte hij gewoonlijk in den morgen, en verliet dan dadelijk zijne rustplaats. Verwonderlijk bleek ook nog die helderheid van den geest in de laatste dagen zijns levens, in weerwil van de duidelijke sporen der inwendige ontbinding en slooping van het ligchaam."

Hoe gaarne zou ik, indien ik mij daartoe in staat bevond, Schröder willen voorstellen in zijn huiselijken kring, gelukkig als hij was in het bezit eener hem waardige gade en hem innig liefhebbende kinderen. In dien kring leefde hij zoo geheel, dat niet alleen de letteroefeningen zijner kinderen door hem werden bestuurd, maar ook, toen zij nog jong waren, het deelnemen in hunne spelen, en later in die van zijne kleinkinderen, voor hem uitspanning en genot was. Met de kinderen bleef hij jong van hart. Zes en dertig jaren lang mogt zijne echtgenoote hem bezitten. Zeven kinderen waren hun geschonken, van welke zij vier te Utrecht door den dood moesten verliezen. Een zoon en twee dochters hebben met hunne moeder den waardigen man overleefd. Thans zijn zij reeds allen, langeren of korteren tijd geleden, hem gevolgd. Van de dochters is de oudste gehuwd geweest met den verdienstelijken Schroeder van der Kolk, een man, om wiens dood het vaderland heeft getreurd; de jongste is voor drie jaren ongehuwd gestorven. De eenige zoon van Prof. Schröder, erfgenaam van zijns vaders deugden, bemind bij allen die hem kenden, is ten vorigen jare uit zijn hoogstgewigtigen werkkring van Secretaris-Generaal bij het Departement van Binnenlandsche Zaken weggenomen. Zijne gade betreurt met drie kinderen haar groot verlies. Zijne vrienden zullen hem niet vergeten!

Het karakterbeeld, dat wij trachten te schetsen, zou onvolledig zijn, indien wij niet mededeelden het treffende tafereel uit Schröders laatste levensdagen, ons door de pen van den Hoogleeraar Roijaards gegeven 95). Het kan ons ten bewijze strekken, welk eene ongemeene achting hij tot het laatst toe bij zijne leerlingen genoot.

„Tot zeventigjarigen ouderdom gekomen", zoo ongeveer verhaalt Roijaards, „ontving hij het door de wet hem toegezegde emeritaat. Tot aan de wintervacantie van 1844 bleef hij al zijne lessen waarnemen, zoo ver zijne krachten zulks toelieten. Toen deed hij nog de laatste vonken van zijnen geest schitteren, en sprak niet zelden nog met dat vuur en die verheffing, die hem vroeger eigen waren. Ja, het waren de laatste vonken! Want reeds had meer dan een jaar eene doodelijke kwaal, die hem vele ligchaamssmarten veroorzaakte (inwendige kanker) hem aangetast. Die kwaal verspreidde zich meer en meer in zijn ligchaam, hetwelk als 't ware langzamerhand gesloopt werd. Aan dien laten avond zijns levens was hem echter nog een aandoenlijk genot beschoren".

De hoogleeraar verhaalt nu verder, hoe de studenten der hoogeschool, nadat door eenigen den vereerden leermeester, op zijn 70sten verjaardag, ten blijke van hunne erkentelijkheid, een belangrijk boekwerk ten geschenke was aangeboden, hem ook een meer openlijk bewijs van hunne dankbaarheid wenschten te geven door, op den 21 Januari 1845, waarop 's mans opvolger in de wis- en natuurkundige faculteit, Prof. Wenckebach zijne intreerede houden en door de kweekelingen der Academie verwelkomd worden zou, ook Schröder in plegtigen optogt met fakkellicht en muziek te begroeten, „om te ontboezemen," gelijk een hunner zeide, „wat men gevoelde voor dien christelijken Nestor, aan den blijkbaar snel vallenden avond zijns levens." Boven verwachting gedoogde het Schröders wankele gezondheid, dien avond het eerbewijs der studenten te ontvangen.

„Voorzeker," zoo vervolgt Roijaards, „het was een plegtig en aandoenlijk oogenblik voor allen, die er tegenwoordig waren. Toen de stoet, van muziek vergezeld en door fakkelen voorgelicht, aan die woning naderde, en de commissie binnentrad, zat daar de eerwaardige grijsaard op eene canapé, omringd van zijne aanverwanten en vrienden, en vóór hem stond de kring van afgevaardigden der studenten; de edele wijsgeer, aan den avond zijns levens, met zijne kweekelingen vóór zich; hij, met den

dood op 't gelaat, maar leven nog in het heldere oog; zij, bezield met hoogen eerbied en vol gevoel in het hart."

Met blijkbare aandoening hoorde de grijze leermeester de eenvoudige en hartelijke woorden aan, die een der jongelingen uit aller naam tot hem sprak. Nu rigtte hij zich wat op van zijne zitplaats en sprak nog eenmaal tot zijne leerlingen. Allen hoorden hem met weemoedigen eerbied.

„Aan den avond mijns levens," sprak hij, „kon niets mij genoegelijker zijn, dan de eerbewijzing te ontvangen, welke men mij zoo gul en vriendelijk heeft aangeboden. Het is een groot genoegen voor een grijzen leermeester, op het eind zijner loopbaan zoodanige bewijzen van liefde en achting te zien bij hen, onder welke men werkzaam geweest is, en daaruit te mogen besluiten, dat men niet te vergeefs gearbeid heeft.

„Met genoegen en dankbaarheid aan de goddelijke Voorzienigheid doorloop ik in mijne gedachten den tijd van 30 jaren, welke ik als hoogleeraar aan deze hoogeschool heb doorgebragt. Dit genoegen is gelegen in het niet gering getal van studenten, welke uitmuntend in verstand, kunde en vooral in een lofwaardig gedrag en goede zedelijke beginselen deze Academie verlaten hebben, of zich nog aan dezelve bevinden. De dank, welken ik van hen ontvangen heb, de bewijzen van liefde en achting, waarvan ik onder anderen bij de viering van mijn 25jarig professoraat en op mijn 70sten geboortedag zoo uitstekende blijken gezien heb, geven mij de hoop, dat ik ook aan hunne vorming tot edele, achtingswaardige menschen heb medegewerkt.

„O, mijne Heeren! het is een groote troost, wanneer men aan het einde zijner loopbaan gekomen is, en de dag, waarop men werkt, begint te eindigen, en de nacht aanbreekt, waarin niemand meer werken kan, dan tot zich zelven te kunnen zeggen: ik heb niet nutteloos voor mij en voor anderen geleefd! — Ook ik heb getracht, volgens de beginselen, die ik in mijne moraal verkondigde, te handelen; het ware, schoone en goede na te streven en mijnen leerlingen in te scherpen. Zoover ik mij bewust ben, heb ik nooit iets anders bedoeld, dan nuttig te zijn, en de vermogens, die mij geschonken waren, ten beste mijner medemenschen aan te wenden, en naar mijne overtuiging te handelen. In het bijzonder heb ik getracht u een voorbeeld te geven, dat men zich de gunst en liefde van anderen geenszins moet zoeken te verwerven door vleitaal of overdreven lof, maar alleen door zuivere achting voor de waarheid, door haar te verdedigen

en te verkondigen, door de logen en het kwaad te weerstaan, waar wij daartoe gelegenheid hebben, en door strikte regtvaardigheid, welke niet op den persoon, maar op handelingen, beginselen en den graad van volmaking ziet.

„Het zij verre van mij, dat ik mij op dit alles zou willen beroemen. Die zich zelven kent, onpartijdig over zich zelven oordeelt, en weet, hoe veelvuldig hij te kort komt, hoe hij veel meer nut had kunnen stichten, — die beroemt zich niet op zijne werken, maar op de genade Gods, en bidt met den tollenaar: „God! wees mij zondaar genadig!"

„Vergeeft mij, dat ik zooveel van mij zelven spreek. Het is om uwentwil. Zorgt, mijne Heeren, daarvoor, dat gij uwe jeugd niet veronachtzaamt of ongebruikt en ijdel laat voorbijgaan. Zoekt uw verstand te verrijken, uw hart te veredelen en uw leven onbevlekt te bewaren, opdat, wanneer uw nacht nadert, gij niet te vergeefs moogt hebben geleefd, maar in ware deugdsbetrachting steeds moogt zijn gevorderd. Zorgt daarvoor, dat, zooveel als mogelijk is, uw blik op het verledene geen zwarte plekken ontmoete, die gij niet kunt wegnemen, die tot op uw sterfbed uwen zielevrede zouden storen; maar lichtvolle plaatsen, welke u nog troosten kunnen, wanneer het aardsche verdwijnt."

Schröder voegde hier nog eenige woorden bij tot aanbeveling van zijn opvolger en van dankbetuiging aan zijne jeugdige vrienden. De indruk, dien deze toespraak maakte, wordt door een der jongelieden aldus beschreven: „Roerend en christelijk sprak hij ons toe, en het was ons, als gaf hij ons zijn zegen; als stonden wij aan het doodsleger van den christelijken wijsgeer. Geen der omstanders, die niet tot in de ziel bewogen was, toen de man, wiens leven een rusteloos streven naar volmaking geweest was, zóó tot ons sprak. Ruim een kwartier duurde deze toespraak, gedurende welke wij beurtelings diepen eerbied, onbegrensde hoogachting en hartelijke liefde voor den man gevoelden. Toen hij geeindigd had, gaf hij zijn verlangen te kennen, om de buitenstaande studenten te begroeten. Men ondersteunde hem tot voor het raam. De muziek zweeg en werd vervangen door een daverend gejuich. Nu was het de doodelijk zwakke Schröder niet meer; zijne oogen schitterden; zijn gelaat klaarde op, als schoot er een nieuwe levensgeest door zijne aderen. En terwijl hij nog eenige oogenblikken onderhoudend met ons sprak, was het aandoenlijk om te zien, met welk een smartelijk welgevallen 's mans echtgenoot en kinderen deze vrolijkheid gadesloegen; want

ach! zij wisten maar al te zeer, dat zijn einde niet verre meer zijn zou. Toen wij afscheid namen, hadden wij meer dan een half uur bij den man vertoefd; een half uur, dat niet ligt uit onze geheugenis zal verdwijnen."

Die woorden en die avond, zegt Roijaards ten slotte, waren het laatste afscheid van Schröder aan de Hoogeschool, zijn laatste vaarwel aan de studenten. Meer en meer verergerde de ligchaamskwaal. Tot in de laatste weken van zijn leven bezocht hij nog dagelijks zijne studeerkamer; zijn geest bleef helder en werkzaam. Den 20 Maart 1845 is hij kalm ontslapen en overgegaan tot dien staat van hoogere ontwikkeling, waarvoor zijn geheele leven hier de voorbereiding was geweest.

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.

Waardeering.

SCHRÖDER EN KANT. SCHRÖDER EN DE NIEUWERE DUITSCHE WIJSGEEREN. SCHRÖDER EN VAN HEUSDE. SCHRÖDER EN ONZE TIJD.

Hebben wij in het voorgaande hoofdstuk eenige karaktertrekken aangewezen, die Schröder beide als wijsgeer en als mensch kenmerken, wij willen nu tot slot van onzen arbeid nog, zoo beknopt mogelijk, het een en ander in het midden brengen over de verhouding, waarin Schröders wijsbegeerte ons toeschijnt te staan tot sommige andere wijsgeerige stelsels van vroegeren en lateren tijd. Reeds hebben wij hier en daar opmerkingen gemaakt, die hierop betrekking hadden; maar gelooven toch, dat, tot eene juiste waardeering van 's mans verdiensten als wijsgeer, eenige algemeene beschouwingen over Schröders verhouding tot de wijsgeerige denkbeelden en stellingen van andere wijsgeeren niet overbodig zullen zijn.

Wat dan allereerst Schröders verhouding tot Kant betreft, hierover is in het voorgaande reeds veel geschreven, 't welk nu niet behoeft herhaald te worden. Wij kunnen echter niet nalaten nog eens terug te komen op het reeds boven aangehaalde gezegde van Prof. Roijaards, dat zijn vroeger Kantianisme te allen tijde diepe sporen in hem heeft nagelaten. Indien deze woorden waarheid zullen behelzen, dan kunnen ze door ons alleen zóó verstaan worden, dat Schröder in zijne latere periode zijne wijsgeerige denkbeelden veelal ontwikkelde met het oog op de stellingen van Kant. Kant toch had op de verdere ontwikkeling der wijsbegeerte een zoo grooten invloed uitgeoefend,

dat men althans in Schröders dagen op het veld der wijsgeerige onderzoekingen geen stap voorwaarts kon doen, zonder met hem af te rekenen en in 't reine te komen. Eigenlijk is dat ook nog heden ten dage het geval. Kant is onder de nieuwere wijsgeeren de man, die het groote vraagstuk heeft op de baan gebragt, van 't welk alle wijsgeerig onderzoek moet uitgaan, en van welks beantwoording alle zekerheid van wijsgeerige beschouwingen afhangt, het vraagstuk aangaande den aard en het gezag van het menschelijk kenvermogen; de vraag: wat kan ik weten? welke waarheid en zekerheid is er in de menschelijke kennis? Aan Kant had Schröder het voornamelijk te danken, dat hij tot naauwgezet en diep onderzoek van deze vraag gebragt was. Allengs inziende, dat Kant in den grond der zaak het gezag van het menschelijk kenvermogen ondermijnde, dat zijne critiek de strekking had, om alle zekerheid der menschelijke kennis weg te nemen, ja, dat ze bij consequente toepassing tot Pyrrhonismus en scepticismus voerde, was Schröder door al grondiger waarneming en al dieper doorvorsching van de menschelijke natuur gekomen tot de grondwaarheden of uitspraken der onmiddellijke waarachtig menschelijke bewustheid, als de grondslagen van alle kennis, van alle wijsbegeerte. Zóó stond hij in zijne grondideeën diametraal tegen Kant over, gelijk ons in het voorgaande hoofdstuk gebleken is. Het gezegde van Roijaards op te vatten in dezen zin, dat er bij Schröder eene voortdurende verwantschap met Kant viel op te merken, is ons onmogelijk; — of het moest zijn in dit ééne: in den strengen zedelijken ernst, dien Schröder met Kant gemeen had, in de ontwikkeling der zedenleer uit de onmiddellijke en stellige uitspraken der zelfbewustheid, gelijk bij Kant uit zijn „Postulat der praktischen Vernunft"; hoewel, zooals wij gezien hebben, ook hier Schröder oordeelde, dat de „Postulaten der praktischen Vernunft" loutere hypothesen waren, nadat aan de „theoretische Vernunft" het zwijgen was opgelegd.

Toen Schröders werk over de menschelijke kennis in 't licht kwam, was de bloeitijd der Kantiaansche wijsbegeerte ook in Nederland reeds lang voorbij. Nog enkele Kantianen werden er aangetroffen. Tot dezen behoorde de Predikant Le Roij, van Oude Tonge. Even als zijn vriend Engels, van Nieuwolda, voorstander der gereformeerde formulier-regtzinnigheid — getuige beider aandeel in den strijd over het quia en quatenus — meende hij met dezen in de Kantiaansche wijsbegeerte steun te vinden voor de kerkelijk regtzinnige denkwijs. Le Roij zag door

Kant het bewijs geleverd, dat alle kennis a priori, d. i., volgens hem, alle wijsgeerige kennis, zich bepaalt tot de kennis van ons eigen kenvermogen en dus van den (noodzakelijk daarmede overeenkomenden) vorm der zinnelijke en bovenzinnelijke voorwerpen; zoodat wij door ons verstand, door wijsgeerig onderzoek, nimmer kunnen geraken tot de kennis van den inhoud of de wezenlijke gesteldheid der voorwerpen, maar deze ons alleen door uitdrukkelijke mededeeling, a posteriori, kan en moet bekend worden. Zóó meende hij met behulp der Kantiaansche wijsbegeerte niet alleen de noodzakelijkheid eener bovennatuurlijke openbaring te hebben aangewezen, maar ook, op denzelfden grondslag voortbouwende, het gezag der kerkelijke leerstukken en geloofsregels te kunnen handhaven. Wij behoeven nu over deze bijzondere zienswijze van Le Roij en zijne vrienden niet verder uit te weiden; hij heeft haar voorgestaan in verschillende geschriften, o. a. in het vroeger reeds genoemde: *De wijsbegeerte, beschouwd naar haren vorm en inhoud; voorafgegaan van eene inleiding en eene daarin voorkomende korte verdeeling en nadere opheldering van den waren zin der Kantiaansche wijsbegeerte.* Helderheid en duidelijke, aangename voorstelling der gedachten kenmerken Le Roij's werk niet. Wij vermelden het dan ook alleen om zijne in de Inleiding voorkomende verdediging van Kant tegen Schröder. 't Was natuurlijk, dat Le Roij niet zweeg, nu die wijsbegeerte, welke in zijn oog zooveel waarde had en zulke gewigtige diensten aan de kerkelijke godgeleerdheid bewees, evenmin voor den vorm als voor den inhoud van ons weten dienstig en geschikt werd geoordeeld. Le Roij kon het aan Schröder niet toegeven, dat Kant de grenzen van het menschelijke kenvermogen zoo eng zou gemaakt hebben, dat er zelfs voor den vorm van het menschelijke weten geen waarheid en zekerheid overbleef. Schröder had, volgens hem, de ware meening van Kant verduisterd, door zijn stelsel voor te stellen als een nieuw Pyrrhonisme of scepticisme; terwijl juist omgekeerd Kant, door het onderscheid tusschen vorm en inhoud aan te wijzen, de vaste en onwrikbare grondslagen voor ons menschelijk weten gelegd had. Schröder was, zoo beweerde Le Roij, bij de platste opvatting van sommige letterlijke uitdrukkingen van Kant blijven staan en was niet tot den eigenlijken geest en de ware bedoeling van het Kantiaansche stelsel doorgedrongen.

Wij zullen ons niet begeven in eene beoordeeling van al het door Le Roij tegen Schröder aangevoerde. Maar wij kunnen

toch de opmerking niet terughouden, dat Le Roij zijne beweringen door geen enkel bewijs uit Kant zelven gestaafd heeft, maar alleen herhaaldelijk verzekert, dat Schröder Kant niet heeft begrepen. Le Roij heeft er niet op gelet, dat Schröder zich niet op enkele afzonderlijke gezegden van Kant had beroepen, maar juist naar de grondbeginselen van het Kantiaansche stelsel zelve had onderzoek gedaan. Naauwkeurig had Schröder toch aangewezen, wat Kant leerde omtrent tijd en ruimte en de toepassing der categoriën; bij wettige gevolgtrekking had hij daaruit afgeleid, wat er noodwendig uit volgde, en hiermede had hij Kants eigene verklaringen vergeleken. Bleek het nu, dat Kant zich somwijlen zóó had uitgelaten, dat hij met de beginselen van zijn eigen stelsel in strijd kwam, Schröder handelde dan met Kant, gelijk Cicero met Epicurus, toen hij zeide: „ik zie niet op enkele gezegden van Epicurus, maar op hetgeen hij volgens zijn stelsel had moeten zeggen." Intusschen is Le Roij's verdediging van Kant eene uit de vele proeven, welke de geschiedenis der Kantiaansche wijsbegeerte oplevert, hoe men, ingenomen met een wijsgeerig stelsel, zoo ligt zijne eigene lievelings-denkbeelden daarin meent te vinden, en, zijn die er niet duidelijk in aangewezen, zoolang weet te verklaren en te redeneeren, totdat men ze er in gebragt heeft. Zoo hebben Roomschen en Protestanten, orthodoxen en rationalisten in de Kantiaansche wijsbegeerte gronden voor hunne godsdienstige denkbeelden gezocht en gevonden. En bij elke bestrijding van Kant klaagden zijne verdedigers, dat hij niet verstaan werd. Doch deze klagt was veelal eene barricade, welke men opwierp bij een hevigen aanval, wanneer de gewone wapenen niet voldoende waren. Zoodanige barricaden gebruikten de Kantianen ook onderling, wanneer hunne denkbeelden niet overeenkwamen. Ja, wanneer men aan sommige Kantianen uit Kant zelven aanwees, dat zij met den meester in strijd waren, dan hoorde men wel eens, dat Kant zelf zijn stelsel niet goed had begrepen.

Maar genoeg over Le Roij en de menigte uitleggers en verdedigers van Kant. Schröder had zich in zijne beoordeeling van de Kantiaansche wijsbegeerte met de vele zeer uiteenloopende verklaringen daarvan niet opgehouden, maar Kant uit Kant zelven zoeken te verstaan. Hij was daarbij geheel onpartijdig te werk gegaan. Hoog waardeerde hij de scherpzinnigheid, de geleerdheid en het zedelijk karakter van Kant; maar hij betreurde het, dat deze wijsgeer, in plaats van zijn stelsel op te bouwen op vaste en ontwijfelbare grondwaarheden, tot eene met alle menschelijke

bewustheid strijdende hypothese zijne toevlugt genomen en op die wijze zich zelven en zijne volgelingen den weg versperd had, om tot vastheid en objectieve kennis te geraken. Schröder had lang en veelvuldig onderzocht, ten einde van de realiteit en objectiviteit der dingen overtuigd te worden; hij had de verschillende stelsels der wijsgeeren doorzocht, om daarin gronden te vinden voor het menschelijke weten; hij had eindelijk met volle klaarheid ingezien, dat er voor den mensch geen andere zekerheid is, dan de duidelijke, ontegenzeggelijke uitspraak der menschelijke bewustheid, en dat het dwaasheid is, deze zekerheid ergens anders in te zoeken. Van de grondwaarheden, uitspraken der waarachtig menschelijke bewustheid, uitgaande, de strenge mathematische methode volgende, zooals die boven door hem beschreven is, zocht hij te komen tot eene vaste wetenschap, tot een wijsgeerig stelsel, dat wij, in tegenstelling met de idealistisch-sceptische stelsels van anderen en ook van Kant, realistisch-dogmatisch mogen noemen.

Op Schröders verhouding tot de wijsgeeren en wijsgeerige stelsels, die na Kant zijn opgetreden, hebben wij nog een weinig te letten. De heer C. Sepp heeft in zijne verdienstelijke *Proeve eener pragmatische geschiedenis der theologie in Nederland*, sprekende over de belangstelling in de wijsbegeerte hier te lande in de laatste vijftig jaren, — „vóór het in onze dagen nieuw ontwaakte wijsgeerig leven," — gezegd: „In Nederland scheen het wel, dat men Kant voor den laatsten wijsgeer hield. Van Heusde scheen de beoefening der echte philosophie met Kant te laten eindigen. Van Heusde's ambtgenoot Schröder maakte van de nieuwe philosophie weinig werk; zij kon hem geen belangstelling inboezemen, daar hij hare producten voor een beuzelen der verwaandheid en ijdel pogen hield" 96). Wij willen niet ontkennen, dat er waarheid in deze voorstelling is. „Wij Nederlanders houden niet van die metaphysische luchtkasteelen", zóó hoorden wij immers Van Heusde spreken. En dat Schröders oordeel over vele Duitsche wijsgeeren, b.v. over Fichte, inderdaad niet malsch was, kan men o.a. lezen in zijn werk over de menschelijke kennis, waar hij, bl. 484, na gesproken te hebben over het ondernemen van dezen, om uit de stellingen: A = A, Ik = Ik, Das Ich setzt sich selbst, und setzt das Nicht-ich, de geheele wijsbegeerte in stoffelijk en formeel opzigt af te leiden en daaruit de geheele ligchamelijke en psychische natuur te verklaren, ja

te construeeren, deze woorden volgen laat: „Kan men het een man van gezond verstand kwalijk nemen, dat hij over zulke beuzelingen, zulke verwaande en ijdele pogingen lacht? Niet geheel ten onregte zou men kunnen stellen: er is niets zoo vreemd, ja ongerijmd, hetgeen niet door den een of anderen Duitschen wijsgeer, sedert de verschijning der Kantiaansche wijsbegeerte tot nu toe, verkondigd en door een grooter of geringer getal van lezers en hoorders hoog geprezen is." Toch zou ik denken, dat Sepp wat te algemeen spreekt en daardoor onregtvaardig jegens Schröder geworden is. Bewijzen niet Schröders geschriften, en vooral zijn hoofdwerk, op eene menigte van bladzijden, zijne grondige bekendheid met den gang der philosophie in Duitschland zoowel als zijne hoogachting voor en soms ingenomenheid met vele Duitsche wijsgeeren? Ik behoef hier slechts te noemen: Jacobi, van wien hij in vele opzigten een geestverwant mogt heeten; Krug, uit wiens werken hij verscheidene plaatsen met instemming aanhaalt; Garve, wiens werken hij ook meermalen met zijne leerlingen behandelde en wiens Aanmerkingen op Cicero's boeken de officiis hij critiseerde; Schulze, wiens *Psychische Anthropologie* onder zijn toezigt uitgegeven, en, gelijk later diens werk *Ueber die menschliche Erkenntnis*, door hem als handboek bij zijne lessen gebruikt is; Fries, wien hij het als verdienste aanrekende, het stelsel van Kant in dien zin verder te hebben willen bearbeiden, dat het van zijne tegenstrijdigheden bevrijd werd; Herbart, door hem een en andermaal met lof vermeld; Hermes, wiens wijsbegeerte door hem geacht werd, niettegenstaande hare leemten, groote verdiensten te hebben en door klaarheid, naauwkeurigheid en vereeniging met het gezond verstand boven andere zeer vermaarde stelsels uit te munten; — om van meer anderen te zwijgen. Is hiermede in strijd, dat hij zich met het holle idealisme van Fichte, Hegel e. a. niet kon vereenigen? Schröder verklaart uitdrukkelijk, dat, naar zijn oordeel, de wijsbegeerte in Duitschland, sedert de verschijning van het Kantiaansche stelsel, ondanks de excentrieke stelsels, welke men heeft zien verschijnen, wezenlijke vorderingen gemaakt heeft 97). Billijker acht ik dus het oordeel over Schröder, dat Sepp elders uitspreekt: „Deze hoogleeraar in de wis- en natuurkunde streefde naar juistheid van begrippen en zocht liefde voor de beoefening der wijsbegeerte op te wekken" 98).

Te dezer plaatse dient ook Schröders verhouding tot de ouden, inzonderheid tot Plato, nog eens besproken te worden. Niet zoozeer, om weder te herinneren, wat wij reeds meermalen hebben opgemerkt, dat hij de gevoelens der ouden steeds met onpartijdige waarheidsliefde critiseerde, maar vooral om eenigermate te doen uitkomen de verhouding, waarin zijne wijsbegeerte stond tot die van zijn beroemden ambtgenoot Ph. W. van Heusde. Op menig student, die beider wijsgeerige lessen bijwoonde, maakten deze twee mannen den indruk, van in hunne beschouwingen nog al aanmerkelijk uiteen te loopen. Waarin bestond dat verschil? En was er, bij alle verschil van wijsgeerigen aanleg en van rigting, toch niet eene eenheid te ontdekken, waarin beide mannen elkander ontmoeten en verstaan konden? Dat hunne persoonlijke verhouding de meest vriendschappelijke was, is boven allen twijfel. Ook de Hoogleeraar Roijaards spreekt over de verhouding tusschen deze twee wijsgeeren. Wij willen hem eerst hooren, om dan daaraan toe te voegen, wat ons in dezen schijnt waarheid te zijn.

„Terwijl Schröder het onderwijs in de wiskundige wetenschappen met dat der theoretische en practische wijsbegeerte verbond, was het vak der bespiegelende wijsbegeerte echter tusschen hem en Van Heusde verdeeld, die de lessen over de geschiedenis der wijsbegeerte had op zich genomen, en zijne wijsbegeerte, op den grondslag der Platonische gebouwd, met zijne letterkundige lessen paarde. Hierdoor ontstond aan de Utrechtsche hoogeschool eene verschillende rigting der bespiegelende wijsbegeerte. Van Heusde en Schröder! — twee namen, die onvergetelijk zullen blijven aan de Utrechtsche hoogeschool! Die mannen ontmoetten elkander van den oogenblik af, dat Schröder te Utrecht, ruim elf jaren na Van Heusde's plaatsing, optrad. Nog staat mij de indruk voor den geest, dien de eerste ontmoeting van Schröder op Van Heusde had gemaakt. Zij verstonden elkander dadelijk in een aan beiden gemeenschappelijk beginsel: *den mensch te leeren kennen*, als het groote doel der wijsbegeerte. Met dat doel hadden beiden de oude wijsgeeren, dichters en schrijvers gelezen. Geestdrift bezielde den toon van Van Heusde, zoodra hij daarin zijn nieuwen ambtgenoot had ontmoet. Maar de rigting van beider studiën, en meer nog van beider geest en wijsgeerige denkbeelden, liep uiteen, waar zij dat beginsel ontwikkelden. Vandaar zooveel verschil tusschen de Socratisch-Platonische leer van het *καλοκἀγαθόν* van Van Heusde en het streng logische waarheidsbeginsel van Schröder. Doch hoezeer verschillend in eenige

hoofdbegrippen en wijzigingen daarvan, wederom kwamen zij altijd te zamen in dat éene punt: dat alle onderwijs tevens opvoeding zijn moet, en dat menschen te vormen het hoofddoel van hun Academisch onderwijs moest uitmaken. — Juist die verscheidenheid werkte weldadig op de Utrechtsche hoogeschool en de wetenschappen" 99).

Zeer juist en naar waarheid, meenen wij, heeft de Hoogleeraar Roijaards uitgesproken, wat het was, waarin Van Heusde en Schröder overeenkwamen: den mensch te vormen is beginsel en doel der wijsbegeerte. Minder duidelijk is het verschil tusschen hen beiden aangewezen.

Schröder heeft onder de aanteekeningen achter zijn werk over de menschelijke kennis ook eene vrij uitvoerige excursie over de Platonische wijsbegeerte 100). Daaruit blijkt, dat Schröder de ouden, ook Plato, niet gering schatte; gelijk trouwens niemand, die zijne schriften gelezen heeft, zal kunnen beweren; maar dat hij van oordeel was, dat velen in zijne dagen hen, Plato in 't bijzonder, veel te hoog stelden. De nieuwere wijsgeeren, n.l. de voortreffelijksten van hen, stonden, volgens zijn oordeel, ver boven de ouden, en hadden de wijsbegeerte veel verder gebragt, dan men in de oudheid ook maar had kunnen vermoeden. dwaas was het, volgens hem, nu nog de wijsbegeerte der ouden als de beste voor onzen tijd te willen aanbevelen. Wat in 't bijzonder Plato betreft, Schröder erkent gaarne, dat „hetgeen deze groote denker, bij wien een scherpzinnig verstand met eene vruchtbare scheppende verbeeldingskracht en een zin voor het ware, schoone en goede zoo gelukkig vereenigd was, ons in zijne schriften heeft nagelaten, hoogen lof verdient, ja bewondering, wanneer men zich den staat der wetenschappen te zijnen tijde en de heerschende denkbeelden zijner landgenooten voorstelt, en dat de schriften van Plato ook grooten invloed op de nieuwere wijsbegeerte gehad hebben;" maar wanneer hij de schriften van Plato vergelijkt met hetgeen de nieuweren over dezelfde onderwerpen der wijsbegeerte geschreven hebben, dan moet hij aan dezen verreweg den voorrang toekennen. Schröder somt nu eene menigte gebreken der Platonische wijsbegeerte op. In het theoretische is, „schoon die groote wijsgeer en wijsgeerige dichter daarin soms diepe blikken geworpen heeft," in nieuwere tijden alles „meer naauwkeurig, bondig, vruchtbaar en veelzijdig ontwikkeld en toegepast". Geen wonder; want „de wetenschappen, waaruit de theoretische wijsbegeerte bestendig moet putten, als

wis- en natuurkunde, logica en anthropologie, waren toen ter tijd nog in hare kindsheid." Omtrent de methode van Plato zegt Schröder: „Veelal mist het onderzoek naauwkeurigheid en bondigheid; vaak is het eenzijdig; het besluit wordt uit zekere analogiën, beelden en vergelijkingen, die weinig kracht hebben, afgeleid; hypothesen worden als waarheden beschouwd; er wordt geen juist onderscheid gemaakt tusschen hetgeen zeker en waar, en hetgeen geheel onzeker is of slechts een geringen graad van waarschijnlijkheid heeft. Hierbij komt soms een langdradig en vervelend spel met begrippen en beelden, hetwelk tot kennis der waarheid weinig kan bijdragen," enz.

Voortreffelijk noemt Schröder die dialogen van Plato, waarin over de practische wijsbegeerte, over het zedelijke en godsdienstige gehandeld wordt, terwijl hij den Hoogleeraar Van Heusde, dien hij zijn „hooggeachten vriend en ambtgenoot en een onzer meest achtingswaardige geleerden" noemt, zeer groote verdiensten toekent wegens zijne toelichting daarvan in zijne Initia philosophiae Platonicae en in zijne Socratische school. Hij gelooft echter, dat het niet moeijelijk zal zijn, over ieder onderwerp van gewigt, waarover Plato gehandeld heeft, eene verhandeling van een der nieuweren of zelfs ook eene christelijke leerrede aan te wijzen, waarin hetzelfde onderwerp meer naauwkeurig, bondig, volledig en meer toepasselijk op het leven behandeld is, dan bij Plato. „Kan men hier ontkennen," vraagt hij, „den heilzamen invloed, welken de voortgang der wetenschappen, doch in t' bijzonder de christelijke godsdienst, op de practische wijsbegeerte gehad heeft?" Vervolgens geeft Schröder eenige beschouwingen over Plato's boeken Over den staat of Over het regtvaardige, ten einde het oordeel te motiveeren, uitgesproken in deze woorden: „vraagt men, of deze staat van Plato wezenlijk als een ideaal kan beschouwd worden, dan moet men dit volmondig ontkennen. Deze staat is zóó verre van de volmaaktheid verwijderd, dat voorzeker niemand onzer daarin zou willen leven, al behoorde hij tot den meest bevoorregten stand, tot dien der *φύλακες*, voor wier opvoeding en onderwijs gezorgd werd. Verfoeijelijke wetten en instellingen, die de eerbaarheid, waarheid, regtvaardigheid en menschelijkheid kwetsen, vindt men in deze Platonische republiek, welke ons op eene treffende wijze leert, welk een voortgang in de ontwikkeling van zedelijke denkbeelden er sedert Plato's tijd geweest is, en wat wij aan de christelijke godsdienst te danken hebben. Ook zou men, bij de beschouwing van sommige inrigtingen van dezen

staat, in twijfel kunnen komen, of Plato wel die menschenkennis bezat, welke tot zoodanig eene voorstelling van een idealen staat noodig is."

Ik heb gemeend, dit voornaamste van Schröders beoordeeling van Plato te moeten mededeelen, omdat het zoo duidelijk en scherp Schröders standpunt tegenover dien wijsgeer en zijnen uitstekenden interpres kenmerkt. Ik twijfel ook niet, of ieder, die de Republiek van Plato, gelijk zijne boeken *περί τοῦ δικαίου* gewoonlijk genoemd worden, gelezen heeft, zal de juistheid dezer critiek van Schröder, voor zoo ver zij gaat, gaarne erkennen. Maar met opzet zeg ik: voor zoo ver zij gaat. Immers, indien ik mijn gevoelen met weinige woorden zal uitspreken, dan komt het hierop neder: dat Schröder wel het gebrekkige, onjuiste, onware, verkeerde en verwerpelijke van vele bijzonderheden in Plato, en bijzonder in zijne schildering van den volmaakten staat, heeft aangewezen, maar volstrekt niet gelet heeft op de wezenlijk groote en veelomvattende beginselen, noch op den eigenlijken aard der Platonische wijsbegeerte, zooals die door Van Heusde is in 't licht gesteld. Daardoor heeft hij wel die bijzonderheden, die tot het ware wezen der wijsbegeerte van Plato niet afdoen, maar niet Plato zelven, veel minder Van Heusde getroffen. Wij zijn het aan de waarheid verschuldigd te zeggen: Schröder, hoezeer ook zijne aanmerkingen op Plato getuigen, niet alleen van naauwkeurige kennis van diens dialogen, maar ook van een reinen, zedelijken en christelijken geest, heeft de ware verdienste van Plato voorbijgezien en de reden van Van Heusde's geestdrift voor Plato niet begrepen. 't Behoeft ons niet zeer te verwonderen in den man, die, zoo als wij gezien hebben, van geene wijsbegeerte wilde weten, die geen stelsel, geene wetenschap was, in dogmatischen vorm. En dat was toch eigenlijk de wijsbegeerte van Plato niet, dat wilde zij niet zijn. Ook Van Heusde had haar niet tot een stelsel willen maken. De Platonische of liever Socratische wijsbegeerte was, volgens Van Heusde, eene opleiding, eene *ἐπαγωγή*, een streven naar en een weg tot de wijsheid, eigenlijk eene methode, of methodologie. Ik zou hier een tal van plaatsen uit Van Heusde's werken kunnen aanhalen, om dit te staven. Als één uit vele kies ik deze uit den Epilogus op zijne Initia: „Equidem cavendum potissimum ab his censui: primum, ne doctrinam spectarem Platonis, formam negligerem: traderem dogmata philosophi, quasi essent

haec singula singulatim ab auctore libro quodam metaphysico condita, non attenderem dialogi, imo Socraticam rationem, qua usus ille, interrogando, inquirendo, distinguendo, admirabilem in modum illustravit omnia: quam qui neglexerunt, Platonem nobis fere, non ut lumen philosophiae, sed tamquam de schola philosophum aliquem, proposuerunt. Deinde, ne dividerem in partes et veluti dissecarem philosophiam Platonis, ac si contineretur haec physicâ, dialecticâ, ethicâ: quod fecerunt a Xenocrate inde ad hanc nostram aetatem interpretes. Repugnat id ipsi Platonicae indoli ac naturae, quae non partium systema, sed reapse institutio, imo vero initiatio quaedam est ad puram intaminatamque percipiendam veritatem .... Non constat enim apud Platonem philosophia doctrinis; sed artibus doctrinisque utitur, ut hominem ad sapientiam ac Dei similitudinem evehat et perficiat" 101).

Het dichterlijke in Plato, de mythen en poëtische voorstellingen, waarin Plato zijne verhevene gedachten kleedde, konden evenmin als de dialogische vorm den man aantrekken, die verklaarde: „de wijsgeer is als zoodanig geen dichter" 102), en die een wiskundigen betoogtrant in de wijsbegeerte aanbeval.

Schröder zag dé werken van Plato aan, alsof zij hem een stelsel van wijsbegeerte moesten geven; en wat ze nu als zoodanig schenen te geven, dat vergeleek hij met de stellingen van de beste wijsgeeren, die onder den invloed des Christendoms gedacht en geschreven hadden; was het wonder, dat de vergelijking ten nadeele van Plato uitviel? Van Heusde echter lette op den geest van Plato; hij wees aan, hoe, volgens Plato, de mensch door middel der schoone kunst en der wetenschappen moet gevormd, en door ontwikkeling van zijne edelste krachten en vermogens, vooral in de menschelijke maatschappij, waarlijk veredeld worden. Bij hem stond Plato hooger dan vele nieuwere wijsgeeren, omdat bij dezen juist die waarachtig menschelijke opvoeding en ontwikkeling van den mensch werd over 't hoofd gezien en verwaarloosd.

Wat in 't bijzonder nu aanbelangt de Platonische republiek — 't is waar, niemand onzer zou daarin wenschen te leven. En toch is, meenen wij, Schröder, door uitsluitend op die onzedelijke en onchristelijke instellingen te letten, onbillijk geworden jegens Plato. Het eigenlijke doel van Plato behoort men in 't oog te vatten, om hem regt te doen wedervaren. Hij vergelijkt, in zijne boeken over het regtvaardige, den staat met den mensch, en den

mensch met den staat, om aan te toonen, hoe alleen door eene ethische opvoeding, én de afzonderlijke mensch én de staat kunnen worden, wat zij naar hunnen aanleg en aard zijn moeten. De staat is bij Plato geene doode machine, geene op berekeningen van eigenbelang steunende vereeniging (contract social); maar een organisme van levende, gevoelende menschen; zijn bestaan moet uit zedelijke beginselen afgeleid, hij moet door zedelijke krachten in stand gehouden worden. Wij kunnen dit hier niet verder uiteenzetten, maar moeten verwijzen naar de rijke ontwikkeling van dit denkbeeld in de schriften van Van Heusde, vooral in het laatste deel zijner Initia, en naar de verhandeling van J. L. G. de Geer: *Over de beginselen der Platonische staatkunde* 105). Die beginselen, eeuwig waar, omdat zij uit 's menschen zedelijke natuur afgeleid zijn, waren het, welke Van Heusde aantrokken, en door hem geacht werden, ook in onze dagen te moeten worden aangeprezen en in beoefening gebragt. Het verkeerde, ja, naar onze reinere begrippen, onzedelijke, dat bij Plato met de toepassing dier beginselen gepaard ging, kon, als voortvloeijende uit den toestand dier vroegere tijden, en tot de hoofdgedachten van Plato eigenlijk niet afdoende, door Van Heusde gemakkelijk verschoond en voorbijgegaan worden.

Hier is nog iets, dat bij de beoordeeling van het standpunt, door Schröder tegenover Van Heusde ingenomen, in aanmerking komt. Schröder zegt: „dat hij zich niet vereenigen kan met die wijsgeeren, welke uit misnoegdheid over de verkeerde rigting, welke bij sommige Duitschers de wijsbegeerte genomen heeft, de oude Grieksche wijsbegeerte terugwenschen". Wij weten niet, of hij bij die woorden juist aan Van Heusde gedacht heeft; maar wél, dat de tegenstanders van Van Heusde, vrij algemeen, juist dit tegen hem aanvoeren, dat hij ons de wijsbegeerte der ouden weder wilde opdringen. En Schröder wettigt door de wijze, waarop hij over de Platonische philosophie en over Van Heusde in verband met elkander spreekt, het vermoeden, dat hij ook die aanklagt op Van Heusde heeft toegepast. In dat geval moeten wij zeggen, dat Schröder heeft voorbijgezien, dat Van Heusde zelf veel op de ouden had aan te merken, en meermalen uitdrukkelijk heeft verklaard, dat hij geenszins de wijsbegeerte en wetenschap der oudheid tegen die van onzen tijd wilde verwisselen. Wat Van Heusde het thans levende geslacht aanprees, dat was geen stelsel van wijsgeerige leeringen uit den ouden tijd, maar dat waren de beginselen der Socratische school,

of liever, dat was de weg tot ware wijsheid, die, uitgaande van zelfkennis, het *γνῶθι σεαύτον* der ouden, niets minder, dan de veredeling en volmaking van het menschelijke in den mensch beoogde. En dit was het punt, waarin Schröder en Van Heusde elkander nader stonden, dan beiden welligt vermoedden. Van Heusde's doel was niet, de oudheid in onzen tijd te doen herleven, maar wél, de tegenwoordige wereld met de goede beginselen, die de oudheid kende, maar die in onzen tijd te veel vergeten en verwaarloosd zijn, weder te bezielen. Ik beroep mij nogmaals op hem zelven. De slotwoorden zijner Initia zijn: „Quod antiquam illam philosophiam commendamus, non ita accipiendum, quasi retrogradi velimus, missisque, quae adsunt nobis, veteribus defuerunt, doctrinae sapientiaeque adminiculis, iter nostrum iisdem, quibus veteres, terminis definire jubeamus. Vetant hoc et alia permulta, et vero religionis, quae post illorum tempora exstitit, cum ubertas, tum ad sapientiae viam recte tenendam efficacitas. Sed sic velim ex antiqua illa philosophia proficiamus, ut, quid sit philosophia, qua sit via et ratione tractanda, quo maxime sit consilio propositoque excolenda, tum in primis, quemadmodum ad artes doctrinasque omnes provehendas adhibenda sit, discamus. Hoc illud est, quod ab initio scripsi, et hic iterandum censeo: prodire e scholae angustiis ac generi humano prodesse philosophia debet; sed, hoc ut fiat, philosophos oportet rite esse in schola eruditos, Socratis maxime et Platonis institutione".

Van Heusde's vereering van Plato en de oude philosophie — indien wij althans te regt onderstellen, dat ook op hem gedoeld is — verdiende niet, door Schröder vergeleken te worden met Schillers vereering der oude mythologie in „die Götter Griechenlands". Ieder, die Van Heusde's werken bestudeerd heeft, herinnert zich gemakkelijk, hoe hij menigmalen spreekt over het Christendom als de verwezenlijking der hoogste ideën, welke de wijsbegeerte ooit heeft voortgebragt; hoe hij de oude wijsbegeerte noemde de kleine mysteriën, *τά σμίκρα μυστήρια*, door welke men moet geïnitieerd worden, om te komen tot de hoogere, de groote, *τά μέγαλα, τά ἐποπτικά μυστήρια*, welke in de godsdienst, in het Christendom bovenal, gevonden worden. Welk eene schoone plaats is het in zijn Woord uit Zwitserland, aan zijne jonge vrienden en leerlingen 104):

„Ken u zelven! roept ons de vader der wijsbegeerte en met hem ieder, die wijs en verstandig is, toe; en Plato voegt

er bij: het oog der ziel moet gezuiverd en op het ware, op de ideeën gerigt worden. Maar dan ook in alle verzoekingen, verleidingen, bij allen tweestrijd met ons zelven, alleen te vragen: wat is schoon? wat is goed? wat is regt? wat is heilig? en zonder her- of derwaarts te zien, naar die eeuwige ideeën te leven en te handelen! Door dit te doen, o mensch, wordt men gelukkig, in waarheid gelukkig, en meer en meer der Godheid gelijk! Nog eens, wat zegt gij van dit alles, vrienden? Maar ik weet, wat gij er op antwoorden, of liever, met mij er nog bijvoegen zult. Verheven wijsgeer! zullen wij zeggen, wij juichen u toe, wanneer wij u dus hooren spreken; maar sedert gij van hier verscheiden zijt, heeft het menschdom uwe ideeën, uwe goddelijke ideeën, in een mensch, die op aarde verscheen, verwezenlijkt gezien: waarheid en onschuld waren de grondtrekken van het beeld der Godheid, en liefde bezielde het in spreken en handelen. Om ons daaraan gelijkvormig te doen worden, zal ook uwe wijsbegeerte ons dienen; maar dat ons te aanschouwen te geven en ons daardoor rein en heilig tot God te brengen, verhevenste aller wijsgeeren! dit vermogt uwe wijsbegeerte niet."

Ik ben eenigszins uitvoerig geweest in de behandeling van dit punt; maar de waarheidsliefde en de onpartijdigheid, door Schröder zelven zoo hoog vereerd en naauwgezet betracht, schenen deze uitweiding te vorderen. Al zijn wij dan ook hier tot eene minder aangenaam klinkende gevolgtrekking gekomen, n.l. dat Schröder zijn ambtgenoot niet zóó wist te verstaan, dat hij hem goed kon waardeeren; wij zeggen in Schröders geest: waarheid bovenal! Wat wij opgemerkt hebben, kan ook de wezenlijke verdiensten van Schröder niet verkleinen; al is het ook, dat hij in onze schatting nog grooter zou geweest zijn, indien zijn oordeel over Plato en de Socratische school billijker ware geweest. Schröders opleiding echter en geheele vorming tot wijsgeer was zoo verschillende van den weg, dien Van Heusde had bewandeld; Schröder was daarenboven een zoo zelfstandig wijsgeer, dat het verschijnsel, door ons besproken, ons niet te zeer moet verwonderen. Deze twee mannen echter, beide sieraden der hoogeschool en lichten der wetenschap, zij hebben te zamen, schoon van verschillende kanten, gelukkig gearbeid aan den opbouw van den tempel der ware wijsheid en wetenschap; zij hebben beide het hoofddoel hunner wijsbegeerte, dat éene: ontwikkeling van den mensch tot ware humaniteit, in hunne schriften, in de opleiding hunner kweekelingen, nimmer uit het oog verloren.

Zij hebben geen twee scholen gevormd, die als vijandig tegen elkander overstonden; in tegendeel, de voortreffelijksten uit de school van Van Heusde waren ook de meest geliefde leerlingen van Schröder. Door de eenigszins verschillende rigting, waarin deze twee mannen hunne wijsgeerige denkbeelden ontwikkelden, werden hunne leerlingen te beter bewaard voor eenzijdigheid en overdrijving, waarvoor jeugdige gemoederen zoo ligt bloot staan. Bovendien: in hen, die beide bezield waren met vurige waarheidsliefde, beide den mensch beschouwden als voorwerp en doel hunner wijsbegeerte, beide vervuld waren met echte humaniteit en deze nimmer verloochenden, ook waar zij in tegenspraak met elkander waren, — in hen wordt het woord bevestigd, door Schröder van Feith overgenomen: „in het theoretische zullen de menschen wel altijd blijven verschillen, maar in het practische zullen wij al meer en meer één worden, naarmate wij betere Christenen zijn" 105).

Onze beschouwingen spoeden ten einde. Slechts nog een paar woorden over de plaats, die Schröder in de wijsgeerige wereld inneemt en over de blijvende waarde, die wij aan zijne wijsbegeerte mogen toekennen.

Wat het eerste betreft: wij meenen de wijsgeeren te mogen verdeelen in twee soorten of klassen; t. w. in zulken, die door het opbouwen van een geheel nieuw stelsel, door het stichten van eene nieuwe school of secte zich in de geschiedenis der wijsbegeerte een beroemden naam verworven hebben, die in den ontwikkelingsgang der wijsgeerige denkbeelden krachtig ingegrepen, hun als 't ware eene nieuwe rigting gegeven en eene nieuwe baan aangewezen hebben; en anderen, die, minder beroemd, maar dikwijls niet minder nuttig, schoon vaak in enger omschreven kring, gewerkt hebben. Deze laatsten, hoewel zij geen nieuwe stelsels aan de wereld verkondigd hebben, zijn daarom echter dikwijls niet minder zelfstandige denkers geweest, dan de anderen. Maar hunne groote verdienste bestaat daarin, dat zij de wijsbegeerte vruchtbaar hebben gemaakt voor het leven. Op hunne leerlingen hebben zij grooten invloed gehad, niet door hen tot aanhangers van eenige secte te maken, maar door hen tot nadenken en tot zelfdenken te helpen en tot zelfstandige, wijsgeerige beoefenaars der verschillende wetenschappen te vormen. Tot deze soort van mannen meenen wij te moeten brengen: onder de Duitschers een Mendelssohn, een Jacobi, een Herder, een

Schulze, en anderen; onder de Nederlanders een Dion. van de Wijnpersse, een Hulshoff; vooral een Frans Hemsterhuis en een Van Heusde, van welke twee laatsten de eerste den naam van „Socrate Batave" verkregen heeft, en de tweede met geen minder regt „de Plato van Nederland" kon heeten. En onder deze soort van wijsgeeren meenen wij ook aan onzen Schröder eene eereplaats te mogen geven.

Heeft de wijsbegeerte van Schröder eene blijvende waarde? Veel hebben wij zeker bij hem gevonden, wat te allen tijde opmerking en overweging verdient, en ook in onze dagen zijne belangrijkheid niet verloren heeft. Wij zijn in de gelegenheid geweest, dat op menige plaats aan te toonen, en behoeven het nu niet te herhalen. Alleen willen wij, aan het slot van geheel onzen arbeid, nog eens op dat éene wijzen, waardoor Schröder, onzes inziens, in de wijsgeerige wereld eene eigene plaats inneemt, en waardoor zijne verdienste als wijsgeer inzonderheid bepaald wordt. Ik bedoel den grondslag, waarop hij zijne wijsbegeerte gevestigd heeft, n. l. de aanwijzing en ontwikkeling der grondwaarheden van de menschelijke kennis. Van Plato's dagen af is dit het streven geweest der voortreffelijkste wijsgeeren, zulk een vasten grond aan te wijzen, waarop wij met al ons denken en weten staan en ons bewegen kunnen. Maar meestal moest men zich behelpen met hypothesen. De ideën-leer van Plato, de leer der aangeborene begrippen in de latere wijsgeerige scholen rustte toch in de laatste plaats op louter hypothese. Cartesius was het naast bij de waarheid, toen hij het zelfbewuste denken maakte tot grondstelling zijner philosophie. Maar tot vastheid kon men ook bij hem niet komen, daar hij, om de gedachten zelve, d. i. haren inhoud, te verklaren, tot ingeschapene ideën zijne toevlugt had moeten nemen. Schröder heeft in dezen het ware getroffen, door de grondwaarheden te doen kennen als de uitspraken der zuivere menschelijke bewustheid. Ik geloof niet, dat bij eenig wijsgeer vóór hem die uitspraken zoo duidelijk aangewezen en in orde voorgesteld zijn, als hij in zijne Proeve over de waarheid der menschelijke kennis gedaan heeft 106). Wel is het door velen gevoeld en erkend, dat alle waarheid ten laatste op grondwaarheden, op grondovertuigingen, moet steunen; wel bragt men de reeds door de scholastieken gebezigde spreuk in toepassing: „contra negantèm principia non est disputare"; maar welke waarheden nu als grondwaarheden, als vaste principia cogni-

tionis moesten aangemerkt worden; waar het criterium te vinden, om ze als zoodanig te onderkennen, — dat was en bleef de vraag. Schröder wees dat criterium aan. Daardoor vooral, meenen wij, heeft hij het wijsgeerig denken van onze dagen eene groote schrede voorwaarts doen gaan. Dát is onder de vele voortreffelijke eigenschappen zijner wijsbegeerte wel hare grootste, hare blijvende verdienste. Op dezen grondslag toch kan de wijsbegeerte veilig opgebouwd worden. De ware wijsbegeerte is niet op hypothesen, maar, gelijk die van Schröder, op waarneming gevestigd. Op waarneming, niet alleen van de stoffelijke, maar evenzeer van de onstoffelijke wereld, d. i. van de wereld, die in ons is. Op waarneming van dat ik, dat denkt, redeneert, gevoelt en wil, en een aanleg en eene roeping in zich gevoelt, welke verder gaan, dan de grenzen van dit aardsche leven. Omdat Schröder daarheen vooral het wijsgeerig onderzoek rigtte; omdat hij uit de waarachtig menschelijke zelfbewustheid alle waarheid en zekerheid afleidde, niet alleen voor het denken, maar ook voor het leven, ook voor 's menschen hoop en verwachtingen, daarom achten wij zijne wijsbegeerte nog voor onze dagen belangrijk. Eene blijvende waarde heeft zij, omdat zij in haar wezen menschkunde, zielkunde is, en in alles de veredeling en volmaking der menschelijke natuur op het oog heeft.

Schröders wijsbegeerte zou met regt den naam kunnen dragen, dien zich de wijsbegeerte van onze dagen bij voorkeur geeft, dien van empirische. Schijnt echter de wijsbegeerte van sommigen, die zich empirische philosofen noemen, wel in gevaar te komen, van af te dalen tot louter zinnelijk empirisme of z.g. positivisme, hetwelk consequent alle wijsgeerig denken buitensluit; ik geloof, dat hiervoor bij Schröder het correctief te vinden is. Willen wij vasten grond onder de voeten houden en tevens onze hoogere menschelijke adspiraties, dat bewustzijn in ons, 't welk van God en de eeuwigheid getuigt, niet verloochenen, het zal, meen ik, goed zijn, dat wij telkens terugkeeren tot Schröders geest en beginselen. Niet om slaafs hem te volgen, maar om zelfstandig en rustig voort te bouwen op die grondslagen, welke hij ons heeft aangewezen. Zijn woord: „natura humana est verus philosophiae codex" 107), moet toch de zinspreuk blijven van alle wijsbegeerte.

AANTEEKENINGEN.

---

1. (bl. 1). Siegenbeek en Swart noemen Dortmund, Roijaards het dorp Dornberg als geboorteplaats van Schröder. Dat Prof. Roijaards zoo omtrent deze als omtrent vele andere bijzonderheden zeer naauwkeurig is, heeft Mr. J. Schröder, in leven Secretaris-Generaal bij het Departement van Binnenlandsche Zaken, mijn hooggeschatte vriend uit den Academietijd, mij, toen ik hem het plan, om over zijnen vader te schrijven, mededeelde, uitdrukkelijk verzekerd. Verder is mij gebleken, dat Schröder drie broeders heeft gehad, waarvan twee te Bielefeld of in de nabijheid dier plaats gebleven zijn; een hunner was, meen ik, burgemeester van Bielefeld, de ander had een linnenfabriek. Een derde broeder was heelmeester te Amsterdam.

2. (bl. 1). Roijaards schrijft, dat zijn ambtgenoot, Prof. Schroeder van der Kolk, schoonzoon van Schröder, hem menige bijzonderheid heeft medegedeeld, en o. a. uit Schröders kindsheid het volgende. „Tot aan zijn zesde jaar was hij een zwak en sukkelend kind, aan het behoud van wiens leven men dikwijls wanhoopte. Op zekeren morgen vond de geneesheer Nasse, vader van den hoogleeraar van dien naam te Bonn, zijn toestand zoo hopeloos, dat hij twijfelde, of het kind den avond wel beleven zou. Na het vertrek des geneesheers begon de kleine lijder op eens zijne zuster te vragen om zekere roode aarde, welke naar zijne aanwijzing in de nabijheid gevonden werd. Zijne zuster, die hem oppaste, durfde aan dit verlangen niet voldoen; maar door het onophoudelijk roepen en vragen, om toch iets hiervan te halen, bewogen, haalde zij eindelijk iets van deze aarde in stilte van de aangewezene plaats. De kleine zieke verslond het en verlangde steeds meer; en ziet, des avonds was de geneesheer verwonderd, het kind niet alleen levend, maar zelfs beter te vinden; waarop hem de zonderlinge trek naar deze aarde en het gebruik daarvan werd medegedeeld. Daar hij zulks als een dier zonderlinge instincten beschouwde, welke in ziekten meer voorkomen, stond hij het verdere gebruik toe, daar overigens de toestand toch hopeloos scheen. Met zonderlinge graagte gebruikte nu de kleine lijder dagelijks eene groote hoeveelheid van deze aarde, zoodat hij aan haar boven zoetigheden en lekkernijen de voorkeur gaf; en van dit oogenblik af begon hij te herstellen en langzaam in gezondheid toe te nemen. Nadat zulks nog bijna een half jaar was voortgezet, was het kind volkomen hersteld; maar nu ook kon hij ze

niet langer gebruiken. Hij had er tegenzin in. Daarom plagt de geneesheer Nasse hem dikwerf aan te halen, als voorbeeld van een kind, dat zich zelf genezen had. Zoo waakte, toen de kunst te kort schoot, eene hoogere hoede over dit kind, ten einde het later tot belangrijke einden te bezigen."

3. (bl. 2). Hoe Schröder zelf later hierover oordeelde, blijkt uit het volgende. In 1839 of daaromtrent was hij te Groningen en bezocht daar voor het eerst eene goed ingerigte bewaarschool. Hij hoorde er eene analytische les over — een doofpot. De les was voortreffelijk. De onderwijzer bragt er de kinderen toe, om zelven uit te vorschen, waarom het voorwerp een doofpot heette, waarom dit gedeelte een deksel, een ander het hengsel, enz. Alles was even aanschouwelijk als juist, even diepzinnig als eenvoudig, even leerrijk als aangenaam. Met een vriend naar huis gaande zeide Schröder: „Het is toch een geheel andere tijd, dan in mijne kindsheid. Nu leeren de kinderen opmerken, oordeelen, denken; toen leerden wij op school woorden uitspreken en denkbeelden nazeggen. Niemand dacht er aan, den geest te wekken. Catechismus-vragen, bijbelplaatsen, kerkgezangen leerden wij van buiten, en niemand verklaarde ze ons. Het is nu een andere tijd. Als dit doorwerkt in het volgende geslacht, zal het eene andere wereld worden."

4. (bl. 3). Zie de genoemde oratie, gedrukt te Amst. bij P. Schouten, 1785, pag. 49. Niet minder schoon had Van Ommeren de jongelieden toegesproken bij de aanvaarding van zijn ambt te Amersfoort, in zijne *Oratio de immensa damnorum ac miseriarum serie, quae ex juventute in otio et voluptate transacta proveniunt*, ed. Traj. ad Rh. 1781, pag. 31, sq. Ik kan niet nalaten, ook daaruit eenige zinsneden mede te deelen. „Habetis me non rigidum praeceptorem, qui horrendo adspectu et terribilibus minis ridiculum vobis incutiat metum, sed amicum ac commilitonem, qui quidquid bonarum literarum hoc in pectore lateat reconditum, quidquid pulcrum atque utile ex remotissima depromi possit antiquitate, lubentissimo animo vobis suggerat, vestraeque in posterum felicitati, quantum fieri possit, diligenter consulat. Illud tamen vobis omnibus persuasissimum esse cupio, nihil esse in vita magnopere expetendum nisi pietatem ac sapientiam, et quocunque fortunae munere fruamur, neque constantem in hac terra felicitatem, neque veram animi laetitiam his posthabitis unquam adquiri posse, atque adeo in iisdem persequendis omnes adversariorum minas, omnes corporis cruciatus, omnia denique hujus vitae incommoda parvi esse ducenda. Quod si probe intellexeritis, agite, juvenes amicissimi! missis aliorum ineptiis, omnique molestiarum genere contemto, tam per praerupta montium cacumina, quam per amoenissimas nemorum delicias ad interiora sapientiae penetralia vehementissimo animi ardore evolemus."

5. (bl. 4). In een drieënvijftig jaren later geschreven brief aan den Pred. Fabius. Bij Roijaards, bl. 9.

6. (bl. 4). In het *Gesch. en redek. Gedenkschrift van Nederlands herstelling*.

7. (bl. 9). Bij Bouman, bl. 9. De Hoogleeraar Bouman geeft in zijne redevoering een beknopt overzigt van den levensloop van Schröder, zooals hij het uit 's mans eigene mededeeling een tiental jaren vroeger vernomen en aanstonds opgeteekend had.

8. (bl. 9). bl. 10 en 11.

9. (bl. 11). Bij Bouman (bl. 53), die hierbij opmerkt, dat men niet

al te veel moet hechten aan de nederige verklaring van Schröder aangaande zijne gebrekkige kennis onzer taal. Immers zijne verhandelingen in het *Magazijn* van Van Hemert, kort na zijne terugkomst uit Duitschland geschreven, kunnen, wat zuiverheid van taal betreft, gerust met de bijdragen van andere schrijvers in dat Tijdschrift wedijveren.

10. (bl. 12). Roijaards, bl. 11 en 12.

11. (bl. 13). Van Hemert's Redevoering, gehouden in Felix Meritis: *Over de critische wijsbegeerte, eene bron van eeuwigen vrede. Magazijn*, Dl. III, bl. 39, vv.

12. (bl. 13). *Magazijn*, Dl. III, bl. 6 en 8.

13. (bl. 14). *Magazijn*, Dl. I, bl. 207.

14. (bl. 19). *Magazijn*, Dl. II, dl. 43—238. Ik noem bij voorkeur dit stuk, omdat er welligt in onze taal geen ander geschreven is, dat duidelijker en meer naar waarheid de leer van Kant in hare hoofdtrekken wedergeeft. Teregt is het daarom geprezen door Jhr. B. H. C. K. van der Wijck, in zijn geschrift, *Mr. J. Kinker*, 2de dr. Gron. 1864, bl. 12, vv.

15. (bl. 23). Dat Kant onderscheidene belangrijke werken over wis-, natuur- en sterrenkunde geschreven heeft, kan men o. a. zien uit de Lijst zijner schriften, door V. Hemert gegeven in het eerste Deel van het *Magazijn* alsmede bij W. T. Krug, *Alg. Handwörterbuch der philosophischen Wissenschaft*, Art. Kant. Van Hemert deelt t. a. p. de volgende woorden mede van den schrijver eener *Notice litteraire sur Mr. Kant:* „En parcourant le catalogue des ouvrages de Mr. Kant, on est surpris de l'incroyable variété de ses connaissances, et plus surpris encore, quand on voit, que tout y est marqué au coin d'un génie original. Ceux, qui ne le connaissent que comme metaphysicien, ignorent une partie de son mérite. Physiologie, histoire naturelle, astronomie, mathématiques, belles lettres, les différentes branches de la philosophie — son esprit s'est exercé sur tout, et il a parlé de tout en maître." 't Is bekend, dat Kant, reeds 25 jaren voordat Herschel Uranus ontdekte, het bestaan van planeten aan gene zijde van Saturnus heeft vermoed (in zijne *Algemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels nach Newtonischen Grundsätsen*, 1755).

16. (bl. 24). Verg. *Magazijn*, Dl. IV. bl. 109.

17. (bl. 25). Deze stukken zijn niet in 't licht gegeven.

18. (bl. 36). Bij de mededeeling van Schröders Verhandeling *over de uitgestrektheid der wereld* heb ik mij met opzet onthouden van het aanduiden der wijzigingen, die volgens latere sterrenkundige ontdekkingen op bijzondere punten nu noodzakelijk zouden zijn. Zoo moet het getal sterren in het melkwegstelsel niet op 14 of 15, maar, reeds volgens de latere ontdekkingen van Herschel zelven, ten minste op 100 millioen begroot worden. De berekening van den afstand der verste sterren van het melkwegstelsel, door Herschel later bijna op vijfmaal zoo groot bepaald, als in Schröders verhandeling wordt medegedeeld, is gebleken op onzekere grondslagen te steunen, daar Herschel te onregte eene gelijkmatige verspreiding der sterren aannam en den verschillenden glans der sterren alleen aan den verschillenden afstand toeschreef. Maar deze en dergelijke aanmerkingen, die wij nu zouden maken, raken alleen bijzonderheden en hebben voor ons doel te dezer plaatse minder belang. De wetenschap der sterrenkunde is sedert Herschel in de hoofdzaak, als systheem, niet veranderd. Men gaat slechts onvermoeid voort op den weg,

dien de sterrenkunde ingeslagen heeft, sedert de zwaarte, door Kepler en Newton geformuleerd, het groote beginsel van het wetenschappelijke stelsel geworden is.

19. (bl. 39). Men kan vergelijken: Mr. J. C. de Jonge, *Geschiedenis van het Ned. Zeewezen*, Dl. IV, bl. 546—548, 585 en vv.; Roijaards bl. 13, v.

20. (bl. 39). Bij Roijaards, bl. 15—18, is de brief te lezen, door den Kapitein ter zee, gelijk hij daar en door ons genoemd wordt wegens zijn toenmaligen rang, later Vice-Admiraal en Lid van het Hoog Militair Geregtshof, J. Boelen, kort na Schröders overlijden aan een vriend geschreven. Innige vereering van den hooggeschatten leermeester en veeljarigen vriend spreekt uit elken regel van dat schrijven. In zijn geheel kon het door ons niet opgenomen worden, als zijnde daartoe te uitvoerig; het volgende zij hier echter nog medegedeeld. Van den toen voor korten tijd overleden Admiraal Wolterbeek, die in 1804 en 1805 Kommandant van de Euridice geweest was, zegt Boelen, „dat hij dien ouden Vlag-Officier met eene warmte over zijn vriend Schröder had hooren spreken en zijne deugden met eene overtuiging roemen, welke bewezen, dat Schröder, als Directeur van het Kadetten-instituut, altijd even hooggeacht en bemind is geweest bij zijne superieuren en mede-instituteurs, als hij zulks was bij al de élèves." Verder schrijft hij ten opzigte van het zangkoor der kadetten en hunne tooneelvertooningen: „Onder dit koor was onze waardige Directeur een der eersten, en ik herinner mij nog duidelijk eenige van die Duitsche zangstukken, waarin hij de hoofdpersoon was met eene montere, ja, mag ik zeggen, geestige opgewektheid, welke zoo ten volle den gelukkigen en tevredenen man in zijn toen nog jeugdigen leeftijd deed kennen. Opmerkenswaardig is het, dat de zachtzinnige Schröder, die ons het schoone van de deugd wilde leeren en trachtte in te prenten, tevens bij de jongelieden een, om het zoo maar te noemen, geest of lust tot het verrigten van heldendaden wist aan te wakkeren, zoozeer gepast voor onzen stand of volgende roeping; getuigen daarvan de tooneelstukken, die wij speelden, meest allen heldenfeiten van zeelieden betreffende." En dan, na de beschrijving der tucht, welke op het marine-instituut gehandhaafd werd: „In het bepalen der straffen bleek steeds de wijsheid en kennis van den onvergetelijken vriend, en zijne toen reeds geliefkoosde studie, om het menschelijke hart te doorgronden. Zooals Schröder het goede in den onstuimigen jongeling wist te vinden, ontdekte hij ook het nadeelige." De brief eindigt aldus: „Het was in het laatst van het jaar 1807, dat ik het instituut van Fijenoord verliet, om op een actief schip over te gaan. In het volgende jaar geraakte ik slaags en krijgsgevangen bij de Engelschen; mijn levensloop was sedert met veel wisselvalligen kommer en vermoeijenissen gepaard; maar de lessen van mijn onvergetelijken vriend zijn steeds in alles voor mij een steun en waarborg geweest." Moge den nog levenden schrijver van dezen brief, wien, na veeljarige diensten, den lande bewezen, onlangs de meest eervolle rust geschonken is, den welligt oudsten der in leven zijnde leerlingen van Schröder, mijn geschrift over onzen onvergetelijken leermeester welgevallig zijn, ook als aangename herinnering aan eene lang vervlogene, maar welbestede jeugd!

21. (bl. 40). *Onze Leermeester J. F. L. Schröder*, bl. 5, 7, mede aangehaald door Roijaards.

22. (bl. 40). Te Fijenoord bevond zich met Schröder ook de voortreffelijke David Pierre (Giottin) Humbert de Superville, als onderwijzer in het teekenen, de bouwkunst, de aardrijkskunde en het Italiaansch, met den titel van Professor en den rang van Luitenant ter zee. Een levensberigt van dezen Humbert, gelijk hij gewoonlijk genoemd wordt, vindt men in de Handd. van de Alg. Verg. der Ned. Lett. te Leiden, 1849, van de hand van J. F. Bodell Nijenhuis. Humbert bestudeerde aldaar met Schröder en onder diens leiding de Kantiaansche wijsbegeerte en de wiskunde, terwijl hoogstwaarschijnlijk Schröder wederkeerig van Humbert veel nut zal gehad hebben voor de kennis der nieuwere talen, bijzonder het Italiaansch. Tot aan Schröders dood bleef Humbert met hem in vriendschapsbetrekking. Onder de kweekelingen van Fijenoord die later tot hooge rangen en aanzienlijke betrekkingen zijn opgeklommen, worden, behalve de Vice-admiraal Boelen, genoemd de Oud-ministers J. C. Baud en J. C. Rijk, de Schout bij Nacht Arriëns en de Heer Röntgen te Rotterdam. Aan de juistheid dezer opgave (door Bodel Nijenhuis t. a. p.) meenen wij echter, wat de HH. Baud en Rijk betreft, te mogen twijfelen.

23. (bl. 50). „Francogallorum Imperatori vehementer ego displicui, qui nimis libere patriae amore discipulorum animos inbuissem. Qua igitur maxima poterat injustitia, nulla eorum, quae mihi sancte promissa erant, ratione habita, munere me depulit tyrannus." Bij Bouman, p. 55.

24. (bl. 51). „Proximi triennii igitur spatio, publico nullo munere functus, ita Amstelodami habitavi, ut non severioribus tantum doctrinis, verum humanioribus etiam literis recolendis operam darem. Quae utilissima mihi fuit ad professionem academicam, quae me manebat, commode tuendam praeparatio." Zoo spreekt Schröder bij Bouman, p. 55.

25. (bl. 51). Handd. van de Verg. der Maatsch. der Ned. Letterkunde te Leiden, 1845, bl. 29, 30.

26. (bl. 56). Deze redevoering vond een bestrijder in den als regtsgeleerde, naderhand als Staatsman, beroemden Mr. F. A. van Hall, toenmaals Advocaat te Amsterdam, die tegen haar in 't licht gaf: *Bedenkingen over de vraag: Heeft Cicero, in zijne redekunstige voorschriften, al dan niet, gezondigd tegen de beginselen der zedenkunde? Briefsgewijs mede-gedeeld aan den Heer J. F. L. Schröder, Hoogl.* enz., Amst. 1819. Van Hall, die zich Cicero tot leermeester en voorbeeld gekozen had, kon het niet verdragen, dat diens zedelijk karakter door Schröders voorstelling eenigermate in de schaduw geplaatst werd. Zijn stuk verdient alleszins gelezen te worden. Wij willen de door hem ingebragte bedenkingen kortelijk mededeelen, echter zonder in eene beoordeeling te treden; daar het ons bij Schröders verhandeling toch ook minder te doen was om de juistheid zijner opmerkingen, dan wel om den geest van zedelijke waarheidsliefde, die zijn stuk kenmerkt. 1. Cicero heeft in zijne boeken de Oratore niet zoozeer zijne eigene lessen over de welsprekenheid willen geven, als wel de tegenstrijdige meeningen van anderen, of de verschillende oogpunten, uit welke de verhandelde zaken kunnen beschouwd worden. 2. Zijn doel was vooral, om voor de nakomelingschap de lessen der beroemdste redenaars te bewaren; zoodat uit deze beide opmerkingen volgt, dat de met de zedenwet strijdige voorschriften niet op rekening van Cicero, maar op die der door hem aangevoerde sprekers moeten geplaatst worden. 3. Cicero's wijsgeerige

geest en wat hij schrijft in de Inleiding op het eerste boek de Or. maken het waarschijnlijk, dat zijn eigen gevoelen meer door Crassus dan door Antonius uitgesproken wordt. 4. In de plaatsen, door Schröder aangehaald, waar Antonius zegt, dat de welsprekendheid op onwaarheid gegrond is, wordt geen morcele maar logische onwaarheid bedoeld. Twee redenaars elkander bestrijdende kunnen beide meenen waarheid te spreken; toch spreekt de een, niet moreel, maar logisch, onwaarheid. Zoo kan men dezelfde zaak op den eenen tijd verdedigen, op den anderen bestrijden, telkens met volle overtuiging en zonder overtreding van het gebod: spreekt de waarheid, d. i. wat naar uwe meening waarheid is. 5. Wanneer Antonius de grootste uitmuntendheid van den redenaar stelt in het werken op de hartstogten, dan beweert hij geenszins, dat hij zich niet allereerst op het voorstellen der waarheid en het overtuigen moet toeleggen, maar dat hierop moet volgen, wat nog moeijelijker is (illa majora), het werken op de hartstogten, het roeren en bewegen der hoorders. 6. In het pleidooi voor Norbanus had Antonius, voor zich zelf overtuigd, dat N., zoo al volgens de letter der wet, toch niet volgens billijkheid den dood verdiend had, de regters niet alleen hiervan overtuigd, maar ook bij hen hetzelfde mededoogen opgewekt, dat hij voor den man gevoelde. 7. Eindelijk meent Van Hall Cicero ook te moeten verdedigen, of althans verontschuldigen met opzigt tot het door hem verhaalde geval met Calidius, hoewel dit, naar zijn oordeel, hier eigenlijk niet afdoet, daar het voorkomt in een boek, 't welk handelt over beroemde redenaars, maar waarin geen redekunstige voorschriften gegeven worden. — Niettegenstaande deze bedenkingen noemt Van Hall deze redevoering een meesterstuk, waarin Schröder op nieuw getoond heeft met de zuivere beginselen eener verlichte zedenleer ook diepe kennis van oude letterkunde te paren, en 't welk bij jonge redenaars de overtuiging zal versterken, dat zonder braafheid en eerlijkheid niemand wezenlijk redenaar is."

27. (bl. 58). Roijaards, bl. 5. Mr. Jac. Scheltema, *Overzigt der geschiedenis van de Academie te Utrecht*, van 1815—1822, in den Utr. Stud. Alm. van 1823, en Utr. Stud. Alm. 1824, bl. 70. Te dezer plaatse sta nog aangeteekend, dat Schröder, reeds toen hij nog aan het hoofd der kadettenschool stond, tot lid van het door koning Lodewijk gestichte Koninklijk Instituut benoemd was. Van dien tijd af werkzaam in de derde klasse, werd hem in 1818 ook het lidmaatschap der eerste opgedragen, waarvoor hij echter kort voor zijn dood nog heeft bedankt. (Zie de openingsrede van Swart in de eerste klasse, in het Tijdschrift: het Instituut, 1845, bl. 184). Zoo werden zijne verdiensten reeds vroeg gewaardeerd. Ook was hij in Maart 1815 aangesteld als medelid der Commissie tot het bepalen der lengten op zee en het examineeren der zee-officieren, van welke Commissie hij later President werd en bleef tot aan zijn dood. Roijaards, bl. 19, 20.

28. (bl. 60). In Schröders Verhandeling over de uitgestrektheid der wereld vinden wij deze hypothese nog niet medegedeeld.

29. (bl. 62). Hoewel dit jaartal ons wijst op den tijd, toen Schröder reeds Hoogleeraar was, kan de Verhandeling ligt eenige jaren vroeger opgesteld zijn. In hetzelfde deel toch der commentationes vinden wij, behalve het stuk van Schröder, nog vijf verhandelingen van andere geleerden. Drie daarvan dragen jaar- en dagteekening, wat de ovrige, evenals die van Schröder

missen. Eene disputatio van Cras is van den 22 Maart 1813; eene commentatio van denzelfden van den 2 Oct. 1815; en eene van Joh. Willmet van den 25 Juli 1814. Hebben alzoo deze stukken welligt een tijd lang in het Archief der klasse gereed gelegen, voordat zij aan de drukpers overgegeven werden, dit kan althans met Schröders verhandeling ook het geval geweest zijn.

30. (bl. 68). Tot deze gevolgtrekking geeft ons, meen ik, de Apologie geen regt. Socrates kon zeer goed in zijne jeugd zich met natuurbeschouwingen hebben bezig gehouden en toch voor zijne regters verklaren, dat niemand hem ooit over die dingen had hooren spreken. Immers, eerst nadat hij van het ijdele en onvoldoende dier bespiegelingen was overtuigd geworden, was hij als wijsgeer opgetreden. Dat Aristophanes er toe heeft kunnen komen, om in zijne Nubes, vierentwintig jaren vóór Socrates' dood, hem als een sophist, die zich met nietswaardige onderzoekingen en redeneeringen bezig hield, te bespotten, kan wel op geene andere wijze verklaard worden, dan door aan te nemen, dat Socrates inderdaad in zijne jeugd zich in dergelijke bespiegelingen verdiept heeft, welke hij later afkeurde. Mij dunkt, deze voorstelling der zaak is tot hooge waarschijnlijkheid gebragt door Van Heusde, in zijne *Characterismi veterum philosophorum, Socratis, Platonis, Aristotelis*, Amst. 1839, p. 18—29.

31. (bl. 71). Later zijn te onzent de eigenaardige verdiensten dezer twee mannen in het licht gesteld door den voortreffelijken tolk der Socratische en Platonische wijsbegeerte, Ph. W. van Heusde. Melding verdient hier ook de belangrijke verhandeling van Schleiermacher: *Ueber den Werth des Socrates als Philosophen* (In de *Abhandll. der kön. Acad. der Wissenschaften zu Berlin*, 1835, bl. 50 en vv.). Volgens Schleiermacher is de verdienste van Socrates daarin, dat hij, zonder zelf eene wetenschap mede te deelen, het regte begrip van het weten had en in 't licht stelde.

32. (bl. 72). *El. Hemst.* in Dav. Ruhnk. Opuscc. (L. B. 1807) p. 14, 15. Van Tib. Hemsterhuis bezitten wij nog eene fraaije redevoering, *de mathematum et philosophiae studio cum literis humanioribus conjungendo*, in T. Hemstershusii et L. C. Valckenaerii Orr. (L. B. 1784) p. 99, sqq.

33. (bl. 73). t. a. p., waar een brief ingelascht is van den Hoogleeraar A. van Goudoever, die verhaalt, hoe hij met zijn ambtgenoot Schröder eenige wijsgeerige werken van Cicero lezende, gedurig verbaasd was over zijne scherpzinnige en gepaste aanmerkingen of verklaringen. Prof. Mulder deelt in zijn meermalen genoemd geschrift (bl. 20) mede, dat Schröder voor zijne taalstudie steeds gedurende eenigen tijd bepaalde schriften had, die hij las, en dat in de laatste maanden zijns levens Jezaja en Horatius zijne lievelingsschrijvers waren.

34. (bl. 73). Roijaards, t. a. p., bl. 52, 53.

35. (bl. 73). Bij Roijaards, bl. 31.

36. (bl. 74). *Onze leermeester*, bl. 21.

37. (bl. 74). Bij Roijaards, bl. 30, 31.

38. (bl. 75). Prof. Roijaards geeft (t. a. p., bl. 39) de volgende lijst van wiskundige voorlezingen en afzonderlijke lessen, door Schröder gehouden: de elementis matheseos et de mathesi sublimiore (1815—1844); de physica mathematica (1816, 1817, 1822, seq.) de trigonometria rectilinea et sphaerica, ad elementa astronomiae

atque geographiae mathematicae adhibita atque applicata (1816 sqq.); de stereometria (1818 sqq.); de algebra et de theoria curvarum (1824—1828); de mathesi mixta (1832); de hydraulica et hydrotechnica (1816, 1817); de mechanica et optica (1817, sqq.); de mechanica sublimiore (1817 sq.), de calculo integrali et differentiali (1817 sqq.)

39. (bl. 76). Prof. Bouman, den titel van dit werk vermeldende, schrijft achter de woorden: praecepta nonnulla, tusschen (): „imo permulta, perquam egregia, concinne ordinata." Or.laud. p. 60. Vijftien jaren na de aanvaarding van zijn professoraat gaf Schröder deze Prolegomena uit. Dat wij over dit werk en straks nog over een ander handelen, voordat wij eenige door Schröder in den loop dier vijftien jaren uitgegevene werken bespreken, vinde zijne regtvaardiging daarin, dat Schröder aan de hoogeschool allereerst als wiskundige is opgetreden.

40. (bl. 77). Bouman zegt met het oog op dit werk: „Dialecticam ita tradidit, ut eam spinis vepribusque, quibus antiquitus implicita jacebat, expediret ac liberaret, nec quidquam tamen de Aristotelica remitteret demonstrandi subtilitate." Or. laud. p. 60.

41. (bl. 77). Mathesis (μαθῆσις) — wetenschap κατ' ἐξοχήν — wiskunde, is de wetenschap, die de hoedanigheden en vormen der grootheden onderzoekt en vergelijkt. Hare deelen zijn de arithmetica (getallenleer, rekenkunde) en geometria (meetkunde), waarvan de eerste met den aard en de grootte van getallen (bepaalde doch onbenoemde in de gewone rekenkunde, en algemeene in de algebra), de tweede met de grootte en den vorm van ruimte-uitgebreidheden, lijnen, vlakken en ligchamen, te doen heeft. Zuivere wiskunde, heet zij, voor zoover zij met geene stoffelijke voorwerpen zich bemoeit, maar getallen en uitgebreidheden beschouwt, die door vrije werking der verbeeldingskracht zijn gevormd: abstracte grootheden, onbenoemde getallen, zuivere uitgebreidheden. Men vergelijke, behalve de *Prolegomena*, Schröders *Meetkundige Bepalingen*, bl. 270, v.v.

42. (bl. 78). Wil men eene proeve van systhematische rangschikking, men leze de uitgebreide 25ste §, waar Schröder een uiterst naauwkeurig overzigt geeft van die wetenschappen, die tot de gemengde of toegepaste wiskunde moeten gerekend worden. 't Is eene zuiver logisch bewerkte schets, eene encyclopaedie der practische wiskunde. Hier volge, wat ik in den tekst moest voorbijgaan, eene bloote optelling der wetenschappen, die, volgens Schröder, op de zuivere wiskunde steunen, of door haar licht het meest worden verhelderd. Er zijn zes klassen. De eerste bevat de toegepaste rekenkunde. De tweede de practische meetkunde of de landmeetkunde. De derde de evenwigts- en de bewegingsleer, gewoonlijk onjuist de mechanica, werktuigkunde, genoemd, waartoe behooren: *a.* de z. g. zuivere of algemeene werktuigkunde; *b.* de statica, weegkunde, onderscheiden in statica der vaste ligchamen, hydrostatica of waterweegkunde en aërostatica of luchtweegkunde; *c.* de leer van de beweging der ligchamen, door velen te onregte dynamica genoemd, welker onderdeelen zijn: de mechanica der vaste ligchamen, de hydraulica of hydrodynamica, die de beweging der droppelvloeibare, en de pneumatologia of pneumatica, die de beweging der

elastiek-vloeibare ligchamen onderzoekt, met de calorimetria of warmtemeetkunde, de kennis der imponderabilia, de acustiek of geluids-leer en de theorie der muziek. Tot de vierde klasse behooren de sterrenkundige wetenschappen: *a.* de beschouwende, door velen in sphaerische, theorische en physische verdeeld, en de werkdadige astronomie; *b.* de wiskundige aardrijksbeschrijving, met het sterrenkundig deel der zeevaartkunde; *c.* de tijdrekenkunde, gedeeltelijk tot de geschiedkunde behoorende. In de vijfde klasse komen de gezigtkundige wetenschappen, de optica, waartoe behooren: *a.* de perspectief, doorzigtkunde; *b.* de catoptriek, terugkaatsingsleer; *c.* de dioptriek, over de breking der lichtstralen, en *d.* de photometrie, de leer van de lichtsterkte. De zesde klasse eindelijk omvat de technologie of mechanica practica, de kennis der werktuigen, tot verschillend gebruik bestemd, en de burgerlijke-, krijgs- en scheeps-bouwkunst.

43. (bl. 79). De hier ontwikkelde denkbeelden vinden wij op onderscheidene plaatsen bij Schröder terug. Men kan o. a. vergelijken het werk, waarover wij straks zullen handelen: *Meetkundige Bepalingen*, 2de uitg. bl. 276—285.

44. (bl. 79). Men kan vergelijken wat dienaangaande geschreven is door Mr. Opzoomer, *De weg der wetenschap*, 2de dr., bl. 56 en v.v., inzonderheid wat hij zegt over de mathematische wetenschappen, bl. 59 en v.v.; alsmede zijn betoog over aangeboren begrippen, in zijn werk: *Wetenschap en wijsbegeerte*, bl. 203 en v.v. en in: *Het wezen der kennis*, bl. 43 en v.v. — Toch spreekt ook Opzoomer van onmiddellijke waarheden, die geen bewijs noodig hebben, in onderscheiding van zulke, die middellijk zijn, omdat hare bewijzen steunen op de onmiddellijke, enz., b. v. *Leesboek der logica*, bl. 35. Maar men leere hier goed onderscheiden. Onmiddellijke waarheden, men is genoodzaakt ze aan te nemen; ervaring kan haar bron niet zijn; dan zouden ze ophouden onmiddellijke waarheden te zijn; maar wat we uit- en inwendig waarnemen, dat is de aanleiding, de gelegenheid; of wil men: onze ervaring is de opwekkende kracht, zonder welke de onmiddellijke waarheden niet tot onze bewustheid komen.

45. (bl. 81). Over deze beginselen of kiemen der menschelijke kennis kan men vergelijken: P. Hofstede de Groot, *Institutio Theologiae naturalis*, ed. 4ta. Traj. ad Rh. 1861, p. 19—23, 77—80, die dit onderwerp met naauwkeurigheid behandeld heeft.

46. (bl. 81). Zie *Proleg.*, p. 41, sqq.

47. (bl. 82). l.l., p. 48. Prof. Bouman schrijft, terwijl hij in eene aanteekening deze woorden aanhaalt: „Schröderus, quam aequus esset et vere liberalis disciplinarum judex, et in tota vita literata demonstravit et ubi haec professus est” (in Orat. laud., p. 58).

48. (bl. 83). l.l., p. 72, sqq.

49. (bl. 89). „Het is niet onwaarschijnlijk”, zegt Schröder in het voorberigt van de 2de uitgaaf der M. M. B. B. (bl. XIV) „dat de eerste aanleiding daartoe gegeven heeft, dat wij verschillend schijnen te denken omtrent de beantwoording der vraag: Wat behoort er toe, opdat een, door het gouvernement bij eede aangestelde, leeraar en examinator als zoodanig kan gezegd worden, een eerlijk man te zijn, die getrouw is aan zijn eed, aan den staat en aan de wetenschap-

pen? Het antwoord is, dunkt mij, buiten twijfel dit: Het eerste vereischte is, dat hij nooit eene verklaring geve, welke hij weet dat onwaar is." Schröder is, zonder veel acht te slaan op vele der bedenkingen van de Gelder, voor de eer van zijn werk opgekomen in een naschrift op zijne *Proeve over de waarheid der menschelijke kennis*, 't welk hij, vermeerderd, heeft doen overdrukken in het voorberigt der 2de uitgaaf van de M. M. B. B. Schröder was diep verontwaardigd over het gebrek aan waarheidszin, dat hij bij zijn tegenschrijver, in strijd met diens motto, Amicus Plato sed magis amica veritas, meende op te merken, en schreef o. a. de niet malsche woorden: „één van beiden is waar, óf Z. Hooggel. heeft door hartstogten of door andere prikkels aangedaan, niet regt geweten, wat hij schreef, en wat hij in mijne verhandeling las, — of hij heeft zich aan kwade trouw schuldig gemaakt, dat is, opzettelijk onwaarheid gezegd, om mijne verhandeling in een verachtelijk licht te plaatsen."

50. (bl. 90). *Bedenkingen*, bl. 1—5.

51. (bl. 91). *Proleg.*, p. 52—54.

52. (bl. 91). *Meetkundige Bepalingen*, bl. 3, 4. Ook in de Prolegomena schrijft hij (bl. 43): „Non dubitari potest, quin philosopho matheseos studium maximum afferat fructum. Optimi certe philosophi recentiores multum in ea operae posuerunt, aut saltem magnis eam laudibus amplificarunt. Minora autem videntur esse commoda, quae philosophia praestat mathesi. Sunt tamen, eaque profecto haud contemnenda, multumque interest, utrum quis mathematicus philosophiam attigerit, nec ne." Dat dit laatste geheel iets anders is, dan wat de Gelder Schröder wil laten zeggen, valt terstond in het oog.

53. (bl. 92). *Meetk. bepp.*, bl. 2, 3. Verg. *Proleg.*, p. 40 en vv.

54. (bl. 99). Karakteristiek is ook, dat de Gelder overal spreekt van meetkunst, terwijl Schröder aan de benaming meetkunde de voorkeur geeft. Natuurlijk, bij de Gelder, in berekeningen en demonstraties zoo verbazend ver gevorderd, was het een kunnen, eene practijk; bij Schröder, den denker, den wijsgeer, een kennen, eene wetenschap. Wij achten, niettegenstaande al het door Prof. de Gelder aangevoerde (t. a. p., bl. 40—44), toch het spraakgebruik van Prof. Schröder voor het ware te moeten houden.

55. (bl. 93). *Orat. laud.*, p. 58.

56. (bl. 98). „Van dien tijd af (d. i. nadat Schröder het onderwijs der bespiegelende wijsbegeerte op zich genomen had) zien wij allengs eene wending of voortgang in zijne wijsgeerige begrippen . . . . Allengs bevredigde het Kantianisme hem niet meer. Hij zag deszelfs leemten en gebreken in, en de Pyrrhonistische strekking." Roijaards, t. a. p., bl. 34.

57. (bl. 101). In zijne verhandeling: *Over de menschelijke kennis, eene teekenskunde*, bl. 135. Prof. Roijaards zegt (t. a. p., bl. 34): „Schröders grondregel was" — d. i. was allengs geworden: — „onze kennis berust op waarnemingen en daaruit afgeleide welgevestigde besluiten".

58. (bl. 102). Joh. Clarisse haalt in zijne Encyclopaedia Theologica, ed. alt. p. 172, dit fragment aan als eene proeve van juiste onderscheiding tusschen rede en verstand, een vraagstuk, dat door vele wijsgeeren en op zeer uiteenloopende wijze behandeld is. Het Provinciaal Utrechtsch Ge-

nootschap van kunsten en wetenschappen heeft bij herhaling (in 1822 en 1826), ongetwijfeld op voorstel van zijnen ijverigen secretaris Schröder, over dit onderwerp eene prijsvraag uitgeschreven, die echter onbeantwoord is gebleven. Wegens de tot op onze dagen gedurig voorkomende verwarring van verstand en rede, en de verheffing des eersten boven de laatste, is deze vraag ook nu nog niet van belang ontbloot.

59. (bl. 103). Cicero vroeg aan den Epicureër Torquatus (de Legg. II, 18): „Nonne intelligis, eo majorem esse vim naturae, quod ipsi vos, qui omnia ad vestrum commodum et, ut ipsi dicitis, ad voluptatem referatis, tamen ea faciatis, e quibus appareat, non voluptatem vos sed officium sequi? plusque rectam naturam quam rationem pravam valere?" Schröder haalt dit zeggen in eene noot t. a. p. aan en laat er dan de volgende ook nu nog behartigingswaardige woorden op volgen: „Haud scio an simile quid in nonnullas disciplinas nostras philosophicas et theologicas vere dici possit. Haec enim recta natura in certamen ingressa cum disciplina ipsa, si est efficacior, non raro cogit philosophum aut theologum, ut sibi ipse dissentiat atque ea admittat aut concedat, quae cum disciplinae quam sequitur principiis non consentanea sunt. Hinc consensus de actionibus moralibus in maximo dissensu de principiis moralibus et religiosis. Sine hac naturae bonitate, qua egregie imbutus erat, Kantius eodem judicio ut a theoretica ita a practica ratione ejusque postulatis omnem auctoritatem (quod mihi quidem probabile est) abjudicasset. Omnino huic naturae bonitati tribuendum esse videtur, quod disciplina philosophica dicta materialistica, quae omnes rationis ideas illudit, neque in Germania, neque in nostra regione tutum domicilium unquam invenerit".

60. (bl. 105). In de Inleiding op de volledige uitgave zijner werken zegt Jacobi o. a. het volgende: „Er was sedert Aristoteles in de wijsgeerige scholen een toenemend streven ontstaan, om de onmiddellijke kennis aan de middellijke, het waarnemingsvermogen, dat oorspronkelijk voor alles den grond aangeeft, aan het afgetrokken reflexie-vermogen, het oorspronkelijke aan het afgebeelde, het wezen aan het woord, de rede aan het verstand ondergeschikt te maken, ja, de rede geheel in het verstand te doen ondergaan en verdwijnen. Voortaan zou niets meer voor waarheid gelden, dan wat zich bewijzen, tweemaal bewijzen liet, beurtelings in de aanschouwing en in het begrip, in de zaak en in haar beeld of het woord; en in dit laatste alleen, in het woord, zou inderdaad de zaak liggen en werkelijk te erkennen zijn. Daar het nu bleek, dat dit bewijzen een werk des verstands was, niet der rede, zoo werd deze voor onbekwaam verklaard, om in het rijk der ware wetenschap den schepter te voeren. Men gaf dien aan het verstand; maar liet — vreemd genoeg — aan de rede den titel van koning en het sieraad der kroon; even gelijk de magt der Merovingische koningen langzamerhand in de handen hunner hofmeesters overging. Het woord rede werd, als koninklijke naam, uit de wijsgeerige taal niet verbannen; men behield het en liet het zelfs uiterlijk ook de beteekenis van een van het verstand onderscheiden en daarboven verheven vermogen; innerlijk echter verdween deze beteekenis, daar men zeide: de rede ware tegen zich zelve, wanneer zij zich zelve zonder meer (blindelings, noemde men het) wilde vertrouwen, wanneer zij zich een weten zonder bewijzen (d. i. zonder grond, zeide men) aanmatigen wilde". Dat Jacobi in dezen op Kant niet minder dan op vele

anderen het oog heeft, is duidelijk. Zulk eene bloote verstands-philosophie moest, volgens Jacobi, uitloopen op nihilismus.

61. (bl. 110). Mr. J. Hora Siccama, in een brief aan den Hoogleeraar Roijaards, bij dezen t. a. p., bl. 37, 38.

62. (bl. 118). Een tal van menschkundige opmerkingen, practische wenken en nuttige lessen, in deze verhandeling, gelijk in bijna alle stukken van Schröder tusschen zijne hoofdbeschouwingen ingevlochten, moest ik in ons overzigt voorbijgaan. Eene hier ter plaatse door hem gemaakte opmerking, die den schrijver geheel kenmerkt en ook voor onze dagen van belang is, wil ik liever in deze aanteekening mededeelen, dan geheel onvermeld laten. Zij is deze: „Bij al de gewigtige voordeelen, ontstaande uit de vereeniging van verschillende voorstellingen door denzelfden klank, zijn toch ook nadeelen zigtbaar. Eene menigte van dwalingen ontstaat er, omdat men bij de overeenkomst de verscheidenheid vergeet. Vele twisten onder de wijsgeeren, godgeleerden, letterkundigen en anderen zijn voortgesproten uit de verschillende beteekenissen der woorden. Sommigen gebruikten, om aan hunne leer den schijn van nieuwheid te geven, andere woorden voor dezelfde denkbeelden. Anderen bezigden, om ze door het schild der oude leer te beveiligen, dezelfde woorden, doch in eene andere beteekenis. Er zijn er ook geweest, die alleen klanken gebruikten, en de schaarschheid van gedachten door beelden en vergelijkingen zochten te vergoeden. De verbeelding ontving veel, het verstand zeer weinig voedsel. Eene menigte van luchtbollen heeft men, in de wijsgeerige en godgeleerde wereld, zien vliegen zoo hoog, dat eindelijk geen sterfelijk oog ze meer zien kon. Het is het ligte gas, hetwelk den bol doet opwaarts gaan; hoe meer ballast er uitgeworpen wordt, des te hooger klimt hij. Welligt is het gas de klank, de ballast de gedachte.

63. (bl. 122). Semiotiek, teekenskunde (van σημεῖον); zóó noemt men gewoonlijk in de geneeskundige wetenschap de leer van de in het menschelijk organismus voorkomende verschijnselen, waaruit men omtrent den staat van gezondheid of ziekte gevolgtrekkingen maakt. Op haar rusten dan de diagnose, de prognose en de indicatie. Dat men ook buiten het medische vak van teekenskunde spreken kan, is door de verhandeling van Schröder bewezen, al heeft misschien geen wijsgeer vóór hem het woord in dien uitgestrekten zin gebezigd.

64. (bl. 128). Echte menschkunde vinden wij ook in de opmerking van Schröder, dat men niet uit zedelijke grondbeginselen tegen het Gallsche stelsel moet vooringenomen zijn. „Onder de grondkrachten, waarvan Gall meent de organen gevonden te hebben, bevinden zich zoodanige, welke met het zedelijke in het naauwste verband staan. Dewijl nu de sterkte en de zwakheid dezer krachten aangeboren zijn, zou dus hieruit volgen, dat zoowel het zedelijk kwade als het zedelijk goede den mensch aangeboren zij, hetgeen ongerijmd is, omdat dan het zedelijke zelve, als missende het vereischte, de vrijheid, zou ophouden te bestaan. Intusschen wordt door zoodanig eene grondkracht slechts aangewezen een zekere aanleg, overhelling, sterke neiging, aandrift. Is deze ten goede gerigt, dan kan zij door de rede veredeld, bestuurd, versterkt, en meer ontwikkeld worden. Is zij ten kwade gerigt, dan kan ze door de magt der rede verzwakt, onderdrukt worden, of eene betere rigting ontvangen. De dagelijksche ondervinding leert ons immers ook,

dat de eene mensch tot het eene, de andere tot het andere zedelijk kwade of goede van natuur neiging of overhelling heeft. Bij ons zelven vinden wij ook, dat eene overhelling plaats heeft, zoowel tot zekere ondeugden, als deugden .... Wat is deugd zonder overwinning van zich zelven, dat is, zonder overwinning van onze kwade neigingen? ... Dit stelsel wordt dus verkeerd beschuldigd van materialismus en fatalismus (bl. 236, 237).

65. (bl. 131). De menschelijke bewustheid, zouden wij zeggen, spreekt zich ook uit in de talen. De wijsgeerige woordafleidkunde (wijsbegeerte der talen, zei Van Heusde) mag wel iets hooger gerekend worden, dan hier door Schröder schijnt te geschieden. Zij bevestigt en plaatst in het licht, wat wij als getuigenis der menschelijke bewustheid leeren kennen.

66. (bl. 142). Verg. Schröders Verh. *Over de teekenskunde*, en het daaruit door ons aangehaalde, bl. 124, 125, 127, enz.

67. (bl. 145). Schröder teekent hierbij nog aan, dat Leibnitz eigenlijk niet noodig had, de onmogelijkheid van het bestaan der ziel zonder het ligchaam te stellen, daar hij, volgens zijne harmonia praestabilita, alle wezenlijke gemeenschap en wederkeerige betrekking tusschen ziel en ligchaam wegnam.

68. (bl. 145). De heer Ontijd zegt in zijne verhandeling: *Over het verschil tusschen de algemeene grondkrachten der natuur en de levenskracht* (uitgegeven door de Eerste klasse van het Kon. Ned. Inst., Amst. 1840, bl. 64, 65), dat de toepassing van het begrip van prikkelbaarheid op het niet organische rijk der natuur, door Schröder, eene loutere woordspeling is, waarbij men de waarheid niet nader komt. „Immers”, zegt hij, „is er een zeer groot onderscheid tusschen de organische irritabiliteit en de werking van den magneet op het ijzer, en bestaat er tusschen beide geen het minste wederkeerig rapport als oorzaak en werking, daar de magneet op het ijzer slechts eene catalytische kracht uitoefent”. — Ontijd is m. i. door overigens loffelijke zucht, om de gewone natuurkrachten van de levenskrachten te onderscheiden, onbillijk jegens Schröder geworden, voorbij ziende, dat Schröder niets meer dan eene analogie gezocht heeft.

69. (bl. 150). Over Monisme en Dualisme kan men vergelijken J. Douwes, Jr., in het Tijdschrift: *Waarheid in Liefde*, 1862, 3de stuk.

70. (bl. 155). Der behartiging waardig, ook in onze dagen, zijn de volgende woorden van Schröder: „Men vergelijke de denkbeelden der Duitsche wijsgeeren aangaande de natuur en het bestaan der Godheid, de Voorzienigheid, de menschelijke ziel, de wereld, de natuurkrachten, zelfstandigheid, ruimte, tijd, het subjectieve en objectieve in de menschelijke kennis; de practische denkbeelden van regt, pligt, vrijheid; de wijsgeerige beschouwingen aangaande de geopenbaarde godsdienst; en men zal voorzeker eene niet minder groote verscheidenheid van denkbeelden hier vinden, dan bij de Grieksche wijsgeeren, ten tijde van de oude en nieuwe Academie. „Indien God zoodanig is”, zegt Cicero, „als hem Epicurus voorstelt, dan verdient Hij noch onze achting, noch aanbidding. Het is ons geheel onverschillig, of Hij al, dan niet bestaat; — valeat!” Wij kunnen hetzelfde zeggen van den God, die ons door sommige Duitsche wijsgeeren en wijsgeerige scholen wordt verkondigd, van die onsterfelijkheid, zedelijke vrijheid, welke hun stelsel openbaart. Wij stellen er geen belang

in, of deze God, deze onsterfelijkheid en vrijheid al dan niet zijn. Zij geven noch hoop, noch opwekking tot het goede; — valeant"!

71. (bl. 157). Zeer waar en der behartiging waardig! Maar Schröders betoog te dezer plaatse zou, dunkt mij, in helderheid en bondigheid nog gewonnen hebben, indien hij had aangewezen, dat het geloof eene daad is van onzen inwendigen mensch, van ons hart en gemoed, waardoor wij ons aan God en het oneindige overgeven en toevertrouwen; dat dus uit zijn aard op weten steunen moet. Door deze onderscheiding kan er eens een einde komen aan den strijd tusschen gelooven en weten.

72. (bl. 164). Schröders opmerkingen over het gevaarlijke der hypothesen in de wijsbegeerte, over de noodzakelijkheid van een bedachtzaam voortgaan in het onderzoek en over de den wijsgeer zoo betamende bescheidenheid vindt men in zijne *Bijdrage*, enz., bl. 129, 130.

73. (bl. 174). In de Proll. math. purae (p. 170, sqq.) heeft Schröder deze logische wetten meer uitvoerig behandeld. Over den aard dezer wetten zegt hij daar o. a. het volgende: „Leges cogitandi sunt judicia maxime generalia, quae in cogitando atque in judicando constanter usurpat intelligentia, quaeque ejus actionis ita propria sunt, ut de eorum veritate dubitari nequeat. Earum autem legum aliae sunt primae sive per se verae, ita ut omnis cogitationis principia sint; aliae sunt ex his consequentes. Quare, quemadmodum mathesis, ita logica etiam sua habet axiomata seu primas veritates, quae cum ex aliis colligi nequeant, omnis sunt argumentationis fundamenta, atque ad assensionem sola explicatione egent". En verder (p. 181): „Illis enunciationibus, quibus assensum negare non est in nostra potestate, necessitatem tribuimus, aut eas dicimus esse necessario veras sive apodicticas; hujus generis sunt hae leges ipsae primae cogitandi. Quaecunque ex primis veritatibus vere concluduntur, sunt aeque apodicticae, atque illae, ex quibus sunt conclusae".

74. (bl. 177). Schröder verklaart zich bij deze gelegenheid tegen het onderscheiden van dogmatische methode en dogmatismus, door Kant, die de eerste aanprijst en het laatste afkeurt. Men kan vragen, of Schröder hier in de bestrijding van Kant niet wat te ver gegaan is? Kant heeft toch (*Krit. d. r. Vern.* Voorr. bl. 35), zelf naauwkeurig bepaald, in welken zin hij de woorden neemt. Dogmatische methode is, volgens Kant, de systhematische methode, welke Schröder ook wil; dogmatismus is hem de dogmatische handeling der rede, zonder voorafgaande critiek van haar eigen vermogen; eene aanmatiging, om alleen voort te komen met begrippen, zonder dat hun regt bewezen is. Het stond Kant vrij, de woorden in die beteekenis te nemen, te meer daar voor dit spraakgebruik wel wat te zeggen valt.

75. (bl. 182). Ik ga hier, als een ondergeschikt punt betreffende, de aanmerkingen voorbij, die Schröder maakt op de bepalingen van sommige wijsgeeren der Leibnitz-Wolfische school, alsmede van Kant, betreffende den z. g. inwendigen zin. Alleen worde hier nog medegedeeld, dat, volgens Schröder, vele wijsgeeren schijnen te vergeten, dat al wat wij van de werking des geestes en der bewustheid kunnen zeggen, slechts beeldelijk is, d. i. ontleend van de werking van ligchamen op ligchamen. Ongemerkt nemen zij het beeld voor de zaak, en meenen nu de zaak te verstaan, omdat zij de beeldspraak verstaan. „Het veiligste is", zegt Schröder, „zich aan de eenvoudige

verklaring der bewustheid te houden. Ik ben mij bewust van mij zelven, d. i. van mijn bestaan, van mijne gewaarwordingen, toestanden, handelingen. Ik herinner mij vroegere waarnemingen, gedachten en gewaarwordingen, d i. ik ben mij die als verleden zijnde bewust, schrijf mij daarom een vroeger, thans nog voortdurend bestaan toe, alsmede de vermogens, welke ik noem het geheugen en de terugroepende verbeeldingskracht. Maar de nadere bepaling van de natuur dezer bewustheid, herinnering, terugroeping, hoe zij verzwakt of versterkt worden, hoe ik mij van mij zelven, van eene voorstelling of gewaarwording bewust kan worden en hoe ten opzigte van de bewustheid de eene voorstelling op de andere volgt, enz. — dit is mij geheel onbekend, en het is vergeefsche moeite, dit duistere door willekeurige hypothesen te willen ophelderen. In plaats van nader tot de waarheid te komen, verwijdert men zich van haar."

76. (bl. 187). Schröders opmerkingen t. d. p. zijn ook voor onzen tijd belangrijk in den nu weder ontwaakten strijd over het utiliteits-beginsel in de zedenleer; waarover, naar aanleiding van eenige der jongste hierop betrekking hebbende geschriften, grondig gehandeld is door Dr. J. Offerhaus, L.zn. in eene Verhandeling over *wezen, grond en maatstaf van 't geen wij „pligt" noemen.* Waarheid in liefde, Juli en Aug. 1869.

77. (bl. 189). De heer C. Sepp heeft in zijne *Proeve eener pragmatische geschiedenis der theologie in Nederland*, 2de druk (bl. 228), op dit verband zeker niet gelet, toen hij Schröders definitie van zedelijke vrijheid als geheel onvoldoende veroordeelde.

78. (bl. 194). Pensées, I, p. 153, aangehaald door Schröder, *Bijdrage*, bl. 215.

79. (bl. 197). Schröder geeft hier, in eene aanteekening een overzigt van de twaalf categoriën van Kant of de zuivere verstandsbegrippen, die, volgens hem, uit de logische functien in het oordeelen afgeleid, a priori op de voorwerpen der aanschouwing van toepassing zijn. Wij mogen deze tabel, die onder de vier hoofdcategoriën (quantiteit, qualiteit, relatie en modaliteit) telkens drie onder-categoriën rangschikt, als bekend onderstellen. Misschien zal 't echter niet onaangenaam zijn, hier te lezen, hoe in der tijd Wyttenbach (van wien wij niet willen beweren, dat hij een alleszins bevoegd beoordeelaar was der nieuwe wijsbegeerte), met die categoriën-tabel van Kant den spot dreef. In zijn brief aan Van Lijnden, in het eerste deel der Bibliotheca Critica, zegt hij, sprekende met eenige vrienden over de nieuwe wijsbegeerte: „Aristoteli quidem animus tabula rasa, eaque plana, est: Kantio item tabula rasa, non tamen plana, sed quasi distincta parvulis vel ollis exstantibus, vel receptaculis depressis, tamquam lacunis, aut cellis apum, duodecim Categoriis, et duabus conditionibus intuitionis: Tempore et Spatio. Fingite vobis cogitando talem tabulam distinctam quatuor ordinibus ternarum ollarum, et super hos ordines positas duas cellas Spatii ac Temporis, per quas materia visorum ab Experientia extrinsecus recipiatur, et in illas duodecim cellas influat, earumque figuram accipiat. Nisi forte istam tabulam solis verbis non satis diserte ad vestrum sensum designo, et potius lineis ejus imaginem depingi vultis." Daarop zegt Philalethes, een der vrienden: „Atqui perspicue ostendisti ac probabiliter, mihi quidem, qui dudum istud Categoriarum negotium comparare solebam cum negotio pistricium tabernariarum, quae, quotidie in foris et compitis sedentes, popana coquunt in

sartaginibus item distinctis per complures ordines receptaculorum, quorum singulis infundunt massam liquidam cyatho ex cratere haustam. Sic pistricem facio Experientiam, cyatho Spatii ac Temporis ex cratere rerum sensibilinm corporeas notitias haurientem, in singula duodecim Categoriarum receptacula infundentem, coquentem, Animoque apponentem."

80. (bl. 204). Ik ga voorbij, wat Schröder te dezer plaatse in 't midden brengt omtrent de zuivere meetkunde, als een gewrocht der verbeeldingskracht en des verstands en daardoor onderscheiden van elke natuurwetenschap, die zich bepaalt tot het onderzoek der ligchamelijke wereld. Wij kennen zijne denkbeelden dienaangaande reeds uit zijne boven beschouwde wiskundige geschriften. Schröder vond het noodig, hier aan te wijzen, dat de zekerheid en het gezag der wiskunde door deze beschouwing niet vernietigd wordt. „Het verstand", zegt hij, „gaat de verbeeldingskracht ter zijde, en bewaakt zorgvuldig als 't ware hare schreden, en stelt haar perken en wetten waar zulks noodig is." Dit heldert hij met eenige voorbeelden op.

81. (bl. 209). Satiriek vraagt Schröder: geldt het transscendentale idealismus ook voor de dieren? Indien het van de menschen geldt, dan vindt hij geene gegronde reden, waarom het ook niet van de dieren zou gelden. Al hunne handelingen en neigingen wijzen echter aan, dat zij de uit- en inwendige voorwerpen niet voor bloote verschijningen houden, en dat zij dus tot het stelsel der realisten overhellen, gelijk elk mensch, die de wijsbegeerte niet beoefent.

82. (bl. 211). Eerst, zooals ik meen, door het onverwacht te niet gaan van de firma Robert Natan, te Utrecht, en daarna door den dood van den auteur. Eene Hoogduitsche vertaling was in gereedheid gebragt door Dr. A. L. Gastman, destijds Student in de Godgeleerdheid en Letteren te Groningen. Zie zijn *Specimen de methodo philosophandi Aristotelica*, p. VII.

83. (bl. 211). Zoo althans oordeelt de heer J. A. Bakker, in zijne *Wijsgeerige Verhandelingen*, Rott. 1837. Voorr. bl. X.

84. (bl. 212). In het Tijdschrift: *Het Instituut*, 1845, bl. 212, vv.

85. (bl. 213). In den Utrechtschen Stud. Almanak van 1830 vindt men het volgende niet onaardige xenion, of, zooals men nu zegt „leekedicht", van L. Ph. C. B.

Die neue Philosophen.

„Tief im Brunnen wohnet die Wahrheit. Heraus sie zu holen,
Steigen sie emsig hinab, kehren nicht wieder zurück.
Darum hört man so tief der Herren Stimmen erschallen;
Denn im Dunkel der Nacht seh'n sie die Wahrheit nicht mehr."

86. (bl. 214). In de Voorrede voor zijne *Bijdrage*, bl. VII en VIII.

87. (bl. 214). Schröder heeft opgemerkt, dat Fichte niet te onregte zijn streng idealisme en zijne wetenschapsleer voor eene voltooijing hield van het gebouw van Kant, en dat Kants openlijke, plegtige verklaring daartegen niets afdoet. Zie *Bijdrage*, bl. 377.

88. (bl. 216). In zijne boven aangehaalde oratie, p. 15.

89. (bl. 219). In zijne *Brieven over het beoefenen der wijsgeerte*, Utr. 1837. Verg. ook Dr. T. Roorda, *Brief aan J. H. Fichte; Godg. Bijdragen*, 1844, bl. 724 en vv.

90. (bl. 221). O. a. was hem te Edinburg in den zomer van 1834, tijdens zijn verblijf aldaar ter bijwoning eener zamenkomst van Europeesche

natuurkundigen het burgerschap dier stad geschonken. Behalve door artikelen in Engelsche natuurkundige tijdschriften, was vooral door het schrijven van een werk in de Engelsche taal, ter verdediging van de Engelsche geleerden en hunne wetenschappelijke verdiensten tegen een Engelschen geleerde, zijn naam aldaar beroemd geworden.

91. (bl. 223). Roijaards, t. a. p. bl. 55, 56. De Hoogleeraar deelt (bl. 58, 50) ook een brief mede, door Schröder kort na zijn 70sten verjaardag aan den vriend zijner jeugd, J. C. Fabius, predikant te Amsterdam, geschreven, waaruit men 's mans vroom gemoed, zijne dankbaarheid aan God en menschen voor al het goede, door hem levenslang genoten, en zijn nederig en ootmoedig denken over zich zelven kan leeren kennen.

92. (bl. 225). t. a. p. bl. 42 en v.v.

93. (bl. 228). Verg. G. J. Muller, *Onze leermeester*, bl. 12, 13.

94. (bl. 235). Zie de opsomming van verschillende dezer werkzaamheden bij Roijaards t. a. p. bl. 53 — 55.

95. (bl. 237). t. a. p. bl. 59 — 67.

96. (bl. 245). bl. 162 van de 2de uitgaaf, Amst. 1860. Sedert is eene derde uitgaaf van dit werk verschenen. Ik heb niet kunnen onderzoeken, of in deze het oordeel over Schröder op die punten, waartegen de Hoogleeraar Bouman (in zijne werk: *de Godgeleerdheid en hare beoefenaars in Nederland*, bl. 333, v.v.) gewigtige bedenkingen heeft ingebragt, ook misschien eenigszins gewijzigd is.

97. (bl. 246). Men zie over verscheidene wijsgeeren na Kant Schröders oordeel in zijne *Bijdrage*, bl. 206, 229, 230, 379, 380, 480, 500, 501 en elders. De Hoogleeraar Roijaards merkt (t. a. p. bl. 35) ook op, dat Schröder in lateren tijd zich het meest kon vereenigen met Jacobi; en in een nagelaten handschrift van Prof. Heringa (bij Roijaards, bl. 49) lezen wij: „Nulli addictus sectae, omnium minime Fichtianae, Schellingianae aut Hegelianae, prae ceteris tamen philosophis in Germania celebratis laudat Fred. Henr. Jacobi."

98. (bl. 246). t. a. p. bl. 228. Dat Schröder in den gang der Duitsche wijsbegeerte na Kant belang stelde, blijkt ook uit de in het Utrechtsch Genootschap door hem opgegevene prijsvraag over dat onderwerp, door den heer J. A. Bakker beantwoord.

99. (bl 248). Roijaards, t. a. p. bl. 50, 51.

100. (bl. 248). Schröder, t. a. p. bl. 499 — 514.

101. (bl. 251). *Initia philosophiae Platonicae*, Vol. III, p. 253 sq. De lezer gelieve wel in 't oog te houden, dat mijn doel met deze aanhaling hier niet is, Plato's en Van Heusde's denkbeelden over het wezen der wijsbegeerte te verdedigen, maar alleen, duidelijk te maken, dat en waarom Schröder Van Heusde eigenlijk niet verstond.

102. (bl. 251). Zie het boven (bl. 137, 138) aangehaalde, waar Schröder schijnt te doelen op de Platonische ideeën-leer.

103. (bl. 251). J. L. G. de Geer, *Diatribe in politica Platonis principia. Tr. ad Rh.* 1810. „Die verhandeling verscheen in een tijd, toen algemeen staten tot werktuigen, volken tot waren, die men naar willekeur verkocht, wegschonk of verruilde, menschen tot slaven, politiek tot de kunst, om elkander te bedriegen, de staatkundige wetenschappen genoegzaam tot statistiek, deze tot eene bloote beenkunde en ontleed-

kunde van den staat verlaagd waren: met één woord, toen wetenschap en leven zamenspanden, tot onderdrukking van al het vrije en edele in den mensch." Zoo schreef een Nederlandsch Hoogleeraar in de regtsgeleerdheid en duidde de hooge waarde aan der staatkundige beginselen van Plato; t. w. Mr. C. Star Numan, *Ter nagedachtenis van Ph. W. van Heusde.* Gron. 1839. bl. 18.

104. (bl. 253). *Brieven over hooger onderwijs*, bl. 330, 231

105. (bl. 255). Tot een bewijs, hoezeer Schröder en Van Heusde, in menige voorstelling zich van elkander verwijderende, toch weder in andere punten elkander zeer nabij kwamen, kan strekken Schröders Aanmerking aangaande den inhoud en de benaming der wijsbegeerte (bl. 485 — 491 van genoemd werk), waar hij de Socratische bepaling: studium sapientiae, en zelfs de namen philosophia, wijsbegeerte sterk afkeurt en eene andere, die het karakter van wetenschap uitdrukt, wenschelijk acht, maar ook aan het eind verklaart, dat alle wijsbegeerte van den mensch uitgaat en tot den mensch terugkeert, en de verdeeling der wijsbegeerte in wijsbegeerte van het ware, schoone en goede, volgens de drie soorten van zielsvermogens — ken-, gevoel- en begeervermogen —, goedkeurt. Dat overigens Schröder de methode van Aristoteles boven die van Plato stelde, kan men uit zijne geheele behandeling der wijsbegeerte gemakkelijk afleiden, en wordt door hem zelven ook hier en daar uitdrukkelijk te kennen gegeven.

106. (bl. 156). Over Schröders verdienste in dit opzigt kan men vergelijken den Hoogleeraar P. Hofstede de Groot, in zijne *Institutio theologiae naturalis*, ed. 4ae pag. 20, 21, die het belang van de erkenning der grondwaarheden in de wijsgeerige godsdienstleer aanwijst. Op Schröder beroept zich te dezen opzigte de genoemde Hoogleeraar meermalen, b. v. tegen Scholten in zijne *Beantwoording van J. H. Scholten*, Gron. 1859, bl. 144, en tegen Opzoomer in zijn stuk: *De godsdienst volgens de empirische wijsbegeerte*, Waarh. in Liefde, 1869, bl. 841.

107. (bl. 257). Boven, bl. 104, aangehaald uit zijne *Oratio de cognitione animi*, cet.

DRUKFOUTEN.

Bl. 11,	reg. 8:	Practische;	*l.:*	practische.
„ 47,	„ 17:	beweeren;	„	beweren.
„ 112,	„ 23:	toonen;	„	tonen.
„ 202,	„ 25:	n. regtreeksch;	„	n. regtstreeksch.
„ 260,	„ 49:	systheem;	„	systeem.
„ 265,	„ 52:	sythematische;	„	systematische.

